

Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 31

Статті учасників

П'ятої всеукраїнської науково-практичної конференції
«Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності:
пошуки молодих вчених»
15 листопада 2019 року

Відповідальний редактор випуску – д-р екон. наук, проф. А.Г. Гончарук

Одеса
2019

УДК 338.24-658.014

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. – Вип. 31. – 188 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, філософії, історії, політології, психології, лінгвістики та перекладознавства, дизайну, мистецтвознавства, економіки, менеджменту, медицини та фармації.

Збірник зібраний та підготовлений до друку співробітниками кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету та розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкуються відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 1 від 09.10.2019 року)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, проф. – голова Ради; К.В. Громовенко, канд. юрид. наук, доц – заст. голови Ради; А.Г. Гончарук, д-р екон. наук, проф.; О.М. Головченко, д-р екон. наук, проф.; О.А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; Я.В. Лупій, нар. артист України, проф.; М.І. Зубов, д-р філол. наук, проф.; В.Г. Шутурмінський, д-р. мед. наук.

Редакційні колеги за напрямками:

Юридичні науки

Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, проф.; О.С. Кізлова, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; А.Ф. Крижановський, д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України; О.О. Подобний, д-р юрид. наук, проф.; Цуркану С.І., канд. юрид. наук, доц.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, проф.; В.Я. Мізецька, д-р філол., проф.; Л.І. Морошану, канд. філол. наук, доцент, Шкворченко Н.М., канд. філол. наук, доц.

Економіка і менеджмент

Деркач Т.В., д-р екон. наук, доц.; О.М. Кібік, д-р екон. наук, проф.; М.П. Коваленко, д-р фіз-мат. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України; Потьомкін Л.М., д-р екон. наук, проф.

Філософія та соціально-гуманітарні науки

К.М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; Е.А. Гансова, д-р соціол. наук, проф.; Л.І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; Т.О. Крижановська, канд. філос. наук; В.Г. Піщемуха, канд. іст. наук, доцент; Г.Х. Яворська, д-р пед. наук, проф.

Мистецтво і дизайн

А.П. Овчинникова, д-р мистецтвознавства, проф.; О.В. Токарев, засл. діяч мист. України, проф.; Т.І. Уварова, канд. мистецтвознавства, доц., Палатніков Г.А., засл. діяч мист. України.

Медичні науки

В.А. Бачериков, канд. хим. наук, доцент; В.А. Малиновский, канд. мед. наук, доцент; Е.Л. Маркіна, канд. хим. наук, доц.; Чулак Л.Д., д-р мед. наук, проф., засл. деят. науки і техн. України; Романчук О.П., д-р мед. наук, проф.

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – кандидат філософських наук,
доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Крижановська Тетяна Олександрівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: conference.mgu@gmail.com

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*

Розділ 1

Національне та міжнародне право

Э.Ш. Умеров

аспирант кафедры теории и истории государства и права
Международного гуманитарного университета,

г. Одесса, Украина

Научный руководитель: **Н.Н. Крестовская**

доктор юридических наук, профессор,

Международный гуманитарный университет,

г. Одесса, Украина

УЙГУРЫ В КОЧЕВОМ ГОСУДАРСТВЕ ГУННОВ

Аннотация. В предлагаемой статье рассматривается вопрос об участии в составе кочевого государства восточноевропейских гуннов Аттилы, родственных гуннам, уйгурских родов, племен и племенных объединений он-уйгуров и токуз-уйгуров. На материалах письменных источников предпринята попытка исследования племен, входящих в состав кочевых государств он-уйгуров (*Patria Onoguria*), кочевой империи гуннов Аттилы, старой Великой Булгарии (*Magna Bulgaria*) и Чёрной Булгарии [*Kara Bulgaria*].

Ключевые слова: он-уйгур, токуз-уйгур, акъатцир, хайландур.

Проблема племён оногуров, котургуров, отургуров, гунногундугов, хайландуров, исследовалась Н.А. Аристовым, В.В. Радловым, В.И. Златарским, М.И. Артамоновым, Т.И. Тихоновым, Ю.Р. Джафаровым, Д. Димитровым, И.Г. Семёновым, А.К. Шапошниковым, Р. Рашевым и др. [3; 21; 10; 5; 29; 7; 9; 25; 33; 23].

Самые ранние упоминания о гуннах сохранились в описании земли Дионисия [из Примечания-5, В.В. Радлова на с.102, К. Fr. Neumann. *Die Volker des sudlichen Ruslands*. Leipzig 1847. pg. 39] Периегета [*Ouvvoi*] и «Географическом руководстве» (Птолемей. «География». Положение азиатской Сарматии (III, 8)) Клавдия Птолемея (...хуны...).

За ними следуют упоминания о гуннах Аммиана Марцеллина.

Агафангел в 287–332 гг. называет гуннов – «хоны», его сообщение совпадает с описанием гуннских племён Мовсесом Хоренаци – Hounok.

Следовательно, факт поселения Он-Уйгуров близ Аральского моря был известен в Европе уже во II веке, так как Дионисий Периегет сообщает, что народ *Ouvvoi* обитает по ту сторону Скифов, живущих по берегам Каспийского моря. Название *Ouvvoi* указывает на то, что Он-Уйгуры назывались у своих соседей просто «Он» или «Онлар» – с древн. тюркск. – «десять». Может быть, высказывает догадку В.В. Радлов, – «Он» и было названием государства, которое Он-Уйгуры или «Онлары» сами дали ему [21, с. 128].

В результате сравнительного анализа наименований гуннских племен у разных авторов мы приходим к мнению, что под гуннами Дионисия Периегета и Агафангела следует понимать не просто безликую массу «гуннов», а группу уйгурских племён под собирательным термином булгары.

Возникновение первого устойчивого гуннского племенного объединения на Северном Кавказе следует относить к 395 г. н. эры. Оно выступает у историка Егише (в рассказе Егишэ, хайландуры, впервые, упоминаются после сообщения о походе сасанидского шаха Иездигерда II (439-457 гг.) на кушан), под именем хайландур [7, с. 153].

В сирийской хронике Захария Ритора, составленной в середине VI в., булгары помещены за Каспийскими воротами. Автор приводит перечень народов кочевых, которые ему были известны в «пределах гуннских»... – «аунгур, аугар, куртаргар, сиригур» [11, с. 144]. Несмотря на искажения в названиях, в этом списке нетрудно узнать – оногур, кутригур, сарагур.

В произведениях Приска и Иордана [27, с.61, 14, с. 505] упоминаются гуннские племена: алтзиагиры, акатзиры, сарагуры, оногуры, кутригуры, утигуры и др.

Приск [27, с. 44] в 461–465 гг. н. эры выделяет три народа, просивших помощи у восточных римлян: Сарагуров, Уйгуров и Оногуров. Первые, Сары-уйгуры, то есть жёлтые уйгуры, третье племя – Оногуры – то есть десятиплеменные уйгуры Рашид-эддина и Абул хаир хана [21, с. 109]. Что касается второго племени, то В.В. Радлов указывает на опisku, потому что следует читать Уйгуры [21, с. 111]. Под 468 г. Приск [27, с. 47] ещё раз пишет о Сарыг-уйгурах и Акатирах.

Менандр, по словам В.В. Радлова, даёт нам подробные сведения об уйгурских племенах. Он упоминает о Сандил-хане, который был властителем народа Утигуров, которого Юстиниан подстрекал к борьбе с Забер-ханом, властителем народа Котригуров. Под 558 г. Менандр пишет, что Валентин был

послан к Аварам, чтобы возбудить их к войне против их врагов. В.В. Радлов предлагает признать Утигуров – уйгурским племенем, которое византийцы причислили к гуннской народности [21, с. 110–111].

От Приска известно, что изгнанные сабирами, сарагуры, в поисках новой земли, напали на племя гуннов-акатзир (акацир) и в результате многих сражений подчинили его.

Приск считал акатир сильным и многочисленным племенем, с которым император Феодосий (правил в 408–450 гг.) стремился вступить в союз против Аттилы. Однако один из старших по власти вождей акатир Куридах не первым, а вторым получил дары от послов императора, которые по незнанию не учли субординации в акатирском племени. В ответ на это Куридах известил Аттилу о готовящейся измене. Последний немедленно выслал «большое войско» и перебив одних акатирских вождей, заставил подчиниться других. В.В. Радлов считает Акатир западным племенем, явившимся в Европу вместе с гуннами, что это то же самое племя, которое Рашид-эддин называет Агачэри и которое будто получило своё имя от Огуз-хана [27, с. 22].

Согласно сообщению Менандра в 568 г. о посольстве Земарха к тюркскому государю Дизабулу, уйгуры живут к северу от Кубани. Вождь уйгуров вполне определённо назван подданным Дизабула [21, с. 112].

Под 569 г. Менандр упоминает, что каган аваров в гневе на императора направляет против него 10 000 конницы, подчинённых ему кутригуров, которые Менандром прямо названы племенем гуннским [21, с. 114].

В 575 г. Менандр ещё раз упоминает об утигурах, рассказывая о посольстве Валентина к государю тюрков. По пути туда, пишет Менандр, Валентин вступил в землю Аккагас, женщины, правившей этой частью скифов, которая получила свою власть благодаря влиянию воеводы утигуров. Турксанф, другой государь тюрков, называет утигуров тюркским коленом своего народа.

У Агафия Миринейского мы находим под 554 г. сообщение о разных уйгурских племенах. По поводу персидской войны он пишет о земле оногуров, которые в его время занимали территорию на границе с Персией. Они, пишет он, получили свое имя от Он-уйгуров [2, с. 73–74].

В 558 г. Менандр сообщает, что к востоку от болота Меотийского и к северу от Дона, по направлению к Азии, с незапамятных времен обитали варварские племена, носившие общее имя гуннов или скифов, к которым он относит Котригур, Утигур и Ултизур [21, с. 111, 114].

Об утигурах нам рассказывает и Прокопий, – «страна, называется Евлусией, простирается до Меотийского озера и Танаиса (Дона), населена варварами, которые в древности назывались киммерийцами, теперь же зовутся утигурами» [19, с. 205]. И в моё время, – пишет Прокопий, – одни называются утигурами, а другие кутригурами [19, с. 206].

Однако ни Прокопий, ни Агафий не знают болгар, но они не знают и никакого другого населения в степях Приазовья и Причерноморья, кроме утигуров и кутригур [5, с. 121], которые представляли собой объединения племен, выступавших самостоятельно или в составе других объединений под другими именами, среди которых отмечают гуннов, болгар, оногур и так далее.

В 548 г. Византия начинает переговоры с утигурами, которые в рассказе об этом посольстве впервые появляются в поле зрения истории как утигуры [19, с. 194].

В 551 г. гепиды обратились за помощью против лангобардов к кутригурам, последние в лице Забер-хана стали во главе причерноморских гуннов, ранее выступавших под именами гуннов. Гепиды переправляют кутригур через Дунай, что положит начало к разграблению и опустошению византийских областей. Император Юстиниан обращается к гуннам-утигурам, над которыми правит Сандил хан. Этот факт искусственной вражды между утигурами и кутригурами, спровоцированный империей, освещён Прокопием [19, с. 334–336]. В 559 г. Утигуры вновь выступают на стороне Византии, против кутригур, но этот факт уже описан Агафием [2, с. 147–163].

По приведённым В.В. Радловым выдержкам из переводов Джувейни Рашид-эдина и Абуль-гази усматривается, что в старые времена место племён Уйгурских располагалось в стране Уйгуристан, возле десяти и девяти рек. Тех, которые находились на десятиречьи, называли Он-уйгур, а тех, которые находились на девятиречьи – Токуз-уйгур [21, с. 56–62].

Следовательно, приведенное Приском, Агафием и Феофилактом Симокатта название племени Оногур – мы находим в наименованиях Он-Уйгур, описанных в работах Джувейни, Рашид-эдином («Джами ат-таварих») – историческое сочинение на персидском языке, составленное в начале XIV века визирем государства Хулагуидов Рашид ад-Дином по приказанию ильхана Газана) и Абуль хаир ханом (Абулгази, Абул-Гази-хан (*Абул-гази, Багадур-хан, Абульгази Багадырхан*) (узб. *Abulg'ozī Bahodīrxon*, 24 августа 1603, Ургенч–1664, Хива) – хивинский хан шейбанид известен также как историк, то есть они есть наследники десятиплеменных уйгур, располагавшихся на десятиречьи, в древности на Орхоне [21, с. 39–43].

Следовательно, упомянутые в источниках древних писателей Кутригуры, не что иное, как Токуз-Уйгуры, то есть девятиплеменные уйгуры, (по В.В. Радлову, – «котур» – «токур» – девять), располагавшиеся на девятиречьи, в древности на Орхоне [21, с. 39–43].

Утигуры византийских источников являются одним из подразделений оногуров Утигэр [21, с. 40]. После смерти Аттилы в 453 г. гуннское государство распадается на отдельные племена, которые являются нам в этот период под своими племенными названиями Он-Уйгуров, Утигуров, Сары-Уйгуров и Котригуров.

Он-уйгуры составляли наиболее могущественный союз, возникший на развалинах царства хуннов, ибо еще в VII веке европейские географы говорят о стране Оногория возле Меотиды.

Иордан, рассказывая о булгарах и указывая месторасположение племени акацир, пишет: «По ту сторону от них, выше Понта, распространяются поселения булгар, ставших широко известными за грехи наши» [14, с. 72].

Путём сравнения данных в сочинении Иордана приходим к выводу о том, что булгары Иордана это его же гунугуры или гунны, они же оногуры. От гуннов Иордан производит альтциагир [14, с. 72] названных у Агафия – ультизурами [2, с. 147–148].

У армянского историка Егише название гуннского племени отложилось как хайландур. В литературе вопрос о хайландурах рассматривался И. Марквартом, который, сопоставив данные о кавказских гуннах, в тексте Егише с данными Приска Панийского, пришёл к выводу, что хайландуры являлись «царской» ордой гуннов [7, с. 154]. Мнение других исследователей относительно этой точки зрения разделились [7, с. 154].

Больше всего сведений в источниках сохранилось о третьем племени Приска – оногурах. Последние хорошо известны сразу трём авторам – Агафию Миринейскому [2, с. 73–74], Иордану (Hunuguri) [14, с. 67, 221] и сирийцу, Захарии Ритору (Unaghur) [8, с. 159]. Их упоминает и Феофилакт Симокатта [31, с. 160–161].

Анонимный автор Равеннской космографии тоже знает страну – Patria Onogogia, носящей имя он-уйгуров или оногуров, расположенную к востоку от Меотиды [24, с. 41].

Об уйгурах как племени тюрков упоминается и в письме хазарского кагана, где в числе 10 колен, составляющих хазарский народ, названы уйгуры [21, с. 115].

По мнению С.Г. Кляшторного [15, с. 122] тюркоязычные этнические группы, населявшие Прикавказье и Северный Кавказ в конце IV – VI вв., к которым принадлежали гунны Дагестана, неотделимы от основной массы гунно-булгарских племён и надёжно связываются с западной миграцией части союза племён теле, на основе которого в V–VII вв. в Центральной Азии сформировались новые племена союзы «девяти огузов» (токуз-огуз) и «десяти уйгуров» (он-уйгур) со ссылкой на J. Hamilton [33; 23–63], игравшие выдающуюся политическую и культурную роль вплоть до монгольской эпохи. По мнению проф. К. Цегледи, «северокавказские гунны были остатком гуннской державы Аттилы» (выступление при обсуждении доклада С.Г. Кляшторного «Древнетюркская мифология», прочитанного в «Обществе Чома де Керёши», Будапешт, 23.11.1978). Болгарский ученый В.Н. Златарски считает дунайских булгар и булгар Северного Причерноморья и Северного Кавказа частями одного и того же народа [10, с. 31].

Таким образом, нам представляется, что одновременное расселение Он-уйгур, Котургур, Утигур, Хайландур на территории от степей Северного Кавказа до р. Дунай показывает, что Уйгуры состояли из 19 племён, объединённых в два крупных объединения восточного и западного крыла – Он-уйгуров и Тогуз-Уйгуров, и разделённых на четыре значительные административно-военные группы, соответственно, по границам Римской, Византийской и Персидской империй и Западно-тюркского каганата.

Ядро государства хунну, по В.В. Радлову, составляли Он-уйгуры, и невероятно, что китайское наименование царства Хун-ну есть не более как искажённое Он-Уйгур, причём в китайской транскрипции передаются только два первых слога «он» и «уй» (буквально – десять домов) [21, с. 127]. Примечательна ссылка Иордана на становище гетов – «Ойюм».

Продолжая мысль В.В. Радлова, думается будет правомерным выдвинуть тезис о том, что он-уйгуры в степях Северного Кавказа, Северного Приазовья и Причерноморья сохранили себя, свою идеологию и мировоззрение, десятичную систему и порядок, уклад и быт, кочевое хозяйство и присущую только им военную культуру в том виде, в каком она была до их переселения в Восточную Европу.

Мы солидарны и с мнением Ю.Р. Джафарова о том, что этническое имя болгарского племени оногур прослеживается с V по X вв. и что этноним оногундур-оногур соответствует этнониму хайландур [7, с. 160].

Византийские историки Никифор и Феофан, описывая древнюю Великую Булгарию, страну, расположенную около Меотиды до реки Куфис (Кубань), называют её население племенным – унногундур-булгар [31, с. 160–161].

И.Г. Семёнов высказывает схожую мысль: «... поскольку в цитате Феофана Исповедника на первом месте стоят унногундуры, то можно заключить, что государство Кубрата носило не болгарский, а унногундурский характер» [24, с. 39]. Но об этом же говорит и сообщение Никифора: «в это время Куврат, племянник Органа, государь оуногундуrow...» [24, с. 39].

Д. Димитров считает, что название «онгхондор – блкар» в Армянской географии является вариантом более древнего «Вхндур-булгар» из истории Мовсеса Хоренаци, поэтому, приведённые работы дают

армянскую форму этнонима, который звучит по гречески, уногундур или уногур. Из-за близости как звучания, так и локализации уногур и уногундур общепринято, что эти две письменные формы одного этнонима [9, с. 4–6, 8–9].

Тезис Д. Димитрова подтверждается и дьяконом Константинопольской патриархии Агафием, составителем книги актов VI-го Вселенского собора 680–681, который в статье к актам собора называет болгар хана Тервела «уногурами-булгарами» [7, с. 161].

По сообщению императора Константина Порфирородного, появившиеся на Дунае в конце правления императора Константина Погоната (668–685) болгары во главе с ханом Аспарухом раньше были известны как оногундуры [7, с. 160].

«...Описание типа гуннов, – писал В.В. Радлов, – может указывать лишь на племена, прикочевавшие из дальнего азиатского востока, только три народа: тюрков, монголов и тунгузов. Но китайская история доказывает, что сначала распространились на запад тюрки, и что занятые ими области заходили на запад за Аральское море уже до Р. Х. Затем в столетии III-X по Р.Х. стали пробивать себе дорогу на запад племена тунгузские, но они не проникли дальше центра средней Азии. Только с XIII в. начинают двигаться вперед, на юг и запад монголы. Если бы монгольские племена уже раньше когда-нибудь проникли на запад, то где-нибудь там остались бы осадки этого народа. Не доказывают ли уже эти соображения, – вопрошает В.В. Радлов, –какого происхождения были явившиеся в IV в. в Европу гунны?» [21, с. 106].

Приведённые письменные источники позволяют согласиться с мыслью В.В. Радлова, что нет нужды углубляться в подробности истории европейского гуннского государства или в исследование встречающихся гуннских имен собственных, чтобы подкрепить его догадку о тождественности гуннов и восточных тюрков [21, с. 104].

Наше исследование было бы неполным, если бы мы промолчали о лингвистических изысканиях А.К. Шапошникова [32; 33.], согласно которым самое раннее появление он-огурских племён в Подонье, Приазовье и Предкавказье он относит к середине III в. н. эры [32, с. 100–101; 33, с. 517, 529.]. И поскольку его выводы основаны на данных языка, этим ещё раз подтверждаются данные из стихов Дионисия Периегета и географического трактата Клавдия Птолемея, писавших о хойхардах и оуннах в Восточной Европе во II в. н.эры.

Что же касается местопребывания страны он-уйгуров на месте современного Таманского полуострова, сохранившей своё название в Космографии Равеннского Анонима VII в. в наименовании *Patria Onoguria* [22, 718 с.], то это обстоятельство подтверждается добротным исследованием проф. И.В. Пьянкова [20, с. 125–126], согласно которому Космография Анонима признаётся настолько близкой схеме Тимосфена, выполненной не позже середины 6 столетия до н.эры всё в той же Равенне, вследствие чего можно уверенно утверждать, что Космография Равеннского Анонима является поздним аналогом схемы Тимосфена [22, с. 127–128].

Выводы. Сопоставления наименований племён и родов, и имён собственных из приведённых текстов письменных источников разного происхождения позволяют утверждать о нахождении в период с сер. III в. н. эры в составе кочевого государства восточноевропейских гуннов племенных подразделений и объединений он-уйгуров и токуз-уйгуров, их отдельных племён и родов: акатцир, алтзиагир, кутригур, оногур, сарыгур, ултиндзур и утигур как полноценных и самостоятельных административно-военных единиц и объединений.

Исследованные нами гуннские плёмена акатцир, алтзиагир, кутригур, оногур, сарагур, ултиндзур и утигур органично входили в состав государства он-огуров *Patria Onoguria*, восточноевропейской державы Аттилы и оногундурских государств *Magna Bulgaria* и *Kara Bulgaria* на территории Восточной Европы во II–IX вв., что задокументировано древними географами, историками и юристами на основе выполненных Н.А. Аристовым [3, с. 391–482.; 4, с. 277–456;] исследований, бесспорно, являлись кровнородственными восточноевропейским гуннам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абу-л-Гази-хан. Родословное древо Тюрков хивинского хана Абуль-Гази. Казань. Известия *ОАИЭ Императорского Казанского университета* Т. XXI, вып. 5-6. 1905. 224 с.
2. Агафий. О царствовании Юстиниана. Москва, Ленинград : Изд.-во АН СССР, 1953. 219 с.
3. Аристов Н.А. Опыт выяснения этнического состава киргиз-казаков большой орды и каракиргизов на основании родословных сказаний и сведений о существующих родовых делениях и о родовых тамгах, а также исторических данных и начинающихся антропологических исследований. *Живая Старина*. 1894. Вып. 3–4. С. 391–482.
4. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племён и народностей и сведения об их численности. *Живая Старина*. 1896. вып.3–4. С. 277–456.
5. Артамонов М.И. История хазар. Санкт-Петербург : Лань.2001. 688 с.
6. Гадло А.В. Этническая история Северного Кавказа IV-X вв. Ленинград: изд. Ленинградского университета, 1979. 216 с.
7. Джафаров Ю.Р. Оногуры византийских писателей и Хайландуры Егише. *Византийский Временник*. 1980. Т. 41. С. 153-162.

8. Джафаров Ю.Р. Гунны и Азербайджан. Баку: Азербайджанское государственное издательство, 1993. 108 с.
9. Димитров Д. Протоболгары северного и западного Черноморья: Страница за прабългарите. Език, произход, история и религия в статии, книги и музика / пер. с англ. Варна. 1987. 90 с.
10. Златарски В.Н. История на Българската държава през средните векове. София, 1938. Т. 1. Ч. 1. 640 с.
11. Хроника Псевдо-Захарии. IV, 1-2 \ Пер. В.М. Кириллова. *Классическая и византийская традиция*. 2016. Белгород. С.195-199.
12. Захотер Б.Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. В 2 т. Т.1: Горган и Поволжье в IX-X вв. Москва : Издательство восточной литературы, 1962. 281 с.
13. Извлечения из «Тарих-и-Джехангуша» Ала-ад-дина Ата-мелика Джувейни. Материалы по истории туркмен и Туркмении. Пер. под ред. А. А. Ромаскевича. Москва. Институт востоковедения, 1939. Т.1. 485 с.
14. Иордан. О происхождении и деянии гетов. Санкт-Петербург : Алетейя 2000. 505 с.
15. Кляшторный С.Г. «Народ Аспаруха», гунны Кавказа и древнетюркский олимп. *Древнейшие государства Восточной Европы*. 1998. Москва : Восточная литература РАН, 2000. С. 120–125.
16. Marquart J. Eransahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenaci. Berlin, 1901, S. 96, Anm.3.
17. Константин Багрянородный. Об управлении империей. *Древнейшие источники по истории народов СССР*. Текст. Перевод. Комментарий. Изд. второе, исправленное. Под редакцией чл.корр. АН СССР Г.Г. Литаврина и чл.корр. АН СССР А.П. Новосельцева. Москва. Наука. 1991. 497 с.
18. Пигулевская Н.В. Сирийские источники по истории народов СССР. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1941. 140 с.
19. Прокопий Кесарийский. Война с готами. Москва : Изд-во АН СССР. 1950. 504 с.
20. Пьянков И.В. Средняя Азия в античной географической традиции: Источниковедческий анализ. Москва : Восточная литература РАН, 1997. 343 с.
21. Радлов В.В. К вопросу об уйгурах. Из предисловия к изданию Кудатку-Билика. *Приложение к LXXII-му тому Записок Императорской Академии Наук*. Санкт-Петербург, 1893. №2. 130 с.
22. Ravennatis Anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica. Parthey, G (Gustav), 1798–1872; Pinder, Moritz, 1807–1871. Berolini, 1860. 718 p.
23. Рашев Р. О возможности выделения самых ранних археологических памятников праболгар в степях Восточной Европы. *Средневековая Казань: возникновение и развитие: материалы Международной научной конференции*. Казань, 1-3 июня 1999 года. Казань : изд-во Мастер-Лайн, 2000. С. 244–247.
24. Семёнов И.Г. К истории уннугундурского государства. *Византийский Временник*. 2013. Т.72.(97). С. 45–67.
25. Семёнов И.Г. К политической, социальной и этнической семантике термина уннугундур. *Palaeobulgarika/ Старобългаристика*. София, 2009. Т. XXXIII. Вып. 1. 2009. С. 16–25.
26. Сиротенко В.Т. Письменные свидетельства о булгарах IV-VII вв. в свете современных им исторических событий. *Славяно-Балканские исследования*. : сборник статей. Москва : Наука, 1972. С. 195–218.
27. Сказания Приска Панийского / пер. Г.С. Дестуниса Санкт-Петербург, 1860. 61 с.
28. Степанов Ц. Болгарские государственные образования IV-IX вв.: От вожества к раннему государству. *Древнейшие государства Восточной Европы*. 2014. Москва : Университет Дмитрия Пожарского. 2016. 640 с.
29. Тихонов Д.И. Хозяйство и общественный строй уйгурского государства X-XIV вв. Москва – Ленинград : Изд-во Наука. 1966. 290 с.
30. Фіннік С.В. Значення етноніма народу болгар. Збірник наукових праць. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. *Серія Історія та географія*. Харків, 2014. Вип. 51. С. 84–99.
31. Фиофилакт Симокатта. История / Вступ. статья Н.В. Пигулевской; перевод С.П. Кондратьева ; примечания К.А. Осиповой. Отв. редактор Н.В. Пигулевская. Москва : Издательство Академии наук СССР, 1957. 224 с. (Серия «Памятники средневековой истории народов Центральной и Восточной Европы»).
32. Шапошников А.К. Место Потисья и Паннонии в древнейших этногенеалогических преданиях славянских народов. *SLAVICA SLOVACA*. 2004. Rocnik 39. Cislo 2. С. 97–105.
33. Шапошников А.К. Северо-Причерноморские лингво-культурные компоненты древнеболгарской общности. *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*. 2010. Т. 10. 2010. С. 513–542.
34. Hamilton J.R. Toquz-oghuz et On-uygur. *Journal Asiatique*. 1962. T.CCL. Fasc.1. P. 23–63.

Е.Ш. Умеров. Уйгури в кочовій державі гунів. – Стаття.

Анотація. У пропонуваній статті розглядається питання про участь у складі кочової держави східноєвропейських гунів Аттіли, родинних гуннам уйгурських пологів, племен і племінних об'єднань он-уйгурів і токуз-уйгурів. На матеріалах письмових джерел зроблено спробу дослідження племен, що входять до складу кочових держав он-уйгурів (Patria Onoguria), кочової імперії гунів Аттіли, старої Великої Булгарії (Magna Bulgaria) і Чорної Булгарії (Kara Bulgaria).

Ключові слова: он-уйгурі, ток'уз-уйгурі, ак'атицірі, хайландурі.

E. Umerov. Uighurs in the nomadic state of the Huns. – Article.

Summary. The issue of the participation in the nomadic state of the Eastern European Huns of Attila, related to the Huns, Uyghur clans, tribes and tribal associations of the Uyghurs and Tokuz-Uyghurs was specifically carried on in this paper. There was the attempt to study the tribes that are part of the nomadic states of the On-Uighurs (Patria Onoguria), the nomadic empire of the Huns of Attila, the old Great Bulgaria (Magna Bulgaria) and Black Bulgaria (Kara Bulgaria) and it was based on materials from the written sources.

Key words: on-uygur, tokhuz-uygur, akhyatzir, highlandur.

Розділ 2

*Економіка, менеджмент,
міжнародні економічні відносини*

І.О. Ахновська

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна*

РОЛЬ ВІДКРИТОЇ ОСВІТИ В ОРГАНІЗАЦІЇ СІМЕЙНОГО НАВЧАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

***Анотація.** У статті визначено, що відкрита освіта є невід'ємною складовою частиною інформатизації суспільства. Доведено, що поняття «відкрита освіта» трактується українськими вченими по-різному. Проаналізовано істотні характеристики відкритої освіти. Виявлено причини, що вплинули на процес розвитку відкритої освіти. Визначено тенденції відкритої освіти в сучасних умовах.*

***Ключові слова:** відкрита освіта, сімейна освіта, неформальна освіта, інформальна освіта, навчальний простір.*

В умовах розвитку інформаційного суспільства особливої актуальності набуває відкрита освіта. У проєкті Стратегії сталого розвитку України до 2030 року [1] одним із пріоритетів є забезпечення інклюзивної та справедливої якісної освіти і сприяння можливостям навчатися впродовж усього життя для всіх. Так, разом із такими завданнями, як: забезпечення рівних можливостей для здобуття якісної освіти кожною дитиною; рівного та справедливого доступу до якісних систем розвитку, догляду та дошкільного навчання для всіх дітей; здобуття всіма учнями знань і навичок щодо принципів сталого розвитку; ліквідації гендерної нерівності у сфері освіти – в документі прописано забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всього населення, а також істотне збільшення кількості людей, які володіють суспільно необхідними навичками для отримання гідної роботи та занять підприємницькою діяльністю. У «Стратегії сталого розвитку Україна-2020» [2] реформа освіти знаходиться в першочергових пріоритетах реалізації стратегії. Усе це свідчить про підвищення уваги держави і суспільства загалом до відкритої освіти.

Роль відкритої освіти у суспільстві сьогодні встановлено в роботах О. Захарова, І. Колеснікової, А. Хуторського, О. Висоцької, О. Коржилової, М. Лещенко, А. Яцишин, Л. Ляхоцької. Спробу розглянути відкриту освіту як систему здійснено в наукових працях Р. Бужикова, Л. Виноградова, Б. Шуневича. Теоретичні основи процесу дистанційного навчання розглядаються в роботах В. Кухаренко, Н. Морзе, В. Олійник, Є. Полат, О. Рибалко та інших. Однак сьогодні немає досліджень, присвячених дослідженню ринку відкритої освіти в Україні і його впливу на стан сімейної освіти в країні. Тому тема дослідження є актуальною та своєчасною.

Метою дослідження є з'ясування ролі відкритої освіти в організації сімейного навчального простору через визначення сутності відкритої освіти, розгляд етапів та основних тенденцій розвитку українського ринку відкритої освіти.

У Законі України «Про освіту» визначено, що особа реалізує своє право на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти [3]. При цьому неформальна освіта може завершуватися присвоєнням професійних та присудженням часткових освітніх кваліфікацій. Інформальна освіта, або самоосвіта передбачає здобуття певних компетентностей у вільний час за бажанням особи. Відкрита освіта поєднує в собі елементи формальної, неформальної та інформальної освіти, може включати дистанційну або інші форми навчання, а також можливість поєднувати елементи традиційного і самостійного навчання. Суб'єктами (користувачами) таких освітніх послуг нерідко стають цілі сім'ї. Однак сьогодні у зв'язку як із відсутністю цього терміна в Законі «Про освіту», так і регулюванням цього ринку з боку держави, не існує єдиного підходу до визначення сутності відкритої освіти. Так, відкриту освіту ототожнюють із прозорою освітою, «освітою як відкритою системою», можливістю отримання суб'єктами освітнього процесу різних грантів, стипендій, альтернативними школами, а також із дистанційним та електронним навчанням. Тому вкрай необхідним є з'ясування сутності поняття «відкрита освіта» (табл. 1).

Альтернативні підходи до визначення сутності відкритої освіти

Джерело	Визначення
Висоцька О. [4]	елемент соціальної системи, яка відзначається гнучкістю, швидким реагуванням на зміни соціально-економічної ситуації, може бути застосована для вирішення групових та індивідуальних освітніх потреб
Коржилова О. [5]	глобальна освіта, тобто цілісна міжнародна система освіти (переважно вищої), що включає традиційні загальні компоненти на новій технологічній основі
Лещенко М., Яцишин А. [6]	невід’ємна складова частина інформатизації суспільства, що відображає загальну тенденцію послідовного переходу освітніх процесів із одного стану в інший, формування визначального інформаційного і комунікаційного базису розвитку освіти
Локшина О. [7]	комплексний феномен, який, окрім відкритого доступу до освітніх ресурсів, передбачає активну участь та взаємодію учасників навчання у вимірі навчання протягом життя (lifelong learning) та повсюдного навчання (life-wide learning)
Орчаков О., Калмиков А. [8]	слабкоформалізована освітня система, у якій доступ до освітніх ресурсів забезпечується кожному бажуючому без перевірки вхідних параметрів знань (вступних іспитів), у якій використовуються технології (в тому числі дистанційні), що в максимальному ступені враховують бажання та можливості того, хто навчається
Сисоева С. [9]	освітня система, що забезпечує (за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій) можливість самостійного отримання будь-якого рівня освіти у «вільному» часовому режимі шляхом накопичення кредитів (балів) з окремих дисциплін
Шуневич Б. [10]	технологія навчання, яка побудована так, щоб навчання проходило гнучким способом, незалежно від географічної віддаленості студента від освітнього закладу, його соціальних і тимчасових обмежень

Джерело: систематизовано автором

Оскільки сьогодні немає однаковості серед науковців щодо визначення понять «відкрита освіта», «дистанційна освіта», «дистанційне навчання» та «e-learning», вважаємо доцільним наголосити на різниці деяких понять. Під дистанційною освітою будемо розуміти відкриту систему навчання, що передбачає активне спілкування між викладачем і студентом за допомогою сучасних технологій та мультимедіа. Терміни «дистанційна освіта», «дистанційне навчання» та «e-learning» є взаємопов’язаними, але кожен несе в собі своє змістове навантаження. Так, у дистанційній освіті та дистанційному навчанні навчальні матеріали можуть доставлятися кур’єром або поштою. Тобто у випадку дистанційного навчання суб’єкти навчального процесу – учень і вчитель – знаходяться на відстані, при цьому спосіб передавання матеріалу наразі не має значення. Дистанційне навчання являє собою таку організацію навчального процесу, у якій основна увага приділяється самостійному навчанню студента. Основні принципи дистанційного навчання – це встановлення інтерактивного спілкування між студентом та викладачем без забезпечення їхньої безпосередньої зустрічі і самостійне освоєння певного масиву знань і навичок за обраним курсом за допомогою використання певних інформаційних технологій. При цьому здобувачі дистанційної освіти, як правило, отримують підтвердження здобутих знань і навичок (диплом, сертифікат), у дистанційному навчанні це не обов’язково, результатом навчання є не документ, а саме здобуті знання і навички. Під час «e-learning» весь навчальний матеріал представлений тільки в електронному вигляді; це навчання за допомогою Інтернету і мультимедійних засобів, а також управління освітнім процесом і автоматизації документообігу освітніх закладів.

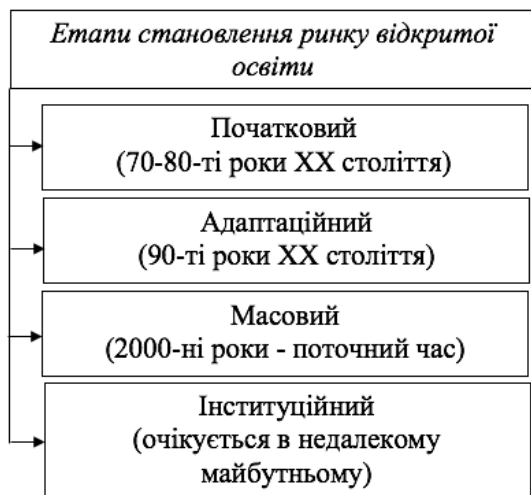
Появу відкритої освіти, на думку В. Бикова, спричинили три основні чинники. По-перше, це об’єктивні процеси розвитку суспільства, зокрема інформаційних технологій. По-друге, виникли нові індивідуальні потреби в особистісному розвитку та отриманні якісної освіти. По-третє, з’явилися умови для особистісного розвитку людини [11]. Дослідимо феномен відкритої освіти більш детально, для початку окресливши основні етапи її становлення (рис. 1).

Початковий етап (70-80-ті роки ХХ століття): створено Відкритий Університет у Великій Британії у 1969 р., розповсюдження ідеї відкритої освіти передовими країнами світу.

Адаптаційний етап (90-ті роки ХХ століття): на цьому етапі різні міжнародні фонди здійснювали підтримку просвітницьких центрів, корегуючи їх діяльність під власне бачення.

Масовий етап (2000-ні роки – поточний час): із кожним роком зростає кількість користувачів ресурсів відкритої освіти.

Інституційний етап: за всіма ознаками розвитку суспільних відносин очікуємо в майбутньому перетворення відкритої освіти в загальний стандарт навчання за всіма рівнями.

Рис. 1. Етапи становлення відкритої освіти
(Джерело: розроблено автором)

Рис. 2. Особливості відкритої освіти
(Джерело: систематизовано автором)

бачає можливість сформувавши індивідуальну навчальну програму, що може складатися з певних незалежних один від одного модулів. Інтеграція забезпечує засвоєння компетентностей за допомогою аудіо-, відео- та іншого контенту, тобто в освітньому процесі можуть бути задіяні всі органи сприйняття інформації. Паралельність означає можливість синхронізувати навчання з професійною діяльністю здобувача. Завдяки асинхронності студент і викладач працюють за зручним для кожного розкладом і не залежать один від одного. Інтернаціональність дозволяє здобути певні навички в навчальних закладах іноземних держав, не виїжджаючи зі своєї країни, та надавати освітні послуги іноземним громадянам і співвітчизникам, які проживають за кордоном, що особливо важливо для мігрантів та хоумскулерів. Відкрита освіта, зокрема дистанційне навчання, має високу економічну ефективність завдяки застосуванню сучасних технологій (використання відео-каналів, чат-ботів, масових розсилок тощо).

Групою дослідників на чолі з Тору Йосі та Віджаєм Кумаром було проведено опитування суб'єктів ринку відкритої освіти. При цьому дослідники поділили їх на 4 групи: «користувачі», «недосвідчені користувачі-новачки», «досвідчені користувачі» та «просунуті користувачі». Згідно з результатами опитування найбільш поширеним способом пошуку інформації серед учасників є пошукові системи на кшталт Google, на другому місці – власні колекції електронних ресурсів викладачів. Навчальними матеріалами найбільше користувалися викладачі іноземних мов, мистецтва й архітектури, а найменше – викладачі антропології, мови та літератури, історії та політології [12].

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури з питань функціонування відкритої освіти дозволяє відзначити такі характерні її особливості (рис. 2). Насамперед, це безпосередній навчальний процес. Доступність означає, що незалежно від географічного місця знаходження та матеріального достатку, психо-фізичних особливостей тощо особа може бути суб'єктом відкритої освіти. Вільне користування означає, що на вході немає вступних іспитів чи певних критеріїв відбору кандидатів. Технологічність передбачає використання в освітньому процесі новітніх технологій із боку викладачів і тьюторів. Координація означає впровадження посади консультанта, тьютора чи модератора. Інтерактивність продиктована створенням ефекту присутності. Під зміною ролі викладача розуміємо, що викладач виконує функцію не вихователя і не контролера, а саме мотиватора. Відстань від місця знаходження слухача до освітньої установи не є перешкодою для освітнього процесу, із чого слідує така особливість, як віддаленість.

Соціальна рівність у відкритій освіті означає реалізацію ідей соціальної рівності через отримання рівного доступу до її здобуття. Здебільшого така освіта є безкоштовною, що забезпечує економію витрат матеріальних, фінансових і людських ресурсів. Суб'єкт освітнього процесу має високий рівень мотивації, навчаючись самостійно, що передбачає індивідуалізацію та особистісну спрямованість процесу навчання. Здатність слухачів навчатись у зручний час та у зручному місці забезпечує гнучкість відкритої освіти. Оскільки відкрита освіта часто використовує дистанційні методи навчання, це сприяє розвитку інформаційної культури в суспільстві. Охоплення, тобто кількість споживачів освітніх послуг, не є критичним параметром, що дозволяє забезпечити масовість навчання одночасно з індивідуальним підходом до кожного суб'єкта. Модульність перед-

Ми вирішили провести власне дослідження, у процесі якого було опитано респондентів різних вікових груп і різних соціальних верств. Усього в опитуванні прийняли участь 480 осіб. Отримано такі результати: 86% респондентів знають про можливості відкритої освіти, з них користуються курсами відкритої освіти 43%.

Крім того, з'ясовано, що із загальної кількості опитаних осіб з однією вищою освітою користуються курсами відкритої освіти лише 2%, із двома або більше вищими освітами – 11%. Серед студентів ця частка складає 13%. Зі школярів 74% користуються курсами відкритої освіти, в основному під час підготовки до ЗНО, або хоумскулери, тобто учні, які не навчаються у школі, а здобувають освіту вдома (рис. 3). У випадку цієї форми здобуття освіти учень отримує знання і здає шкільні атестації здебільшого дистанційно. Так, згідно із Законом України «Про освіту» сімейна (домашня) форма здобуття освіти являє собою спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти. Відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки. Оцінювання результатів навчання та присудження освітніх кваліфікацій здійснюються відповідно до законодавства [3].

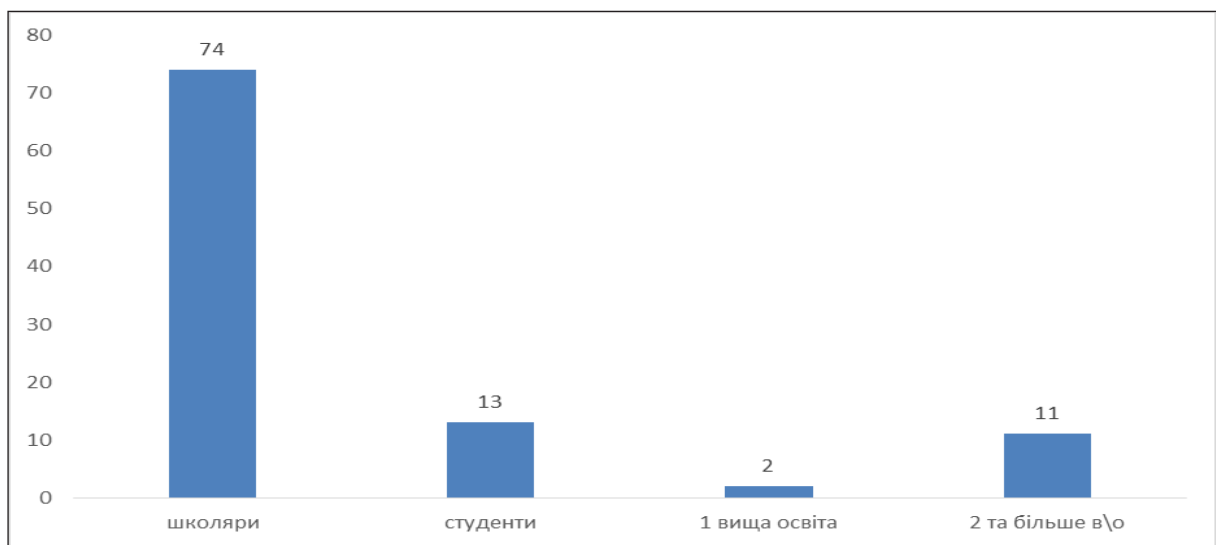

Рис. 3. Респонденти-користувачі відкритої освіти (за результатами опитування), %

Результати опитування стосовно платформ, якими користуються респонденти, наведено на рис. 4.

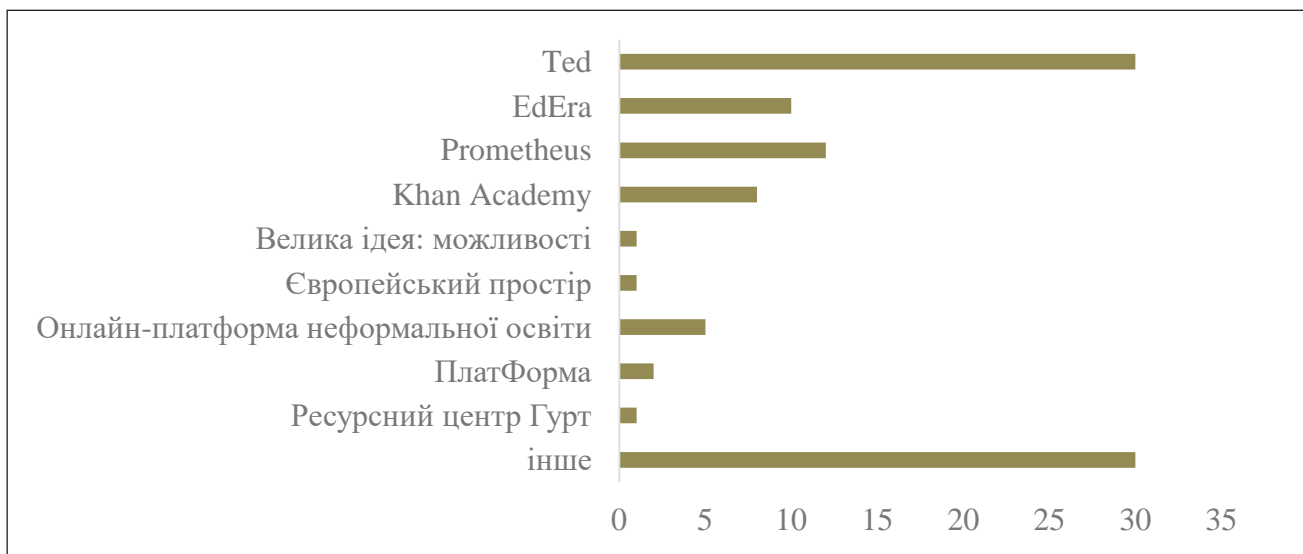

Рис. 4. Основні платформи відкритої освіти, якими користуються респонденти, % (за результатами опитування)

Учні, які навчаються за сімейною формою здобуття освіти, широко застосовують такі ресурси відкритої освіти, як Prometheus, EdEra, Khan Academy та інші. Отже, ці ресурси можуть стати суттєвою підтримкою хоумскулерів, а відкрита освіта – важливою складовою частиною опанування ними багатьох навичок і компетентностей.

Отже, у сучасних умовах трансформації глобального соціально-економічного середовища розвиток ринку відкритої освіти в нашій країні є необхідним фактором. Українська економіка потребує сьогодні нових ресурсів для пришвидшення темпів розвитку. Саме освіта є інструментом формування свідомості людини, тому збільшення кількості якісних українських ресурсів відкритої освіти є перспективним напрямком.

Сьогодні не лише в Україні, а й в усьому світі ринок сімейної освіти має стабільну динаміку активного росту. Для поширення сімейної форми навчання важливе значення має подальший розвиток відкритої освіти. Похідними детермінантами розвитку відкритої освіти виступають процеси інтеграції, демократизації та інформатизації суспільства.

У перспективах подальших досліджень – поглиблення теоретико-методологічних засад відкритої освіти як соціального інституту, формування механізму функціонування освітніх установ відкритого типу, розроблення стратегії розвитку ринку відкритої освіти України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. URL : https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (дата звернення: 15.09.2019).
2. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020». URL : <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 20.09.2019).
3. Про освіту : Закон України від 5.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 6.06.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 30.09.2019).
4. Висоцька О.Є. Відкрита освіта як чинник випереджаючого розвитку суспільства. *Веб-кафедра менеджменту освіти та психології*. URL : https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf1/Vysocka.pdf.
5. Коржилова О.Ю. Відкрита освіта як глобальна освітня система: стан та розвиток. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 3. С. 48–54. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2014_3_9.
6. Лещенко М., Яцишин А. Відкрита освіта у категоріальному полі вітчизняних і зарубіжних учених. *Інформаційні технології і засоби навчання*, Т. 39. № 1. С. 1–16.
7. Локшина О. Відкрита освіта в Європейському просторі: стратегія розбудови. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 2(76). С. 75–86.
8. Орчаков О., Калмиков А. Открытое образование. URL : http://www.dist.mnpu.ru/distkurs/hip_dic/do/sl/s26.htm.
9. Сисоєва С. Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти. *Педагогіка. Наукові праці*. Вип. 141, Т. 153. С. 5–10.
10. Шуневич Б. Обґрунтування наукової термінології з дистанційного навчання. *Вісник Національного університету*. 2003. № 490. С. 95–104.
11. Биков В. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія. Київ : Атіка, 2008. 250 с.
12. Opening up education: the collective advancement of education through open technology, open content, and open knowledge / edited by Toru Iiyoshi and M. S. Vijay Kumar. MIT Press, 2008. 256 с.

И.А. Ахновская. Роль открытого образования в организации семейного обучающего пространства. – Статья.

В статье определено, что открытое образование является неотъемлемой составляющей информатизации общества. Доказано, что понятие «открытое образование» трактуется украинскими учёными по-разному. В статье проанализированы основные характеристики открытого образования. Выявлены причины, которые повлияли на процесс развития открытого образования. Определены тенденции открытого образования в современных условиях.

Ключевые слова: открытое образование, семейное образование, неформальное образование, информальное образование, обучающее пространство.

I. Akhnovska. The role of open education in the organization of the family learning space. – Article.

In the publication is determined that open education is an integral part of the informational society. It is proved that the concept of “open education” is interpreted by Ukrainian scientists differently. The paper analyzes the essential characteristics of open education. The article discovers the reasons that influenced the process of development of open education. The paper determines tendencies of open education in present conditions.

Key words: open education, family education, non-formal education, informal education, educational space.

К.В. Кравченко

*аспірант спеціальності «Теорія та методика управління освітою»
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Старобільськ, Луганська область, Україна*

ЗАСТОСУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНИХ СИСТЕМ ОЦІНЮВАННЯ РЕЙТИНГУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ОДИН ІЗ ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ ПІДВИЩЕННЯМ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КАФЕДРИ ВНЗ

***Анотація.** Для вирішення завдань та побудови прийняття управлінських рішень у системі освіти, комплексного підходу до підвищення потенціалу кафедри та інших загально-організаційних питань необхідно проводити аналіз та оцінку освітньої діяльності. Незалежні системи оцінювання надають можливості для дослідження завдяки рейтинговій оцінці, яка відображає якість освітньої діяльності ЗВО, а також рівень наукової діяльності.*

***Ключові слова:** конкурентоспроможність, вищій навчальний заклад, рейтинг освітньої діяльності, прийняття управлінський рішень, рівень вищої освіти, дослідження даних рейтингової системи.*

Актуальність теми полягає в дослідженні опублікованих рейтингових даних закладів вищої освіти (ЗВО) незалежними системами «ТОП 200 Україна» та «Scopus» у сучасних умовах освітньої діяльності закладів вищої освіти України III, IV рівнів акредитації як невід'ємного фактору впливу на управління підвищенням рівня конкурентоспроможності кафедри та ВНЗ загалом.

Конкурентоспроможність ЗВО в Україні досі не має єдиної системи та методології оцінювання, незважаючи на те, що зроблено багатьма зарубіжними і вітчизняними науковцями, такими як: Є.Ю. Васильєва, С.Ю. Трапицин, Ю.С. Савенкова, Р.А. Фатхутдинов, Н.М. Ушакова, М.Я. Матвіїв, Т.Є. Оболенська, Ю.Є. Петруня, В.В. Глухов, М.П. Федоров, Г.П. Педченко, В.В. Супрун, Є.М. Хриков та ін. Вони піднімали питання щодо управління конкурентоспроможністю з надання освітніх послуг із застосуванням різних методик та рейтингових оцінок якості професійної діяльності викладачів, кафедр, факультетів, знань студентів та іншого, але труднощі у єдиному підході є не тільки у внутрішніх системах ЗВО, а й у зовнішніх факторів соціуму.

ЗВО спрямовані, в першу чергу, на те, щоб забезпечити високий рівень якості освіти у студентів, створюючи їм мотиваційні умови до самонавчання та підвищення компетенції в обраній професійної діяльності, щоб задовольнити попит роботодавців на ринку праці, тим самим випускаючи конкурентоспроможних спеціалістів.

Сьогодні освіта не має меж і перепонів до навчання. Ті, хто обирають ЗВО, на світових освітніх просторах сприяють загостренню управління підвищенням конкурентоспроможності ВНЗ на ринку освітніх послуг та співпраці із замовниками робочої сили.

Однак вибір абітурієнтів щодо отримання вищої освіти спирається в першу чергу на престиж ЗВО та його географічне місце знаходження. Менше значення має оцінка за результатами публікацій рейтингу «ТОП 200 Україна» або «Scopus», які більш за все створюють перегони між ВНЗ. Підвищуючи свій статус у рейтинговій системі, вони тим самим підвищують власний престиж.

Популярність академічних рейтингів популізувало термін «рейтинг». Рейтинг – це числова оцінка ефективності програми, діяльності, установи або системи вищої освіти, що відповідає конкретній затвердженій методиці, завдяки якій будуються таблиці показників із присвоєнням відсоткової ваги, що відображає поняття якості освітніх закладів.

Євроосвіта проводить оцінювання рейтингу закладів вищої освіти у співпраці із групою експертів IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence із питань академічного ранжування якості академічного рейтингу та якості вищої освіти, загалом застосовуючи прозору методологію, яка доступна в Інтернеті англійською мовою.

Топ «200 Україна», що створена відповідно до Берлінських принципів ранжування університетів, базується на використанні відкритих даних прямих вимірів (сумарною вагою 85%), та експертних висновків фахівців у галузі вищої освіти і головних ринків праці України (сумарною вагою 15%). Відповідно до цієї методики діяльність закладів вищої освіти (ЗВО) оцінюється за допомогою інтегрованого

індексу – Із. Цей індекс містить три комплексні складові частини: $I_z = I_{np} (40\%) + I_n (25\%) + I_{mv} (20\%)$, де I_{np} — індекси якості науково-педагогічного потенціалу, I_n – індекс якості навчання, I_{mv} – індекс міжнародного визнання [7]

Таблиця 1

**Перша десятка академічного рейтингу закладів вищої освіти України
III, IV рівнів акредитації «Топ-200 Україна 2019» [1]**

№	Заклади вищої освіти (ЗВО)	I_{np}	I_n	I_{mv}	Інтегральний показник діяльності ЗВО, ІЗ
1	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	40,95	22,32	14,76	78,03
2	Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	40,76	21	14,88	76,64
3	Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	21,06	13,55	12,39	47
4	Національний університет «Львівська політехніка»	16,72	16,94	13,33	46,98
5	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	20,07	14,81	8,63	43,51
6	Сумський державний університет	15,71	17,68	10,11	43,5
7	Національний університет біоресурсів і природокористування України	19,75	12,71	5,97	38,43
8	Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»	20,96	6,4	9,79	37,15
9	Львівський національний університет імені Івана Франка	16,69	13,9	5,67	36,26
10	Національний аерокосмічний університет імені М.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»	16,63	7,16	11,6	35,39

За даними рейтингу, за методикою відповідно до Берлінських принципів ранжування університетів, яка базується на використанні відкритих даних прямих вимірів, у таблиці 1 наведена перша десятка претендентів на кращий університет із високим рівнем базової, загальноосвітньої підготовки студентів, рівнем фахової підготовки, рівнем практичного володіння інформаційними технологіями, затребуваністю випускників ЗВО ринком праці.

Даний рейтинг дозволяє розробити заходи щодо покращення умов, які будуть сприяти ефективності навчання студентів, підвищувати компетентність викладачів, будувати інформаційну базу знань та налагоджувати співпрацю з іноземними закладами освіти, переймаючи досвід створення конкурентоспроможних умов отримання освітньої діяльності.

Залишається практично незмінною тенденція великого розриву між потребами ринків праці України і результатами роботи університетів за моделлю сучасних знань, головними компетенціями і практичною якістю підготовки фахівців.

Наступний рейтинг не менш важливий для розгляду. Він розроблений видавничою службою «УРАН» на замовлення osvita.ua – це наукометричний моніторинг суб'єктів науково-видавничої діяльності України за показниками бази даних SciVerse Scopus, на підставі якого складається рейтинг українських вищих навчальних закладів [2].

Scopus індексує вміст 24 600 активних назв та 5000 видавців, використовуючи складні інструменти та аналітику. Scopus генерує точні результати цитування, детальні профілі дослідників та уявлення, які сприяють кращим рішенням, діям та результатам.

У рейтинговій таблиці 2 вищі навчальні заклади України ранжовані за індексом Гірша – кількісним показником, що базується на кількості наукових публікацій і кількості їх цитувань [2].

Наведено показники цитованості у Scopus ЗВО України. Упорядкування проведено за h-індексом (h – кількість статей, на які є посилання в понад h публікаціях), а в його межах – за кількістю цитувань. Досліджуючи базу Scopus, можна вилучити якісні дані та придумати цінні відомості, які прискорюють дослідження наукової роботи.

Рейтинг ЗВО України за даними наукометричної бази даних SciVerse Scopus

№	Установа	Кількість публікацій у Scopus	Кількість цитувань у Scopus	Індекс Гірша (h-індекс)	Scopus-ID установи
1	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	16926	95898	88	60023137
2	Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна	9264	52600	68	60027251
3	Львівський національний університет імені Івана Франка	6536	37762	60	60080759
4	Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича	3363	14941	59	60068513
5	Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова	3415	19665	58	60068530
6	Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»	7496	23088	53	60003172
7	Донецький державний медичний університет	1257	7574	45	60014600
8	Національний університет «Львівська політехніка»	6121	17187	42	60080765
9	Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара	3613	13416	42	60020726
10	Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	3614	13154	41	60020130

Даний рейтинг, наведений у таблиці 2, показує, наскільки поставлена наукова діяльність в університеті першої десятки серед усіх обраних університетів та надає можливість користувачам виявляти важливу інформацію, відстежувати тенденції та визначати потенційних співробітників для майбутніх проектів.

Дані рейтингової оцінки «ТОП 200 Україна» та «Scopus» ми не можемо співставляти, бо вони оцінюють різні кола питань та чіпляють різні фактори, що впливають на освітню діяльність ЗВО, підвищуючи статус найкращого університету країни. Можемо виявити різні сфери освітньої діяльності, які відповідають найкращим результатам оцінювання.

Перші два вищі таблиці 1 мають майже однакові значення інтегрального показника діяльності – 78,03 і 76,64, що на 1,03 пункту менше від першого, а третій ВНЗ дуже сильно відстає від перших двох ВНЗ майже на 31 пункт. Із рейтингової таблиці ми можемо відстежити, на що необхідно вплинути щодо підвищення рейтингу ВНЗ, а саме індекс науково-педагогічного потенціалу та індекс навчання ВНЗ ім. Каразіна менше, ніж дані перших двох ВНЗ, а індекси міжнародного визнання майже однакові в перших трьох ЗВО, обраних для розгляду.

Отже, якщо до даних першого рейтингового оцінювання ми додаємо дані рейтингу таблиці 2, то побачимо, що ВНЗ ім. Сікорського лідує у всіх рейтингових системах і має найвищий індекс Гірша – 88 пунктів, що на 20 пунктів вище від інших ВНЗ, обраних для аналізу.

Друге місце займає ВНЗ ім. Каразіна, що свідчить про активну наукову діяльність, хоча в таблиці 1 він займає третє місце в рейтинговій системі. ВНЗ ім. Сікорського в рейтинговій системі Scopus займає шосте місце, хоча в рейтинговій системі «ТОП 200» він посідає друге місце.

Таким чином, співставляючи дані рейтингових систем, що публікуються незалежними системами оцінювання, можна розробляти заходи щодо підвищення місця в рейтингових системах, впливати на слабкі місця освітньої діяльності щодо прийняття організаційно-управлінських рішень.

Звісно, щоб покращувати оцінку рейтингових систем, треба мати системний підхід управлінської діяльності щодо кожної структури ВНЗ, розробляти заходи та нові сучасні підходи до навчання майбутніх фахівців, які будуть конкурентоспроможними на ринку праці, створювати рекламну діяльність щодо залучення нових абітурієнтів та роботодавців, які можуть впливати на формування вимог до майбутнього фахівця.

Концепція кафедри має створювати середовище, що забезпечує їй системний і цілеспрямований характер, із метою встановлення пріоритетів, стратегічних цілей, завдань та формування інструментів розвитку кафедри.

Упровадження рекомендацій для кафедри з огляду на вимоги, що розробляються в межах кожної спеціальності відповідно до стандартів і нормативів, розроблених Міністерством освіти України

в рамках кваліфікацій і визначення та оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності, стає актуальним процесом на сучасному ринку освітньої діяльності.

Важливим є професійний рівень знань і наукова компетентність викладачів, що здійснюють освітній процес відповідно до вимог, які складаються попитом на ринку праці, щоб задовольнити обидві сторони учасників.

Спираючись на динаміку рейтингової системи, кожна кафедра може зазначити емпіричним шляхом власну частку впливу на результат загальної оцінки ВНЗ. Кожна структура ЗВО повинна мати мету покращення рівня освіти, здорову мотиваційну політику до покращення власних результатів діяльності, підвищення кваліфікації та компетенції викладачів, створювати івенти з роботодавцями з метою налагоджування тісної співпраці з міжнародними проектами освітньої діяльності, брати участь у будь-якому висококваліфікаційному дослідженні, створюючи інвестиційний попит щодо майбутніх фахівців.

Таким чином, упроваджені в Україні системи визначення рейтингу взагалі не враховують думки роботодавців, а тому немає налагоджування обміну інформації щодо компетентності отриманих фахівців від ВНЗ, що знижує потребу нести відповідальність за своїх випускників, коли на міжнародному ринку освіти та ринку праці роботодавці одразу розуміють, з якого навчального закладу вони будуть обирати собі спеціалістів.

Застосовуючи знання з різних джерел незалежного оцінювання, співставляючи дані із власними оцінками освітньої діяльності кафедри, створюючи власні опитування роботодавців та різних учасників загальної освіти, кафедра отримує інформаційний ресурс, на основі якого можна будувати стратегічні цілі щодо покращення конкурентоспроможності в освітньому середовищі та випускати компетентних фахівців, орієнтуючись на вимоги та очікування роботодавців, а саме надійність існування в майбутньому.

Рейтингування кафедр і оцінювання успішності діяльності науково-педагогічних працівників оцінює, насамперед, внутрішнє конкурентне середовище, яке мотивує колектив досягати успіхів та виявляє пасивних і незацікавлених викладачів або керівників кафедри. Тим самим забезпечується зближення цілей на всіх рівнях управління ВНЗ і зміцнення його конкурентних позицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence. URL : <http://ireg-observatory.org/en/>.
2. Scopus. URL : <https://www.elsevier.com/solutions/scopus>.
3. Васильева Е.Ю., Граничина О.А., Трапицын С.Ю. В 19 Рейтинг преподавателей, факультетов и кафедр в вузе : методиче-ское пособие. Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. 159 с.
4. Людмила Прус. Теоретичні засади управління конкурентоспроможністю вищих навчальних закладів. *Вісник ТДЕУ*. 2006. № 2.
5. Євроосвіта. URL : <http://www.euroosvita.net>.
6. Інформаційна модель системи формування рейтингових списків кафедр університету / О.М., Пасічник В.В., Чирун Л.Б. URL : <http://vlp.com.ua/files/05.pdf>.
7. Рейтинги ВНЗ. URL : <http://osvita.ua/vnz/rating/55425/>.

Е.В. Кравченко. Применение независимых систем оценивания рейтинга заведений высшего образования как один из инструментов управления повышением конкурентоспособности кафедры вуза. – Статья.

Аннотация. Для решения задач и построения принятия управленческих решений в системе образования, комплексного подхода к повышению потенциала кафедры и других общественно-организационных вопросов необходимо проводить анализ и оценку образовательной деятельности. Независимые системы оценивания предоставляют возможность для исследования благодаря рейтинговой оценке, которая отображает качество образования в ВУЗе, а также уровень научной деятельности.

Ключевые слова: конкурентоспособность, высшее учебное заведение, рейтинг образовательной деятельности, принятие управленческих решений, уровень высшего образования, исследование данных рейтинговой системы.

E. Kravchenko. Application of independent systems of evaluation of higher education institutions as one of the management tools to enhance the competitiveness of the HEI department. – Article.

Summary. To solve problems and build management decisions in the education system, a comprehensive approach to enhance the capacity of the department and other general organizational issues, it is necessary to carry out an analysis and evaluation of educational activities. Independent assessment systems provide opportunities for research, thanks to a rating that reflects the quality of the HEI's educational activities, as well as the level of scientific activity.

Key words: competitiveness, higher education institution, rating of educational activity, managerial decision making, higher education level, research of rating system data.

Є.О. Невальонний

ад'юнкта кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)
гуманітарного інституту
Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського,
м. Київ, Україна

КОМУНІКАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ: ТИПОЛОГІЯ, ЗАВДАННЯ, РОЛЬ У ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ

Анотація. Стаття присвячена розгляду комунікаційних процесів в організаціях. Визначається, що військова частина – це своєрідна організація, побудована за ієрархічним принципом. Окреслено типологію комунікаційних процесів у військовій частині та акцентовано увагу на їхніх основних завданнях. Визначено, яке значення мають у процесі управління всі типи комунікаційних процесів у військових організаційних структурах.

Ключові слова: організація, ієрархія, військова частина, комунікація, процес управління.

Постановка проблеми. Кожна структурна одиниця сектору безпеки та оборони держави є своєрідною організаційною структурою з відповідною побудовою управлінських відносин. Дослідження процесу управління з точки зору комунікативної теорії дає змогу розглядати управління як взаємний вплив між усіма управлінськими ланками, спрямований на досягнення єдиної мети. Але, крім ієрархічних управлінських комунікацій, існують міжособистісні зв'язки між ланками різних управлінських рівнів, які також будуть мати вагомий вплив на досягнення загальної мети організації. Комунікації всередині організації будуть впливати на загальний клімат міжособистісних відносин між учасниками управлінського процесу. Президент управлінської консалтингової фірми «Підготовка до лідерства» (Вестон, штат Масачусетс, США) Керол А. Вокер наголошує, що відверта двостороння комунікація «начальник – підлеглий» має визначальне значення для успішної роботи молодого менеджера [1, с. 94].

Саме тому дослідження комунікацій дозволить визначити залежність ефективності управління організацією від якості налагодження комунікаційних зв'язків між суб'єктами та об'єктами управлінської взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі накопичено чималий досвід розгляду проблеми комунікації у сфері управління. Як лінійний процес передачі інформації за каналом зв'язку від комунікатора до комуніканта розглядали комунікацію Г. Лассвел, К. Шенон, В. Вівер. Питаннями дослідження комунікацій на рівні організації займалися М. Мандзюк, К. Суровцева, А. Шпак, О. Шубін. Проблематику управлінських комунікацій піднімали у своїх працях В. Алещенко, Г. Щокін, Л. Карамушка, М. Василик та ін. Проте питанням дослідження ефективних комунікативних процесів у військових організаційних структурах, на нашу думку, приділено недостатньо уваги. Саме тому постає необхідність більш детального вивчення комунікативних процесів, їхньої типологізації, визначення ролі у процесі управління військовою організаційною структурою (підрозділ, військова частина, з'єднання). Це і є метою даного наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо вести мову про розгляд управлінських комунікацій, то треба брати до уваги те, що традиційно управлінські відносини розглядаються в організаційних структурах, або, інакше кажучи, організаціях. Вивчаючи значення дефініції «організація», слід зупинитися на двох основних визначеннях, які дають змогу зрозуміти сутність вказаного терміна. Філософський енциклопедичний словник визначає організацію (від франц. organisation) як форму усталеного взаємозв'язку елементів системи відповідно до законів її існування; процес або стан упорядкування, будову, тип функціонування системи тощо [2, с. 453]. Натомість Словник української мови наводить визначення організації як об'єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій [3, с. 739]. Тобто поняття «організація» має досить широке значення, розглядається як певна формалізована соціальна група і як форма взаємозв'язку елементів системи, але для нашого дослідження більш доцільним буде визначати організацію як свідоме та систематизоване об'єднання людей та їхніх дій із метою досягнення загальної мети або певних результатів.

Військова частина є організаційною структурною одиницею Збройних Сил України та складається з відповідних підрозділів (у деяких випадках і окремих військових частин), які взаємодіють між собою

та вищим керівництвом задля забезпечення основної функції: стримування збройної агресії проти України та відсічі їй, охорона повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря України у випадках, визначених законом, участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а також виконання інших функцій у відповідності до законодавства України [4]. Інакше кажучи, військова частина – це військова організація певної структури зі специфічною побудовою управлінських відносин. На нашу думку, військові частини як організації побудовані за теорією бюрократії Макса Вебера і мають ієрархічну формальну структуру управління, впорядковану за лінійно-штабним (лінійно-функціональним) принципом [5, с. 38]. Основною характеристикою ієрархії є формальне підпорядкування осіб на кожному рівні управлінської взаємодії, причому чим вище рівень – тим більше підпорядкованих осіб має керівник. Лінійно-штабна структура дозволяє сполучити принцип єдиноначальності та колегіальності, але ж прийняття управлінського рішення залишається за командною ланкою, тобто домінуючою є ієрархічна складова частина управлінської взаємодії.

Для більш детального розгляду управлінських комунікацій необхідно розкрити всю типологію комунікаційних процесів, які існують у військовій частині як типовій організаційній структурі. За спрямованістю для всіх організацій можна виділити два основні види комунікацій: зовнішні та внутрішні.

Зовнішні комунікації для військової частини будуть відображені двостороннім обміном інформацією з реципієнтами зовнішнього оточення:

- управлінські комунікації з вищим командуванням;
- управлінські комунікації з підпорядкованими військовими частинами (установами, організаціями);
- взаємодія з органами влади та місцевого самоврядування за місцем дислокації;
- комунікаційні зв'язки зі структурними підрозділами сектору безпеки та оборони держави, які дислокуються в гарнізоні;
- організація взаємодії із громадськими організаціями, підприємствами та іншими установами, які можливо використати в інтересах військової частини;
- робота із сім'ями військовослужбовців та ветеранами військової частини.

Зовнішні комунікації у військовій організаційній структурі покладаються на структурні підрозділи управління і штабу та забезпечують управлінську взаємодію в загальній системі управління Збройних Сил України, співпрацю за двосторонніми інтересами із зацікавленими цивільними установами й організаціями за територіальним принципом, взаємодію зі структурними елементами Сектору безпеки та оборони, а також роботу із цивільним населенням.

Інший вид – внутрішні комунікації – умовно можна розділити на формальні та неформальні [6, с. 135]. Формальні комунікації зумовлені структурою організації і мають повне право називатися управлінськими комунікаціями. Цей вид комунікацій полягає в поширенні інформації між всіма управлінськими ланками. Формальні комунікації можуть бути вертикальними, горизонтальними та діагональними. Вертикальні комунікації у військовій частині залежать від кількості ієрархічних управлінських ланок і можуть бути низхідними та висхідними [7, с. 11]. Низхідні комунікації у військовій частині полягають у доведенні службової інформації від вищої управлінської ланки до нижчої, постановці завдань, відданні наказів, розпоряджень тощо. Висхідні комунікації в основному відображають зворотній зв'язок до низхідних комунікацій, є невід'ємною частиною забезпечення комунікативного акту між нижчою та вищою ланками управління. Висхідними комунікаціями у військовій частині виступають доповіді про виконання поставлених завдань, розпоряджень та наказів, звертання підлеглих до начальників із різноманітних питань та інше.

У Збройних Силах України основні моменти організації та здійснення вертикальних комунікацій між різними управлінськими ланками регулюються Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України (далі – Статут). Статті 12 та 14 Статуту чітко визначають ієрархічні висхідні вертикальні комунікації між начальником і підлеглим, а у статтях 30, 35, 36, 37 та 38 сформульовано основні вимоги до низхідних управлінських комунікацій із обов'язковим встановленням зворотного зв'язку.

Між тим Л. Компанцева визначає, що вертикальні ієрархічні комунікації в організаціях сектору безпеки та оборони мають ряд проблемних питань, які треба враховувати в управлінській діяльності:

- 1) шкідлива для комунікатора інформація малоімовірно буде направлена вгору;
- 2) необхідна фільтрація висхідної інформації: тільки найважливіша частина інформації має досягти верхньої ланки управління (запобігання інформаційному перевантаженню);
- 3) викривлення інформації через наявність багатьох ланок комунікації (залежність рішення від інтерпретації інформації);

4) зниження оперативності комунікації (обов'язкове проходження інформаційного продукту через всі ієрархії управлінської вертикалі);

5) висхідні комунікації слабо реалізують функцію виправлення помилок (ієрархія зумовлює тенденцію до стереотипізації) [8, с. 255].

Горизонтальні комунікації у військовій частині передбачають обмін інформацією між суб'єктами управління одного рівня ієрархії і здебільшого не несуть чіткого управлінського впливу та не мають ієрархічної спрямованості (відносин підлеглості). Комунікаційні зв'язки між підрозділами військової частини, між командирами одного рівня ієрархії забезпечують взаємодію в рамках виконання спільних або однакових управлінських завдань.

Діагональні організаційні комунікації визначають встановлення взаємодії між управлінськими ланками різних ієрархічних рівнів без вертикальної підпорядкованості. Як і горизонтальні комунікації, вони можуть організовуватись для забезпечення обміну інформацією для досягнення спільної мети або виконання однакових завдань.

Горизонтальні й діагональні комунікації не несуть основного управлінського навантаження, але деякі зарубіжні дослідження свідчать, що ефективність горизонтальних комунікацій може бути до 90%. Натомість ефективність вертикальних комунікацій в основному не перевищує 25% [9].

Ураховуючи викладене вище, слід визнати, що горизонтальні й діагональні комунікації відіграють значну роль в управлінських процесах військової частини, мають більшу ефективність, ніж вертикальні, та повинні враховуватись у діяльності організації. Горизонтальні комунікації характеризуються більш точним передаванням інформації та мають координаційний характер. Це зумовлюється тим, що учасники комунікаційного процесу мають однаковий фаховий, соціальний статус, чим знижується ймовірність виникнення комунікативних бар'єрів. Але в той же час горизонтальні комунікації мають ряд проблем:

- 1) наявність горизонтальних комунікацій визначає наявність комунікацій взагалі;
- 2) робота в дуже галасливій обстановці або на ізольованому робочому місці сильно заважає взаємодії;
- 3) занадто багато відповідальності за координацію і комунікації лягає на тих, хто через відсутність виховання чи здібностей не вміє в певних питаннях прийти до розумного спільного рішення;
- 4) колективна реакція супроводжується колективним сприйняттям комунікацій, що супроводжується колективним спотворенням;
- 5) комунікації між підрозділами неминуче містять елементи конфлікту [8, с. 256].

Неформальні комунікації в організації зумовлені присутністю соціологічних та психологічних факторів, тобто наявними потребами персоналу у спілкуванні. У військовій частині цей вид комунікацій існує у вигляді контактів між друзями, приятелями, сусідами (тобто людьми, що мають спільні інтереси). Крім того, каналами неформальних комунікацій виступають групи в месенджерах та соціальних мережах, які дозволяють швидко та якісно обмінюватися великим масивами інформації. Деякі державні організації (в тому числі і Сектор безпеки та оборони) офіційно використовують соціальні медіа для організації менеджмент-комунікацій, чим значно підвищують ефективність управлінської діяльності. Деякі зарубіжні дослідники наголошують, що саме неформальні комунікації поставляють 66% інформації персоналу організації, з якої 80% – інформація, що стосується службової діяльності [9].

Висновки, пропозиції та рекомендації за результатами дослідження. Узагальнюючи окреслені аспекти комунікаційних процесів у військовій частині, робимо висновок, що у військовій частині, як типовій військовій організації, існують всі види комунікаційних процесів, які забезпечують функціонування організації та обмін управлінською інформацією.

Для організації ефективного управління необхідно організовувати та підтримувати всі види комунікацій: формальні та неформальні, внутрішні та зовнішні.

Організація зовнішніх комунікацій покладається на посадових осіб управління та штабу військової частини. Нижчі управлінські ланки військової частини будуть здійснювати формальні зовнішні комунікації лише через визначені структурні підрозділи. Натомість організація внутрішніх комунікацій у військових частинах є одним із основних завдань інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України і покладається на командирів (начальників) [10]. Саме командири (начальники), як основні суб'єкти управлінської діяльності, повинні організувати ефективні управлінські комунікації у своїх підпорядкованих підрозділах, врахувати проблемні питання всіх типів комунікаційних процесів та забезпечити якісний обмін інформацією між всіма елементами управлінської взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про управління персоналом. 10 найкращих статей з Harvard Business Review / пер. з англ. Л. Лебеденко. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2018. 256 с.
2. Філософський енциклопедичний словник: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ, «Абрис», 2002. 742 с.
3. Словник української мови: в 11 томах. 1974. Том 5. URL : <http://sum.in.ua/p/5/739/2> (дата звернення: 13.08.2019).
4. Про Збройні Сили України : Закон України від 06 грудня 1991 року № 1934-ХІІ (зі змінами).
5. Полікашин С., Полікашин Ю., Поляков С. Основи управління і прийняття рішень у військовій справі: навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2003. 120 с.
6. Віноградська О.М., Віноградська Н.С., Шевченко В.С. Менеджмент : навч. посіб. Харків : ХНАМГ, 2008. 160 с.
7. Комунікологія : навчальний посібник / С.Г. Денисюк. Вінниця : ВНТУ, 2015. 102 с.
8. Компанцева Л. Соціальні комунікації для фахівців сектору безпеки та оборони. Київ : Видавець Карпенко В.М., 2016. 476 с.
9. Адамс Боб. Эффективное управление персоналом. Москва : АСТ. Астрель, 2008. 352 с.
10. Інструкція з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України : затверджена наказом ГШ ЗС України від 04.01.2017. № 4.

Е.А. Невалянный. Коммуникационные процессы военной части: типология, задачи, роль в процессе управления. – Стаття.

Аннотація. Стаття посвящена рассмотрению коммуникационных процессов в организациях. Определено, что воинская часть – это определённая организация, построенная по иерархическому принципу. Изложена типология коммуникационных процессов в воинской части и уделено внимание их основным задачам. Все типы коммуникационных процессов в военно-организационных структурах служат тому, чтобы играть определённую роль в процессе управления.

Ключевые слова: организация, иерархия, воинская часть, коммуникация, процесс управления.

Ye. Nevalonny. Communication processes of the military part: typology, tasks, role in the management. – Article.

Summary. The article is devoted to consideration of communication processes in organizations. It is determined that the military unit is a kind of organization built on a hierarchical principle. The typology of communication processes in the military unit is outlined and attention is paid to their main tasks. All types of communication processes in military organizational structures have been identified to play a role in the management process.

Key words: organization, hierarchy, military unit, communication, management process.

УДК 351:316.42:396.1

Н.В. Собецька

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Тернопільського національного економічного університету,
м. Тернопіль, Україна

ЕКОНОМІЧНА ПРОЕКЦІЯ НА ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ

Анотація. Автор зазначає наявність значних гендерних диспропорцій в економічному руслі; наголошує на залежності рівня економічної активності та зайнятості населення від статі; окреслює проблеми жіночого безробіття та професійної сегрегації за статевою ознакою. Особлива увага приділяється економічному становищу жінок та чоловіків та їх гендерних відмінностях.

Ключові слова: гендер, економіка, безробіття, суспільство, зміни.

Постановка проблеми. Досить довго в системі наукових досліджень особливе місце відводилось вивченню становища й статусу жінки як історично найбільш дискримінованої й такої, що перебуває в нерівному становищі порівняно з чоловіком. Гендерний аспект виник як сучасний науковий пошук паритетних і збалансованих відносин між статями, їх світового й національного співіснування на основі аналізу та переосмислення історії, організації громадського й приватного життя жінки

і чоловіка, всієї соціальної культури як сфери формування життєвих стратегій індивідів відповідно до їхньої статі.

Суттєві зміни в економічному та соціальному житті суспільств, що відбувалися протягом XVIII, XIX та XX сторіч, набули особливої значущості в другій половині XX століття і значно трансформували соціальні ролі жінок і чоловіків, суттєво вплинули на традиційні уявлення про них, ввели гендерні питання в проблемне поле економічної науки, що й стало **об'єктом** нашого пошуку.

Актуальність. Виявляється, що існуючі соціальні, гуманітарні культурні й економічні погляди обминали й досі обминають цілий ряд питань, розгляд яких зумовлює потребу змінити саму методологію суспільствознавчих досліджень і ставить нас перед перспективою нових теоретичних результатів. Тому виникнення гендерних досліджень в економіці зумовлене соціальною необхідністю внести соціально-економічний статевий складник у суспільствознавчі дисципліни, потребою реформувати й перебудувати національне суспільство та переосмислити їх науковий аналіз. Що своєю чергою породжує **мету** нашого доробку, яка полягає у вивченні ролі жінок і чоловіків як суб'єктів економічного та соціального творення світу, їх світобачення й потенційних можливостей у втіленні економічно-соціальних відносин та їх упорядкованості. Адже, розвиваючи гендерний аспект, ми націлені привернути увагу суспільства в цілому та кожного зокрема до внесення ймовірно необхідних змін, зумовити перегляд багатьох теоретичних положень у своїх галузях й розширити обсяг власних знань.

Предметом нашого поглибленого вивчення й наукового осмислення стають цінності та життєві орієнтації чоловіка й жінки, розширення їхніх інтересів і виникнення нових потреб, оновлення характеру відносин між ними відповідно до оновлення світового простору, нові підходи до соціальної й економічної статевої культури, формування ними культурних реалій сучасності, розширення індивідуального життєвого простору самовираження, а також поглиблення інтересу до визначення й творення майбутнього з урахуванням гендерної перспективи.

Загальними підходами вивчення гендерних аспектів економіки стали:

- оплата праці за гендерними співвідношеннями;
- стать як показник для розподілу праці;
- особливість жінки в економічній діяльності;
- моделі соціальної політики як ключові механізми розподілу та перерозподілу соціальних та економічних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Гендерний вимір економіки ґрунтується на наявності розподілу економічних ресурсів між групами людей залежно від їх статі, а також розподілу відповідальності за благополуччя людей між родиною (як домогосподарством), ринком та державою. Економічні системи суспільств визначаються конкретною конфігурацією «сім'я – держава – ринок», характерною для певного суспільства, у їх розподілі відповідальності за благополуччя людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поринувши в історію, розгляньмо становлення гендерної побудови суспільства в економічному просторі на прикладі кількох ключових трендів розвитку. Сукупність цих течій та наданих ними інтерпретацій гендерних відносин окреслює коло проблем, які розглядаються зарубіжними науковцями Дж. Анкером, Т. Верленом, К. Делфі, М. Кімелом, Дж. Скотт, Х. Хартман. Значний внесок до розробки теоретичних та практичних аспектів гендерних досліджень в соціально-економічній сфері належить О. Грішновій, Е. Лібановій, Л. Лобановій, О. Макаровій, В. Новікову, Ю. Саєнко, В. Стешенко.

Кожен з обраних нами напрямів економічної думки розглядає гендерні відносини, що виникають в суспільстві, на власному проблемному полі. Отож, *неокласичний* напрям вивчає економіку домогосподарства, економічний розподіл сімейних обов'язків, проблеми прийняття рішення про вихід на ринок праці, причини дискримінації жінок на ринку праці, економічні аспекти шлюбних відносин та репродуктивної поведінки. *Марксизм* традиційно досліджує взаємозв'язок патріархатного устрою суспільства та капіталізму як системи експлуатації, чинники та сфери прояву гендерної нерівності, загальні причини та форми експлуатації жінок (*неомарксизм, радикальний та соціалістичний фемінізм*). Представники наймолодшої течії економічної теорії – *інституціоналізму* – розглядають роль держави у вирішенні гендерних проблем, проблеми соціальної політики в ній.

Основні положення неокласиків моделюють економічну поведінку індивіда згідно з «чоловічими» цінностями, серед яких основні характеристики: *егоїзм* (домінування власних інтересів); надання індивідом переваг тим чи іншим благам (*корисність*); раціональність поведінки (*максимізація корисності*), тобто такого розподілу індивідом власних коштів для купівлі різних благ, щоб максимізувати власне

задоволення (при цьому система переваг має суто суб'єктивний характер); *обмеженість ресурсів* для задоволення власних потреб і, відповідно, вимога здійснювати вибір. Така абстрактна модель «людини економічної» сприяла ігноруванню неокласиками гендерної проблематики аж до 60-х років ХХ сторіччя.

Теоретичний прорив у неокласичному напрямку досліджень здійснив Гері Беккер, чії праці присвячені економіці домогосподарства (сім'ї), дискримінації на ринку праці та шлюбній поведінці. Він запропонував «нову економіку домашнього господарства», де сім'я розглядалась не тільки як пасивний споживач ринкових товарів, а й активний виробник «продукції» – якими є їхні споживчі потреби. Г. Беккер увів в обіг поняття людського капіталу, тобто вкладу робітника при виході на ринок праці (витрат на освіту, поліпшення здоров'я, вироблення професійних навичок, підвищення культурного рівня, пошук роботи). Здійснюючи ті чи інші витрати, індивід очікує в майбутньому на додатковий прибуток у вигляді більшої заробітної плати, кращого робочого місця тощо, чим і пояснюється запровадження й використання терміна «капітал». Надалі *концепція людського капіталу* охопила не лише професійні навички, а й сформовані позаринковим середовищем, зокрема сім'єю.

Традиційні уявлення про гендерні суспільні ролі міститимуть думку про те, що загалом жінки поступаються чоловікам в обсягах накопиченого «ринкового» людського капіталу (освіти, фахових навичок, індивідуальних здібностей тощо). Тому для сім'ї вигідна зайнятість чоловіка на ринку праці, а жінки – в домашньому господарстві. Однак ця ситуація за останнє сторіччя дуже істотно змінилася: і зростання рівня освіти й кваліфікації зайнятих у домашньому господарстві (передовсім жінок), і їх зайнятість на ринку оплачуваної праці призвели також і до «подорожчання» їх безоплатної праці вдома. У наслідку різко міняються й гендерні моделі зайнятості: рішення про те, кому з подружжя лишатися вдома, а кому працювати поза домом, стало неоднозначним.

Спростування протягом сторіччя суспільного й економічного розвитку тези про «неконкурентність» жіночої робочої сили показує, що витрати на освіту чоловіків і жінок не повинні й не розрізняються з погляду їх доцільності. Залучення жінок до суспільного виробництва, зростання їхнього освітнього рівня, що супроводжується подальшим зростанням вимог до якості життя, призвели до зниження народжуваності, появи й поширення неповних родин, трансформації інституту сім'ї та шлюбу. Всі ці тенденції змінили доцільність гендерної диференціації інвестицій у людський капітал. Зі зростанням статусних позицій жінок у суспільствах поступово збільшується й збільшуватиметься надалі участь чоловіків у веденні домашнього господарства. Зміна економічних умов життєдіяльності безпосередньо впливає на зміну економічного мислення, як наслідок таких змін в суспільстві змінюються шлюбний вік, кількість дітей, віковий розрив між ними, гендерний розподіл домашніх обов'язків тощо.

Марксизм розглядає гендерні відносини крізь призму теорії класів. Відповідно, причини дискримінації жінок (найповніше викладені в роботі Ф. Енгельса «Виникнення сім'ї, приватної власності і держави», 1884 р.) та умови їх звільнення бачаться в марксизмі через ліквідацію класового, зокрема капіталістичного, суспільства. Відносини власності як першопричина гендерної нерівності в суспільстві є такими, що ґрунтуються на економічній залежності жінки й пануванні над нею її чоловіка, єдиного годувальника сім'ї (за Ф. Енгельсом, «домашнє рабство»). Отже, шляхами подолання підневільного становища жінки є зміна відносин власності у межах всього суспільства (а боротьба за звільнення жінок – частина боротьби за звільнення робітничого класу).

Залежність жінки від чоловіка можна подолати за умови залучення жінки до суспільного виробництва. Передусім слід розв'язати саме проблему усупільнення домашньої праці, що досягається під час переходу до соціалізму. Всю домашню працю – від ведення домашнього господарства до догляду за дітьми та їх виховання – слід вивести за межі сім'ї й перетворити на суспільну галузь праці. Саме так можна подолати об'єктивні економічні й соціальні основи гендерної нерівності. Реалізувати цю модель гендерної рівності мала відповідна внутрішня політика Радянського Союзу. Її здійснювали декількома шляхами. По-перше, законодавчо було встановлено рівність статей у всіх сферах життєдіяльності. Досить швидко ухвалили законодавчі акти, які визначали (декларували) рівність чоловіків і жінок в усіх сферах зайнятості. По-друге, ліквідовано економічну (а багато в чому й виховну) функцію сім'ї через створення мережі громадських пралень, їдалень і дитячих закладів, які мали звільнити жінку від домашньої праці. По-третє, тривало орієнтування на максимальне залучення жінок до суспільного виробництва, де проголошувався принцип рівності жінок і чоловіків.

Однак через низку причин ці надії на досягнення гендерної рівності в СРСР не виправдались. Сформулась гендерна сегрегація професійних галузей (домінування жінок у сферах громадського харчування, охорони здоров'я, швейній і легкій промисловості, освіті; чоловіків – у важкій промисловості

тощо). За надзвичайно низького рівня життя в країні розвиток громадського обслуговування на новій організаційній і технологічній базі не зміг забезпечити суттєві зміни в жіночій зайнятості. Подальше зростання рівня освіченості радянських жінок та максимально можливе підвищення рівня їх оплачуваної зайнятості призвели до подвоєння традиційного навантаження жінок. Натомість західні суспільства вбачали забезпечення гендерної рівності в посиленні батьківської відповідальності через перерозподіл домашніх обов'язків у подружжі та жорстке засудження фактів дискримінації.

Викладені вище положення класичного марксизму потому активно критикували як феміністки, так і в подальшому представники гендерних підходів за ігнорування власної динаміки гендерних відносин і зведення соціальних суперечностей винятково до класових. Однак і марксизм, і його новітні течії лишаються впливовими в концептуальному аналізі гендерних суспільних відносин.

Концепція гендерного трудового процесу ґрунтується на деяких сучасних тенденціях економічного розвитку. Зокрема, згідно з нею в умовах сучасного монополістичного капіталізму відбувається зниження кваліфікаційних вимог до багатьох робочих місць. Основну частину цих менш кваліфікованих робіт починають виконувати жінки. По-друге, змінюються відношення між домашнім господарством і ринком: багато товарів, які сім'я виготовляла раніше самостійно, тепер вона починає купувати. Внаслідок цього суттєво зменшуються обсяги домашньої праці.

Отже, жінки дістають змогу долучитися до оплачуваної праці. Внаслідок цих двох процесів рівень фахової зайнятості жінок зростає, а рівень зайнятості чоловіків знижується, оскільки їх витискають з кваліфікованих робіт. У цьому сенсі суспільні процеси рухаються до зближення рівнів зайнятості чоловіків і жінок. Гендерний аналіз публічної сфери найчастіше розглядається через призму виниклих на ринку праці відносин. Цей аспект опрацьовано в теоретичних розробках неокласиків і марксистів.

Основною гіпотезою є те, що домогосподарство – це джерело «неспроможності» жінки в умовах ринкової конкуренції. Ринкові сили спрямовані на зниження дискримінації, але рішення, що їх приймають усередині домогосподарства, породжують нову її хвилю. З одного боку, наявність домогосподарства безпосередньо обмежує жінку, орієнтуючи її на роль «берегині», з іншого – саме так обмежується її попит на жіночу робочу силу. Зокрема, гендерні стереотипи щодо «чоловічих» і «жіночих» ролей впливають на роботодавців, які переносять соціо-статеві стереотипні відносини з домашньої сфери на професійну. Жінка сприймається працедавцями як не вигідна працівниця, обтяжена сімейними турботами.

Гендерний аналіз зайнятості в сучасній Україні має певні особливості, пов'язані з трансформаціями суспільного життя й соціальними та економічними проблемами, які їх супроводжують. Вже перші результати ринкових перетворень в Україні показали, що їх вплив на жінок і чоловіків різний. Зокрема, обсяги репродуктивної діяльності, пов'язаної з виконанням сімейних функцій та домашньої роботи, здійснюваних передовсім жінками, зросли, а продуктивної – знизилася. Жінки народжують і потребують соціальних послуг та соціальної допомоги. Підприємці, відповідно, не зацікавлені в таких робітниках, які ускладнюють їм організацію праці та функціонування виробництва. Загалом ринкові перетворення призвели до того, що в жінок зменшилися можливості доступу до сфери оплачуваної зайнятості.

Тому поняття «дискримінація» стає ключовим у гендерному аналізі ринку праці України. Статтею 1 Конвенції ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок дискримінація визначається як «... будь-яке розмежування, ізоляція або обмеження <...> людських прав і фундаментальних свобод жінок у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній або будь-якій іншій сфері, незалежно від сімейного стану...» Дискримінація на ринку праці виникає тоді, коли до окремих працівників, за однакових *показників* продуктивності, ставлення є різним через їх належність до різних соціально-демографічних груп.

Ринкові перетворення в Україні супроводжувалися зменшенням кількості зайнятих, що пов'язано не з демографічними проблемами, а з кризовим станом економіки (хоча зменшення обсягів виробництва значно перевищували обсяги вивільнених працівників). Враховуючи вплив елементів ринкового господарства на рівень зайнятості, коливання в її рівнях можна пояснити кількома причинами. По-перше, ринок змінює моделі прибутків і заробітків, зокрема немає «межі» зарплати і законодавчої заборони сумісництва, змінюється процес формування заробітної плати, легалізуються інші джерела доходу: дивіденди за акціями, відсотки з власності тощо. У сім'ї виникає можливість існувати на заробітки одного з членів подружжя; змінюється сама структура доходів родини.

Ринковий розвиток економіки ефективніший не тільки з погляду розподілу ресурсів, але й з погляду реалізації бажаної моделі поведінки. Тому окремі фахівці припускають, що частина працівників, які залишили ринок праці, просто реалізувала бажану модель поведінки. Однак останній чинник не слід розглядати узагальнено, оскільки ринкова економіка формує свої бар'єри для реалізації індивідом

бажаної моделі поведінки. Крім того, в період ринкового розвитку економіки виникає явище безробіття, і саме жінки стають першими кандидатками на звільнення.

Для опису подібних явищ нерідко використовується термін «скляна стеля», який характеризує ситуацію, що попри формально рівні можливості для обох статей є безліч неформальних, «невидимих» бар'єрів, що перешкоджають просуванню жінок щаблями посадової ієрархії. Цей термін використовують американські дослідники для опису ситуації, що виникає в юридичних фірмах, академічній медицині, а також у великих корпораціях, де просування жінок на вищі щаблі управлінської структури гальмується методами прихованої дискримінації. Водночас є й інше пояснення замалої представленості жінок на вищих щаблях управлінської влади: жінки рідше за чоловіків готові пожертвувати будь-чим заради кар'єрного зростання. У спробах допомогти жінкам «розбити скляну стелю» були запропоновані різні програми. Вони передбачають зменшення робочого навантаження на жінок після народження дитини, семінари, спрямовані на розвиток спроможностей лідерства, тощо.

Підтвердженням поточної дискримінації на українському ринку праці можуть бути відмінності в оплаті праці зайнятих в одній галузі чоловіків і жінок. Особливо цікавим є той факт, що в галузях зі зростаючим рівнем оплати праці (фінанси, торгівля тощо), чоловіки активно й успішно конкурували з жінками, внаслідок чого кадровий склад цих галузей маскулінізувався. Де заробітна плата мала тенденцію до зниження, такої конкуренції не спостережено.

Гендерні відмінності в оплаті праці призводять до того, що сім'ї, очолювані жінкою, або неповні (без чоловіка) вірогідніше можуть опинитися за межею бідності. За дослідженнями науковців, найбіднішими сім'ями є неповні, де в дитини є лише один з батьків (або взагалі їх немає), і в 89 випадках зі 100 такі сім'ї – це сім'ї з одинокою матір'ю. Не враховуючи навіть психологічного навантаження, яке відчуває самотня жінка з дитиною.

Протягом останніх років Уряд України вжив різноманітних заходів щодо створення рівних можливостей для жінок і чоловіків. Досі основна увага зосереджувалася на розв'язанні соціальних проблем, зокрема на наданні допомоги по догляду за дітьми. Встановлено 11 видів допомоги, переважна більшість яких спрямована на захист жінок і дітей (серед них допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, допомога на дітей віком до 3-х років, виплата малозабезпеченим сім'ям та одиноким матерям, багатодітним сім'ям, по догляду за дитиною-інвалідом та інші. Соціальні пільги, надані жінкам, роблять їх порівняно з чоловіками менш вигідними працівниками, тому важливо, щоб ці пільги не перешкождали працевлаштуванню жінок і не робили б жінку «соціальним інвалідом». У новому сімейному законодавстві акценти зміщено з надання допомоги лише матерям з дітьми на надання допомоги сім'ям з дітьми. На наш погляд, це є одним з перших кроків до усвідомлення суспільством проблеми розподілу відповідальності за виховання дітей у сім'ї, що дозволить підвищити рівень конкурентності молодих жінок – працівниць на ринку праці.

Висновки. Хоча тенденція до зменшення гендерного розриву в рівнях безробіття очевидна, безробіття, особливо жіноче, досі є складною проблемою і загострюється такими негативними явищами на ринку праці України: зростанням вторинної та неформальної зайнятості, повсюдним поширенням прихованого безробіття та зайнятості в неформальній економіці.

Фахівці вважають, що є два основних способи руйнування існуючих традиційних уявлень про фемінне та маскулінне в різних сферах суспільства. Перший – це просвітництво, поширення науково обґрунтованих знань, щоби привернути увагу людей до неусвідомлюваних ними, нерідко упереджених та хибних стереотипних уявлень та їхнього впливу на ставлення до себе та інших. Друковані й візуальні засоби масової інформації могли б зробити на цьому шляху чимало. На жаль, поки що в Україні ЗМІ залишаються чи не найпотужнішими трансляторами традиційних гендерно-рольових стереотипів. Інший, значно ефективніший, спосіб руйнування традиційних уявлень полягає в забезпеченні й заохочуванні в громадській сфері суспільства багатьох прикладів успішного виконання гендерно-нетрадиційних ролей. Це, безумовно, потребує певних зусиль владних органів, політичних партій і лідерів, громадських організацій, проте ще в жодній країні не вдалося побудувати демократію без її гендерного складника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерний аналіз українського суспільства. ПРООН, Київ, 1999. 293 с
2. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. Київ : Столиця, 2002.
3. Мілет К. Сексуальна політика. Київ : Основи, 1998.
4. Hood J. Becoming a Two-Job Family. New York : Praeger, 1983.
5. Human Development Report, 2002. UNDP, New York, 2002.

Н.В. Собецкая. Экономическая проекция на гендерные аспекты. – Статья.

Аннотация. Автор отмечает наличие значительных гендерных диспропорций в экономическом русле; подчеркивает зависимости уровня экономической активности и занятости населения от пола; определяет проблемы женской безработицы и профессиональной сегрегации по половому признаку. Особое внимание уделяется экономическому положению женщин и мужчин и их гендерным различиям.

Ключевые слова: гендер, экономика, безработица, общество, изменения.

N. Sobetska. The economic projection on gender aspects. – Article.

Summary. The author highlights the existence of significant gender disparities in the economic mainstream; emphasizes the dependence of economic activity and employment by gender; outlines the female unemployment problem and occupational segregation by gender. Particular attention is paid to male and female economic situation and their gender differences.

Key words: gender, economy, unemployment, society, changes.

УДК 336

В.Г. Станіславський

аспірант кафедри менеджменту

Міжнародного гуманітарного університету,

м. Одеса, Україна

Науковий керівник: **А.Г. Гончарук**

доктор економічних наук, професор,

Міжнародний гуманітарний університет,

м. Одеса, Україна

ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНІ КРИПТОАКТИВИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ХЕДЖУВАННЯ

Анотація. У статті автор розгляне децентралізовані криптоактиви, в тому числі класичний біткоїн, як інструменти хеджування в умовах інтеграції у фінансові ринки і соціально-політичної та економічної нестабільності на світовій арені. Автор намагається проаналізувати і зіставити класичні похідні фінансові інструменти, деривативи, суть їх застосування та їх ключові функції.

Ключові слова: криптовалюта, електронні гроші, цифрові валюти, віртуальні валюти, блокчейн, постіндустріальне суспільство, цифрове золото, хеджування, міграція капіталу.

Постановка проблеми. В умовах торгових війн, політичної та економічної нестабільності зростає недовіра до держав і централізованих регуляторів. Інвестори намагаються знайти притулок для своїх фінансових потоків в інноваційних продуктах постіндустріального суспільства, що не контролюються державами. Криптоактиви як децентралізовані продукти без регулятора стають все більш привабливими для великих інвестицій в міру інтеграції у фінансовий ринок і становлення юридичної бази для подальшого розвитку. Доступність і популярність технології значно збільшує аудиторію потенційних інвесторів і підштовхує користувачів не тільки до спекуляції, а й до накопичення заощаджень в криптоактивах. Легкість, мобільність, простота використання, продуманість технологічних аспектів децентралізованих криптоактивів дозволяють розглядати криптоактиви як надійне сховище вартості і об'єкт інвестицій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам сутності та розвитку криптоактивів, їх видів, перевагам та недолікам їх систем та протоколів присвячені праці М. Ліхачова, Н. Поліванова, М. Куцевола, О. Шевченко-Наумової, А. Квітки, І. Лубенця, статті та описи в таких інтернет журналах, як Economist, Coindesk, Bitcoinmagazine, а також багато публікацій технічної літератури.

Відлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремого дослідження потребують криптоактиви як інструменти хеджування. Поступово розширюється юридична база, використання деривативів щодо криптовалют і позитивна репутація спекулятивного характеру, що дозволяє розглядати криптоактиви як інструмент хеджування і об'єкт надійного сховища вартості.

Мета статті. Визначення властивостей і можливостей використання криптоактивів в якості інструментів хеджування і надійного сховища вартості в умовах нестабільності фінансових ринків, торгових війн і глобальної невизначеності.

Основний матеріал. Похідні фінансові інструменти з'явилися ще в стародавні століття з метою мінімізації втрат або, іншими словами, мінімізації ризиків. У сучасному суспільстві деривативи не є чимось новим і невідомим. У цій статті автор спробує порівняти і знайти загальні ознаки між класичними похідними фінансовими інструментами і децентралізованими криптоактивами як інструментами хеджування і об'єктом міграції капіталу від базового активу до іншого активу. Оскільки деривативи стандартизовані і формальні, криптоактиви не можна віднести до визначення дериватива, криптоактив не зумовлює будь-якої контракти і не дає якимось чином право чи обов'язок власникові. В постіндустріальному суспільстві на момент написання статті криптоактиви користуються великим попитом і є досить ліквідним активом. На момент написання статті приблизна капіталізація криптоактивів становить понад 224 мільярди доларів [1]. При цьому об'єктом хеджування може бути актив, зобов'язання або майбутня операція, що створюють ризик зміни справедливої вартості активів і зобов'язань або зміни грошових потоків, пов'язаних з майбутньою операцією. Найчастіше – це банківський продукт, вартість якого може зменшитися в разі настання певних умов або подій. Інструментом хеджування є об'єкт, реакція якого на зміну певних умов або подій прямо протилежна реакції об'єкта хеджування за тих же умов або подій. Децентралізовані криптоактиви це інструменти постіндустріального суспільства, створені для мінімізації зовнішнього впливу в зв'язку з відсутністю емітента і регулятора. На думку автора, тільки сукупність певних властивостей децентралізованого криптоактива дає можливість розглядати такі криптоактиви як інструмент хеджування. Автор статті вказує на те, що не робить спробу віднести криптоактиви до поняття деривативів, а намагається пов'язати суть та мету застосування такого роду інструментів. За своєю суттю дериватив це договір, контракт, за яким сторони отримують право або зобов'язуються виконати деякі дії щодо базового активу. Ціна дериватива і характер її зміни зазвичай тісно пов'язані з ціною базового активу, але не обов'язково збігається. Зазвичай метою покупки деривативу є не фізичне отримання базового активу, а хеджування цінового або валютного ризику в часі або отримання спекулятивного прибутку від зміни ціни базового активу. Кінцевий фінансовий результат для кожної сторони може бути як позитивним, так і негативним. Автор в цьому контексті намагається розглянути саме використання криптоактиву і підключення до мережі блокчейн вказаного криптоактива як непряму угоду розглядати за цінність одиницю даного криптоактива щодо фіатних грошей. Варто зауважити, що вже саме використання криптовалюти і є умовною угодою, яка дає власникові право, але не обов'язок отримати якусь суму коштів за наявний у нього актив від таких самих користувачів. Звичайно ж, наприклад такі класичні похідні фінансові інструменти, як ф'ючерс або опціон, дають у першому випадку обов'язок, а у другому – право на покупку або продаж базового активу за обумовленою ціною. Використання криптоактива не визначає конкретного часу на право покупки або продажу по визначеній ціні. У перерахованих вище властивостях автор вказує і на схожість, і на відмінність деривативів від криптоактивів. Варто відмітити, що безумовно деривативи можуть використовуватися і в відношенні криптоактивів. Власне, і саме використання грошей в цілому – це договір між людьми про сприйняття їх номінальної та реальної цінності [2]. Деривативи дають можливість мінімізувати свої фінансові втрати, а іноді навіть і отримати певну прибутковність. Далі автор намагається знайти схожу опцію і у механізмі криптоактива.

Обмежений в емісії криптоактив постійно збільшує рівень попиту на самого себе, провокуючи збільшення своєї вартості в конкуренції ставок попиту. Вартість криптоактива оцінюється в основному в фіатних валютах, наявність якої набагато вище відносно наприклад біткоіна. Однак постійне зростання попиту за рахунок адаптації в фінансовий ринок збільшує ціну криптоактива щодо фіатних грошей. Наприклад, саме використання деривативів на криптовалюти або створення хеджфондів, або збільшення кількості взаємодіючих користувачів. Автор зауважує, що такий крипто актив, як біткоін, емітує себе сам за рахунок майнерів, які створюють первинний попит, а вторинний попит створюють товари і послуги [2], активність користувачів, тобто грошові потоки обміну фіатної валюти на криптоактив і назад. Автор зауважує, що вартість наводиться щодо якоїсь одиниці, величини. Наприклад, на момент написання статті, курс біткоіну становив 8400 \$ (округлено) [1].

Кількість покупців активу в якийсь момент не зможе пропонувати ціну вище, але постійно зростаючий обсяг попиту буде підтримувати ціну в фіатній валюті щодо одиниці криптоактиву. Для уповільнення цього процесу відбуваються процеси майнінгу, випускаючи в обіг нові одиниці криптоактиву, сповільнюючи зростання ціни, що йде в ногу з адаптацією в фінансові ринки, і залучаючи все більшу

кількість великих інвесторів. У довгостроковій перспективі така поведінка призведе до стабільної ціни криптоактиву в умовах його високої ліквідності. На нашу думку, механізм роботи такого класичного і першого криптоактива, як біткоїн, створює поступове зростання і стає предметом колекціонування і збереження вартості в довгостроковій перспективі. Також потрібно зауважити, що сама ідея децентралізації дуже актуальна у всіх сферах автоматизації та контролю, повсякденному житті людини. В умовах економічних війн, соціальних конфліктів інвестори шукають інструменти хеджування своїх коштів в неконтрольованих державами крипто активах, що і робить криптоактиви інструментом хеджування шляхом міграції капіталу та зміною базового активу.

Власне, і самі криптоактиви мають великий ризик зміни власної вартості. Через це вони часто стають об'єктом хеджування. Але що ж є хеджування, як не певна міра, дії для страхування ризику. Адже якщо існує саме використання криптоактивів як базового активу та застосування до нього деривативів, то чому не можна назвати криптоактив інструментом хеджування? Використання деривативів на криптоактиви є на багатьох криптовалютних біржах, наприклад BitMex [5], CBOE [6] та інших, форвард контракти на Teraexchange [7] та інших, CFD – контракти на Etoro [8], 24option [9] і інших, опціонами на LedgerX [10], Deribit [11] та інших.

Адже, хеджуючи крипто актив, ми хеджуємо наші фіатні гроші, в яких люди і сприймають вартість. За ризику зменшення вартості одного активу хеджуванням може служити зміна базового активу пропорційно вартості першого, тобто міграція фінансових потоків у більш захищені активи. Зазвичай в періоди нестабільності інвестори вважають за краще володіти золотими активами, а не будь-якими іншими. Золото як всесвітня міра вартості завжди використовувалася інвесторами для хеджування своїх ризиків. Найбільш яскравими прикладами є 1980-ий і 2008-ий роки. В обидва ці періоди світова економіка вступала в період рецесії, що було причиною нестабільності на світових ринках і відходу інвесторів в безризикові активи.

Прагматичний погляд на схожість золота та біткоїну як першого децентралізованого активу полягає в тому, що обидва об'єкти можна описати як «взаємозамінні предмети колекціонування». Чи не замінні предмети колекціонування, такі як твори мистецтва, поштові марки, пам'ятні речі, які розглядалися як інвестиції та збереження капіталу протягом багатьох років. Функціональний аспект біткоїну та золота сприяє більш високій ліквідності, посилюючи використання накопиченої вартості порівняно з іншими предметами колекціонування. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що відповідно до теореми регресії неосвіченого об'єкта об'єкт може стати надійним сховищем вартості, якщо він володіє величезною ліквідністю в короткостроковій перспективі [2]. Отже, є можливість використання децентралізованого криптоактива, наприклад такого як біткоїн, в якості фінансового інструменту для зниження ризику впливу ринкових факторів на вартість іншого активу. В історичному розрізі децентралізовані криптоактиви і криптовалюта в цілому показали себе як надійне сховище вартості, тим самим залучаючи все більшу кількість інвестицій і збільшуючи свою популярність. На нашу думку, варто знайти кореляцію між світовими подіями в світлі політичної та економічної нестабільності на світовій арені, що змушує інвесторів з різних країн розглядати криптоактиви як інструменти хеджування. «Загострення напруженості у відносинах між двома найбільшими економіками світу призведе до того, що інвестори будуть вкладати гроші в децентралізовані, несурверенні, безпечні валюти, такі як біткоїн, щоб захистити їх від потрясінь, що відбуваються на традиційних ринках», – на тлі торгової війни США і Китаю сказав Найджел Грін, виконавчий директор фінансової консалтингової фірми deVere Group [12]. Автор зазначає, що криптоактиви в міру своєї адаптації в суспільстві та на ринках дедалі частіше реагують і використовуються як інструмент хеджування. «Сьогодні біткоїн вперше різко відреагував в реальному часі на новини про торгову війну, – зазначив аналітик ринку і інвестор у криптовалюту Алекс Крюгер. Триваюча торговельна суперечка, – додав він, – ймовірно, продовжить підвищувати ціну на біткоїн і інші криптовалюти [12]. «У цьому році біткоїн показав себе по-новому, з безліччю міні-сплесків, але безрезультатний BREXIT міг би показати масивний і безпрецедентний прорив», – сказав The Independent Ніколас Грегорі, генеральний директор блокчейн-компанії CommerceBlock. «Мало того, що відхід з ЄС без будь-яких угод викличе заворушення і нестабільність у двох основних паперових валютах, він також викличе кризу ідентичності для глобальної системи, оскільки непередбачені обставини оголять основні світові валютні паперові гроші і зроблять їх уразливими» [13]. Ціна, наприклад, біткоїну, як відомо, нестабільна, однак деякі інвестори починають розглядати його як актив-притулок через його обмежену пропозицію. Його безмежна і децентралізована інфраструктура також означає, що вона менш схильна до впливу однієї країни або ринку. Можна сказати, що біткоїн як перший криптоактив завойовує репутацію цифрового золота.

Дані, зібрані Bloomberg раніше, підтверджують цю думку, оскільки співвідношення ціни біткоїну до золота подвоїлося за останні три місяці щодо дати написання статті. Кожен раз, коли банки починають друкувати гроші, питання про крипто валюти, чия пропозиція обмежена, стає все більш актуальним. Але у криптоактивів є і свої проблеми. На цей час однією з найбільш серйозних нарікань на криптовалюти для платежів є їх волатильність, найбільш яскраво ілюстрована історія з Лазло Ханец (який заплатив 10 000 біткоїнів за пару піц Папа Джона в перші дні біткоїну). Іншою серйозною критикою є невизначений статус регулюючих органів, особливо щодо статусу криптографічних активів в якості забезпечення в очах таких регуляторів, як «Комісія з цінних паперів і бірж США» (SEC) [3].

З іншого боку, в історії буквально не було активів, які, як відомо, демонструють стабільну вартість з плином часу – вони стабільні тільки по відношенню до вартості іншого активу. Через це не існує універсального способу встановити стабільний поріг цінності, який буде тривалим [4]. З огляду на те, що мільярди користувачів месенджерів і клієнтів банків знайомляться з платіжними рішеннями на основі блокчейнів, ми можемо бути впевнені, що кожній великій організації в світі доведеться виробити реакцію на цю безпрецедентну ситуацію. А конкуренція між націями і ідеологіями, такими як Китай і Захід, торгові війни і війни в принципі можуть активно прискорити вироблення рішень, які стануть основою для масового впровадження криптографічних активів, а також використання їх в якості інструментів хеджування та об'єкта інвестицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Top 100 Cryptocurrencies by Market Capitalization. URL: <https://coinmarketcap.com/>
2. Станіславський В.Г. Біткоїн як засіб платежу у постіндустріальному суспільстві. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*, випуск 30, 2019 р. С. 58–62.
3. Omkar Godbole. Bitcoin Price Looks North Despite SEC's Latest ETF Rejection. URL: <https://www.coindesk.com/bitcoin-price-looks-north-despite-secs-latest-etf-rejection>.
4. Miko Matsumura. US-China Trade War and Its Effect on Cryptocurrencies. URL: <https://cointelegraph.com/news/us-china-trade-war-and-its-effect-on-cryptocurrencies>.
5. BitMEX. Руководство по фьючерсам. URL: <https://www.bitmex.com/app/futuresGuide>.
6. CMEGroup. Bitcoin futures. URL: <https://www.cmegroup.com/trading/bitcoin-futures.html>.
7. TeraExchange. Bitcoin Forwards. URL: <https://www.teraexchange.com/Home/Instruments>.
8. Etoro. Торговля CFD-контрактами. URL: <https://www.etoro.com/ru/trading/cfd/>.
9. 24option. CFD-trading. URL: <https://www.24option.com/eu/cfd-trading/>.
10. LedgerX. US-regulated trading platform for physically-settled digital currency derivatives. URL: <https://www.ledgerx.com/>.
11. Deribit. BTC Options Contract. URL: <https://www.deribit.com/pages/docs/options>.
12. Anthony Cuthbertson. Bitcoin price shoots up after Trump tweets about China tariffs. URL: <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/bitcoin-price-latest-trump-us-china-trade-war-tariffs-a9078861.html>.
13. Anthony Cuthbertson. Bitcoin price: No-deal Brexit 'will see cryptocurrency value hit record high'. URL: <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/bitcoin-price-brexit-no-deal-value-analysis-boris-johnson-a9047301.html>.

В.Г. Станиславский. Децентрализованные криптоактивы как инструменты хеджирования. – Статья.

Аннотация. В статье автор рассмотрит децентрализованные криптоактивы, в том числе классический биткоин, как инструменты хеджирования в условиях интеграции в финансовые рынки и социально-политической и экономической нестабильности на мировой арене. Автор постарается проанализировать и сопоставить классические производные финансовые инструменты, деривативы суть их применения и их ключевые функции.

Ключевые слова: криптовалюта, электронные деньги, цифровые валюты, Виртуальные валюты, блокчейн, постиндустриальное общество, цифровое золото, хеджирование, миграция капитала.

V. Stanislavskiy. Decentralized crypto assets as hedging instruments. – Article.

Summary. In article, the author will consider decentralized crypto assets, including classic bitcoin, as hedging instruments in the context of integration into financial markets and socio-political and economic instability on the world stage. The author will try to analyze and compare classical derivative financial instruments, derivatives, the essence of their application and their key functions.

Key words: cryptocurrency, electronic pennies, digital currency, virtual currency, blockchain, post-industrial suspension, digital gold, hedging, capital migration.

В.О. Тимошева

студентка 5 курсу

Хмельницького національного університету,

м. Хмельницький, Україна

Науковий керівник: **М.П. Олійник**

доктор історичних наук, професор,

Хмельницький національний університет,

м. Хмельницький, Україна

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

***Анотація.** У статті розкрито основні проблеми спільної безпекової політики ЄС, а також проаналізовано кроки для їх вирішення. Досліджено зародження політики, а також стан сучасного її розвитку. Зроблено висновки щодо практичних кроків ЄС та їх дієвості.*

***Ключові слова:** Європейський Союз, спільна зовнішня і безпекова політика, інтеграція, партнерство, Європейська служба зовнішньої діяльності, інструмент підтримки стабільності та миру.*

Постановка проблеми. Питання спільної безпекової політики Європейського Союзу є одним із пріоритетних напрямів діяльності, що зумовлено зміною характеру та інтенсивності загроз європейській безпеці. Якщо за умов біполярного устрою світової безпекової сфери, який існував з моменту завершення Другої світової війни і до розпаду Радянського Союзу в 1991 р., основними загрозами національній та регіональній безпеці були відкриті збройні конфлікти, військова інтервенція, загрози територіальному та політичному устрою країн, то на сучасному етапі основними викликами є тероризм, поширення зброї масового знищення, міжнародна злочинність, нелегальна міграція, політична нестабільність, етнічні конфлікти, а від 2014 р., з початком агресії Росії проти України, наростання прямої загрози, принаймні східноєвропейським країнам – членам ЄС. Набір інструментів протидії означеним загрозам, який набув форми спільної зовнішньої та безпекової політики, а також спільної безпекової і оборонної політики ЄС, є предметом численних досліджень, що вимагають подальшого поглиблення та розвитку. Необхідність вивчення спільної безпекової політики ЄС зумовлена також унікальністю побудови повнофункціональної, інтегрованої та чітко скоординованої системи управління процесами реалізації цього виду політики. Адже за своєю багатовимірністю та складністю, які передбачають врахування інтересів усіх учасників європейського політичного процесу для досягнення максимальної ефективності рішень, що приймаються, ця система не має аналогів у світі.

Мета статті полягає у висвітленні сучасних проблем безпекової політики ЄС та подальшому їх вирішенню.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із чинних напрямів діяльності Єврокомісії є здійснення безпекової політики. Вона покликана забезпечити захист інтересів ЄС в умовах формування нової системи міжнародних відносин, що зумовлена ростом терористичної загрози, міграційною та фінансовою кризами, агресивною політикою Росії, наростанням внутрішніх сепаратистських рухів.

Європейська безпекова доктрина сформувалася відносно недавно, і її створення стало результатом як внутрішніх, пов'язаних з логікою розвитку ЄС, так і зовнішніх чинників. Серед останніх слід назвати етапні зміни у глобальному безпековому середовищі, датовані терористичним нападом 11 вересня 2001 р. у США та терористичною атакою 11 березня 2004 р. у Мадриді [7, с. 53]. Саме з цього часу міжнародний тероризм усвідомлюється як ключова загроза, і це знаходить безпосереднє відображення у безпековій концепції ЄС. Створення цієї концепції не в останню чергу продиктоване необхідністю виробити власне, притаманне саме ЄС, стратегічне бачення. Адже перед обличчям ініціатив США, що діє рішуче і має докладну Національну стратегію безпеки, і не маючи власної стратегії, ЄС був приречений діяти винятково у режимі реагування.

Домінування США у проведенні військово-повітряної операції НАТО в Югославії у черговий раз нагадало європейцям про їхню слабкість у військовій сфері та небезпеку значного відставання Європи від США в оборонній галузі [8]. На думку експертів, проблемою Європи з її загальним високим техноло-

гічним рівнем є надмірна чисельність національних збройних сил за наявності фрагментарної оборонної галузі та відсутності узгодженої військової стратегії. Збереження такої ситуації в подальшому загрожуватиме єдності Альянсу, оскільки важко вести спільні бойові дії, використовуючи різну за технічними показниками зброю.

Особливий спалах інтересу до проблеми формування європейських сил виник під час саміту країн ЄС у Ніці, де, зокрема, виявилися розбіжності позицій Франції та Великобританії. Врешті решт вдалося домогтися від французів найважливіших поступок, запобігти перетворенню корпусу на окрему європейську армію і забезпечити його підпорядкованість військовому командуванню НАТО. На саміті ЄС у Ніцці була прийнята офіційна програма формування європейського корпусу швидкого реагування і у перспективі системи оборони Європи [9, с. 3].

До посилення європейського чинника під час вирішення комплексу питань, пов'язаних з безпекою та обороною на континенті, значною мірою спонукає невдоволення європейців тим, як США в ході військово-повітряної кампанії НАТО проти Югославії нав'язували свої рішення малим країнам Європи. До цього змушує також усвідомлення того факту, що в результаті інтервенції Північноатлантичного альянсу в Югославії європейські союзники на багато років втягнулися в обтяжливу для них відбудову Балкан.

Разом з тим очевидно, що трансатлантичні зв'язки, принаймні у короткій і середньостроковій перспективі, зберігатимуть свою ключову роль. Це пов'язано з тим, що суто європейський оборонний потенціал ще довго буде недостатнім порівняно з можливостями Альянсу для ефективного реагування на ті непрості виклики, які постануть перед міжнародною спільнотою у XXI ст. Найближчим часом спільна європейська оборона формуватиметься на базі військових засобів НАТО [2, с. 232].

У разі використання ЄС операційних можливостей Північноатлантичного альянсу виникає делікатна проблема, яка полягає у неспівпадінні членства країн в НАТО та ЄС. Така ситуація може призвести до усунення ряду європейських держав від участі у прийнятті рішень щодо СЄПБО або навпаки – до нав'язування їм (передусім Туреччині та Норвегії, а також нейтральним країнам – членам ЄС) зобов'язань, що суперечать їх національній оборонній політиці.

Бажання ЄС набути оборонної самостійності стало викликати різке невдоволення США. Оскільки НАТО є основною ланкою трансатлантичної єдності, її послаблення призведе до втрати домінування США в Європі. Занепокоєння США розвитком ситуації на європейському континенті пов'язано з побудовою незалежної від США Європи, в якій політичним компонентом буде інституціалізований ЄС, економічним – спільна валюта, військовим – європейські військові сили [7, с. 45].

Створення в Європі специфічної військово-політичної структури – нехай не самодостатньої і обмеженої в можливостях – створює принципову альтернативу НАТО. Практично ніхто в Європі не зневажив би можливістью позбутися заокеанської парасольки часів «холодної війни». Навіть нейтральні країни – Австрія, Фінляндія і Швеція – готові брати участь у спільній оборонній програмі ЄС, але не вважають у цьому зв'язку необхідним свій вступ до НАТО [1, с. 107–112]. Але на питання, чи зможе Європа зберігати свій військово-політичний потенціал і забезпечувати безпеку без НАТО, поки що відповіді немає. Європейський корпус без опори на НАТО не зможе виконувати свої завдання. Адже самі країни ЄС, аналізуючи свої можливості, відзначили, що ні засобами стратегічного перекидання військ, ні супутниковим зв'язком, ні системами командування, керування і створення перешкод для ворожих радіолокаційних станцій Європа не володіє. Їй прийдеться покладатися на можливості НАТО протягом принаймні найближчого десятиліття. Так що, по суті, оборонні амбіції ЄС як одного зі світових «полісів» щонайменше безпідставні. Та й амбіцій таких у «ЄС у цілому» немає – переважають розбіжності [1, с. 107–112].

Питання координації правоохоронної діяльності й антитерористичних акцій та участі в міжнародній коаліції є актуальним у порядку денному держав Європейського союзу. ЄС, як і США, прагне не тільки здійснювати повний контроль над антитерористичною операцією, але й одержувати одне від одного всю можливу розвідувальну інформацію, пов'язану з її проведенням.

У Європі є розуміння того, що антитерористичні та інші заходи у боротьбі із глобальними загрозами будуть по-справжньому діючими лише за умов налагодження відповідної структури обміну інформацією між її членами. Це саме є передумовою подальшого відпрацювання системи прийняття рішень і керування спільними операціями. Зокрема, процеси скасування кордонів між країнами ЄС і введення загальної валюти, з одного боку, та координації діяльності правоохоронних і розвідувальних органів, з іншого, можуть взаємно посилювати один одного.

Треба визнати, що на цей час спроби розробити хоча б загальноприйнятні структурні принципи нової архітектури європейської безпеки виявилися марними. Європейська ідентичність у сфері безпеки

та оборони навряд чи принципово змінить ситуацію. Є небезпека, що вони лише уповільнять процес створення нової архітектури Європейської безпеки [1, с.112].

Спроби побудувати всеохоплюючу модель безпеки для Європи на основі ОБСЄ, як пропонує Росія і ряд інших країн, і створити Раду Безпеки Європи на кшталт Ради Безпеки ООН вірогідно будуть контрпродуктивними і принесуть більше проблем і важких питань, ніж продуктивних рішень [8].

Щодо соціогуманітарної безпеки, то особливості сучасного поступу людства призвели до розширення меж розуміння безпеки глобальними гравцями світу та керівними органами системи забезпечення міжнародної і національної безпеки. Процеси глобалізації посилили взаємозв'язок соціальних і гуманітарних детермінант світового розвитку й актуалізували проблему соціогуманітарної вразливості навіть стабільних країн і регіонів. Зміна морально-ціннісних орієнтацій у забезпеченні життєдіяльності суспільства стала поштовхом до розширення сутності і змісту категорії «безпека» – з'явилося поняття «м'яка безпека» [6].

Водночас з огляду на новий характер загроз і викликів, пов'язаних із особливостями відносин сучасного світу, процеси, що відбуваються у будь-якій царині життєдіяльності суспільства, об'єктивно впливають на якість та рівень життя людини, стабільність суспільства, держави геополітичного регіону. Як показала практика, соціально невдоволені групи населення стають джерелом конфлікту і є сприятливими для поширення екстремізму, сепаратизму, тероризму тощо. Все це має негативні наслідки для забезпечення соціогуманітарного розвитку і стає загрозою національній і міжнародній безпеці.

Шляхом вирішення цієї проблеми може стати продумана ефективна політика у соціогуманітарній сфері. Сповідуючи європейські гуманітарні цінності і визначаючи законні інтереси і права людини, держави – члени ЄС, незважаючи на певні відмінності та різний рівень розвитку, декларують бажання розбудовувати так звану Європейську соціальну модель, наукове обґрунтування якої базується на основі Європейського права [5, с. 79].

Також доцільно було б згадати «доктрину Х. Солани», яка була розроблена в 2003 році іспанським політичним діячем та стала одним із перших документів, що визначив засади забезпечення безпеки в сучасному світі. Закликаючи держав – членів ЄС та США разом з іншими країнами взяти на себе відповідальність за протидію глобальним викликам і загрозам, Х. Солани провідне місце в забезпеченні безпеки надав соціогуманітарному складнику. Поряд із такими викликами і загрозами, як регіональні конфлікти, тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, на провідні позиції в забезпеченні безпеки вийшли питання подолання бідності та проблеми поганого урядування [3 с. 236–237.].

У стратегії внутрішньої безпеки ЄС на шляху до моделі європейської безпеки, розробленій у 2010 р., було акцентовано, що ЄС повинен створити безпечне середовище, в якому люди в Європі будуть відчувати себе захищеними, а також ввести в дію механізм для підтримання високого рівня безпеки не лише в межах ЄС, а й під час подорожі громадян у треті країни і у віртуальному просторі. У документі було визначено такі нові загрози безпеці, як тероризм, організована злочинність, у тому числі корупція, кіберзлочинність, транскордонна злочинність, насилля, природні або викликані людиною катастрофи, що призводять до соціально-економічних зрушень і потрясінь, стала поштовхом до ревізії політики ЄС у сфері внутрішньої безпеки та пошуку дієвих механізмів забезпечення соціогуманітарної безпеки в майбутньому [5, с. 80–81]. Так, у 2015 році Європейська Комісія розробила нову стратегію ЄС у сфері внутрішньої безпеки на 2015–2020 рр. Провідне місце питання безпеки знайшли й у Нових підходах до Європейської політики сусідства. Орієнтуючись на Європейський порядок денний у сфері безпеки, Нова Європейська політика сусідства протистоятиме секторальним викликам у сфері безпеки, пов'язаним із міграцією, незаконним перевезенням мігрантів, торгівлею людьми. Подальші зусилля будуть спрямовані на боротьбу з тероризмом та радикалізацією. Визначаючи стабілізацію головним політичним пріоритетом оновленої Європейської політики сусідства, документом передбачено мобілізацію зусиль для підтримки всеохоплюючого економічного та соціального розвитку [4, с. 160].

Отже, можна зробити висновки, що Європейська безпекова політика сформувалася відносно недавно, і саме тому вона значно відстає у військовій сфері від США. Найближчим часом спільна європейська оборонна формуватиметься на базі військових засобів НАТО, оскільки поки що важко сказати про самостійність безпеки Європи без НАТО. Серед проблем Європи є надмірна чисельність національних збройних сил за наявності фрагментарної оборонної галузі і відсутності спільної оборони. А також є проблеми із соціальними групами населення, які є джерелом конфлікту.

Враховуючи всі загрози ззовні, у реформуванні оборонної сфери вже було зроблено певні практичні кроки. У 2015 Європейська Комісія розробила нову стратегію ЄС у сфері внутрішньої безпеки на 2015–2021 рр. Також Європарламент заявив про створення до 2025 р. Європейського оборонного союзу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брежнєва Т.В. Стратегічне партнерство НАТО та ЄС військово-оборонні аспекти. *Наук. праці Чорноморського ун. ім. П. Могили*. 2013. № 200. С. 107–112.
2. Вонсович О.С. Передумови та тенденції розвитку європейських інтеграційних процесів у сфері безпеки. *Стратегії зовнішньої та безпекової політики провідних міжнародних акторів*. 2009. № 1. С. 228–235.
3. Матлай Л. Хав'єр Солана в європейській політиці та дипломатії. *Наук. вісн. Одеського нац. економ. ун.* 2015. № 12. С. 226–242.
4. Руда В.В. Динаміка розвитку спільної зовнішньої політики та політики безпеки країн ЄС після 1991 р. *Наук. праці Чорноморського держ. ун. ім. П. Могили*. 2009. № 91. С. 153–159.
5. Яковюк І.В. Спільна зовнішня політика і політика безпеки Європейського Союзу: історія питання. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. №10. С. 76–87.
6. Словник-довідник Європейського Союзу / за ред. Ю Марченко. Київ : К. І. С., 2001. 152 с.
7. Толстов С. В. Європейська безпека в умовах багатопольярного світу. *Зовнішні справи*. 2010. № 3-4. С. 50–54.
8. НАТО – США. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/about-nato/myths-about-nato/nato-isnot-usa> (дата звернення: 10.09.2019).
9. Фесенко С.Н. Становлення та розвиток європейської оборонної політики. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-2/doc/4/01.pdf>. (дата звернення; 8.09.2019).
10. Андрєєва М., Баштанник В., Горбатюк С. та ін. Актуальні проблеми європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України. URL: http://www.dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/2016_05_19_material_PEI.pdf (дата звернення: 08.09.2019).

В.А. Тимошева. Проблемы и перспективы безопасности ЕС. – Статья.

Аннотация. В статье раскрыты основные проблемы общей безопасности ЕС, а также проанализированы шаги для их решения. Исследовано зарождение политики безопасности, а также состояние современного ее развития. Сделаны выводы относительно практических шагов ЕС и их действенности.

Ключевые слова: Европейский Союз, общая внешняя политика и политика безопасности, интеграция, партнерство, Европейская служба внешней деятельности, инструмент поддержания стабильности и мира.

V. Tymosheva. Problems and prospects of EU security policy. – Article.

Summary. The article describes the main problems of the common security policy of the EU, and analyzes the steps to solve them. The origin of politics and the state of its modern development are investigated. Conclusions have been drawn on EU practical steps and their effectiveness.

Key words: European Union, common foreign and security policy, integration, partnership, European external action service, instrument for stability and peace support.

УДК 658:655.1

Л.П. Шендерівська

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту видавничо-поліграфічної галузі

Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут

імені Ігоря Сікорського»,

м. Київ, Україна

УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ПОЛІГРАФІЧНОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. Обґрунтовано пріоритетність застосування часткових показників з метою визначення причинно-наслідкових зв'язків у процесі управління ефективністю діяльності. Визначено необхідність прищеплення споживачам культури справедливої оплати за продукцію, роботи, послуги. Запропоновано схему управління ефективністю діяльності підприємства на засадах раціонального використання ринкових можливостей та соціальної орієнтації.

Ключові слова: ефект, ефективність, інтенсифікація, збалансування економічних інтересів, мотивація працівників, soft skills (м'які навички).

Актуальність дослідження. Ефективне суспільне виробництво потребує збалансованого розвитку усіх видів економічної діяльності, які, незважаючи на обсяг їхнього внеску у валовий внутрішній продукт, повинні впроваджувати прогресивні технології, виявляти та максимально задовольняти потреби споживачів, забезпечувати належний рівень якості продукції. Повноцінна реалізація усіх цих напрямів залежить від обсягів інвестування, які своєю чергою корелюють з ефективністю діяльності господарюючих суб'єктів, їхньою інвестиційною привабливістю. Таким чином, питання оцінки ефективності діяльності підприємств є своєчасним і актуальним.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Дослідженню питань ефективності діяльності присвячено праці багатьох вчених, зокрема, Т.І. Батракової, О.В. Березіна, С.Г. Дуди, Н.Г. Міценко, О.Ф. Балацького, О.М. Теліженка, Н.В. Навольської, Г.В. Ситник, Н.М. Архіпова та інших.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні засад управління ефективністю діяльності підприємств.

Дискусійність у сфері управління ефективністю пов'язана передусім з оцінкою ефективності господарювання і полягає у кількох аспектах. Передусім – це рівноправність або пріоритетність показників «ефекту» (абсолютних показників результатів господарювання) чи «ефективності» (співвіднесення результатів з витратами або ресурсами) для узагальнень про стан діяльності підприємства. На нашу думку, ці показники не є взаємозамінними, вони взаємодоповнюючі. За показниками ефекту можна оцінити масштаби діяльності та розвитку підприємства, а показники ефективності характеризують раціональність використання ресурсів. Приміром, обсяг прибутку як показник «ефекту» застосовується для визначення як досягнутого рівня розвитку підприємства, так і потенціалу розвитку, а рентабельність (прибутковість) як показник «ефективності» дозволяє зробити висновок про конкурентоздатність суб'єкта господарювання, раціональність управління витратами, оскільки передбачає співвіднесення прибутку і витрат (обсягу використаних ресурсів). Тобто показники «ефекту» і «ефективності», виконуючи різні завдання аналізу, забезпечують комплексність економічних досліджень.

Другим важливим дискусійним питанням у сфері оцінювання діяльності підприємств є пріоритетність застосування інтегрального (комплексного) або часткових показників. З одного боку, розрахунок інтегрального показника дає узагальнюючу характеристику в цілому по суб'єкту господарювання, водночас потребує застосування методу експертних оцінок для визначення питомої ваги впливу часткових показників на інтегральний, а це може знизити рівень його об'єктивності; або потребує використання економіко-математичного моделювання, що висуває вимогу зі спеціальних знань, якими не завжди володіють фахівці галузей. З іншого боку, доречною є оцінка ефективності діяльності підприємства за частковими показниками, оскільки уможливило більш ґрунтовне вивчення і розуміння взаємодії різних чинників господарювання. Для об'єктивності ухвалення управлінських рішень, показники ефективності має бути розраховано за достовірними даними, вони повинні вичерпно відображати усі напрями функціонування підприємства, бути зрозумілими і однозначними [6].

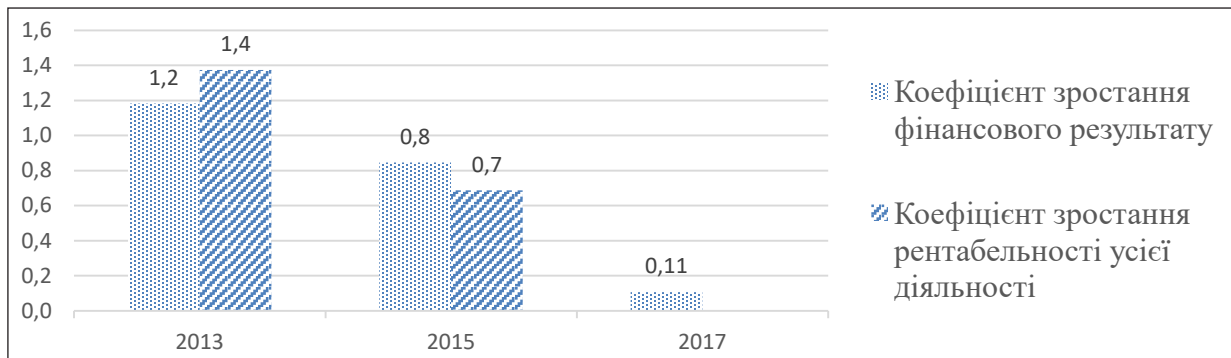
До галузей, які потребують нагального пошуку нових ринків збуту в епоху діджиталізації, оскільки зменшується рівень попиту основних замовників – видавництв, належить поліграфія. Друкарні вбачають перспективи розвитку у тиражуванні рекламної продукції, паковань, а для підвищення їхньої конкурентоздатності пропонують якісний друк, оригінальний дизайн, комплексність послуг, гнучку цінову політику. Проаналізуємо динаміку базових показників ефекту і ефективності, а саме прибутку і рентабельності по підприємствах поліграфічної галузі (табл. 1).

Таблиця 1

Показники прибутку і рентабельності підприємств поліграфічної галузі за 2012-2016 рр. [3]

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Фінансовий результат (сальдо), млн. грн	227,2	268,7	-1179,2	-999	648,9	69,8
Рентабельність (збитковість) усієї діяльності, %	1,6	2,2	-10,9	-7,5	3,5	-0,5

За 2014–2015 рр. значення показників «ефекту» і «ефективності», відповідно, прибутку і рентабельності, а за 2017 р. – показника рентабельності можна визнати незадовільними, оскільки вони були від'ємними. Коефіцієнти зростання для 2014 та 2016 рр. не обчислено, оскільки абсолютні значення прибутку і рентабельності змінювали знак, а це унеможливило розрахунок відносних показників динаміки, тому на рис. 1 наведено лише релевантні коефіцієнти зростання.

Рис. 1. Коефіцієнти зростання прибутку і рентабельності поліграфічної галузі за 2013-2017 рр.

Джерело: побудовано автором за розрахованими показниками на основі даних Державної служби статистики України [3]

Як показав аналіз, уповільнення динаміки прибутку по підприємствах поліграфічної галузі за період 2013–2017 рр. обмежує накопичення коштів для перспективного розвитку, як наслідок – знижує рівень економічної безпеки суб’єктів бізнесу в умовах високого рівня конкуренції (кількість підприємств галузі у 2017 р., порівняно з 2016 р. збільшилася на 6% і сягла 1 633 одиниць). Водночас вища інтенсивність динаміки рентабельності, порівнюючи із прибутком, що мала місце у 2013 р., засвідчує раціональну поточну діяльність підприємств з управління ресурсами.

За результатами дослідження виявлено різну інтенсивність динаміки показників «ефекту» і «ефективності» по підприємствах поліграфічної галузі, а беручи до уваги також відмінності у їхній часовій орієнтації, тобто оцінювання перспективного і поточного станів, можна висновувати про доцільність комплексного застосування цих двох груп показників для оцінки ефективності діяльності господарюючих суб’єктів.

З метою вивчення чинників, які зумовили динаміку ефективності діяльності, нами розраховано низку показників, що характеризують використання різних видів ресурсів і за отриманими результатами визначено природу розвитку – переважно екстенсивна або інтенсивна.

Для розрахунків застосовано три моделі впливу факторів на обсяг реалізованої продукції (РП) [5].

1) Модель «Основні засоби та нематеріальні активи (ОЗ) й фондівдача (ФВ)»:

$$РП = ОЗ \cdot ФВ \quad (1)$$

– вплив вартості основних засобів та нематеріальних активів:

$$\Delta РП = \Delta ОЗ \cdot ФВ_{\text{баз.}} \quad (2)$$

де $\Delta РП$ – абсолютний приріст обсягу реалізованої продукції;

$\Delta ОЗ$ – абсолютний приріст обсягу основних засобів та нематеріальних активів;

$ФВ_{\text{баз.}}$ – фондівдача у базовому періоді.

У 2017 р.: $\Delta РП = (54379,6 - 61826,5) \cdot 0,215 = -1601,95$ млн. грн.

– вплив фондівдачі:

$$\Delta РП = \Delta ФВ \cdot ОЗ_{\text{зв.}}, \quad (3)$$

де $\Delta ФВ$ – абсолютний приріст фондівдачі;

$ОЗ_{\text{зв.}}$ – обсяг основних засобів і нематеріальних активів у звітному періоді.

У 2017 р.: $\Delta РП = (0,261 - 0,215) \cdot 54379,6 = 2503,251$ млн. грн.

Сукупний вплив у 2017 р. становив: $-1601,95 + 2503,251 = 901,3$ млн. грн, переважав інтенсивний фактор – це фондівдача.

2) Модель «Трудові ресурси (Ч) і продуктивність праці (ПП)»:

$$РП = Ч \cdot ПП \quad (4)$$

– вплив чисельності працівників:

$$\Delta РП = \Delta Ч \cdot ПП_{\text{баз.}} \quad (5)$$

де $\Delta\text{Ч}$ – абсолютний приріст чисельності працівників;
 $\text{ПП}_{\text{баз.}}$ – продуктивність праці (середньорічний виробіток) у базовому періоді.
 У 2017 р.: $\Delta\text{РП} = (18,8 - 18,8) \cdot 707,4 = 0$.
 Вплив продуктивності праці:

$$\Delta\text{РП} = \Delta\text{ПП} \cdot \text{Ч}_{\text{зв.}} \quad (6)$$

де $\Delta\text{ПП}$ – абсолютний приріст продуктивності праці;
 $\text{Ч}_{\text{зв.}}$ – чисельність працівників у звітному періоді.

У 2017 р.: $\Delta\text{РП} = (755,4 - 707,4) \cdot 18,8 = 901,3$ млн.грн.

Сукупний вплив у 2017 р. дорівнював: $0 + 901,3 = 901,3$ млн. грн, тобто приріст обсягу реалізованої продукції відбувся під впливом інтенсивного фактору, а саме продуктивності праці.

3) Модель «Матеріальні ресурси і матеріаловіддача»:

Вплив обсягу матеріальних ресурсів:

$$\Delta\text{РП} = \Delta\text{М} \cdot \text{МВ}_{\text{баз.}} \quad (7)$$

де $\Delta\text{М}$ – абсолютний приріст обсягу матеріальних ресурсів;

$\text{МВ}_{\text{баз.}}$ – матеріаловіддача у базовому періоді.

У 2017 р.: $\Delta\text{РП} = (8957,3 - 8298) \cdot 1,603 = 1056,715$ млн.грн.

Вплив матеріаловіддачі:

$$\Delta\text{РП} = \Delta\text{МВ} \cdot \text{М}_{\text{зв.}} \quad (8)$$

де $\Delta\text{МВ}$ – абсолютний приріст матеріаловіддачі;

$\text{М}_{\text{зв.}}$ – обсяг матеріальних ресурсів у звітному періоді.

У 2017 р.: $\Delta\text{РП} = (1,585 - 1,603) \cdot 8957,3 = -155,415$ млн.грн.

Сукупний вплив у 2017 р. складав: $1056,715 - 155,415 = 901,3$ млн. грн, таким чином, переважав екстенсивний фактор – це обсяг матеріальних ресурсів.

Якісну оцінку впливу факторів на ефективність діяльності підприємств поліграфічної галузі (за показником обсягу реалізованої продукції) наведено у табл. 2. Такий аналіз актуальний у зв'язку з підвищенням значення якісних (інтенсивних) удосконалень на підприємствах в умовах обмеженого доступу до ресурсів.

Таблиця 2

Матриця чинників ефективності діяльності підприємств поліграфічної галузі за 2013-2017 рр.

Ресурс	Чинник ефективності діяльності підприємств за період					Переважний вплив за період
	2013	2014	2015	2016	2017	
Основні засоби та нематеріальні активи	I*	E	E	I	I	I
Трудові ресурси	I	I	I	I	I	I
Матеріальні ресурси	E	E	E	I	E	E
Переважний вплив	I	E	E	I	I	I

* I – інтенсивний вплив, E – екстенсивний вплив. Джерело: складено автором

Збиткова діяльність підприємств поліграфічної галузі у 2014–2015 рр. корелює з їх переважно екстенсивним розвитком, водночас у прибуткові 2013, 2016, 2017 роки переважали інтенсивні чинники впливу. Рациональне технічне переоснащення, спрямоване на уникнення нарощування незатребуваних виробничих потужностей, збалансування виробничих потужностей підприємств і обсягу попиту забезпечило підвищення ефективності інвестицій, а отже, переважання інтенсивного чинника розвитку. Високий рівень механізації поліграфічних підприємств дозволив компенсувати потенційні втрати у продуктивності праці у зв'язку із систематичним скороченням чисельності працівників, таким чином, в аспекті трудових ресурсів підвищення ефективності господарювання досягнуто інтенсивним шляхом. Переважно екстенсивний приріст ефективності спостерігається за матеріальними ресурсами. Пояснюється це приналежністю

поліграфії до матеріаломістких галузей. Підвищення рівня матеріаловіддачі, тобто посилення впливу інтенсивного чинника, може бути досягнуто шляхом залучення замовлень складного дизайну, з більшою питомою вагою висококваліфікованої, інтелектуальної праці, а це забезпечить приріст доданої вартості.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що створення умов ефективного господарювання має відбуватися на системній основі. Тому нами розроблено схему управління ефективністю діяльністю підприємства (рис. 2).

Рис. 2. Схема управління ефективністю діяльності підприємства

Джерело: розроблено автором

Стан функціонування підприємства залежить від стану ринку, передусім від обсягу попиту і позиції. Тому господарюючому суб'єкту насамперед потрібно спрогнозувати обсяг збуту продукції, що забезпечить доходну частину його бюджету.

На другому етапі управління ефективністю діяльності необхідно оцінити, які можливості, що надаються ринком, забезпечать підприємству найбільший економічний ефект. Доцільно згенерувати альтернативні ринкові стратегії підприємства, спираючись на обсяг наявних та можливих до залучення ресурсів. Вплив на ефективність функціонування чинить також тип структури управління. Більш гнучкими, сприйнятливими до інновацій у сучасних умовах динамічного зовнішнього середовища є органічні структури, на відміну від ієрархічних структур [1].

На наступному етапі розробляється комплекс показників для оцінки ефективності діяльності. За цим комплексом показників, винятково у взаємозв'язку з факторами зовнішнього середовища, планується рівень ефективності. Це пов'язано з тим, що передусім зовнішнє оточення є тією системою, яка навчає підприємство, стимулює до впровадження раціональних господарських механізмів. У [7] в якості цільового показника обґрунтовується ринкова вартість підприємства.

Подальший етап, а саме реалізація заходів, спрямованих на ефективне використання ринкових можливостей, має враховувати одночасно задоволення власних потреб і потреб зовнішнього середовища. Це актуалізує впровадження суб'єктами господарювання філософії клієнтоорієнтованого підходу, а також прищеплення зовнішньому середовищу (передусім споживачам, діловим партнерам) необхідності справедливої, своєчасної оплати за якісний продукт (сервіс), який пропонується підприємством. Крім того, суб'єкти бізнесу мають надавати зворотній зв'язок владним органам з метою удосконалення державної політики, спрямованої на стимулювання ділової активності.

Загалом, з метою підвищення ефективності і конкурентоздатності підприємства, необхідно формувати раціональний набір послуг. Науковці [4] виокремлюють такі групи послуг:

- Основні послуги (Core Services), які споживачі отримують разом із продукцією, а саме якість продукції, гнучкість, оперативність, ціна;
- Послуги, що додають вартість (Value-Added Services), і споживачі їх згодні оплачувати, зокрема, інформаційна підтримка, технічне обслуговування тощо.

Ще одним етапом у системі управління ефективністю визначено мотивацію працівників. Кадровий потенціал сучасних підприємств формується і розвивається в умовах істотних можливостей для самостійного навчання передусім за рахунок онлайн ресурсів, як наслідок – підвищується рівень його конкурентоздатності. Тому актуальними завданнями менеджменту для забезпечення якісного кадрового складу є задовільний рівень матеріального стимулювання, надання можливостей для професійного розвитку, кар'єрного зростання, розподіл посад згідно з вміннями, знаннями, компетенціями, “soft skills” (м'якими навичками), цільовими орієнтаціями працівників. А це своєю чергою актуалізує застосування професійного менеджменту, стратегічного мислення і висуває вимоги щодо необхідного набору “soft skills” у керівництва, зокрема, делегування, мотивації, лідерства тощо.

Загалом управління ефективністю передбачає активний вплив на складники потенціалу підприємства з метою уникнення небажаних відхилень від цільових показників, підтримки динамічної рівноваги із зовнішнім середовищем, отже, доцільним є застосування цільового підходу в управлінні [2].

Дієвість комунікацій у системі управління ефективністю діяльності підприємства забезпечується оцінюванням досягнутого рівня показників ефективності, виявленням причин відхилень від запланованих значень та внесенням у систему управління відповідних коригувань.

Висновки. Управління ефективністю – це постійний пошук можливостей для прогресивного розвитку. Для вирішення цього завдання необхідно ґрунтовно вивчати ринок, причинно-наслідкові зв'язки соціально-економічних явищ і процесів, приділяти належну увагу формуванню, розвитку і використанню ресурсної бази, а саме:

- раціонально розподіляти обмежені ресурси підприємств, спрямовуючи їх передусім на розвиток найбільш конкурентоздатних напрямів діяльності;
- проводити на систематичній основі модернізацію ресурсної бази підприємств;
- упроваджувати прогресивні технології з метою ефективного використання ресурсів, виявлення ринкових потреб та їх задоволення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батракова Т.І. Управління ефективністю діяльності підприємства – запорука його успішного функціонування. *Економічний аналіз*. 2015. Том 19. №2. С. 13–19.
2. Березін О.В., Дуда С.Т., Міценко Н.Г. Управління потенціалом підприємства: навч. посіб. Львів : Видавництво «Магнолія 2006», 2015. 308 с.
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Економічний потенціал підприємства : навч. посіб. / За заг. ред. проф. О.Ф. Балацького, проф. О.М. Теліженка. Суми : Університетська книга, 2014. 724 с.
5. Кривицька О.Р. Аналіз діяльності суб'єктів ринку страхування життя. Острог : Острозька академія, 2019. 359 с.
6. Навольська Н.В. Теоретичні аспекти управління економічною ефективністю діяльності підприємств та вибору показників її оцінки. *Економіка та суспільство*. 2018. № 18. С. 474–480. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/journal-18/25-stati-18/2274-navolska-n-v>.
7. Ситник Г.В., Архіпов Н.М. Система управління ефективністю операційної діяльності підприємства. *Проблеми економіки*. 2018. № 3. С. 223–230.

Л.П. Шендеровская. Управление эффективностью деятельности предприятий полиграфической отрасли. – Статья.

Аннотация. Обоснована приоритетность применения частных показателей с целью определения причинно-следственных связей в процессе управления эффективностью деятельности. Определена необходимость продвижения культуры справедливой оплаты за продукцию, работы, услуги. Предложена схема управления эффективностью деятельности предприятия на основе рационального использования рыночных возможностей и социальной ориентации.

Ключевые слова: эффект, эффективность, интенсификация, сбалансирование экономических интересов, мотивация сотрудников, soft skills (мягкие навыки).

L. Shenderivska. Performance management of printing enterprises. – Article.

Summary. The priority of using partial metrics to determine cause and effect relationships in the performance management process is substantiated. The need to instill in consumers a culture of fair payment for products, works, and services has been determined. The scheme of performance management of the enterprise on the basis of rational use of market opportunities and social orientation is offered.

Key words: effect, efficiency, intensification, balancing of economic interests, employee motivation, soft skills.

А.А. Ярошук
вчитель англійської мови
Київського військового лицю імені Івана Богуна,
м. Київ, Україна

ПОВЕДІНКА УПРАВЛІНЦЯ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА РІВЕНЬ ВМОТИВОВАНОСТІ ПЕРСОНАЛУ

***Анотація.** Загальні вимоги до керівника містяться в законодавстві про працю, правилах внутрішнього розпорядку та інших документах. Але існує ряд морально-психологічних якостей управлінця (чесність і правдивість, розвинуте почуття обов'язку і відповідальності, об'єктивність і справедливість, воля і мужність), наявність або відсутність яких напряду впливає як на рівень продуктивності праці персоналу, так і на рівень компанії загалом.*

***Ключові слова:** керівник, мотивація, демотивація, стиль управління, стрес, стресостійкість.*

Розглядаючи будь-яку організацію, ми підсвідомо розуміємо, що складний процес її діяльності пов'язаний з такою рушійною силою, як керівник (він же управлінець чи менеджер), який своїми знаннями, вміннями та навичками направляє діяльність персоналу на дії, що, власне, і спричиняють розвиток тієї чи іншої організації. Але залежно від стилю керівництва управлінець може як мотивувати персонал до більш продуктивної діяльності, так і демотивувати його, що не може позитивно відобразитись на трудовій діяльності (відповідно, і на діяльності організації).

Поняття «мотивація» (з лат. *movere*) можна охарактеризувати як спонукання до дії; здатність людини діяльно задовольняти свої потреби; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, керуючий поведінкою людини, який визначає її організованість, активність і стійкість [10]. Також мотивація – це вид управлінської діяльності, який забезпечує процес спонукання особи (працівника) до дієвості, спрямованої на досягнення власних цілей чи цілей організації [7].

Виходячи з даного визначення мотивації (яке є не загальним поясненням терміну «мотивація», а саме дає характеристику цього поняття в контексті робочого процесу будь-якої організації), вона є однією із найважливіших задач керівника (управлінця / директора / начальника), успішне виконання якої призводить до злагодженої роботи колективу та організації.

Часто керівники-мотиватори в своїй діяльності відштовхуються від принципу «винагорода за поставлену задачу». Це є вид внутрішнього заохочення, який напряду пов'язаний з особистими вподобаннями, тобто нагородою є сама можливість займатися справою, яка приносить радість і задоволення.

Для деяких керівників, які піклуються про своїх підлеглих, важливим є надання працівнику відповідного статусу, це підвищує продуктивність праці та повагу до власної посади. Основними атрибутами статусу можуть бути окремий кабінет, службовий автомобіль чи хоча б наявність комфортного робочого місця з усім необхідним для роботи майном.

Ряд управлінців вважає головним підсилювачем мотивації гроші. Отримавши премію за додатково прикладені зусилля, працівник охоче візьметься за нову задачу більш важкого характеру, розуміючи, що це буде оцінено по заслугам.

Та все ж привітність, доброзичливе ставлення та справедливі рішення зіграють тільки на користь керівнику, який зацікавлений у процвітанні компанії [3].

Мотивація як основна функція менеджменту пов'язана з процесом спонукання підлеглих до діяльності через формування мотивів поведінки з метою досягнення особистих цілей і цілей організації. У процесі мотивації передбачається використання в певній послідовності взаємозалежних категорій: потреби людей – їх інтереси – мотиви діяльності – дії.

Завдання, які може вирішувати керівництво за допомогою мотивації:

- визнання праці співробітників, які досягли високих результатів, з метою подальшого стимулювання їх творчої активності;
- демонстрація схвального відношення фірми до високих результатів праці співробітників;
- популяризація результатів праці співробітників, які отримали визнання;
- застосування різних форм визнання заслуг;
- поліпшення морального стану працівників через відповідну форму визнання;
- забезпечення процесу підвищення трудової активності співробітників [4].

Якщо процес мотивації персоналу – це дії, спрямовані на спонукання людини до досягнення цілей, то демотивацію можна позначити як дію чи бездіяльність роботодавця, в результаті якого внутрішнє бажання працювати у людини знижується. Також під поняттям «демотивація» слід розуміти втрату інтересу до роботи. Даний процес часто може бути викликаний не лише внутрішніми факторами (особисті проблеми в сім'ї, фізична втома, емоційне вигорання), а й зовнішніми (відсутність очікуваного результату при докладанні великої кількості внутрішнього ресурсу; недооцінення, відсутність заохочення, недоброчливе ставлення, постійне вимагання більшого зі сторони керівника або чітко виражений авторитарний стиль керівництва директора). Тут гостро постає питання про виникнення стресових ситуацій (що викликає певний дисбаланс в роботі), а також рівня стресостійкості працівника.

Стрес – психічний стан, що зумовлений процесом взаємодії людини та зовнішнього середовища. Стрессова реакція розглядається як результат певних відносин між характеристиками висунутої вимоги та наявними у людини ресурсами для її подолання [1, с. 89].

За відсутності таких ресурсів людина може просто звільнитися, а компанія втратити цінного співробітника.

Стресостійкість – здатність людини адекватно переносити напружену або нестандартну ситуацію, не занурюючись у стан стресу [6], або інтегративна властивість особистості, що забезпечує здатність до соціальної адаптації, збереження значимих міжособистісних стосунків, успішної самореалізації, досягнення важливих цілей, збереження працездатності і здоров'я [2, с. 54].

Маючи низький рівень стресостійкості, працівник може змінити місце роботи на таке, де будуть більш сприятливі, створені керівником, психологічні умови та позитивний мікроклімат.

Розглянемо більш детально можливі дії роботодавця, що найчастіше стають причинами демотивації співробітника:

1) порушення домовленостей, до яких дійшли співробітник та працівник під час прийому на роботу або переведенні з однієї посади на іншу (що не оговорювалося під час прийому на роботу). Це стосується формального контракту: функціональних обов'язків працівника, системи мотивації (а саме матеріальної), які можуть відрізнятись від заздалегідь обумовлених або змінюватись. Наприклад, якщо співробітник прийнятий на випробувальний термін строком в один місяць, то продовження випробування до трьох місяців вже може бути психологічним випробуванням для нього. Якщо він був прийнятий на конкретно оговорену ставку, а потім в компанії відбуваються певні зміни (що впливає на розмір окладу не на користь співробітника), він потрапляє в умови невизначеності. Демотивує ще й зміна умов роботи: введення пропускового режиму, новий офіс в незручному місці, відстеження часу роботи онлайн замість звичного вільного графіка. Всі умови повинні бути максимально обумовлені і прописані.

2) ігнорування ініціативи зі сторони співробітника. Зазвичай нові співробітники сповнені ентузіазму і намагаються виявити ініціативу, пропонуючи яскраві ідеї – якщо їх не сприймати всерйоз, не розглядати чи не реагувати на них, процес де мотивації є неминучим. Часто співробітники виявляють ініціативу запровадити якісь зміни в роботі компанії, пройшовши навчальні курси та «згасають», якщо це виявляється непотрібно даній компанії, аж до пошуку нової роботи, де така ініціатива буде оцінена.

3) відсутність відчуття причетності до компанії через певні розбіжності корпоративних або особистих цінностей. У експертів існує думка, що під час прийому на роботу людині потрібно давати максимум інформації не тільки про компанію, в яку вона влаштовується, а й про працюючих там співробітників. Це може бути молодий активний колектив з велотурами на природу і корпоративними кросами або сімейна компанія, де виїжджають на спокійні пікніки сім'ями в автобусі з дітьми. Новоспечений працівник може бути не готовим грати в більярд або теніс в обідню перерву, чи ж навпаки, він може бути прихильником здорового способу життя і нарад в режимі онлайн, а в компанії менеджери традиційно вирішують питання неформально на перекурах.

4) недостатня оцінка досягнень співробітника. Зрозуміло, що робота оцінюється в грошових виплатах, та якщо рівень зарплати тривалий час не змінюється, логічно, що співробітник може відчувати себе недооціненим. Але не менш важливою є та сама моральна мотивація (заохочення у вигляді подяк, схвалення), роль якої роботодавці часто недооцінюють. Це не обов'язково має бути банальна похвала («молодець»), яка, втім, краще, ніж нічого. Потрібно визнавати і акцентувати увагу на окремих досягненнях і результатах. Це можна зробити, озвучивши дані досягнення, змінюючи статус співробітника, даючи йому невеликі нагороди. Якщо керівник не помічає, що співробітник виклався на повну силу, він стане працювати гірше, тому слід регулярно давати зворотний зв'язок про роботу.

5) відсутність перспектив професійного зростання. Якщо в компанії у співробітника немає можливості отримати підвищення за результатами праці і досягненнями (так званий «соціальний ліфт» від менеджера до директора), це демотивує. Менш очевидна причина втрати внутрішнього інтересу до роботи у хороших працівників: коли робота стає рутиною, в посадових обов'язках нічого не змінюється протягом кількох років, не відбувається ніякого розвитку, їм стає нудно.

б) стиль управління безпосереднього керівника. Найчастіше демотивує відсутність зворотного зв'язку, зайвий дріб'язковий контроль або, навпаки, байдужість. Завжди погіршує настрій співробітника емоційна нестабільність керівника (спалахи роздратування, зриви) і відсутність чітких правил для всіх (наявність улюбленців або «своїх») [5].

Керівників, які не справляються з задачею мотивування персоналу, можна назвати «демотиваторами».

Розглянемо деякі види «керівників-руйнівників»:

«Керівник-опікун». Такий тип керівників схильний підстраховувати своїх працівників, підміняти їх. У результаті працівники не виконують своїх завдань і функцій, не можуть розвиватися і викладатися на максимум, а займаються якимись другорядними справами в тіні свого безпосереднього керівника.

«Недовірливий керівник». Тобто той, що не довіряє працівнику, а це значить, що вважає його компетентність низькою і не здатною забезпечувати необхідні результати. Це ніяк не може позитивно вплинути на результати діяльності.

«Керівник-вичавлював». Такий тип керівника спрямований лише на досягнення необхідних результатів. Тому він не надає особливого значення рівню оплати та умовам праці співробітника компанії. Але у кожного з працівників є так званий «порог терпіння», який настає швидше рано, ніж пізно.

«Нерозбірливий керівник». Цей тип керівників кваліфікованим фахівцям дає неважливі легкі доручення, які мають поверхневий не дуже серйозний характер, а перед малокваліфікованими працівниками може поставити завдання, які до снаги тільки майстрам найвищого класу.

«Керівник-інтриган». Цей тип керівника славиться своєю майстерністю вибудувати таку систему відносин, в якій домінують далеко не інтереси справи.

«Керівник-мрійник». У цього типу керівників переважають ілюзії, а не реальні уявлення про дійсний стан речей. Вони приймають рішення і діють виходячи з того, що їм «здається», а не з того, що є насправді [9].

Тож, найбільш поширеними діями, що впливають на розвиток демотивації можна вважати: деструктивну критику дій співробітника, ігнорування його ідей та ініціатив, недовіру як до фахівця, агресивний стиль керівництва. Також велику роль відіграє й справедливо розрахована заробітна плата. Якщо співробітник усвідомлює, що його досягнення не оцінюються гідно, він почне замислюватися про звільнення, а з часом може і залишити компанію [8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Абабков В.А., Перре М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 166 с.
2. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности : учебное пособие / под ред. Г.С. Никифорова, М.А. Дмитриевой, В.М. Снеткова. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 347 с.
3. Стили менеджмента. 5 правил общения с боссом-Производителем. URL: <https://adizes.me/>.
4. Питерсон Дж. Теория сетей Петри и моделирование систем. Часть 1. URL: <http://elkniga.info/>.
5. Бізнес психологія. URL: <https://msb.aval.ua/>.
6. Психологія. Енциклопедія практичної психології. URL: <http://psychologis.com.ua/>.
7. Хороший експерт всегда битый. URL: <http://ru.osvita.ua/>.
8. Основні напрямки сучасної економічної думки. URL: <https://studopedia.com.ua/>.
9. Класична і поведінкова школи управління. Функції менеджменту їх характеристика. URL: <http://ua-referat.com/>.
10. Мотивація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

А.А. Ярошчук. Влияние поведения руководителя на продуктивность труда и уровень мотивации персонала. – Статья.

Аннотация. Общие требования к руководителю содержатся в законодательстве о труде, правилах внутреннего распорядка и других документах. Но существует ряд морально-психологических качеств управленца (честность и правдивость, развитое чувство долга и ответственности, объективность и справедливость, свобода и мужество), наличие или отсутствие которых напрямую влияет как на уровень производительности труда персонала, так и на уровне компании в целом.

Ключевые слова: руководитель, мотивация, демотивация, стиль управления, стресс, стрессостойкость.

A. Yaroshchuk. The impact of management behavior on the productivity and the level of motivation of personnel. – Article.

Summary. General requirements for the manager are contained in labor law, internal rules and other documents. But there are a number of moral and psychological qualities of the manager (honesty and truthfulness, developed sense of duty and responsibility, objectivity and justice, will and courage), the presence or absence of which directly affects both the level of productivity of staff and the level of the company.

Key words: manager, motivation, demotivation, management style, stress, stress resistance.

Розділ 3

Філологія

ІННОВАЦІЙНИЙ РАКУРС ФІЛОСОФІЇ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація. Проаналізовано інноваційний ракурс філософії вивчення іноземної мови. Показано, що засвоєння мови країни, в якій перебуває іноземний студент, є важливим чинником інформаційно-комунікативної інновації, що трансформує просторово-часові межі універсуму.

Ключові слова: інновації, історичний процес, філософія мови, метод, соціокультурний простір.

Зазвичай щодо вивчення іноземної мови ми застосовуємо поняття «методика», і цим словом називають дуже різні речі (підходи – методи – прийоми). Проте підходи – це поняття рівня філософії (філософське питання в лінгвістиці: що таке мова з погляду її вивчення?).

В аудиторії спілкування викладача зі студентом, який опановує іноземну мову, зводиться до звичних речей: слухай, дивися, вгадуй значення з контексту, запам'ятовуй, намагайся говорити, не бійся помилятися. Усе це є сукупністю певних принципів, філософією (не методом) вивчення мови.

Філософія вивчення мови іноземними студентами фокусується і на системі цінностей, і на психології людини, вбираючи в себе поняття соціокультурного простору країни, в якій вони перебувають.

Тим часом світова спільнота існує в системі міжнародних зв'язків, і важливим (навіть вирішальним) чинником в об'єктивуванні цього процесу, на нашу думку, виступило утворення глобальної інфраструктури, викликаной сучасними інформаційно-комунікативними інноваціями, зокрема Інтернетом.

Як пише дослідник таких процесів О. Неклеса, з розвитком інформаційних технологій і комунікаційних можливостей «у світі виникла нова географія – цілісність, визначувана... можливістю синхронного моніторингу подій у різних точках планети в режимі реального часу... У результаті сформувалася істотно інша, аніж раніше, перспектива глобального розвитку, зазнала певних метаморфоз конфігурація цивілізаційних суперечностей» [5, с. 16].

Отже, світова спільнота переходить в якісно новий стан, і «філософія вивчення мови постає, перш за все, інноваційним процесом» [1, с. 12]. При цьому інноваційний процес опанування іноземної мови трансформує суспільно-культурне середовище.

Одним із шляхів модернізації освітньої системи України постає упровадження в навчальний процес ВНЗ інноваційних педагогічних технологій і методів.

Філософія вивчення іноземної мови дозволяє розірвати шаблон, як потрібно вчити мову, а саме – не вчити, а засвоювати, і найпершим етапом на шляху засвоєння іноземної мови є мотивація, осмислення якої виникає в найрізноманітніших ракурсах. Це викликано, перш за все, тим, що людина ХХІ століття опиняється «у принципово новій конкретно-історичній реальності, яку можна визначити як об'єктивно існуюче мультикультурне середовище і становлення якої досягло того моменту розвитку, коли вона стає очевидною абсолютно всім» [6, с. 184]. Однією з найпопулярніших сьогодні тем як в українській, так і зарубіжній науковій спільноті, безумовно, постає проблема інновацій, осмислення якої виникає в найрізноманітніших ракурсах. Крім пануючого раніше тлумачення в руслі економіко-політичних взаємодій, усе більший ступінь актуалізації одержує соціокультурний аспект цього явища.

Опанування мови є ідеальною формою самовираження, яка потребує вивільнення ресурсів для самореалізації студента. Іноземні студенти в Україні вивчають мову, щоб навчатися далі за певними спеціальностями – в такий спосіб зростає мотивація вивчення мови.

На поверхні все ніби зрозуміло: викладач допомагає студентові опанувати мову, виходячи з того, що мова – не інформація, яку можна «втворювати» в голову, а мова – також навичка, яку студент може опанувати лише сам, маючи викладача, який його мотивує.

Виділяємо певні етапи опанування мовою: розпізнання звуків як слів і сполуки слів, пошук асоціацій з емоціями, смислом, тон, ритм мовця, розмірковування над тим, що має на увазі мовець, оцінювання

речень за ступенем упевненості, припущення щодо смислу (приймати/відкидати/корегувати), презентація варіанту вислову фрагментами чи повністю (спочатку – ключові слова, потім зворо́ти – з ними, потім, відповідно до ситуації мовлення, певне «оформлення») (доречні фрази в подібних ситуаціях).

Інноваційним ракурсом філософії вивчення іноземної мови стає «розуміння мови як способу соціальної адаптації, як частини культури, а методи вивчення фокусуються на оптимізації когнітивного навантаження в системі «мова – середовище – студент» (поєднання інтерактивного, функціонального і структурного підходів) [7, с. 24].

Ноам Хомський 1959 року, аналізуючи книгу Скіннера Б.Ф. «Вербальна поведінка», припустив, що в усіх людей є вроджені уявлення про те, як має функціонувати мова, більше того, на основі фрагментарних знань вони можуть відновити її в усій повноті. У психолінгвістиці більшість суперечок зводиться до прийняття або заперечення ідей Хомського. На нашу думку, розвитку мовної навички сприяє синтез засвоєння (опанування) мови і її вивчення.

Незважаючи на те, що у спеціальній літературі трапляється багато різноманітних підходів до визначення цього явища, суть їх зводиться до одного висновку, а саме: інноваційний процес пов'язаний зі створенням, освоєнням і поширенням інновацій. Фундатор інноваційної теорії Й. Шумпетер розглядав інновацію в динаміці, тобто як інноваційний процес, а саме «виготовлення нового продукту, а не «новий» продукт; упровадження нового методу, а не «новий метод».

За визначенням американського дослідника Б. Твісса, інноваційний процес – це перетворення наукового знання, наукових ідей, винаходів у фізичну реальність (нововведення), яка змінює суспільство.

Інноваційним ракурсом вивчення іноземної мови є засвоєння мови через лексику: вивчення лексичних одиниць у контексті. Перевага такого підходу полягає в тому, що завдяки вправам можна дещо компенсувати відсутність природного середовища спілкування: викладач вказує на реальні одиниці мовлення, допомагаючи студентам засвоїти реальні мовні закономірності на тлі обмеженого вживання мови, змушує студентів помічати, правильно записувати, адекватно вживати засвоєну лексику, дає низку можливостей застосовувати вивчене в реальних умовах спілкування.

Низка структурних інновацій (наприклад, модульна побудова курсу) дає можливість викладачеві найбільш повно реалізувати кінцеву мету навчання – становлення та розвиток мовленнєвої компетенції. За умови роботи у групі засвоєння необхідного лексичного матеріалу дає можливість перейти до «рольового полілогу» з елементами дискусії, розвиваючи не лише мовленнєву, але й дискурсивну, стратегічну компетенцію.

Філософія вивчення іноземної мови за таких умов полягає в майже цілковитій «відсутності викладача» (мовчазний викладач), коли в такий спосіб дається студентові простір для самостійного пошуку, добору варіантів вживання певних слів у контексті та побудови цілісного тексту. Тобто вмотивований студент може вдатися до такого підходу і розвиватися самостійно, гарантовано отримуючи результат.

Студента, який вивчає мову, цікавить сам процес творчості, саморозвиток, особистий внесок у засвоєння мови через спілкування, коли обмін доступними знаннями супроводжує набуття мовних навичок, а використання викладачем мови-посередника зведене до мінімуму, бо нова інформація (граматика та лексика) подається циклічно з використанням уже засвоєного матеріалу. Викладач оптимізує процес засвоєння іноземної мови, роблячи його зручним і наголошуючи на особливості вияву лексики і граматичних закономірностей. А інноваційний підхід дозволяє переконатися в тому, що матеріал, який творять учні, глибший за більшість книжного матеріалу (підручників), оскільки в підручниках міститься багато кліше і культурно нав'язаних стереотипів. У такий спосіб увага фокусується на студентові, а не на навчальному матеріалі. Звісно, викладач послуговується підручниками та навчальним матеріалом (аудіо, відео, тексти, теми обговорення), проте учні самі вирішують, як скористатися цим матеріалом. Такий підхід може бути цікавим, коли в підсумку потрібне не академічне досягнення, а практичне виконання завдань.

Звісно, ми звикли до того, що викладач виправляє помилки, проте часом набагато конструктивніше звикати до готових правильних формулювань, а власні помилки оформити за певною схемою. Психологи наголошують на тому, що найчастіше роблять помилки під час засвоєння чужої мови ті, хто не може змиритися з тим, що чужа мова відмінна від рідної, і формулювати свої думки треба зовсім по-іншому. Проте часом деякі помилки можуть стати нормою. Як казав Будда, – треба лише трохи почекати.

Схеми змішаного навчання можуть бути такими:

- 1) граматичні, лексичні вправи онлайн;
- 2) класичні уроки в аудиторії з викладачем;

- 3) самостійна робота;
- 4) консультування викладачем індивідуально;
- 5) проектна діяльність групи (звіти, презентації).

Перспективи подальших досліджень: обґрунтувати роль інноваційного ракурсу філософії вивчення української мови як іноземної та посилити досвід інтеграції академічної науки та практичного засвоєння матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. Москва : Весь Мир, 2004. 188 с.
2. Деррида Ж. Глобализация, мир, космополитизм. URL : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Derr/global.php.
3. Иноземцев В.Л. Вестернизация как глобализация и «глобализация» как американизация. *Вопросы философии*. № 4. 2004. URL : <http://deja-vu4.narod.ru/Globalization.html>.
4. Неклесса А.И. Механика глобальной трансформации. Москва : Комиссия по социокультурным проблемам глобализации, 2003. 40 с.
5. Неклесса А.И. Неопознанная культура. Москва, 2001. 48 с.
6. Співак В.М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : монографія /за ред. В.М. Співак. Київ : Логос, 2011. 397 с.
7. Тишунина Н.В. Современные глобализационные процессы: вызов, рефлексии, стратегии. Харьков, 2003. 136 с.

О.В. Векуа. Инновационный ракурс философии изучения иностранного языка. – Статья.

Аннотация. Проанализирован инновационный ракурс философии изучения иностранного языка. Показано, что усвоение языка страны, в которой находится иностранный студент, является важным фактором информационно-коммуникативной инновации, трансформирует пространственно-временные границы универсума.

Ключевые слова: инновации, исторический процесс, философия языка, метод, социокультурное пространство.

O. Vekua. An innovative perspective on the philosophy of learning a foreign language. – Article.

Summary. The innovative perspective of the philosophy of learning a foreign language is analyzed. It is shown that mastering the language of the country in which the foreign student resides is an important factor in information and communication innovation that transforms the space-time boundaries of the universe.

Key words: innovations, historical process, philosophy of language, method, socio-cultural space.

УДК 811.111'373

К.В. Дашкова

*викладач кафедри перекладу та мовознавства
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна*

ПОНЯТТЯ МЕДІАТЕКСТУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ

Анотація. Стаття присвячена комплексному підходу до визначення та вивчення особливостей медіатексту. Проаналізовано особливості медіатексту в контексті багатоманітності наукових підходів, досліджено типологію текстів у засобах масової інформації.

Ключові слова: медіатекст, засоби масової інформації, медіалінгвістика.

На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій, мабуть, не залишилося жодної сфери, яка б не зазнала впливу засобів масової інформації. Цікаво, що початок сучасним медіатехнологіям було покладено ще в середині двадцятого століття у процесі блискавичного розвитку інформаційних ресурсів. Сьогодні ж важко переоцінити важливість їхнього впливу на життя сучасної людини, саме тому ЗМІ є предметом вивчення в різних галузях знання – лінгвістиці, соціології, філософії.

Говорячи про ЗМІ, зазвичай ми маємо на увазі пресу, радіо та телебачення. Проте, якщо розглянути ЗМІ як більш широку категорію, сюди можна віднести також такі засоби масового поширення інформації

ції, як: книговидавання, кіно, реклама в будь-яких її проявах і, звичайно, глобальна мережа Інтернет. Поняття «медіатекст» у сучасній лінгвістиці вперше було використано лише в кінці ХХ ст., проте з кожним роком воно привертає до себе все більше уваги науковців.

Актуальність роботи полягає в тому, що термін «медіатекст» є відносно новим, а оскільки інформаційні технології щодня зазнають значних змін, значення, функції, використання самого медіатексту набувають усе ширшого значення.

Мета роботи полягає в розгляді різних підходів до визначення терміна «медіатекст» та виокремленні ознак медіатексту, що дозволяють відрізнити його від інших видів текстів.

Питанню про поняття медіатексту, його визначенню та відмінностям від інших видів текстів у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці присвячена величезна кількість досліджень, що говорить про багатогранність цього явища, а також про невичерпаність його проблематики.

Теоретичними засадами вивчення поняття «медіатекст» та його характеристиками займалось багато лінгвістів, серед яких: А.А. Леонт'єв, Г.Я. Солганик, Т.М. Дридзе, М.Ю. Казак, Н.А. Кузьміна, Н.В. Чичеріна, С.І. Бернштейн, А. Белл, Т. ван Дейк, М. Монтгомері, Н. Фейерклаф, Р. Фаулер та інші.

В основі поняття медіатексту лежить поєднання медійних і вербальних одиниць. Дана властивість текстів масової інформації підкреслюється, зокрема, багатьма англійськими авторами, які розглядають медіатекст як сукупність вербальних і медійних ознак.

Незважаючи на те, що текст є об'єктом різноаспектного лінгвістичного вивчення, досі у спеціальній літературі поняття тексту інтерпретується по-різному, відсутнє і його загальноприйняте визначення. Розглянемо деякі з найбільш поширених визначень.

У найзагальнішому вигляді текст характеризується як «продукт мовно-розумової людської діяльності та виникає у процесі пізнання навколишнього світу і у процесі опосередкованої і безпосередньої комунікації».

Водночас деякі лінгвісти відзначають, що визначення тексту лише як результату мовленнєвої діяльності вимагає принципового уточнення з точки зору психолінгвістики. Так, Л.Н. Мурзін зазначає: «Текст – це не просто продукт мовної діяльності, а й сам процес створення продукту. Він не існує поза нашою свідомістю, поза процесами породження і сприйняття. Отже, текст за своєю природою динамічний. Це і результат нашої мовної діяльності, і разом із тим сама діяльність» [9].

І.Р. Гальперін у визначенні тексту перш за все виділяє граматико-когезивні зв'язки і поняття цілісності. Він пише: «Текст – це твір мовотворного процесу, що характеризується завершеністю, об'єктивністю, існує у вигляді письмового документа; літературно оброблений відповідно до типу цього документа твір, що складається з назви (заголовка) і ряду особливих одиниць (понадфразовою єдністю), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, що має певну цілеспрямованість і прагматичну установку» [1, с. 8].

На думку Г.В. Колшанського, текст – це «зв'язок щонайменше двох висловлювань, у яких може завершуватися мінімальний акт спілкування – передача інформації або обмін думками між партнерами» [5].

Поняття медіатексту не збігається з мовним визначенням тексту, оскільки його зміст виходить за межі словесної знакової системи, вимагає окремого підходу до її аналізу. Для медіатекстів, як і для медіаіндустрії загалом, характерна принципова неоднозначність у визначенні цього терміна.

Як зазначив М.Ю. Казак, «смісловий зміст терміна «медіатекст» (від лат. «медіа» – середні, означає спосіб посередника) дозволяє називати будь-які медіатексти, від печерних картин, традиційних книг, витворів мистецтва і оздоблення до технічного прогресу явищ мистецтва» [4].

Автор дає таке визначення: «Медіатекст – це інтегративний багаторівневий текст, що об'єднує в єдине комунікативно цілі різні семіотичні коди (словесні, невербальні, медіа). Провідними особливостями медіатекстів можна вважати: медіа (текст-втілення з використанням тих чи інших засобів масової інформації, один аспект каналу його детермінації та технічних можливостей); масовість (як під час створення та споживання медіапродуктів); інтегративність, або велику кількість текстів коду (об'єднання в єдине комунікативне ціле різних семіотичних кодів); відкритість тексту.

Кузьміна Н.А. зазначає, що медіатекст можна визначити як динамічний складний блок вищого порядку, який допомагає мовленнєвій комунікації в масових комунікаціях [6, с. 12].

Н.В. Чичеріна вказує на багатогранність, складність та цілісність поняття «медіатекст». Найважливішою характеристикою сучасних текстових медіа автор вважає багатовимірність (багатогранність, поліфонію, неоднорідність чи інтегрованість), під якою слід розуміти неоднорідне поєднання словесного, візуального, аудіовізуального чи інших компонентів у єдиному тексті [11].

Землянова Л.М. також вважає важливою типологію медіатекстів, яка «передбачає встановлення не лише їхніх технологічних особливостей, а й специфіки атрибутів, функцій, видів інформації, які виражаються у їхньому змісті, жанрах і форматах, засобах масової інформації, характері і ступені впливу на аудиторію» [3, с. 338].

Із появою та розвитком Інтернету «новим напрямком теорії журналістики є вивчення Інтернет-тексту, його гібридних форм, створених за допомогою інтегрованих технологій». Цю ідею підтримує Г.С. Мельник: «Створена нова медіамодель інтегрує медіатексти в єдиний смисловий простір, використовуючи різноманітні компоненти: словесні, візуальні, аудіовізуальні та ін. Тексти такого типу мають ряд переваг: гіпертекстуальність, інтерактивність, нелінійність, усунення бар'єрів фізичної відстані, конвергенція» [8].

Деякі дослідники підкреслюють важливість одного із критеріїв класифікації медіатекстів – розповсюдження комунікації. Це дозволяє звернути увагу на технічні та технологічні детермінізми медіатекстів, якість та ступінь багатомодальності яких залежать від можливостей їхньої передачі. Зокрема, цими каналами вважають пресу, радіо, телебачення, Інтернет. Наведені на даній основі медіатексти поділяються на: газетні / друковані тексти, радіо- і телетексти, Інтернет-тексти, гіпертексти тощо.

Відчизняний лінгвіст Добросклонська Т.Г. визначає такі елементи медіатексту:

- 1) канал розповсюдження – радіо, телебачення, Інтернет;
- 2) інституційний тип тексту: журналістський, рекламний, PR-текст;
- 3) типологічні характеристики засобу масової інформації;
- 4) повідомлення (текст) – функціонально-жанрова класифікація текстів трьох соціальних інститутів масової комунікації;
- 5) код (мова) – вербальні, невербальні, вербально-невербальні (полікодові) типи текстів;
- 6) адресант (автор, виробник тексту) – соціальний / приватний, відповідно до якого в тексті формується авторська модальність (об'єктивне або суб'єктивне відношення до дійсності);
- 7) адресат (аудиторія) – масовий / спеціальний [2].

Авжеж, перелік категорій не є кінцевим, він може бути розширений за рахунок інших комунікативних ознак і елементів. Так, у роботі Г.С. Мельник медіатексти типологізують із точки зору їхнього впливу на аудиторію. Дослідник розрізняє чотири типи медіатекстів залежно від того, чи справляють вони вплив на 1) масову аудиторію, 2) конкретний соціальний інститут / конкретного адресата, 3) вимагають безпосередньої реакції (втручання в реальну дійсність), 4) взагалі не призначені для впливу (що інформують, нейтральні) [8].

У дослідженні І.В. Рогозіної факторами для систематизації медіатекстів є зовнішні (екстралінгвістичні) та внутрішні (лінгвоментальні) фактори. У підсумку автор виділяє такі різновиди медіатекстів, які відображають типову організацію змісту: новинні, аналітичні, критичні, політико-публіцистичні та ін. [10, с. 12].

Класифікація медіатекстів може базуватися і на таких ознаках, як зворотній зв'язок, що враховує ефективність комунікації (комунікативно успішні / неуспішні тексти), контакт (дистанційна / інтерактивна комунікація), форми створення і поширення інформації (усні / письмові тексти і їх варіанти), офіційність / неофіційність спілкування та ін.

М.Ю. Казак на основі типів тексту, які розуміють як закономірність або схему побудови та сприйняття подібних текстів, визначає такі категорії: канал розповсюдження, інституціональний тип, типологічні характеристики масової комунікації, функціонально-жанровий код тексту, відправник, одержувач [4].

Чичеріна Н.В. пропонує таку класифікацію медіатекстів: за категорією автора (автори та однолітки); створення форми та відтворення (одноваріантне та багатоваріантне); за каналами розповсюдження (тексти друкованих ЗМІ, тексти радіо, телебачення, тексти Інтернету); функціонально-жанровими особливостями (інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні та рекламні); темами. Кузьміна Н.А. вважає, що найбільш обширною та адекватною є класифікація, яка враховує низку параметрів: метод створення тексту, форми, канал розповсюдження, функціонально-жанровий тип, тематичну домінанту.

На основі огляду та аналізу цих джерел виділяються критерії типології медіатекстів, які можна проектувати на освітні ресурси та які слугують основою для концептуальної унікальності – категоріального апарату засобів масової інформації та освітньої сфери; визначають види медіапродуктів, їхні властивості та можливе впровадження до освітніх ресурсів; розширення сфери діяльності ЗМІ в освіті. До них належать:

- 1) Канал розповсюдження (друк, радіо, телебачення, Інтернет, мобільні телефони).
- 2) Семіотичні коди (вербальні, невербальні, медіа).
- 3) Багатовимірність, інтеграція, або мультикод (із залученням різних семантичних кодів в одному продукті).
- 4) Теми.
- 5) Відкритість (на суттєво-смісловому, композиційно-структурному та символічному рівнях).
- 6) Масовість (у сферах створення та відтворення) [13, с. 116].

Одним із важливих критеріїв типологічного опису медіатекстів є наявність характеристики тексту, яка дозволяє виділити тематичну домінують тексту або приналежність до однієї зі стійких, регулярно висвітлюваних у ЗМІ тем. Аналіз містить у собі сторони інформаційного потоку, демонструє наявні стійкі тематичні групи, які дозволяють естетично організувати ЗМІ. Можна сказати, що ЗМІ організують, впорядковують динамічно мінливу картину світу за допомогою стійкої системи медіатопіків, або регулярно відтворюваних тем, до яких відносяться, наприклад, такі, як політика, бізнес, спорт, культура, погода, новини міжнародного та регіонального життя і т.д.

При цьому слід підкреслити значення лінгвокультурного фактора, оскільки в текстах масової інформації відбувається своєрідне накладання мовної та інформаційної картин світу, що природно проявляється в наборі постійних тематичних складових частин, характерних для тієї чи іншої країни, тієї чи іншої культури. Так, наприклад, однією з постійних тем для британських ЗМІ є висвітлення подробиць приватного життя членів королівської сім'ї і високопоставлених політиків, у тематику ж українського медіаландшафту входять у більшості повідомлення про корупцію і кримінальні новини.

Регулярно відтворювані теми, що відображають національно-культурну специфіку того чи іншого медіаландшафту, називають *buzz-topics*, або теми, що викликають підвищений інтерес [7, с. 16].

Що стосується методів вивчення медіатекстів, то широта їхнього діапазону відображає складний комплексний характер медіатексту як об'єкта міждисциплінарного опису. Саме тому для вивчення текстів масової інформації застосовується весь спектр методів текстової обробки: від традиційних методів системного і контентного аналізу до логічного, емпіричного, соціолінгвістичних та порівняльно-культурологічного опису. Серед найбільш поширених можна виділити такі:

- 1) метод контент-аналізу (соціолого-статистичний метод аналізу змісту, заснований на підрядних числах заданих одиниць у визначеному корпусі текстів);
- 2) метод дискурсивного аналізу, виконаний на основі вивчення способів виробництва, нерозподілених записів та наукових досліджень текстових засобів масової інформації;
- 3) групу лінгвістичних методів: соціолінгвістику, функціональну лінгвістику, риторичну критику та прагматику;
- 4) цілий комплекс методів історико-культурологічного та культурно-зіставного характеру [12].

Таким чином, ми можемо дійти висновку, що вивчення поняття «медіатекст», теорії та методів його дослідження є складним багатогранним процесом, має комбінований інтегративний характер, що відображає саму сутність текстів ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. 139 с.
2. Добросклонская, Т.Г. Медіатекст: теория и методы изучения. *Вестник Московского ун-та. Серия 10. Журналистика*. 2005. № 2. С. 28–34.
3. Землянова Л.М. Коммуникативистика и средства информации: Англо-русский толковый словарь концепций и терминов. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2004. 416 с.
4. Казак М.Ю. Медіатекст: сущностные и типологические свойства. *Global Media Journal. Глобальный медиажурнал. Российское издание*. 2014. URL : http://test.gmj.sfedu.ru/v2i1/v2i1_kazak.html (дата звернення: 30.09.2019).
5. Колшанский Г.В. О смысловой структуре текста. *Лингвистика текста: материалы науч. конф.* Москва : Моск. гос. пед. ин-т иностр. языков, 1974. С. 140–145.
6. Кузьмина Н.А. Современный медиатекст : учеб. Пособие. 3-е изд. Москва : ФЛИНТА, 2014. 416 с.
7. Кулик О.Д. Основы журналистики : навчальний посібник [для студентів спеціальності «Українська мова і література» (спеціалізація «Редагування освітніх видань»)]. Переяслав-Хмельницький : «Видавництво КСВ», 2015. 152 с.
8. Мельник Г.С. Медіатекст как объект лингвистических исследований. *Журналистский ежегодник*. 2012. № 1. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/mediatekst-kak-obekt-lingvisticheskikh-issledovaniy> (дата звернення: 30.09.2019).

9. Мурзин Л.Н. Язык, текст и культура. Человек-текст-культура. Екатеринбург, 1994. С. 160–169.
10. Рогозина И.В. Медиа-картина мира: когнитивно-семиотический аспект : автореф. дис. доктора пед. наук : 10.02.19. Барнаул, 2003. 430 с.
11. Чичерина Н.В. Типология медиатекстов как основа формирования медиаграмотности. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2007. № 9(47). С. 159–166.
12. Шестакова Е.Г. Про парадоксальну сутність тексту масової комунікації : автореф. дис. док. філол. наук : 10.02.08. Київ, 2006. 29 с. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_sy2OIO_1/files/SCI11.pdf.
13. Freedman D. Internet transformations: old media resilience in the new media revolution. *Media and Cultural theory*. J. Curran & D. Morley (Eds.). London : Routledge, 2006. P. 277.

Е.В. Дашкова. Понятие медиатекста в современной лингвистической науке. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена комплексному подходу к определению и изучению особенностей медиатекста. Проанализированы особенности медиатекста в контексте многообразия научных подходов, исследована типология медиатекста в средствах массовой информации.

Ключевые слова: медиатекст, средства массовой информации, медиалингвистика.

K. Dashkova. The concept of media text in modern linguistic science. – Article.

Summary. The article is devoted to a comprehensive approach to defining and studying the features of media text. The features of the media text in the context of the diversity of scientific approaches are analyzed, the typology of media text is explored.

Key words: media text, media, media linguistics.

УДК 811.112.2'42'27

В.В. Козлова

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської філології
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
м. Суми, Україна

М.В. Лихих

магістрантка факультету іноземної та слов'янської філології
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
м. Суми, Україна

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ «ГЛАМУРНА ЖІНКА»: ПОНЯТІЙНИЙ, ОБРАЗНИЙ, ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТИ

Анотація. У статті досліджено лінгвокультурний типаж «гламурна жінка» як узагальнений образ представниць сучасної урбаністичної культури США, встановлено та охарактеризовано його понятійну, образну та ціннісну складові частини; виокремлено підтипи лінгвокультурного типажу «гламурна жінка» та з'ясовано їхні особливості.

Ключові слова: лінгвокультурний типаж «гламурна жінка», понятійна складова частина, образна складова частина, ціннісна складова частина, американська лінгвокультура.

Постановка проблеми. Розширення сфери інтересів лінгвістичних студій та інтегрування гуманітарних і соціальних дисциплін сприяє переорієнтації сучасних мовознавчих розвідок у напрямку антропоцентризму, актуалізуючи нагальність вивчення взаємозв'язку мови, суспільства, культури та особистості. Пріоритетними стають дослідження соціальної зумовленості мови, засобів репрезентації в мові категорій культури і культурних цінностей, національно-маркованих мовних засобів, моделювання комунікативної поведінки мовних особистостей з урахуванням національного менталітету. У цьому ракурсі актуальним виявляється дослідження різноманітних лінгвокультурних типажів як узагальненого образу представника певної етносоціальної групи, відомого за специфічними характеристиками вер-

бальної та невербальної поведінки і відповідної ціннісної орієнтації» [4; 6], зокрема лінгвокультурного типу «гламурна жінка» з огляду на його виразну лінгвокультурну специфіку. Моделювання лінгвокультурного типу «гламурна жінка» як типізованої представниці сучасної урбаністичної культури США відбувається на матеріалі американського комедійно-драматичного телесеріалу виробництва кабельної мережі HBO «Sex and the City».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах активізації та популяризації лінгвокультурологічних досліджень пильний інтерес науковців викликає вивчення лінгвокультурних типажів, які відображають британську та американську лінгвокультури. Об'єктом сучасних розвідок стають такі лінгвокультурні типи: «зірка Голлівуду» [14], «хакер» [9], «англійський дивак» [8; 15], «британська королева» [10], «англійський пірат» [1], «американський адвокат» [2], «авантюристка» [11; 12; 13] та інші. Коло лінгвокультурологічних питань формують проблеми створення моделей опису зазначених типажів, аналіз їхніх понятійних, образних та ціннісних характеристик, а також лексичних засобів репрезентації.

Мета статті полягає в моделюванні лінгвокультурного типу «гламурна жінка» через встановлення та аналіз його структурних компонентів.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі **завдання**:

- 1) визначити та охарактеризувати понятійну, образну та ціннісну складові частини лінгвокультурного типу «гламурна жінка», що функціонує в американській лінгвокультурі;
- 2) виявити підтипи лінгвокультурного типу «гламурна жінка».

Виклад основного матеріалу. Лінгвокультурний типаж є типізованим представником певного народу, який існує в колективній свідомості, розпізнається культурою цього народу і може належати до певної соціальної групи [7]. Він відображає культурні цінності, що закріплені в суспільстві, і стає основою для формування нових пріоритетів. Лінгвокультурний типаж має понятійні, образні і ціннісні ознаки [4; 5; 6]. Понятійні характеристики побудовані на словарних дефініціях, описах і тлумаченнях. Понятійна складова частини лінгвокультурного типу передбачає зазначення його змісту на основі словникових дефініцій, дослідження синонімічного ряду, а також виявлення додаткових характеристик. Складовою частиною перцептивно-образного уявлення (перцептивно-образного компоненту) про типаж є його зовнішність, вік, стать, соціальне походження, місце існування, мовні особливості, манери поведінки, вид діяльності та дозвілля. Під час опису образних характеристик лінгвокультурних типажів важливим виявляється також аналіз соціально-історичних умов, у межах яких функціонує цей типаж. Ціннісні ознаки (інтерпретаційний компонент) – оцінні висловлювання, які характеризують пріоритети певного типу, його оцінку з боку сучасників та носіїв сучасної лінгвокультури [5].

Лінгвокультурний типаж «гламурна жінка» – узагальнений упізнаваний образ жінки, чия поведінка та ціннісні орієнтації, як представниці певної лінгвокультури, відображають характеристики культури, в межах якої цей типаж виокремлюється.

Зміст понятійної складової частини лінгвокультурного типу «гламурна жінка» виділяємо на основі аналізу таких словникових дефініцій:

- 1) *a beautiful woman, who wears sexy and attractive clothing and makeup (Meriam-Webster Dictionary);*
- 2) *an attractive in an exciting and special way woman (Cambridge Dictionary);*
- 3) *someone, who is more attractive, exciting, or interesting than ordinary people (Collins Dictionary).*

В етимологічному словнику знаходимо пояснення поняття *a wonder woman*, що є синонімічним до початкового «гламурна жінка»: 1912, *an ideal woman, a woman who seems wonderful or has wonderful qualities, from wonder (n.) + woman*. Поняття «гламурний» (*glamorous*), або *glam*, характеризується таким чином: *it is slang shortening of glamorous, first attested 1936; glam rock (“characterized by male performers dressed in glamorous clothes, with the suggestion of androgyny or sexual ambiguity” – OED), attested by 1974; “glamorous, dominant woman”, attested by 1985*. Також етимологічний словник містить інші поняття, пов'язані з поняттям «гламурна жінка»: (*glamorous woman*): *womanish (adj.), chairwoman (n.), womanly (adj.), womanhood (n.)*.

Слід зазначити, що іменник «гламур» (*glamour*), від якого походить поняття «гламурна жінка», передбачає не пихатість чи змагання під назвою «хто краще, яскравіший, більш заможний», а своєрідний стиль життя, форму існування, ідеологію, культуру, культ, індустрію, а також «мову», якою говорять і яку розуміють саме ті люди, які цікавляться модою, модними, сучасними, унікальними та дорогими речами (сукнями, взуттям, прикрасами, аксесуарами та ін.).

У ході дослідження фактологічного матеріалу методом компонентного аналізу було встановлено, що семантичними компонентами лексичного значення словосполучення «гламурна жінка» є:

1) жіноча краса (*beauty*). Гламур передбачає певні стандарти жіночої краси: модельну зовнішність, ідеальну фігуру, вишуканий смак в одязі, прикраси та аксесуари, гарний та частіше яскравий макіяж, а також завжди добре укладену зачіску;

2) успіх (*success*). Досягнення успіху для гламурної жінки означає отримувати насолоду від улюбленої професії, мати вигідні знайомства із впливовими людьми, а також відбірне оточення, можливість відвідувати численні світські раути, під час яких вона в більшості випадків вражає всіх вишуканістю своїх прикрас, у міру яскравим макіяжем, дорогим та модним одягом, блиском усмішки та заманливим стилем мовлення;

3) розкіш (*luxury*). Розуміння розкоші для гламурної жінки полягає, перш за все, в дорогих та модних аксесуарах, зручному, вишуканому та затишному місці проживання, можливості доглядати за собою за допомогою останніх технологій та новинок косметології та інше.

Лексико-семантичне поле типажу «гламурна жінка» представлено субстантивними (жінка, леді, гламур, розкіш), атрибутивними (жіночий, гламурний, розкішний), прислівниковими (жіночно, розкішно, гламурно) лексемами та стійкими виразами (гламурний одяг, розкішний вигляд, жіночий образ).

Отже, понятійні характеристики досліджуваного типажу репрезентовано такими конститутивними ознаками: 1) жінка; 2) жіночність 3) приваблива зовнішність; 4) успішна жінка; 5) гламур; 6) розкішна жінка; 7) дорого одягнена жінка; 8) цікава, неординарна жінка.

Вищезазначена характеристика понятійної складової частини типажу «гламурна жінка» містить позитивну оцінку конотацію, що не виключає існування і негативної оцінки. Так, щоб підкреслити прагнення жінки виділитися модним та дорогим одягом, у негативному значенні використовуються номінації *fashion plate* (букв. «модна тарілка») і *clothes horse* (букв. «рама для сушки білизни»).

Аналізуючи кожну зі складових лінгвокультурного типажу, важливо звернутися до певних соціально-історичних умов, за яких формувався типаж. Одним із найважливіших чинників, що визначає характер американської культури другої половини ХХ століття, є науково-технічна революція, яка вплинула на аспекти як матеріального, так і духовного життя суспільства. В Америці набуває широкого розповсюдження індустрія масової культури, в основу якої покладено виробництво фільмів, написання літературних творів, створення продукції таких нових галузей, як телебачення та відеозапис. Прагнення США до ідеологічного та духовного панування у світі призвело до поширення образу «американського жителя», безтурботного, заможного та щасливого, який має відповідні ціннісні орієнтири. Наслідком популяризації моди, кіноіндустрії, реклами, а також гостро поставленого питання гендерної нерівності, в американському суспільстві зокрема, поступово виникає та закріплює свої позиції типаж жінки, яка прагне рівності в суспільстві, рівно як і досягнення успіху та повноцінного, яскравого, безтурботного та насиченого життя. Вона значно розширює горизонти своєї діяльності, не зупиняючись лише на цілі створення сім'ї та прагненні бути ідеальною домогосподаркою, що особливо пропагувалося в американському суспільстві в першій половині ХХ століття. Ця жінка цікавиться модою, здобуває професію, відвідує вечірки та світські раути в компанії вже не свого законного чоловіка, а близьких друзів; піклується про свій зовнішній вигляд і намагається досягти ідеалу, часто нав'язаного суспільством. Образна та ціннісна складові частини лінгвокультурного типажу «гламурна жінка», дослідженого на основі американського телесеріалу “*Sex and the City*” яскраво відображають культуру Америки та традиції другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Лінгвокультурний типаж «гламурна жінка» має образну складову частину, що представлена такими характеристиками:

1. Зовнішній вигляд: ця характеристика безпосередньо пов'язана із ціннісною орієнтацією – прагненням виглядати ідеально, дорого, гарно, розкішно, стильно; цей типаж маркують високі підбори, бездоганна зачіска та в міру яскравий макіяж, дорогі, модні сукні та взуття від відомих виробників:

1) “*So I walked. I walked 48 blocks in four-hundred-dollar shoes”;*

2) “*Oh my God! Do you know what these are? Manolo Blahnik Mary Janes! I thought these were an urban shoe myth!”.*

2. Вік: гламурна жінка асоціюється із жінкою середнього віку, яка вже досягла певного соціального статусу, має улюблену роботу за професією та точно знає, що хоче від життя:

1) “*I thought I had to terms with my looks the year I turned 30... when I realized that I no longer had the energy to be completely superficial”.*

3. Сімейний стан: гламурна жінка асоціюється як із заміжньою, так і з самотньою жінкою; героїні телесеріалу незаміжні, знаходяться в пошуку «єдиного та неповторного» чоловіка-мрії; досягнувши

середнього віку, представниці лінгвокультурного типу «гламурна жінка» залишаються незаміжніми з декількох причин, серед яких – надмірна перебірливість, пихатість та вимогливість:

1) *“Why there are so many great unmarried women and no great unmarried men?”;*

2) *“Are you telling me you haven’t gotten those “poor single you” looks?”;*

3) *“I hate it when you’re the only single person at a dinner party...”;*

4) *“Being single used to mean that nobody wanted you. Now it means you’re pretty, sexy and you’re taking your time deciding how you want your life to be and who you want to spend it with.”*

4. Місце проживання та образ життя: острів Манхеттен, де відбуваються події телесеріалу «Sex and the City», вважають головною перлиною Нью-Йорку; спокусливо змальоване життя Манхеттена з його бранчами із друзями, необмеженими можливостями кар’єрного росту, розвиненою індустрією моди та шопінгу, гордо звучить у словах наших героїнь: *“Miranda: Why do I think living in Manhattan is so fantastic? Carrie: Because it is”*.

5. Оточення: гламурна жінка завжди вимоглива до свого оточення, до якого належать впливові люди та представники індустрії краси та моди; цей типаж жінки завжди намагається перебувати в оточенні предметів краси, а саме гарних та дорогих речей, нової колекції взуття, розкішних суконь чи брендових сумок:

1) *“Samantha Jones never missed a major fashion show. She was one of the only people I knew who thought that proximity to beauty made her feel more attractive.”;*

2) *“Year after year twenty something women come to New York City in search for the two ‘L’s’ — labels and love.”*

Особистісні характеристики: гламурна жінка – упевнена в собі жінка, романтична, емоційна, рішуча, самодостатня та навіть стервозна, якщо цього вимагає певна життєва ситуація; у спілкуванні зі своїми подругами та близькими людьми часто вживає вульгаризми:

1) *“-What is all this? - It’s an apology for being le bitch.”;*

2) *“My name is Samantha and I am a loveaholic.”;*

3) *“Listen to me! The right guy is an illusion. Start living your lives.”;*

4) *“If I worried about what every bitch in New York was saying about me, I’d never leave the house”;*

5) *“-Are you sure? – Abso-fucking-lutely.”;*

6) *“I am someone looking for love, real love, ridiculous, inconvenient, consuming, can’t-live-without-each-other love”.*

7. Хобі: відвідування кав’ярень, торгових центрів чи купівля свіжого випуску модного журналу “Vogue” є невід’ємною частиною повсякденного життя гламурної жінки:

“Sometimes, I would buy “Vogue” instead of dinner. I felt it fed me more”;

“Shopping is my cardio”.

Образна складова частина лінгвокультурного типу нерозривно пов’язана із ціннісною. Щодо ціннісних характеристик, то цей типаж втілює у собі сукупність таких цінностей американського суспільства:

1. Заможність (*material / tangible wealth*):

1) *“Sweetheart, this is the first time in the history of men...that women’ve had as much money and power as men.”;*

2) *“There are thousands and maybe tens of thousands of women like this in the city. We all know them, and we all agree they’re great: they travel, they pay taxes, they spend \$400 on a pair of Manolo Blahnik strappy sandals. And they are alone.”;*

3) *“I like my money right where I can see it... Hanging in my closet.”;*

4) *“I’ve spent \$40,000 on shoes and I have no place to live?! I will literally be the old woman who lived in her shoes!”.*

2. Успіх (*success*): з огляду на характер героїнь телесеріалу, сфери досягнення успіху для них коливаються від кохання до кар’єри: *“Yup. I’m determined to make partner in this firm even if I have to be a lesbian partner.”*

3. Можливість самореалізації: для типу гламурної жінки важливо бути впевненою у своєму щасливому майбутньому, залишити негативні спогади позаду та рухатися тільки вперед: *“Maybe the past is like an anchor holding us back. Maybe, you have to let go of who you were to become who you will be.”*

4. Суспільне становище (*condition / social status*): високий статус у суспільстві є одним із найголовніших показників гламурності жінки:

“Saturday, 10:30. The hottest new restaurant in Manhattan. Samantha’s P.R. Firm was handling the opening”.

Самі по собі зазначені елементи ціннісної картини світу гламурної жінки не несуть негативного забарвлення, але наповнюваність змістом варіюється від нейтрального до позитивного і негативного значень. Також деякі доміанти відповідають статусним характеристикам гламурної жінки, до яких слід ще додати публічність, розкутість, шкідливі звички, зовнішню красу і молодість [14].

Одна з незмінних характеристик гламурних жінок – ідеальний зовнішній вигляд. Задля підтримання свого іміджу для гламурної жінки цілком природньо звернутися навіть до незначного хірургічного втручання. Цей типаж постійно намагається слідкувати за фігурою, оскільки головним є модельна зовнішність. Поняття «ідеальна зовнішність» – одна з актуальних ціннісних орієнтацій в американському суспільстві. Публічним особам у буквальному сенсі заборонено мати недоліки:

1) ***“Modelizers are obsessed not with woman, but with models, who in most cities are safely confined to billboards and magazines, but in Manhattan, actually run wild on the streets, turning the city into a virtual Model Country Safari, where men can pet the creatures in their natural habitat. As if we didn’t have enough problems...”***;

2) ***“Being beautiful is such a power. You can get whatever you want. You can get anything”.***

Взагалі, суспільство нав’язує жінкам поняття «ідеальної зовнішності», в результаті чого жінки панічно бояться своїх зморшок, а також соромляться свого віку. Тому представниці прекрасної статі звертаються до пластичних хірургів, які натягують їм шкіру, роблять ліфтинги, ін’єкції та інші процедури, які перетворюють натуральну красу на штучну. Таким чином, у гонитві за ідеалом краси жінки забувають про те, що все штучне – недосконале; і в результаті перетворюються на ляльок. Не винятком є і гламурна жінка, яка може звертатися до хірургічного втручання, але більш розсудливо, за умови, якщо це дійсно необхідно:

1) ***“No matter how good I feel about myself...if I see Christy Turlington I just wanna give up”***;

2) ***“I hate my thighs. I can’t even open a magazine without thinking “thighs, thighs, thighs”.***

Вивчаючи особистісні характеристики гламурної жінки, що впевнена у собі, рішуча та самодостатня, виокремлюємо і такий тип, який може бути цілком задоволений своєю зовнішністю та фігурою:

1) ***“- I happen to love the way I look. - You should. You paid enough for it. – Hey, I resent that. I do not believe in plastic surgery. Well, not yet”***;

2) ***“I feel the same way about being a bridesmaid as you feel about Botox. Painful and unnecessary”.***

Спіраючись на вищезазначені образні та ціннісні характеристики гламурної жінки, встановлюємо підтипи лінгвокультурного типажу. Перш за все, беремо до уваги ціннісний критерій «успіху» та, в залежності від сфер його досягнення, виділяємо такі підтипи лінгвокультурного типажу «гламурна жінка»:

1) жінка-коханка (Samantha): представниця цього типу гламурної жінки головною ціллю в житті вважає кохання та близькі стосунки із чоловіком-мрією;

2) жінка-дружина (Charlotte): цей тип гламурної жінки прагне створити та повністю присвятити себе ідеальному інституту сім’ї;

3) жінка-кар’єристка (Miranda): головною метою представниці цього типу гламурної жінки є досягнення успіхів у роботі, підвищення та стрімкий кар’єрний зріст. Вважається, що Міранда, Шарлотт і Саманта – найяскравіші, деколи перебільшені, типажі жінок, які можуть зустрітися у звичайному житті, в той час як Керрі – їхня золота середина, персонаж, який вміщує у собі всі вищевказані якості у прямо пропорціональній кількості. Слід зазначити, що особливості одного типу гламурної жінки не виключають існування іншого в будь-якій комбінації.

Таким чином, лінгвокультурний типаж «гламурна жінка» як узагальнений образ представниць сучасної урбаністичної культури США характеризується унікальним набором понятійних, образних та ціннісних складових частин. Понятійні характеристики досліджуваного типажу репрезентовано такими конститутивними ознаками: 1) жінка; 2) жіночність; 3) приваблива зовнішність; 4) успішна жінка; 5) гламур; 6) розкішна жінка; 7) дорого одягнена жінка; 8) цікава, неординарна жінка. Образна складова частина: ідеальний зовнішній вигляд, середній вік, незаміжня, впливове оточення, стержованість, впевненість у собі, статусність, публічність. Ціннісна складова частина перетинається з образним складником і має такі характеристики: заможність, успіх, можливість самореалізації, суспільне становище, ідеальний зовнішній вигляд. Залежно від сфери досягнення «успіху» виокремлено підтипи лінгвокультурного типажу: жінка-коханка, жінка-дружина, жінка-кар’єристка.

Перспективу подальших досліджень становить аналіз вербальних і невербальних репрезентацій лінгвокультурного типажу «гламурна жінка».

ЛИТЕРАТУРА

1. Асадуллаева А.В. Исторический криминальный лингвокультурный типаж «английский пират» : дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2011. 173 с.
2. Гуляева Е.В. Лингвокультурный типаж «американский адвокат» : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2009. 23 с.
3. Дмитриева О.А. Лингвокультурные типажи России и Франции XIX века : автореф. дис. на соискание учен. степени док. филол. наук. Волгоград, 2007. 48 с.
4. Дмитриева О.А. Лингвокультурные типажи России и Франции XIX в. Волгоград, 2007. 307 с.
5. Карасик В.И., Дмитриева О.А. Лингвокультурный типаж: к определению понятия. Волгоград, 2005. 310 с.
6. Карасик В.И. Языковая кристаллизация смысла, Москва, 2010. 428 с.
7. Карасик В.И. Языковые ключи. Москва, 2009. 406 с.
8. Карасик В.И., Ярмахова Е.А. Лингвокультурный типаж «английский чужак». Москва, 2006. 240 с.
9. Лутовинова О.В. Лингвокультурный типаж – хакер. *Политическая лингвистика*. 2006. Вып. 20. С. 215–229.
10. Мурзинова И.А. Лингвокультурный типаж – британская королева : дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2009. 194 с.
11. Русакова А.В. Номінація лінгвокультурного типу «авантюристка» в художньому втіленні. *Науковий журнал «Virtus»*. 2016. Вип. 7. С. 159–161.
12. Русакова А.В. Поняттєво-ціннісний шар художнього мегаконцепту «авантюристка» та його концептуальні складники. *Науковий вісник Одеського МГУ. Сер. Філологія*. 2016. Вип. 24. Т. 2. С. 62–64.
13. Русакова А.В. Типи лексичної номінації лінгвокультурного типу «авантюристка» за частиномовною належністю. *Науковий вісник Одеського МГУ. Сер. Філологія*. 2016. Вип. 21, Т. 2. С. 104–106.
14. Селиверстова Л.П. Лингвокультурный типаж «Звезда Голливуда» : дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2007. 186 с.
15. Ярмахова Е.А. Лингвокультурный типаж – английский чужак : дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2005. 191 с.

В.В. Козлова, М.В. Лихих. Лингвокультурный типаж «гламурная женщина»: понятийный, образный, ценностный компоненты. – Статья.

Аннотация. В статье исследован лингвокультурный типаж «гламурная женщина» как обобщенный образ представительниц современной урбанистической культуры США, установлена и охарактеризована его понятийная, образная и ценностная составляющие; выделены подтипы лингвокультурного типажа «гламурная женщина» и выяснены их особенности.

Ключевые слова: лингвокультурный типаж «гламурная женщина», понятийная составляющая, образная составляющая, ценностная составляющая, американская лингвокультура.

V. Kozlova, M. Lykhykh. Linguocultural type “glamorous woman”: conceptual, image-bearing, value components. – Article.

Summary. The article focuses on the modelling of the linguocultural type “glamorous woman” as a generalized image of the representatives of the modern urbanistic culture of the USA, its conceptual, image-bearing and value components are established and characterized; the subtypes of the linguocultural type “glamorous woman” are highlighted and their features are analysed.

Key words: linguocultural type “glamorous woman”, conceptual component, image-bearing component, value component, American linguistic culture.

Т.В. Колісниченко
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна

КОНТЕНТ-КАТЕГОРІЇ РЕКЛАМНОГО ТУРИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. Метою статті є аналіз контент-категорій рекламного туристичного дискурсу англійської мови, які виконують комунікативні функції в дискурсі та можуть розглядатись як засоби впливу на підсвідомість адресата.

Ключові слова: рекламний туристичний дискурс, контент-категорії, комунікативна функція, стратегії, засоби впливу.

Останніми роками в лінгвістичній літературі відбувається перегляд ролі реклами у формуванні соціуму, вивчається маніпулятивний характер рекламного туристичного дискурсу, його прагматичний потенціал та соціокультурний статус.

Розширення туристичної сфери зумовлює появу та інтенсивний розвиток рекламного туристичного дискурсу, який містить значну кількість текстових компонентів, функціонально пов'язаних між собою певними екстралінгвістичними параметрами.

Постановка проблеми. Рекламний туристичний дискурс спрямований на використання засобів та технік для впливу на підсвідомість адресата; мотивації клієнта до «купівлі» пропонованих туристичних послуг; реалізації комунікативних стратегій, спрямованих на маніпулятивний вплив на користувачів туристичних послуг, що спонукатиме їх у подальшому залишити позитивний відгук про якість послуг туристичної фірми. На нашу думку, значимість рекламного туристичного дискурсу зводиться до реалізації схеми «продаж туристичних послуг ↔ купівля туристичних послуг ↔ отримання позитивного відгуку».

Мета статті – вирізнити основні контент-категорії в рекламному туристичному дискурсі англійської мови.

Об'єкт дослідження – рекламні туристичні інформаційні тексти, представлені буклетами, путівниками, вебсторінками, брошурами.

Предмет аналізу – лінгвальні засоби, зафіксовані в текстах рекламного туристичного дискурсу англійської мови.

Аналіз останніх публікацій. Вивченню такого виду дискурсу, як рекламний туристичний дискурс (далі РТД), присвячено незначну кількість досліджень, які виконані в декількох напрямках: *прагмалінгвістичному* – аналіз аргументацій та рекламних стратегій (D. Kim, Y. Hwang, D. R. Fesenmaier (2005); М.Ю. Ілюшкіна (2015), Н.Ф. Старигіна (2013)); *лінгвокогнітивному* (J. Silberman & M. Klock (1986); Siegel W. & W. Ziff-Levine (1990); А. Woodside (1990), А.Г. Квят (2009), Н.В. Філатова (2014)); *семіотивному* (С.А. Погодаєва (2008)).

Для сприяння формуванню позитивного іміджу туристичної індустрії у свідомості реципієнтів використовуються багато методів, і мова виступає одним із ключових засобів продажу туристичної продукції шляхом комунікації з потенційними клієнтами [5, с. 5]. Безумовно, мова відіграє важливу роль у рекламному процесі, і оскільки сфера туризму є досить швидкоплинною, то мова та структура повідомлення мають бути досить ефективними для переконання потенційних клієнтів «розлучитись зі своїми грошиками» [5, с. 12]. Відповідно, вербальна дескрипція, яка супроводжується візуальними засобами, у РТД кардинально відрізняється від звичайної комунікації між людьми.

Ми встановили, що *стратегії* РТД зумовлені його завданнями: (1) виокремити цільову аудиторію (за статусом, віком, соціальним становищем тощо); (2) визначити стратегії для досягнення бажаного результату для цільової аудиторії; (3) виокремити та фрагментувати матеріал, який подається реципієнту; (4) проаналізувати мовні засоби для впливу на реципієнта; (5) викласти отримані результати у формі, яка є доступною для адресатів; (6) сформуванню у свідомості реципієнтів образ «бажаного та необхідного».

За способом подачі інформації РТД можна поділити на *усний* та *письмовий*. Останній розмежовується на *друкований* та *електронний*. У нашому дослідженні ми будемо аналізувати письмовий РТД, представлений як друкованими туристичними буклетами, так і електронними варіантами таких буклетів.

Інформація в рекламному туристичному дискурсі може подаватись у буклетах, брошурах, путівниках, журналах тощо. Е. Кастелло вирізняє чотири типи туристичних інформаційних текстів: вебсторінки, брошури, журнали та путівники [3, с. 57–73]. Рекламні буклети, за визначенням ван Льюена, можна розглядати як «комунікативні акти» [6, с. 10]. Буклети – «мультимодальні мікроподії, в яких всі знаки поєднуються для досягнення комунікативної мети» [6, с. 12]. Контекстуальні фактори у фізичному просторі поряд із дизайном та оформленням документу, в якому представлені тексти, впливають на інтерпретацію дискурсу [7, с. 1–19].

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження слугували туристичні буклети Англії. Розгляд текстового представлення матеріалу в них дав змогу виокремити 10 контент-категорій, які в сукупності пропонують широкий вибір комунікативних функцій у рекламному туристичному дискурсі.

Перш ніж перейти до розгляду основних контент-категорій рекламного туристичного дискурсу, розглянемо сутність поняття «контент-категорія».

Для дослідження текстових масивів у лінгвістиці використовують контент-аналіз. Контент-аналіз, згідно з А.Г. Здравомисловим, виступає науково-обґрунтованим методом читання між рядків [1, с. 155].

D. Riffe, S. Lacy, F. G. Fico (1998) висувають гіпотезу, згідно з якою контент є центральним у дослідженні комунікативних актів, а контент-аналіз спрямований на опис та виявлення особливостей у дискурсі (див. 9). Контент-аналіз як вивчення форми та формату розглядають у своїх працях К. Krippendorff (1980, 2009); В.А. Барсамов (2006), Л.Я. Авер'янов (2009), М. Schreier (2012).

A. Ahuvia стверджує, що контент-аналіз сприяє вивченню латентного контенту [2, с. 139], пор.: J. W. Drisko, T. Maschi зазначають, що сучасний контент-аналіз виходить за рамки «аналізу частотності вживання даних» [4, с. 59]. К. А. Neuendorf відзначає, що увага за принципом «eye-tracking fixation» спрямована на ідентифікацію текстових фрагментів, у той час як контент-аналіз спрямований на вирішення необхідної інформації [8, с. 216].

Контент-аналіз рекламних текстів туристичної сфери є перспективним, оскільки контент сучасного рекламного туристичного дискурсу спрямований на формування новітньої моделі мислення, сприйняття та поведінки. Даний тип аналізу у РТД дає можливість відкрити зміст у комунікації, розглянути його з використанням методів, які відрізняються від аналізу інших типів дискурсу.

Ми вважаємо, що контент-аналіз спрямований на аналіз використання певних процедур, які забезпечують формалізацію досліджуваних ознак та дозволяють зробити висновки щодо характеру й особливостей досліджуваного дискурсу. І саме виокремлення контент-категорій допомагає в розкритті особливостей дискурсу. Під поняттям «контент-категорія» в рекламному туристичному дискурсі англійської мови ми розуміємо категорії інтерлокутивного характеру, які виступають інформаційними провайдерами в дискурсі та спрямовані на виконання певних комунікативних функцій.

Шляхом суцільної мануальної вибірки в рекламному туристичному дискурсі англійської мови нами виокремлено такі контент-категорії:

(1) **Місце призначення.** Реклама туристичного місця (у текстах РТД зазначається географічна назва місця (місто, країна тощо)):

1. *The perfect English city on the edge of the South Downs National Park, Winchester is England's ancient capital and former seat of King Alfred the Great* [11].

(2) **Підказки/натяки.** У дискурсі подаються відомості, ідеї та натяки загального характеру щодо пропонованих туристичних послуг:

2. *Why not start your springtime visit with a wander around Southsea* [11]?

(3) **Події.** У РТД міститься коротка інформація про визначні дати, події або фестивалі, які проходять у місці призначення:

3. *In commemoration of the 100th anniversary of WW1, A New Great War and Blitz Experience will be recreated and brought to life at Yesterdays World Battle in 2014* [11].

(4) **Спеціальні пропозиції.** Наводиться інформація про спеціальні пропозиції або знижки, які діють в обмежений час, стимулюючи таким чином інтерес потенційних туристів до пропонованого «товару»:

4. *10% DISCOUNT on admission price at CLIFFORD'S TOWER and the YORK COLD WAR BUNKER Valid until March 31st 2016* [11].

(5) **Е-посилання.** До текстів РТД додаються посилання на сайти туристичних фірм, або пропонуються програми для полегшення пошуку чи придбання певних послуг:

5. *Looking for somewhere to stay, eat, drink or shop? www.findsomewhere.co.uk* [11].

(6) **Інформація.** У текстах міститься різного роду інформація, як, наприклад, про дозвіл/заборону використання технічних засобів під час подорожі, екскурсії тощо (приклад 6), про медичні заходи безпе-

ки (приклад 7), статистична інформація про кількість туристів або учасників заходів, які відбуваються в місці призначення (приклад 8):

6. *As in the best wildlife documentaries, drones should be used for filming overviews and not close-ups, so animals remain unaware of their presence* [11].

7. *Weather can damage your skin on a wildlife trip and prevention is better than cure. SkinCeuticals has created a range of antioxidant, vitamin C-rich, moisturising and hydrating sera/creams that protect against sun damage and environmental irritants* [11].

8. *Bike Bath attracts over 1000 cyclists to the city, who can choose to take part in 25, 50 or 80 mile rides* [11].

(7) **Опитування.** У текстах РТД «проводиться опитування» про власні враження реципієнта, його уподобання та звички:

9. *Tell us your views – we need your help to continually improve the Durham Pocket Guide. Complete the online survey for your chance to win 1 of 10 Durham VIP passes* [11].

(8) **Власні враження.** У дискурсі фрагментовано подається інформація про власні враження туристів щодо певного місця призначення:

10. *“You can tell from the special atmosphere of Winchester – with its history, its archaeology and its magnificent cathedral – that it’s where the suburban south of England ends and medieval Wessex begins.” Rory Bremner* [11].

9. **Коментарі.** Надаються загальні коментарі до візуалізації, підписи до фото. Основну спонукальну роль у таких випадках відіграє візуалізація, текст відіграє другорядну роль:

11. *Winchester welcomes the world* [11].

(10) **Гумор.** У дискурсі для привернення уваги адресатів та підвищення інтересу до туристичних місць адресанти використовують елементи гумору:

12. *Wander across the beautiful cliffs, find the sandy beach that actually separates Cornwall from Devon and visit tiny places like Welcombe and Mead (about 100 yards across the border). Just don’t tell Cornwall* [11]!

Як зазначає Ф. Шнайдер, у процесі аналізу лексем рекламного туристичного дискурсу не можна не помітити, що в них закодовано широкий спектр значень та можливих інтерпретацій. Декодування слів та їхнього значення суто індивідуальне [10, с. 10–16], тому туристичні агенції, пропонуючи свої послуги, намагаються вплинути на підсвідомість клієнтів для отримання в подальшому як фінансової вигоди, так і позитивного відгуку про роботу компанії, що, у свою чергу, і виступає безкоштовною рекламою, яка піднімає рейтинг компанії, тому адресанти використовують імплікатори для посилення вираження вражень, як, наприклад: *outstanding service, we highly recommend, professionalism, safety, outstanding experience, creative, responsive*.

У межах кожної мети об’єктивно присутні сфери, що характеризують різні аспекти поведінки як туристів, так і потенційних туристів: емоційно-чуттєва, дозвілєво-побутова, культурна, бажання ескапізму. Усі ці аспекти мають бути враховані фірмами, які пропонують туристичні послуги, а також у процесі добору вербальних засобів, які будуть інтерпретуватись та кодуватись реципієнтом відповідно до інтенцій автора.

Висновки та перспектива дослідження. Запропоновані контент-категорії доповнюють аналіз специфіки рекламного туристичного дискурсу англійської мови та мовних засобів, які використовуються для впливу на реципієнта.

Подальше дослідження рекламного туристичного дискурсу потребує зосередження на окресленні комунікативних особливостей даного виду дискурсу, його категоріальних критерій та параметрів для комплексного дослідження РТД і виокремлення його як окремого виду дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Здравомыслов А.Г. Методология и процедура социологических исследований. Москва : Просвещение. 1969. 214 с.
2. Ahuvia A. Traditional, Interpretive, and Reception Based Content Analyses: Improving the Ability of Content Analysis to Address Issues of Pragmatic and Theoretical Concern. *Soc Indic Res.* 54. 2001. Pp. 139–172.
3. Castello E. Tourist-Information Texts: A Corpus Based Study of Four Related Genres. Wallingford : CABI, 2002. P. 207–216.
4. Drisko W., Maschi T. Content Analysis. Oxford : OUP, 2016. 191 p.
5. Konglim P. The Language of Tourism Advertising in Five Countries Worst Affected by the Asian Tsunami: Before and After Focusing on Thailand. Liverpool : JMU, 2011. 254 p.
6. Leeuwen van T. Ten Reasons Why Linguists Should Pay Attention To Visual Communication. *Discourse and Technology: Multimodal Discourse Analysis.* Washington : Georgetown University Press, 2004. P. 7–19.

7. Ling I. Analyzing Tourism Discourse: A Case Study of a Hong Kong Travel Brochure. *LCOM Papers* 1. Hong Kong : The University of Hong Kong, 2008. Pp. 1–19.
8. Neuendorf K.A. The Content Analysis Guidebook. London : Sage Publication, 2017. 456 p.
9. Riffe D., Lacy S., Fico F. G. Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research. London : Lawrence Erlbaum Associates, 1998. Pp. 79–80.
10. Schneider F. Visual Political Communication in Popular Chinese Television Series. Leiden : Brill, 2012. 295 p.
11. UK&Europe – Coach Holidays 2018. URL : https://issuu.com/leisuretimeuk/docs/2018_uk___europe_ed2_digi__2_ (дата звернення: 30.09.2019)

Т.В. Колісниченко. Категорії рекламного туристичного дискурсу. – Стаття.

Анотація. Стаття направлена на розгляд категорій в рекламному туристичному дискурсі англійського мови, які виконують комунікативні функції в дискурсі і розглядаються як засоби впливу на підсвідомість реципієнта.

Ключові слова: рекламний туристичний дискурс, категорії, комунікативні функції, стратегії, засоби впливу.

T. Kolisnychenko. Content categories of the Advertising Tourism Discourse. – Article.

Summary. The analysis of the content categories of the English advertising tourism discourse is in the focus of our investigation. The content categories have communicative functions in discourse and are one of the main means of the influence on the addressee's consciousness.

Key words: advertising tourism discourse, content categories, communicative function, strategies, means of influence.

УДК 821.161.2.09

Н.К. Коробкова

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,
м. Одеса, Україна

Є.М. Мітєва

магістр 2 курсу
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,
м. Одеса, Україна

ТЕМА ЛИЦАРСТВА ТА ОБРАЗ ЛИЦАРЯ В ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «БРАНЕЦЬ»

Анотація. У статті розглянуто тему лицарства у смисловій структурі вірша Лесі Українки «Бранець». Особливу увагу приділено образу лицаря крізь призму понять «обов'язок», «честь» і «обітниця». Проаналізовано світовідчуття і ціннісні орієнтири лицарів епохи Середньовіччя та вивчено основні культурні, біографічні та символічні пласти феномена «лицарство».

Ключові слова: Леся Українка, Середньовіччя, лицар, лицарство, обітниця.

Ідейно-тематичну схожість творчості Лесі Українки зі середньовічною естетикою зазначив Дмитро Донцов, звернувши увагу на те, що поетеса «своїми смаками, пристрастями і вдачею – була типова постать Середньовіччя» [2, с. 481]. Треба зазначити, що Леся Українка не просто цікавилася епохою Середньовіччя, внаслідок чого лицарське середньовіччя належить «до кола її постійних культурних зацікавлень (принаймні не меншої мірою, ніж античність і раннє християнство)» [3, с. 248], а й мала вичерпні знання про культуру Середньовіччя і лицарську літературну традицію. Сама Леся неодноразово порівнювала себе із «princesse lointaine» – далекою принцесою, Дамою серця: «... вже, видно, мені на роду написано бути такою princesse lointaine, пожила в Азії, поживу ще й в Африці, а там... отак все пошуватимось далі та далі – та й зникну, обернуся в легенду...» [3, с. 87].

Леся Українка, як зазначає О. Забужко, «вік лицарства любила далеко не абстрактно-платонічною любов'ю... Значна частина референцій, алюзій, франко-, німецько- і латиномовних зворотів у приватному сленгу Лесі Українки походить саме з лицарських романів – це було органічне «культурне повітря» доби *fin de siècle*» [3, с. 251].

У своїх творах поетеса не раз намагалася відобразити середньовічну картину світу через змалювання хоробрих лицарів та їхніх Прекрасних Однак тема лицарства у творчості Лесі Українки майже не вивчалась. На цьому наголошує Оксана Забужко. У монографії «*Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій*» дослідниця так пише про поетесу: «Леся Українка є для нас таким зацілілим останнім свідком – самовидцем і трубадуром загиблої кілька столітньої культури українського лицарства» [3, с. 396]. У роботі О. Забужко розглядає окремі твори («Камінний господар», «Одержима») Лесі Українки крізь призму лицарства і констатує факт, що феномен «лицарство» у творчості Лесі Українки досі залишається поза увагою дослідників.

У зв'язку із цим метою нашого дослідження є вивчення та осмислення теми лицарства у творчості Лесі Українки на прикладі вірша «Бранець».

Цікавим і наповненим лицарською символікою є вірш «Бранець». У даному поетичному тексті Леся Українка запозичує прийоми лицарської літератури і в назві сама відзначає середньовічний мотив вірша. Поезія була написана в 1903 році під час перебування Лесі Українки в Італії у прекрасному місті Сан-Ремо. Поетеса вирушила у сонячне Сан-Ремо за порадою лікарів, оскільки в неї почався туберкульоз легенів, і пробула там близько півтора років – із зими 1901 до весни 1903 рр. В одному з листів до Л.М. Драгоманової-Шішманової поетеса розповідала: «Живу я тут у папиних земляків і трошки ніби родичів (родство ледве дослідимо, але у Мглині, як і в Гадячі, всі якось трошки родичі межі собою). Я в них на пансіоні і дуже добре устроїлась, головне без всякого клопоту і по-санаторськи». В Італії вона почувала себе як вдома, і стан її здоров'я покращився. Підтвердженням є листи. Ось уривок одного з них: «Поправляюся я тут видимо, товщаю в очах. Окрім трьох днів, коли я була зовсім хвора від мовчання наших... я мала увесь останній місяць зовсім добре і не кашляла навіть зовсім... Енергія збільшилась, я вже рідко лягаю (а перше по цілих днях валялась) і вже дуже скучаю без роботи, дурю себе то вишиванням, то читанням, то листами» [1, с. 32]. Цей лист Леся написала Ользі Косач.

У вірші поетеса переносить нас у часи благородних лицарів за допомогою відтворення реалій того часу. У тексті мова йде про наступ французьких військ на італійські землі. Очевидно, поетеса має на увазі події 14-16 століть, коли між Францією та Італією часто спалахували війни.

На країну Італьянську
сильне військо наступило, –
за французькими полками
з різних сторін кондотьери.

Поетеса згадує про кондотьєрів – керівників військових груп в Італії в 14-16 ст., що ще раз підтверджує час дії. Події відбуваються в середньовічній Італії, в якій поетеса бачить риси «порубаного трупа», а французьке військо порівнює в галками. У культурі цього птаха часто пов'язують зі смертю, це емблема війни, нещастя, руйнування.

Всі злетілись, наче галич,
наче теє хиже птаство
на порубаного трупа,
щоб розшарпати до краю.

Справжній лицар, не шкодуючи себе, завжди всіма силами намагається захистити рідну землю. Він не боїться смерті, і всі удари приймає гідно, навіть у нерівному бою.

Горе тим, що йдуть одважно
у нерівний бій на згубу

Лицарська модель поведінки завжди наділяє лицаря хоробрістю і відвагою, страх незнайомий істинному лицареві. Адже ці сміливці «залишали батьківщину, сім'ю, друзів і йшли в далеку дорогу, щоб боротися за визволення ... Вони йшли на вірну смерть» [5, с. 55], яку «вони завжди зустрічали сміливо...» [5, с. 98].

гірше тим, що від отрути
на безслав'ї погибають.

Кожен лицар завжди бажав померти в бою, він боявся заплямувати честь і осоромити звання, отже. «гинув у бою славною смертю захисника вітчизни» [5, с. 39]. Смерть від отрути позбавляє його

можливості продемонструвати свою мужність і встати на захист нужденних. Така загибель суперечить його уявленням про доблесть і славу. Але на думку поетеси, загинути в нерівному бою або від отрути – це не так страшно, ніж перебувати у полоні, і вводить образ лицаря Габріеля ді Кастельнеро.

А найгірше тим, що марне
світом нудять у полоні,
як отой бездольний лицар
Габріель ді Кастельнеро.

Слід зазначити, що цей герой знатного походження, на що вказує частка «ді». «Мається на увазі, що частка «ді» вказує на аристократичне походження (тому і таке ставлення до нього), тобто патронім Кастельнеро означає іменування особи через його батька чи діда, або ж таким чином іде посилення на територію, яка належить цій особі. Габріель ді Кастельнеро у значенні «аристократ із Кастельнеро» [4, с. 540].

Сам Баяр, найкращий лицар,
взяв його в полон у полі,
і тепер сидить він бранцем
у французьким таборищі.

Зауважимо, що авторитетні історики культури Йохан Хейзинга в роботі «Осінь Середньовіччя» і Ж. Руа у книзі «Історія лицарства» згадують якогось Баярда П'єра, або ще зустрічається П'єр де Байар, як у поетеси. Це «французький воєначальник (1475–1524), учасник Італійських воєн» [7, с. 746].

Знаменитий лицар Франції Баяр «був справжнім уособленням старого лицарства, про який у той час залишилися одні тільки спогади» [5, с. 137].

Ми не знаємо, чи це випадковість, тобто поетеса просто вигадала цього лицаря, або вона про нього дійсно знала? До того ж, у житті цього лицаря сталася дуже схожа ситуація з тією, що описує Леся у вірші.

Але в будь-якому випадку поетеса могла знати це ім'я, оскільки вона прекрасно була знайома з культурою Середньовіччя, лицарською ідеологією і історією.

У полоні Габріель ді Кастельнеро не знає фізичних тягот:

Не закутий у кайдани
і не замкнений на вежі,
без сторожі пробуває
у Баяровім наметі.

Як відомо, в епоху Середньовіччя «іноді бранець припадав до ніг государя і виявляв повну готовність залишатися бранцем до тих пір, поки цього забажає государ <...> Королі в таких випадках ставилися великодушно до подібних бранців: вони часто обсипали милостями полонених лицарів» [5, с. 74].

Водночас таке шанобливе ставлення ще раз підтверджує аристократичне походження лицаря, який «здався на слово честі / у нерівнім бою впавши».

До речі, історики стверджують, що лицарі не повинні брати участь у нерівному бою. Нерівний бій служить приниженням їхньої гідності. «Вони не повинні вступати в нерівний бій, не повинні йти кілька проти одного, але повинні уникати будь-якого обману і брехні [5, с. 37]. Хоча на практиці траплялося по-різному.

Поетеса змальовує образ добродішного, порядного, «цнотливого» лицаря Баяра, який дуже схожий на того реального лицаря, про якого писали у книгах. Історики Середньовіччя підтверджують, що «Баяр був одним із найблагородніших і великодушних лицарів, які тільки зустрічалися в добрі старі часи, на самому початку закладання лицарства» [5, с. 137].

Баяр дав Габріелю меч, кінь, зброєносця і «просив усе лицарство / мати гостем італіянця». Габріель «гостює» по неволі і дуже чекає, коли настане розмін. Він сумує і хоче повернутися на батьківщину, дивиться на околицю і бачить «край веселий Італіянській» із помаранчами, олівами, високими горами. Якось він бачить дим:

ох! то куряться димове!
то французи палять села...

У цей момент він бере меч і просить коня у джури, щоб у пориві патріотизму кинутися на захист рідного краю. І у відповідь чує французьку мову зброєносця, яка повертає його у Францію, де він у полоні:

Як почув слова французькі
бідний лицар італіянський,
шаблю випустив і тихо:
«Ні, не треба» – мовив джурі.

Італійського лицаря охопив відчай, і він порівнює себе з «безщасними бранцями, що Венеція держала у своїх страшних темницях». У цей момент він навіть відчуває заздрість до них, тому що в них немає зброї, немає зброєносця, але найголовніше – в них немає «лицарських обов'язків».

Бо невільники не мали
ані зброї, ані джури,
ні лицарських обов'язків,
тільки мури та кайдани.

Він не може відстоювати лицарські ідеали. Лицарський дух «неможливо проявити в полоні, у який потрапив головний герой» [4, с. 538], оскільки «здався він на слово честі». Порушення присяги для лицарів – «найтяжча нечесть і неслава, рівна духовному самогубству» [3, с. 365].

До речі, реальний Баяр теж одного разу в Італії взяв у полон знатного італійського лицаря. Полонений також отримав від Баяра свободу, в замку всі уважно ставилися до нього. Однак полонений лицар не дотримав слова і згодом втік. Баяр його піймав, але більше довіряти не зміг.

Леся Українка дуже серйозно ставилася до обіцянок. Можна згадати уривок з її листа до матері про спільну діяльність із одним журналом: «На жаль, я мала необережність пообіцяти їм ще одну річ, а ти знаєш, як я релігійно ставлюся до обітниць, кому б вони не були дані» [3, с. 440]. «Це і є класичний лицарський кодекс честі...» [3, с. 473]. Отже, дотримання обітниць свідчить про високий рівень морального розвитку і духовної культури.

Відповідно до куртуазних засад лицар не може порушити обіцянку і покинути полон. «Не дотримати даного слова в той час вважалося мало не злочином, і тому втеча з полону не могла бути схвалена» [5, с. 130].

Трагедія героя полягає в «неможливості лицарства в умовах несвободи» [3, с. 366]. Лицар не може проявити свою відвагу, мужність, бо він полонений, який дав слово, тому стримати його є справою честі. Попри все, ліричний герой залишається лицарем, бо беззастережно дотримується свого обов'язку. Отже, поетеса інтерпретує мотив «лицарство» згідно з куртуазними засадами і наділяє лицаря хоробрістю, скромністю, благородством душі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українка Леся. Зібрання творів у 12 т. Київ : Наукова думка, 1977. Т. 6. 414 с.
2. Донцов Д. Літературна есеїстика. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2009. 668 с.
3. Забужко Оксана. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ : Факт, 2007. 640 с.
4. Мазур И.В. Функции антропонимов в переводах Леси Украинки и её произведениях на греческую, италийскую, египетскую тематику. *Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 2013. Т. 26(65), № 1, ч. 1. С. 534–542.
5. Руа Ж.Ж. История рыцарства: историческое исследование. Москва : Эксмо, 2007. 448 с.
6. Трессидер Дж. Словарь символов. Москва : Изд.-торг. дом «Гранд»: Фаир-пресс, 2001. 444 с. URL : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/.
7. Хейзинга Й. Осень средневековья. Санкт-Петербург : Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. 768 с.

Н.К. Коробкова, Е.Н. Митева. Тема рыцарства и образ рыцаря в стихотворении Леси Украинки «Бранец». – Статья.

Аннотация. В статье исследована тема рыцарства в смысловой структуре стихотворения Л. Украинки «Бранец». Особое внимание уделено образу рыцаря сквозь призму понятий «долг», «честь» и «обещание». Рассмотрено мироощущение и ценностные ориентиры рыцарей эпохи Средневековья. В статье изучены основные культурные, биографические и символические пласты феномена «рыцарство».

Ключевые слова: Леся Українка, Средневековье, рыцарь, рыцарство, обещание.

N. Korobkova, Ye. Mitieva. The theme of knighthood and the image of a knight in the poetry of Lesya Ukrainka “Branets”. – Article.

Summary. The article deals with the theme of a knighthood in the semantic structure of Lesya Ukrainka's poem “The Branch”. Special attention is paid of a knight through the prism of the concept “duty”, “honour” and “promise”. Considered by the attitude and the values of knights of the Middle Ages.

Key words: Lesya Ukrainka, Middle Ages, knight, knighthood, vow.

Т.П. Коропатницька
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна

СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОРІВНЯЛЬНИХ СТРУКТУР ІЗ МАРКЕРАМИ *WIE/ALS* ЗА АКТУАЛІЗОВАНИМИ В НИХ ОЗНАКАМИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню семантичних ознак порівняння, реалізованого порівняльними структурами з маркерами *wie* та *als* у сучасній німецькій мові. Порівняння розглянуто на основі анотованого корпусу текстів німецької мови DWDS.

Ключові слова: порівняльні структури, референт, корелят, модуль порівняння, семантична модель порівняння.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. За зміни парадигм у лінгвістиці увагу мовознавців привертала різні аспекти порівняння. Зокрема, в дослідженнях порівняння 60–90-х років ХХ ст. панував формально-структурний підхід (М. Bierwisch, С. Hamann, Е. Klein, G. Kolde, J. Nerbonne, R. Pietsch, К.-Е. Sommerfeldt, В. Varnhorn), лінгвістичні студії того часу скеровані на аналіз лексико-граматичного поля порівняння (О.В. Гулига та О.І. Шендельс), а також на встановлення структурно-стилістичних (І.М. Жилін, W. Köller, W. Oppengieder) та структурно-семантичних (І.З. Іскандерова, В.Є. Куленко, М. Pinkal, I. Zimmermann) характеристик порівняння. У дослідженнях кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. увагу сконцентровано на вивченні функціонально-семантичних угруповань, до яких належить і функціонально-семантичне поле порівняння (Л.І. Балута, Л.О. Кучинська, Н.С. Федосєєва, G. Starke). У результаті аналізу матеріалу ми прийшли до висновку, що вивчення порівнянь неможливе без з'ясування ролі модуля порівняння.

Метою даної статті є спроба класифікації порівняльних структур із маркерами *wie* та *als* (далі: *wie/als*-ПС) залежно від видів актуалізованих у них ознак.

Виклад основного матеріалу. Структура семантичної моделі – у сприйнятті / в уявленні суб'єкта порівняння референт (R) подібний/неподібний кореляту (C) на основі спільного модуля (m) – розглядається нами як базова, що дозволяє розмежувати елементи, які активізуються в пам'яті суб'єкта у процесі порівняння (рис. 1).

Рис. 1. Базова структура семантичної моделі порівняння

Компоненти порівняння, реалізованого *wie/als*-ПС, завжди семантично нерівноправні: внаслідок того, що референт зазвичай нейтральний, основне значеннєве навантаження падає на модуль і корелят. Корелят несе у собі логічний наголос. Глибина й оригінальність думки знаходять своє вираження в пошуках адекватного й самобутнього корелята, що, на нашу думку, виражає собою й основну образність *wie/als*-ПС.

Модуль – ознака, яка стереотипно пов'язана з корелятом, хоча характерна й для референта, на основі якої здійснюється їх порівняння, це щось спільне, притаманне обом предметам, або в чомусь один із них перевершує інший. Модуль – найбільш суб'єктивний елемент ПС, є тією точкою, з якої розглядаються два самостійних об'єкти. Для нас він цікавий як опора у встановленні зв'язку між референтом та корелятом порівняння і з'ясуванні семантики ПС, яка визначається через комплекс ознак корелята.

Для розподілу модулів ми спиралися на семантичну класифікацію ознак Н.В. Дмитрієвої, Р. Ленеке-ра [1, с. 28; 2], з огляду на яку серед ознак, актуалізованих *wie/als*-ПС, виявлено дві великі групи: (1) *мотивовані*, тобто ті, які властиві об'єктові в реальному світі, і (2) *немотивовані*, які приписуються об'єктові в певному соціумі, об'єкт ніколи не може володіти такими ознаками. Мотивовані ознаки поділяються на (1.1) *сутнісні*, які відображають сутність об'єкта (властиві об'єктові завжди), й (1.2) *характерні*, що є типовими з перебільшеною значимістю для образу об'єкта в соціумі. Серед характерних ознак виокремлено (1.2.1) характерні типові, притаманні об'єкту як норма, та (1.2.2) характерні ймовірні, властиві об'єкту спорадично. При цьому необхідно відзначити умовність виділення цих видів ознак через їх градуальний характер. Віднесення деяких ознак до тої або іншої групи досить умовне через можливість різних трактувань деяких порівнянь.

Семантичний аналіз модулів у *wie/als*-ПС показав, що найчастотнішими ознаками, які актуалізуються через *wie/als*-ПС, є мотивовані ознаки (62%). Отже, розглянемо їх детальніше.

Сутнісним ознакам (1.1), як правило, відповідають семи у значенні слова, зазначені у словниковій дефініції: прямо, описово чи за допомогою синоніма, наприклад:

(1) ... *das hochgesteckte Haar schwarz wie Ebenholz* ... «високо причесане чорне, як ебенове дерево, волосся» [DWDS].

Словникова стаття дає таке тлумачення *Ebenholz – tiefschwarzes, hartes Holz* «ебенове дерево – дуже чорна, тверда деревина» [eWDG], тому, ймовірно, навіть за відсутності експліцитно вираженої ознаки *wie/als*-ПС не втратила б свого семантичного значення. Однак той факт, що ознака названа, можна тлумачити як бажання адресанта адекватно відобразити дійсність і надати реципієнту найбільш точну та зрозумілу інформацію. Очевидно, адресант має сумніви, чи володіє реципієнт достатніми знаннями про об'єкт, обраний базою для порівняння.

(2) .... *das Haar schwarz wie Rabengefieder* «волосся чорне як пір'я ворони» [DWDS].

У цьому прикладі експліцитно виражену ознаку *schwarz* також уважаємо сутнісною для корелята *Rabengefieder*, оскільки ця сема наявна у словниковій дефініції: *Rabe – großer, kräftiger Rabenvogel mit metallisch glänzendem, schwarzem Gefieder und starkem Schnabel* «ворона – великий, сильний птах із металево блискучим, чорним пір'ям і міцним дзьобом» [DWDS].

Як показано у (1) та (2), сутнісні ознаки не маркують нічого нового в описуваних референтах, а лише констатують очевидні факти, вказують на більший чи менший ступінь ознаки.

Можна відзначити, що 45% сутнісних ознак перцептивні. Ймовірно, це пояснюється тим, що сенсорна система постачає нас певною мірою універсальною інформацією, тому перцептивні ознаки частіше відображають сутність об'єкта.

Виділяємо також групу *wie/als*-ПС, у яких корелят позначений власною назвою (8%). Уважаємо, що порівняння відбувається в більшості таких випадків на основі сутнісної ознаки, часто вираженої імпліцитно. Уявлення про видатних особистостей, біблійних або міфологічних персонажів нерідко редується до однієї найбільш яскраво вираженої ознаки.

Наприклад: (3) ... *stark wie Herkules!* [DWDS].

Як правило, складно назвати інші якості таких персонажів, оскільки увага зосереджена на одній характерній ознаці, як сила Геркулеса.

Характерні типові ознаки (1.2.1) є невід'ємними властивостями корелята (наприклад, пух завжди легкий (4), беззатченко завжди бідний, лід завжди холодний (5)) або відповідають загальноприйнятим уявленням носіїв мови про даний предмет, явище, тварину, особу тощо. Наприклад: *so dick wie ein Schwein* «товстий, як свиня» (3.95) – загальноприйняте уявлення про свиню включає ознаку «товста», хоча в реальному житті свиня може виявитися худою, чи *zuverlässig wie Ärzte ohne Grenzen* «надійний, як лікарі без кордонів» (3.96) – зазвичай це самовіддані безкорисні люди, однак серед них можуть траплятися і підступні та ненадійні особи.

(4) *Ich fühle mich so leicht wie eine Feder* [DWDS].

(5) *Sie war wunderhübsch anzusehen, aber ihr Herz war kalt wie Eis* [DWDS].

(6) *Und dann kuckt Reinhold weiter seinen Franz an, der nichts sagt und nichts kann und ist so dick wie ein Schwein und kann nicht das Maul aufmachen, und Reinhold muss den weiter begrinsen und hört nicht auf* [DWDS].

(7) *Zuverlässig wie Ärzte ohne Grenzen sind Sie auch hier zur Stelle, küssen, halten Händchen, füttern die Paparazzi mit frischen Bildern, tragen einen Teil der Last* [DWDS].

Аналіз показав, що у *wie/als*-ПС, у яких об'єктивуються характерні типові ознаки, корелятами виступають:

1) предмети і явища неживої природи:

(8) *Wenn sie einmal auftaucht, dann ist sie so kalt wie Stahl* [DWDS];

(9) *Es steht ein Mann, ein Mann, so fest wie eine Eiche!* [DWDS];

2) представники фауни:

(10) *Dann wirst du stark wie ein Tiger und frisst diesen Dummkopf!* [DWDS];

3) персоналії:

(11) *Bis ich so schön wie Apollo, so gütig wie Jesus Christus, so weise wie Bismarck und so reich wie Vanderbilt sein werde!* [DWDS];

4) уявні істоти:

(12) *Die Kinder können mit schimmernder Schwanzflosse akrobatische Schwimmbewegungen vorzuführen, tief tauchen und wie Meerjungfrauen schwimmen* [DWDS];

(13) *Also schossen die Preise in Höhen, von denen aus die alten Matadore wie Zwerge aussahen* [DWDS].

Характерні ймовірні ознаки не входять до переліку необхідних ознак, які асоціюються з певним об'єктом. Однак існує можливість появи такої ознаки за певних умов. Наприклад: (3.103) *Ein Mädchen schaukelt wie ein Affe an einem Griff* [Presse] – мавпа, безумовно, може гойдатися, хоча типовий представник даного класу тварин аж ніяк не зобов'язаний постійно це робити; *Manche Augenblicke scheinen lang wie ein Leben* [DWDS] – життя може бути як довгим, так і зовсім коротким.

У результаті аналізу фактичного матеріалу виділяємо кілька груп *wie/als*-ПС, які актуалізують характерні ймовірні ознаки.

(I) Найбільшу групу (35% від загальної кількості *wie/als*-ПС, які об'єктивують характерні ймовірні ознаки) становлять порівняння, у яких люди звертаються до представників фауни, актуалізуючи ознаки, що характеризують стан тварини, їхній спосіб існування. Це засвідчує схильність людей шукати аналогію ознакам, які передають їхній власний стан, насамперед у світі тварин, оскільки вони є найбільш близькими нам істотами: *hungrig wie ein Löwe* [Presse]; *handzahn wie ein Lämmlein* [DWDS]; *müde wie ein alter Löwe* [DWDS].

(II) Другу за кількістю групу (33%) становлять порівняння, у яких корелятом для порівняння виступають самі люди, при цьому актуалізуються ознаки, що характеризують:

1) стан організму людини (42%): *hungrig wie Luis Suárez* [DWDS], *genauso hungrig wie die Kinder in Perdido Beach* [DWDS], *groggy wie ein ausgezählter Ringkämpfer* [DWDS], *genauso besoffen wie die Kneipengäste* [DWDS];

2) особливості характеру (10%): *so eindrucksvoll beherrscht wie Clara Haskil* [DWDS], *beherrscht wie Michael Schumacher* [DWDS];

3) психологічний стан (13%): *glücklich wie die Kinder* [DWDS], *zufrieden wie Buddha* [DWDS];

4) соціальний статус (5%): *arm wie ein elender Bettler* [DWDS], *halb so reich wie sein Kollege in Griechenland* [DWDS].

(III) Ще одну групу (29%) становлять порівняння, що актуалізують характерні ймовірні ознаки предметів неживої природи. Більшість порівнянь цієї групи (83%) актуалізують перцептивні ознаки, що цілком природно, оскільки предмети сприймаються, насамперед, на основі даних органів почуттів: *kalt wie ein Fisch* [DWDS], *warm wie die Luft am Morgen* [DWDS], *so süß wie Cola* [DWDS].

Варто відзначити конотацію оцінки, що проявляється в цих порівняннях.

Характерні типові й характерні ймовірні ознаки мають багато спільного, але не можна залишити поза увагою і відмінності між ними, які, вочевидь, є причиною переваги тих або інших ознак під час встановлення зв'язку модуля й корелята. Наприклад, для характеристики предметів і явищ неживої природи використовують для порівняння характерні типові ознаки, при цьому тільки близько 26% цих ознак перцептивні. Часто зазначений корелят актуальний у повсякденному житті, наприклад: *billig wie Brombeeren* [DWDS].

Під час встановлення зв'язку корелята та ознак представників фауни відзначаємо перевагу порівнянь, які актуалізують характерні ймовірні ознаки.

(1) У *wie/als*-ПС, у яких корелятом виступають персоналії, актуалізуються тільки характерні типові ознаки. Очевидно, подібні особистості, як правило, асоціюються у свідомості носіїв культури з однією найбільш істотною ознакою.

(2) Немотивованими ознаками, як було зазначено вище, корелят не може володіти за жодних умов.

Виявлені *wie/als*-ПС, у яких об'єктивуються немотивовані ознаки, наочно демонструють прагнення людей наділяти представників тваринного й рослинного світу, предмети неживої природи чи предмети, створені людиною, специфічно людськими властивостями. Людині властиво переносити свої емоції, почуття на все, що її оточує, незважаючи на те, що об'єктивна реальність дає для цього мало підстав. Складно, наприклад, пояснити, які особливості поведінки слона наштовхують на думку про те, що ця тварина повинне бути цілком задоволена життям, або чому прийшли до висновку, що молюск незвичайно щасливий. Представники тваринного й рослинного світу можуть мати для носіїв культури символічний зміст, що також відображено в порівняннях, які актуалізують немотивовані ознаки: *klug wie die Schlangen* [DWDS].

(1) У *wie/als*-ПС даної групи спостерігаємо схильність людей приписувати предметам неживої природи ознаки, властиві тільки живим істотам або просто невластиві цим предметам: *glücklich wie die Sonne* [DWDS]; *geduldig wie der Berg* [DWDS].

(2) Людині властива суб'єктивність сприйняття, прагнення до оцінки навколишнього світу, тому *wie/als*-ПС часто засновані на ознаках, що виходять за рамки значення корелята: *süß und blöd wie das Leben selbst* [DWDS], *frisch wie der Sommer* [DWDS].

Десять відсотків ознак важко інтерпретувати, тому вони віднесені до групи «різні». Аналіз співвідношення ознак, актуалізованих у *wie/als*-ПС у художньому та медійному дискурсах, дав змогу виявити тенденції домінування певних видів ознак. Наприклад, найчастотніші *wie/als*-ПС, які актуалізують мотивовані ознаки (62%), а саме характерні типові ознаки (23%), що можна пояснити їхньою яскравістю у сполученні з логічністю. Розрив між характерними типовими ознаками й характерними ймовірними ознаками становить 6%. Отже, для характеристики референта порівняння адресат часто обирає випадкові, несуттєві ознаки. Передостанню позицію щодо частотності вживання посідають порівняння, які актуалізують немотивовані ознаки (38%). Найменш частотними виявилися *wie/als*-ПС, які увиразнюють сутнісні ознаки (12%). Установлені результати дають підстави для такого висновку: порівняння, реалізоване *wie/als*-ПС, тяжіє до яскравості й виразності, чого не можна рівною мірою досягти через актуалізацію сутнісних ознак (див. табл. 1).

Таблиця 1

Частотність актуалізованих ознак у *wie/als*-ПС у ХД та МД

Ознаки (модуль)			ХД		МД	
			К-сть	%	К-сть	%
мотивовані 62%	сутнісні 12%		309	6	361	6
	характерні	типові 23%	503	9	782	14
		ймовірні 17%	391	7	559	10
	інші 10 %		250	4	309	6
немотивовані 38%			1172	21	949	17
Всього			2625	47	2960	53

Порівняння, реалізоване *wie/als*-ПС, яке вербалізує порівняння предметів на основі мотивованих ознак, є реальним, або логічним. Такі ПС указують на більший або менший ступінь появу ознак, їхню якість, кількість, при цьому не відкриваючи нічого нового в описуваних предметах, а лише констатуючи безсумнівні факти. *Wie/als*-ПС, утворені на основі немотивованих ознак предметів, є абстрактними, або метафоричними, подібність або відмінність у яких встановлено тільки за допомогою міркування, абстракцій, коли на перший план виходить суб'єктивне ставлення мовця. Такі порівняння ситуативно зумовлені, вони виражають не тільки глибинну подібність або відмінність об'єктів, але й авторське трактування їхнього взаємозв'язку.

Висновки і перспективи подальших пошуків. На підставі проведеного аналізу вважаємо обґрунтованим розмежування ознак, актуалізованих у досліджуваному корпусі *wie/als*-ПС, на мотивовані та немотивовані і виділення на цій основі реального, або логічного, та абстрактного, або метафоричного, порівняння. Перспективним уважимо дослідження цього явища на матеріалі різних типів дискурсу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дмитриева Н.В. Роль признака в выборе эталона сравнения: на материале адекватных сравнений английского и русского языков : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Тверь, 2000. 15 с.
2. Langacker. R. Introduction to Concept, Image, and Symbol. Cognitive Linguistics : Basic Readings / ed. by Dirk Geeraerts. Berlin: Mouton de Gruyter, 2006. P. 29–69.
3. DWDS – Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart, hrsg. v. d. Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, URL : <https://www.dwds.de> (дата звернення: 17.09.2019)

Т.П. Коропатницкая. Семантическая дифференциация сравнительных структур с маркерами *wie/als* в соответствии с актуализированными в них признаками. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена исследованию семантических признаков сравнения, реализованного сравнительными структурами с маркерами *wie* и *als* в современном немецком языке. Сравнение рассмотрено на основе аннотированного корпуса текстов немецкого языка DWDS.

Ключевые слова: сравнительные структуры, референт, коррелят, модуль сравнения, семантическая модель сравнения.

T. Koropatnitska. The semantic differentiation of comparative structures with *wie/als* through its actualized features. – Article.

Summary. The purpose of the paper is to study semantic comparison features, conducted by the method of comparative structures with the markers *wie* and *als* in the contemporary German language. The comparison was studied based on annotated German text corpora DWDS.

Key words: comparative structures, referent, correlat, module of comparison, semantic model of comparison.

УДК 821.161.1

Е.В. Подденежная

кандидат филологических наук,

доцент кафедры русской филологии

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко,

г. Киев, Украина

ПОВЕСТЬ И.Л. МУРАВЬЕВОЙ «ЛЯЛЯ, НАТАША, ТОМА»: ОСОБЕННОСТИ ЖАНРОВОЙ ПОЭТИКИ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности жанровой поэтики «малой прозы» современной русской эмиграции на материале повести И.Л. Муравьевой «Ляля, Наташа, Тома». Анализируются разнообразные аспекты жанровой поэтики: универсальность и многоуровневость категории жанра, синтез в повести И.Л. Муравьевой различных жанровых форм и типов повествования. Исследуется трансформация механизмов культурно-исторической памяти в современной прозе русской эмиграции.

Ключевые слова: литература современной русской эмиграции, жанр, тип повествования, поэтика, культурно-историческая память.

Постановка проблемы. Развитие современной русскоязычной прозы эмиграции конца XX – начала XXI столетия отличается неоднозначностью стилевых экспериментов, размытостью жанровых форм и их модификаций, представляя разнообразное и увлекательное поле деятельности как для авторов, так и для исследователей.

Применительно к XX веку принято говорить о трех (реже о четырех) волнах русской эмиграции. Исследователи А. Соколов [1], В. Агеносов [2], М. Раев [3], Л. Суханек [4], определяя их границы, вносят свои коррективы в их датировку. Однако большинство из них согласно с тем, что первая волна эмиграции вызвана событиями октября 1917 года и охватывает период с 1918 приблизительно по 1939 год. Созданную ее представителями литературу принято называть «литературой в изгнании» в связи с тем,

что «отъезд» ее авторов из страны был вынужденным и по своей сути был бегством. Вторая волна включает период 1940-х – начала 60-х годов и связана с событиями Второй мировой войны. Ее репрезентировали в основном те, кто оказался за рубежом в результате военных действий. Начало «третьей волны» русской эмиграции обычно связывают с 1964 годом и периодом «оттепели». Ее авторы представляли собой поколение, рожденное и воспитанное в советской системе, и, соответственно, их творческие интересы были сосредоточены прежде всего на культурных процессах метрополии. Начало четвертой волны эмиграции хронологически определяется 1986 годом и продолжается в наши дни. Необходимость анализа пестрого и неоднозначного художественного материала современной эмиграции является одной из доминантных задач современного литературоведения.

Изложение основного материала исследования. Жанровые особенности «малой прозы» современной русской эмиграции. Художественная проза современной эмиграции ознаменована появлением новых жанров и жанровых форм. Эта тенденция в значительной степени определяет также развитие «малой прозы» русского зарубежья. В многочисленных современных попытках классифицировать ее в жанровом отношении встречаются неточности и терминологическая путаница. Это связано, на наш взгляд, с отсутствием однозначной трактовки самой категории жанра.

Жанровые особенности «малой прозы» эмиграции не имеют прямой зависимости от предмета изображения, объема произведения, полноты раскрытия характера, а также опосредованно не зависят от каких-либо классификаций. Все обозначенные аспекты требуют переосмысления, особенно в рамках трансформации жанрово-родовой системы современной литературы, в пределах которой неизбежно влияние традиционной, модернистской и постмодернистской поэтики, и вместе с тем активное их преодоление. Чем объяснимо подобное внутрижанровое многообразие? Прежде всего открытостью и условностью определений самой жанровой категории. Цветан Тодоров утверждал, что «Жанр – литературный чини – є нічим іншим, як цією кодифікацією дискурсивних властивостей» [5].

Современная русскоязычная проза эмиграции отличается яркой и разнообразной палитрой имен и идиостилей, среди которых творчество И.Л. Муравьевой занимает достойное место. Ирина Муравьева – известный русский и американский автор, литературовед, прозаик, публицист. В эмиграции с 1985 года. Активно сотрудничает с ведущими эмигрантскими изданиями «Русская мысль», «Континент», «Грани», «Время». Автор романов «Любовь фрау Клейст» «День Ангела», «Барышня», получивших высокие литературные награды и премии.

Целью данной статьи является анализ традиционных жанрово-стилевых аспектов поэтики повести И.Л. Муравьевой «Ляля, Наташа, Тома» [6] в контексте механизмов функционирования культурно-исторического кода. Известно, что художественное произведение представляет собой структуру, склонную к трансформации и изменению, при этом сохраняя основные принципы построения текста, в том числе память о прошлом, в том числе – литературном.

Современная проза русской эмиграции представляет собой отнюдь не однородное явление и находится в центре активной научной дискуссии достаточно давно. История русской эмиграции, особенности ее периодизации, новые аналитико-интерпретационные теории связаны с определением эмигрантов в «другом» культурном и историческом пространстве. В решении обозначенной проблематики можно назвать исследования современных ученых И. Минеевой [7], Л. Бугаевой [8].

Жанровая специфика повести. С одной стороны, современное развитие «малой прозы» русской эмиграции осуществляется в условиях жанровой аберрации, ломки и синтеза традиционных и внутрижанровых форм: все существует как бы одновременно и развивается параллельно. С другой стороны, актуальна тенденция к сохранению структурно-морфологических параметров «памяти жанра» по М. Бахтину [9]. В данном случае необходимо различать мировоззренческую и формальную составляющую одного и другого подходов. Эти две интенции отражаются в малой прозе И.Л. Муравьевой, в частности, в повести «Ляля, Наташа, Тома» в рамках реалистического и модернистского векторов поэтики повествования.

Реалистическое содержание повести «Ляля, Наташа, Тома» связано с историей поколений целой семьи. Неторопливо и сдержанно ведется рассказ о трех героинях, об их судьбах, формировании характеров, увлечениях и привязанностях. Кажущаяся сдержанность повести как бы противоречит яростному стремлению героинь понять себя, победить историю и обстоятельства, представить свой внутренний космос через бытовые, «вещные» фрагменты действительности как уникальную целостность. Показательно в этом отношении начало произведения, повествующее об отъезде, эмиграции и воспоминаниях детства: «На эту фотографию я наткнулась почти случайно. Вообще, когда мы проходили таможенную, я

больше всего боялась, что тот белесый, с усиками, не даст мне провезти фотографии. Оставляла людей. Увозила лица. Оставляла могилы, увозила живых, замеревших в потускневших изображениях: на крыльце с собакой, среди именных бутылок, под пляжным тентом, в съехавшей соломенной шляпе, с детьми на руках и детьми на коленях...» [6]. Драматизм прошлого подчеркивается расширенной символизацией фотографического описания розовой кошки Розы, венка из ромашек, сирени, застекленной террасы и трех героинь из «бывших» – Ляли, Наташи, Тома.

И.Л. Муравьева вводит в повесть элементы житийного жанра: об этом свидетельствует ряд сюжетных ситуаций, перекликающихся с поэтикой агнографической литературы. Обычно повествование в житиях начиналось с рождения героя, характеристики его родителей, их имущественного положения, топографических особенностей. Подобные элементы жанра имманентно присутствуют и в анализируемом тексте. Так, фрагментарно изображаются портреты родителей героинь в контексте неприемлемой социальной и психологической реальности: «Война кончилась, они учились в институтах. Все в разных, но дружны были по-прежнему, как в детстве. Ах, конечно, жизнь все перемешивает, дворники рождаются с князьями, и все это прекрасно, но так случилось, что эти три девочки были из «бывших», и их тонкокожие хрупкие жизни чувствовали бессознательную опасность. Они знали, например, отчего Томина мама всю ночь соскабливала с синих тарелок золотую строчку «За веру, Царя и Отечество», когда забрали мужа рыжеволосой голубоглазой Ольги, которую за красоту звали Светиком, и знали они, отчего Наташин отец пил, пропадал на скачках и, наигрывая на гитаре цыганские романсы, говорил своей цыганке-жене, которую когда-то, в лучшие времена, выкрал из табора» [6]. Агнографический фон еще больше подчеркивает неотделимость персонажей от эпохи. Автор включает их не только в эстетическую, но и в реалистическую плоскость действительности, маркируя текст многочисленными деталями и приметами времени. Причем описываемая действительность порождает довольно парадоксальный внутритекстовый метафорический смысл: «И был им знаком еще один, совершенно особый страх, изредка выражаемый еле произносимыми буквами «НКВД», серый и гнетущий, похожий на серое здание на Лубянке с остробородым жилистым памятником в длинной шинели. Только Наташе и Ляле Тома могла сгоряча проболтаться, что отец никогда не называет Ленина иначе как сифилитиком, и сказала она это смутившись, шепотом, когда они втроем шли по Смоленской, возвращаясь домой в свои заваленные снегом переулки – Неопалимовский и Первый Тружеников, – шли быстро, насквозь промерзшие в тонких ботиках и вязаных платках. Им было почти семнадцать, кончалась последняя школьная зима сорок пятого года, и они только что отстояли длинную нелегкую очередь в Мавзолей, где он и лежал в гробу, под стеклом – весь сморщенный, желтый, как старый лимон. Сифилитик» [6]. В рамках жанра повести складывается эпическая микрокартина, как камертон действительности, в которой пребывают герои. Их жизненные ситуации, их проблемы, с одной стороны, подчеркнута будничны: смерть и рождение, влюбленности, браки, болезни, семейные конфликты, карьерные «провалы» вперемешку с ужасными подробностями советской действительности, с другой – в скрытой агнографической риторике текста закреплен код свободы человеческого духа, универсальная система этических и нравственных поведенческих моделей, что собственно и актуализируется в повести И.Л. Муравьевой. В связи с этим особое значение приобретает символизация и притчевость повествования, моделирующая своеобразный «сказочный канон» повести «Ляля, Наташа, Тома». Три героини, три судьбы, три сестры, триединство пространства, три категории времени, триединство божественной Троицы переплетаются удивительным образом в структуре текста.

Универсальные категории, формирующие семантику повести, позволяют в онтологическом и ценностном ключе сочетать историческое прошлое и современную действительность. И.Л. Муравьева, описывая на первый взгляд вполне обычные вещи, стремится к огромной степени их художественного обобщения. На читателя «панорамно» надвигается советская эпоха, поражающая своей обыденностью и обреченностью – «Раскаленный шар катился по хрустящему снегу Первого Труженикова. Раскаленным шаром была жизнь, перемалывающая, переплавляющая, расплющивающая глаза, слова, руки, губы, правоту и вину, восхождения и провалы – всё, из чего складывались в ней дни, часы и минуты, всё, что составляло ее огнистую обжигающую плоть, ее абрикосовую мякоть, прыгающую по выпавшему ночью снегу Первого Труженикова» [6]. Именно эта ужасающая, «советская» эпичность становится структурно-образующим кодом произведения.

Элементы модернистской и постмодернистской поэтики. Другой, не менее важной тенденцией повести «Ляля, Наташа, Тома» является актуализация модернистской и постмодернистской поэтики: это автокомментарии, диалог с читателем, интроспективные психологические зарисовки, деконструкция, с поправкой на то, что И. Муравьева не разрушает, а наблюдает за разрушением эпохи, времени, семьи и

частично собственной судьбы: «...Туман. Молочный туман моей неуклюжей детской памяти, в котором я бреду на ощупь с вытянутыми руками, натываясь на собственные сны и чужие рассказы. И вдруг в волокнистом, всей кровью шумящем, горячем тумане мои растопыренные пальцы упираются в нечто плотное, осязаемое, пушистое – мамины домашние тапочки. Красные. Да, было. Да, было!»[6].

Еще одна тенденция произведения – акцент на психологических маркерах внутреннего мира личности, в связи с чем структура повести приобретает вид несколько хаотичного внутреннего движения, а фабульность отходит на второй план. Ирина Муравьева пишет очень конкретно, активно создавая «собственную философию» мира. Образы Ляли, Наташи, Тома становятся не фоном, не отдельными штрихами событий, а историческими вехами страны, которая ушла в небытие: «Туман. Я бреду в нем с сухими глазами. Я одна. Ее нет. Я пробирюсь к ней сквозь сомкнутые годы, и все повторяется: туман, туман, туман, гора белых подушек, красные тапочки, свет...»[6]. Возможно ли в таком мире обрести внутреннюю целостность? Отвечая на этот риторический вопрос, автор использует литературные коды, символы, знаки, которые направлены не на поиск «мировой гармонии», а скорее на обретение себя, формируя новое представление о реальности, или же ее подмене.

В произведении активно фигурируют знаки «постмодернистского кода» (по Д. Фоккеме [10]), где основным принципом организации текста является «нонселекция» – преднамеренный повествовательный хаос, который создается посредством образов фотографии, путешествия, зеркала, памяти.

Так, собственно, фотография в повести И. Муравьевой является маркером действительности, редуцированным отражением мира, которого уже не существует. Символическая роль фотографического изображения вполне традиционна. Фотография является границей между иллюзорным и истинным образами действительности, в которых героиня не находит себя. Первый раз фотография фигурирует в самом начале повести: «На эту фотографию я наткнулась почти случайно» [6], впоследствии появляется еще несколько раз, но уже в других интерпретациях. Все воспоминания в повести напоминают фотографические портреты: «новое платье с кружевным воротником – самое красивое на свете» [6], или «чернобровая худая красавица с мокрыми от застывших слез сияющими глазами» [6]. Такая техника описания показательна демонстрирует авторскую повествовательную концепцию, а именно: случайная фотография, случайные лица, прошлое или реальность, мертвые изображения или живые. Фотография как образ прошлого становится мотивом и сюжетом текста.

Выводы. Повесть И. Муравьевой «Ляля, Наташа, Тома» парадоксальным образом объединяет в себе жанровые признаки повести и романа (как романа жизни), реальности и условности. Сюжет, излагаемый автором, отражает неожиданный ракурс восприятия человека и мира, настраивает читателя на ассоциативную игру с классическими и современными образами и мотивами, актуализирует определенные механизмы взаимодействия с культурно-исторической памятью, способствует раскрытию личности в «другом» (чужом) пространстве. Все эти сложные составляющие действительности, вымысла, понимания текста, своеобразно отражаются в жанрово-стилевой поэтике произведения, маркированной модернистским и постмодернистским знаковым кодом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Соколов А.Г. Судьбы русской литературной эмиграции 1920-х годов. Москва : Изд-во Московского университета, 1991. 182 с.
2. Агеносов В.В. Литература русского зарубежья (1918–1996). Москва : Терра, 1998. 543 с.
3. Раев М. Россия за рубежом: история культуры русской эмиграции, 1919–1939. Москва : Прогресс-Академия, 1994, 293 с.
4. Суханек Л. Место антропологии в эмигрантологических исследованиях. URL: https://www.hse.ru/data/2013/09/30/1277446793/Russkoe_zarubezhje_2013.pdf
5. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006, 162 с.
6. Муравьева И.Л. Ляля, Наташа, Тома. URL: <https://www.yakaboo.ua/ljalja-natasha-toma.html>.
7. Минеева И.Н. Материалы к словарю сюжетов, образов, мотивов «культура русского зарубежья XX–XXI вв.»: понятие эмиграция. URL: <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/396>.
8. Бугаева Л.Д. Мифология эмиграции: геополитика и поэтика. *За пределами. Интеллектуальная эмиграция в русской культуре XX века*. URL: <http://ec-dejavu.ru/e/Emigration.html>.
9. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. Москва : Художественная литература, 1972, 470 с.
10. Douwe W. Fokkema. Literary history, modernism, and postmodernism.
11. Amsterdam ; Philadelphia : J. Benjamins Pub. Co., 1984, 63 p.

О.В. Подденежна. Повість І.Л. Муравйової «Ляля, Наташа, Тома»: особливості жанрової поетики. – Стаття.

Анотація. У статті розглядаються особливості жанрової поетики «малої прози» сучасної російської еміграції на матеріалі повісті І.Л. Муравйової «Ляля, Наташа, Тома». Аналізуються різноманітні аспекти жанрової поетики: універсальність і багаторівневість категорії жанру, синтез у повісті І.Л. Муравйової різних жанрів і типів оповіді. Досліджується трансформація механізмів культурно-історичної пам'яті у сучасній прозі російської еміграції.

Ключові слова: література сучасної російської еміграції, жанр, тип оповідь, поетика, культурно-історична пам'ять.

O. Poddenezhna «Ляля, Наташа, Тома» by I.L. Muravyeva: peculiarities of genre poetics. – Article.

Summary. The article analyzes the features of the genre poetics in the modern Russian emigration. The object of the article is the story by I. Muravyeva “Ляля, Наташа, Тома”. The various aspects of genre poetics are analyzed: universality and multi-level categories of the genre, synthesis, e.g. various genres and types of storytelling. The transformation of cultural-historical memory mechanisms in modern prose of Russian emigration is investigated.

Key words: literature of modern Russian emigration, genre, type of narration, poetics, cultural and historical memory.

УДК 811.11-112

В.В. Самаріна

доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»,
м. Харків, Україна

Ю.В. Москалик

студентка факультету соціально-гуманітарних технологій
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»,
м. Харків, Україна

ЗНАЧЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ПІД ЧАС СИНТАКСИЧНОГО ТРАНСФОРМУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ ІНФІНІТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Анотація. У статті було проаналізовано та визначено значення семантичних категорій під час синтаксичного трансформування німецьких інфінітивних конструкцій, а також частотність вживання інфінітивних конструкцій в технічному та публіцистичному стилях. Велику увагу привернула семантико-синтаксична концепція, яка дозволяє не тільки розглянути синтаксичну одиницю на рівнях різних мов, але й також вивести одиницю на препозиційний та предикативний рівні, вдаючись до семантико-синтаксичного аналізу. Наявність семантики володіння і буття, яка характерна інфінітивним конструкціям з дієсловами *haben* та *sein*, надає можливість виявити семантичні категорії модальності та контролю. Сукупність семантичних категорій визначає ступінь вірогідності взаємного синтаксичного трансформування дієслів *haben* та *sein*.

Ключові слова: інфінітив, інфінітивна конструкція, семантика-синтаксису, семантико-синтаксична концепція, семантична категорія, синтаксична кореляція, модальність, препозиційний та предикативний рівні.

Актуальність дослідження цієї теми зумовлена поширеним інтересом до вивчення інфінітивних конструкцій з дієсловами *haben* та *sein*, які мають безпосередній зв'язок з семантичними та функціональними напрямками синтаксичних досліджень. Ці дієслова є високочастотними та мають досить широкий семантичний діапазон.

Метою роботи є – вивчити та дослідити загальні структурно-семантичні і функціональні властивості інфінітивних конструкцій з дієсловами *haben* і *sein*, ґрунтуючись на визначенні характеру взаємних кореляцій даних конструкцій в сучасній німецькій мові, а також на виявленні суттєвого значення семантичних категорій під час синтаксичного трансформування німецьких інфінітивних конструкцій.

Встановлено, що в лінгвістичній науці синтаксис і семантика значний час розглядалися як окремі галузі, але в сучасний період розвитку мовознавства семантика і синтаксис возз'єдналися. Семантика синтаксису розглядається як напрям лінгвістики, що склався в другій половині ХХ століття і зосередив свою увагу на семантичній і змістовній стороні мовних знаків [3, с. 157].

Ні в якому разі не можна переоцінити внесок у розвиток цієї галузі науки таких зарубіжних і вітчизняних учених, як Ван Валін, З. Вендлер, Ч. Філлмор, У. Фолі, Н. Хомський, Н.В. Гуйванюк, Ю.Д. Апресян, С.М. Амеліна, Н.Д. Арутюнова, В.В. Богданов, Л.А. Довгополова, А.И. Варшавська, Л.В. Каушанська, О.О. Селіванова та інші.

Відповідно до прагматичних інтенцій інфінітивні речення об'єднано за типом комунікативного регістру мовлення у: реактивно-оцінні, волюнтивні, генеративні, інформативно-описові, репродуктивно-описові. Модально-комунікативна амплітуда інфінітивних речень охоплює: 1) речення зі значенням об'єктивної зумовленості; 2) речення зі значенням суб'єктивної зумовленості; 3) речення зі значенням суб'єктивної оцінки [2, с. 4].

Семантико-синтаксичну структуру речення визначає узагальнений типовий зміст речення, у якому виявляється модусно-смілова інтерпретація дійсності через семантику синтаксем, порядок слів, інтонацію. У семантико-синтаксичному аспекті синтаксична односкладність зумовлена не формальною відсутністю одного із головних членів речення, що властиво й для неповних речень, а специфікою висловленої думки, зокрема її однокомпонентністю.

Розглядаючи структуру німецької мови в межах граматики, такому явищу, як семантика синтаксису, приділяється велика увага. Для розгляду цієї теми було обрано інфінітивні конструкції з дієсловами *haben* і *sein*.

Поєднання німецьких інфінітивних конструкцій з дієсловами *haben* і *sein* мають яскраво виражений характер і слугують синонімічними поєднаннями модальних дієслів з інфінітивом активу при дієслові *haben* або пасиву при дієслові *sein*.

Найяскравішим прикладом у галузі семантики-синтаксису послугувала відома семантико-синтаксична концепція вченого М.Л. Халдоєніді, в якій інфінітивні конструкції з дієсловами *haben* і *sein* розглядаються на рівні семантики буття і володіння, за рахунок чого і дозволяють нам визначити семантичні категорії модальності та контролю [6, с. 121].

Модальність – це функціонально-семантична категорія, яка виражає різні види відношення висловлювання до дійсності. В інфінітивних конструкціях з часткою *zu* категорія модальності має два значення – необхідності та можливості:

1. Wir **haben** alles **zu widersprechen**, aber es ist nur die Funktionsauslösung.

2. Wir **haben** alles **zu widersprechen**, weil Sie unseren Vertrag brechen. – «Ми **вимушені** всьому **запечити**, тому що Ви порушуєте наш договір» [7].

У прикладі (1) ми бачимо, що модальність об'єкту було опущено, тому це і дозволяє нам здійснювати взаємні синтаксичні перетворення:

1.1 Hier **ist** alles **zu widersprechen**.

1.2 Hier **haben** wir alles **zu widersprechen**.

Якщо модальність поширюється на суб'єкт в предикації, як наведено в прикладі (2), то тут можливі два випадки:

– значення необхідності:

2.1 Alles **ist zu widersprechen**, weil Sie unseren Vertrag brechen.

2.2 Wir **haben** alles **zu widersprechen**, weil Sie unseren Vertrag brechen.

– значення можливості:

2.3 Voraussichtlich **ist** alles **zu widersprechen**.

2.4 Voraussichtlich **haben** wir alles **zu widersprechen**.

Семантична категорія контролю розглядається разом з немодальним інфінітивом і його відношенням до суб'єкта дії. Під час використання дієслова *haben* простір місця розташування об'єкта входить в простір контролюючого суб'єкта:

Mathias **hatte** viele Tauben im Garten durch die Stadt **fliegen**... sie brachten verschiedene Briefe. – «У Матіаса **було** багато голубів в садку, що **літали** по місту... вони доставляли різні листи» [6, с. 458].

У разі, коли підконтрольний простір є очевидним, обставина місця може бути відсутньою:

1.3 Katharina **hat** ihre Haare **glättern** [am Kopf]. – «Катаріна **вирівнює** своє волосся».

1.4 Andreas **hatte** seinen Mund **aufsperrern** [an seinem Gesicht]. – «Андреас **роззявив** свого рота» [7].

Інфінітивна конструкція haben+zu+Infinitiv має активного діяча як суб'єкта і виражає модальне значення необхідності і можливості. Для того щоб реалізувати значення необхідності в конструкції haben + zu + Infinitiv, необхідно удатися до певних дієслів дії (auftragen, entfernen usw), мислення (achten, beachten, bedenken usw) і говоріння (anordnen, befehlen, gebieten usw.).

1. Verschiedene Kurven **haben** Sie dringend **aufzutragen**. – «Вам **потрібно** терміново **накреслити** різні графіки»;

2. Man **hat** immer die Klimaveränderungen **zu beachten**. – «**Необхідно** завжди **стежити** за змінами клімату» [5, с. 120].

Для того щоб реалізувати значення необхідності в конструкції haben + zu + Infinitiv, необхідно також удатися до певних засобів контексту:

1. особливі випадки заперечення:

– Solange sie keine Qualifikation noch hat, **hat** sie den Anweisungen der Vorgesetzte **zuzuhören**. – «Допоки вона ще не має кваліфікації, вона **повинна прислуховуватися** до вказівок керівництва»;

2. вживання конструкції в окличних реченнях:

– Man **hat** während der Theateraufführung **zu schweigen!** – «Під час театральної вистави **необхідно зберігати тишу**»;

3. при використанні вставних слів типу gringend, grundsätzlich, unverzüglich:

– Der Detektiv **hat unverzüglich** alle Beweise im Tatort **aufzudecken**. – Детектив **має негайно виявити** всі докази на місці злочину» [1, с. 35].

Визначити значення можливості допомагають деякі засоби екзоконтекста:

1. заперечення (nicht, nicht mehr, kein, ohne):

– Er **hat** ohne Bargeld **zu bezahlen**. – «Він **може здійснити** безготівковий платіж»;

2. використання в контексті модальних дієслів können або dürfen:

– Martin! Keine Angst! Du **hast** nichts zu **furchten**, vertraue mir. – «Мартін! Не бійся! Ти **можеш** нічого **не боятися**, довірся мені» [1, с. 35].

Інфінітивна конструкція sein + zu + Infinitiv спрямована на вираження модального відношення між дією і суб'єктом, який не вказується в реченні. Ця конструкція є пасивною і передає модальне значення можливості та необхідності.

Для вираження модального значення необхідності можуть послугувати наступні конструкції:

1. конструкція модальних дієслів з активним інфінітивом, де суб'єктом виступатиме безособовий займенник man:

– Bei der Neuentwicklung von Industrieerzeugnissen **muss man** technische und ästhetische Forderungen **berücksichtigen**. – «При розробці нових промислових виробів **слід враховувати** технічні та естетичні вимоги»;

2. конструкція модальних дієслів з пасивним інфінітивом:

– In jedem Betrieb sind alle Reserven nötig und sie **müssen** bald maximal **genutzt werden**. – «На кожному підприємстві всі резерви є важливими, і скоро їх **буде варто** максимально **застосувати**».

3. конструкція Partizip I + zu в атрибутивному вживанні:

– Die gleichbleibende Ausführung (die Ausführung, die **gleichzubleiben ist**) – Незмінна конструкція (Конструкція, яку **не треба видозмінювати**);

4. конструкція sein + прикметник з суфіксами wert і würdig:

– Diese altertümliche Festungen **sind erhaltungswürdig**. – «Ці стародавні укріплення **варто зберегти**» [4, с. 40].

Для вираження модального значення можливості можуть допомогти наступні конструкції:

1. конструкція lassen + sich + Infinitiv:

– Die Bewegungsabläufe **lassen sich** nur durch Austausch des Informationsspeichers **realisieren**. – «Цикли рухів **можна здійснювати** за рахунок обміну запам'ятовувального пристрою»;

2. конструкція із зворотніми дієсловами:

– Das Fenster **ist** sehr schwer **zu öffnen**. —> Das Fenster **öffnet sich** schwer. – «Вікно дуже важко **відчиняється**»;

3. конструкція sein + Adjektiv з суфіксами bar, lich:

– Dieser Roman **ist** gut **zu lesen**. —> Dieser Roman **ist** gut **lesbar**. – «Цей роман дуже гарно **читати**» [4, с. 40].

Речення з конструкціями *haben + zu + Infinitiv* і *sein + zu + Infinitiv* можуть вдаватися до взаємного синтаксичного трансформування в конкретних випадках, якщо:

1. конструкції з дієсловами *haben* і *sein* виражають модальне значення необхідності:

– **Wir haben die Bedeutung unseres Resultats noch weiter einzuschränken.** → Die Bedeutung unseres Resultats **ist** noch weiter **einzuschränken.** – «Ми маємо ще зменшити значення нашого результату»;

2. речення з конструкцією *haben + zu + Infinitiv*, де є наявність агенсу, співвідносяться з реченнями з конструкцією *sein + zu + Infinitiv*, де теж є агенс:

– **Ich möchte betonen, dass Sie meine Anweisungen zu befolgen haben.** → Ich möchte betonen, dass meine Anweisungen von Ihnen **zu befolgen sind.** – «Я хотів би наголосити на тому, що ви маєте слідувати моїм вказівкам»;

3. реченням з конструкцією *sein + zu + Infinitiv*, в яких не вказаний агенс, відповідають речення з конструкцією *haben + zu + Infinitiv*, де підмет виступає безособовим займенником *man*:

– **Wie bei einer Rolltreppe würde auch beim Personentransportband lediglich ein trittsicheres Band zu betreten sein.** → **Wie bei einer Rolltreppe würde man auch beim Personentransportband lediglich ein trittsicheres Band zu betreten haben.** – «Як і на ескалаторі, так і на пасажирському конвеєрі, варто наступати винятково тільки на стійку доріжку» [5, с. 125].

Синтаксичні перетворення модального інфінітива з дієсловами *haben* і *sein* неможливі, якщо:

1. інфінітивні конструкції не мають прямого доповнення у своєму складі;

2. у деяких реченнях з конструкцією *haben + zu + Infinitiv* не спостерігається розвиток зв'язків;

3. у ролі інфінітива виступає зворотнє дієслово [5, с. 127].

Поєднання дієслів *haben* і *sein* з інфінітивом без частки *zu* є менш розповсюдженим. Семантична характеристика конструкції *haben + Infinitiv* вказує на тривале знаходження об'єкта в просторі, внаслідок чого потрібна наявність прямого доповнення:

1. **Mein Großvater hat noch zehn große Pferde im Stalle stehen.** – «У мого дідуся в конюшні стоять ще десять великих коней».

Функціональний предикат, який визначає ознаку суб'єкта, виражається в цьому реченні дієсловом стану і за своєю семантичною ознакою є більш наближеним до значення посесивності. Посесивна категорія включає простір, а інша категорія, локативна, є включена в цей простір. Саме ознаковий компонент локативної семантичної категорії проявляється в позиції у включеному просторі, внаслідок чого обидві семантичні категорії підкоряються категорії контролю, а саме контролю над місцем. В такому разі обидві семантичні категорії – посесивна і локативна, є підконтрольними [6, с. 113].

Конструкція *sein + Infinitiv* має певні обмеження з точки зору лексичного оформлення, поєднуючись з дієсловами, які мають семантику відсутнього дієслова руху [6, с. 129].

Синтаксичну структуру конструкції *sein + Infinitiv* можна представити таким чином:

– **Am Abend war sie spazieren.** – «Ввечері вона була на прогулянці».

Саме введення додаткової обставини місця в конструкції *sein + Infinitiv* без частки *zu* можна пояснити тим, що така конструкція вимагає питання *Wo?*

Wo war sie am Abend? – Am Abend war sie spazieren.

Таким чином, розглянувши інфінітивні конструкції з дієсловами *haben* і *sein*, ми посілалися на семантико-синтаксичну концепцію буття і володіння. В процесі огляду граматичної будови німецької мови нам вдалося виявити граматичні і семантичні особливості інфінітивних конструкцій *haben/sein + Infinitiv* з часткою *zu* і *haben/sein + Infinitiv* без частки *zu*. Безсумнівно, конструкції інфінітива з часткою *zu* виступають конститuentами модального поля в точному сенсі, де конструкція при дієслові *haben* виражає особові відношення, а конструкція при дієслові *sein* – безособові відношення до предметів, які є модалізованими до предикації.

Ба більше, нам вдалося виявити те, що інфінітивні конструкції *haben + zu + Infinitiv* та *sein + zu + Infinitiv* є корелятивними в тих випадках, якщо:

1. обидві конструкції виражають модальне значення необхідності;

2. обидві конструкції протиставлені один одному за ознакою пасивності або активності.

Застосувавши метод аналізу та проаналізувавши речення з технічних та публіцистичних текстів, було виявлено, що частотність вживання модальної конструкції *haben + zu + Infinitiv* у значенні необхідності має 40%, а в значенні можливості – лише 3%. Це свідчить про те, що значення необхідності набагато переважає значення можливості. Що ж стосується модальної пасивної конструкції *sein + zu + Infinitiv*, то частотність вживання цієї конструкції в значенні необхідності дорівнює 30%, а в значенні можливості – 27%.

Можна стверджувати, що середня частотність використання *sein + zu + Infinitiv* у технічній галузі та в галузі публіцистики перебільшує частотність вживання конструкції *haben + zu + Infinitiv*. Необхідно також доповнити, що *sein + zu + Infinitiv* набагато частіше зустрічається в текстах технічної спрямованості. Таке явище можна пояснити змістом та цілеспрямованістю таких текстів, а також необхідністю опису дій та процесів без вказівки на особу, яка їх виконує. Ця конструкція нерідко слугує для якісної характеристики об'єктів, під час якої переважає значення можливості.

Варто зауважити, що речення з конструкціями *haben + zu + Infinitiv* і *sein + zu + Infinitiv* можуть вдаватися до взаємного синтаксичного трансформування. Здійснивши синтаксичне трансформування модальних конструкцій, ми дізналися їх ймовірність у відсотковому відношенні. Ймовірність синтаксичного трансформування *haben + zu + Infinitiv* з *sein + zu + Infinitiv* у значенні необхідності дорівнює 20%, а у значенні можливості – 37,5%.

Що ж стосується синтаксичного трансформування конструкції *sein + zu + Infinitiv* з *haben + zu + Infinitiv*, то можна відмітити, що ймовірність такого трансформування є набагато більшою, а саме в значенні необхідності ймовірність дорівнює 99%, а в значенні можливості – 100%.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляева Н.В. Синтаксическая функция инфинитива. Филологический анализ текста: проблемы и поиски. Курск : 2000. 34–36 с.
2. Бондаренко О.Є. Функціонально-комунікативний потенціал односкладних речень у мові сучасних українських мас-медіа [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; Сумський державний університет ; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Суми–Дніпро, 2019. 239 с.
3. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. Вид. 2-ге, виправл. і доп. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.
4. Кібенко В.А. Методичні вказівки до практичних занять з курсу «Науково-технічний переклад (німецька мова)» для студентів зі спеціальності «Переклад». Харків : НТУ «ХПІ», 2009. 71 с.
5. Мельникова Е.Н. Проблема «быть/иметь» в связи с немецким зависимым инфинитивом. *Вопросы германистики (Выпуск IV)*. Пятигорск : ПГЛУ, 2002. 119–128 с.
6. Халдояниди Н.Л. Семантико-синтаксический анализ конструкций с глаголами *sein* и *haben* в современном немецком языке. Пятигорск : РГБ ОД, 1984. 156 с.
7. Електронний довідник. URL: http://tverlingua.ru/archive/011/10_2_11.htm.

В.В. Самарина, Ю.В. Москалик. Значение семантических категорий при синтаксической трансформации немецких инфинитивных конструкций. – Статья.

Аннотация. В статье было проанализировано и определено значение семантических категорий при синтаксической трансформации немецких инфинитивных конструкций, а также частотность употребления инфинитивных конструкций в техническом и публицистическом стилях. Большое внимание привлекла семантико-синтаксическая концепция, которая позволяет не только рассмотреть синтаксическую единицу на уровнях разных языков, но и также вывести единицу на препозиционный и предикативный уровни, прибегая к семантико-синтаксическому анализу. Наличие семантики владения и существования, которая характерна инфинитивным конструкциям с глаголами *haben* и *sein*, предоставляет возможность выявить семантические категории модальности и контроля. Совокупность семантических категорий определяет степень достоверности взаимной синтаксической трансформации глаголов *haben* и *sein*.

Ключевые слова: инфинитив, инфинитивная конструкция, семантика-синтаксиса, семантико-синтаксическая концепция, семантическая категория, синтаксическая корреляция, модальность, препозиционный и предикативный уровни.

V.V. Samarina, Yu. Moskalyk. Meaning of semantic categories due to syntactic transformations of the German infinitive constructions. – Article.

Summary. The article analyses and defines the meaning of semantic categories due to syntactic transformations of the German infinitive constructions and also the frequency of their usage in technical and publicist styles. The main attention is focused on the semantic-syntactic approach which allows us not only to study a syntactic unit on the levels of different languages, but also to present it at prepositional and predicative levels resorting to the semantic-syntactic analysis. The availability of possession and existence semantic which is peculiar to infinitive constructions with the verbs *haben* and *sein* gives the opportunity to define semantic categories of modality and control. The complex of semantic categories can define the probability level of relative syntactic transformations of verbs *haben* and *sein*.

Key words: infinitive, infinitive construction, semantic-syntax, semantic-syntactic approach, semantic category, syntactic correlation, modality, prepositional and predicative levels.

М.І. Скоринович

*студентка кафедри прикладної лінгвістики
Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій
Національного університету «Львівська політехніка»,*

м. Львів, Україна

Науковий керівник: І.Д. Кармишева

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

*Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій
Національного університету «Львівська політехніка»,*

м. Львів, Україна

АБРЕВІАТУРА У СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ЗМІ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТРУДНОЦІ ПЕРЕКЛАДУ

***Анотація.** Однією з найчастіших проблем, з якою стикаються перекладачі, є переклад скорочень або аббревіатур. Сьогодні є проблема визначення та дослідження аббревіатур як найбільш проблемних лексичних одиниць для перекладу. Дослідження охоплює основні характеристики скорочень у засобах масової інформації: їх форму, заковдане значення та переклад. У статті проаналізовані основні методи перекладу скорочень, які вживаються в сучасному англomовному ЗМІ, а також їхні лексико-семантичні особливості.*

***Ключові слова:** аббревіатура, варіантність, переклад, мова ЗМІ, мас-медійний дискурс, лексико-семантичні особливості.*

З огляду на прискорення інформаційних і комунікаційних процесів скорочення є чітким відображенням розвитку англійської мови з плином часу, символом його прагнення до більшої економії в комунікаційному просторі і прагматичності.

Сучасне інформаційне перенасичення суспільного життя вимагає від комунікаторів пошуку шляхів узагальнення подій і опису явищ, в тому числі шляхом створення нових номінативних одиниць – інформативних за змістом і «спрощених» в формі мовних символів. [4, с. 34]

З початком інтенсивного розвитку засобів масової інформації з'явилася тенденція до скорочень, вони стали зручним інструментом для пропаганди і реклами, спрощуючи запам'ятовування довгих імен і водночас керуючи іншими іменами людей без необхідності розширювати і пояснювати їх. Скорочені лексичні одиниці значною мірою є загадкою в мовному плані, оскільки вони пов'язані з такими дослідницькими проблемами, як проблема структури слова і його значення, типи морфеми, морфемний склад тощо. Переклад аббревіатур завжди був актуальним предметом для вивчення, але в останні десятиліття йому приділялася особлива увага.

Скорочення, ініціалізи або просто аббревіатури займають за обсягом незначне місце в сфері лексикографії, проте є проблемою для перекладачів. У цій статті проаналізовано формулювання англійських аббревіатур та їх переформулювання українською мовою; висвітлено проблеми, які вони ставлять перед перекладачем, і те, як ці проблеми можна подолати.

Завдання перекладу, яке полягає у перекладі повідомлення тексту з однієї мови на іншу, охоплює три рівні мовної науки: лінгвістику, екстралінгвістику та металінгвістику. Це дослідження стосується переважно мовного рівня. Оскільки вивчення мови на цьому рівні також можна розділити на три різні сфери, а саме синтаксис, лексику та семантику, то тут варто наголосити на лексиці, яка має відношення до словника мови. Лексика та семантика пов'язані між собою, і в цьому разі можна говорити про лексичну семантику. На цьому рівні розміщені питання синонімії, омонімії, полісемії тощо. Потрібно зазначити, що навіть випадки омонімії (хоча і рідкісні) трапляються навіть і з аббревіатурами [1, с. 75].

Вивчення аббревіатур як лінгвального явища є доволі складним процесом, оскільки лексичні одиниці багато в чому залишаються незрозумілими в мовному плані, маємо на увазі проблеми структури слова та значення. Ця складність пояснює суперечливий підхід у вивченні скорочених лексичних одиниць. Аббревіатура як специфічне мовне явище в сучасних мовах привернула увагу багатьох дослідників,

оскільки виконує специфічні завдання. Аббревіація дає можливість великою мірою розширити дериваційні можливості словникового запасу, а у цьому і є його цінність. Проте варто пам'ятати, що відмова від використання аббревіатур призведе до надмірного зростання текстів.

У процесі перекладу тексту, де є аббревіатури, необхідно передусім вибрати спосіб розшифрування цих одиниць, тобто визначити послідовність перекладу, а потім вже почати перекладати аббревіатури через їх значення і контекст.

Насамперед слід зазначити, що не тільки переклад, а й розшифрування аббревіатури, наприклад українською мовою, завжди буде викликати немалі труднощі для перекладача. Це пов'язано з тим, що багато скорочень не зафіксовані в словниках, вони рідко використовуються і захищені авторським правом. Скорочення є загальноприйнятими та винятковими. Загальноприйняті використовуються як у письмовій, так і в усній мові, їх можна легко знайти в словниках. Виняткові (текстові) аббревіатури використовуються окремими авторами чи видавцями з метою запобігання повторення, наприклад у довгих заголовках, та для економії місця. Такі аббревіатури часто пояснюються в тексті або в примітках. Дуже рідко виняткові скорочення переходять у термінологічні [5, с. 24–25].

Омонімія скорочень становить певну складність для перекладача, оскільки в таких випадках іноді складно визначити його значення за формою аббревіатури. Хоча визначення значення скорочень за допомогою словників здається на перший погляд найбільш надійним і ефективним засобом, насправді воно має свої серйозні обмеження. Оскільки акроніми є одними з найбільш рухомих елементів лексики, аббревіатури для акронімів застарівають набагато швидше, ніж інші мовні словники [2, с. 13]. У зв'язку з цим в новітній літературі можна знайти багато скорочень, ще не відображених в існуючих словниках. Тому, працюючи зі словником, пам'ятайте про наступне:

- перш ніж звертатися до словника, слід спочатку встановити в контексті, до якої галузі знань належить ця аббревіатура;
- для правильного перекладу необхідно мати двомовні загальні та термінологічні словники;
- одномовні словники містять лише стенограму, що може призвести до помилки.

Можливо також використовувати метод аналізу структури аббревіатур. Цей метод застосовно лише до аббревіатур зі складною структурою.

Щоб визначити значення таких скорочень часто необхідно враховувати широкий контекст. Тому у разі невідомих скорочень перекладач іноді повинен звертатися до словників для перекладу скорочень та інших мов.

Оскільки аббревіатура є певним повним словом чи фразою, є чотири основні способи перекладу її українською мовою, два з яких – *власне переклад* (використовуючи відповідну аббревіатуру або повне слово чи фразу), а два – *транскодування* (сама аббревіатура або відповідне слово чи фраза) [3, с. 52].

Отже, **переклад за відповідним скороченням** має такий вигляд:

1. *The challenge in the Scottish Court was brought by a cross-party group of MPs and peers led by the SNP's Joanna Cherry.* – **SNP (Scottish National Party) – ШНП (Шотландська національна партія)** – аналіз контексту – > встановлення корелята (нескороченої форми) – > знаходження відповідника аббревіатури.

2. *“Since 2014, we've worked hard to implement the right to be forgotten in Europe, and to strike a sensible balance between people's rights of access to information and privacy, the firm said in a statement following the ECJ ruling.* – **ECJ (European Court of Justice) – ЄС (Європейський суд)** – аналіз контексту – > встановлення корелята (нескороченої форми) – > значення самого кореляту конкретного скорочення – > відповідник аббревіатури українською мовою.

3. *“It will be for the national court to ascertain whether the measures put in place by Google Inc meet those requirements”* – **Google Inc (Google Incorporated) – корпорація Google** – аналіз контексту – встановлення корелята (нескороченої форми) – > встановлення відповідника в українській мові.

4. *Paul Welch, founder and CEO of private jet broker Million Plus, agrees: “Most companies will have lots of aircraft leased so those companies will automatically have made arrangements to requisition the aircraft. Those owned by Thomas Cook will be automatically covered by liquidation or bankruptcy procedures”* – **CEO (Chief Executive Officer) – ГВД (Головний виконавчий директор)** – аналіз контексту – > встановлення корелята (нескороченої форми) – > значення самого кореляту конкретного скорочення – > відповідник аббревіатури українською мовою.

5. *Particulate matter, or PM, is a type of air pollutant that consists of small particles, from tiny molecular clusters to the dust or pollen that we can see.* – **PM (Particulate matter) – ТЧ (тверді частинки)** – аналіз

контексту – > встановлення корелята (нескорченої форми) – > значення самого кореляту конкретного скорочення – > відповідник аббревіатури українською мовою.

PM також може мати такі значення:

PM – особисте повідомлення (Private Message)

PM – менеджер проекту (Project Manager)

PM – тверді частинки (Particulate matter)

p.m., P.M., pm, PM – пообіді (лат. post meridiem) та ін. [7].

*During the Supreme Court case, government lawyer Lord Keen **QC** said it was “forbidden territory” for judges to intervene on political arguments about when and how Parliament is suspended.* – **QC (Queen’s Counsel) – Королівський адвокат** (аналіз контексту – > встановлення корелята (нескорченої форми) – > значення самого кореляту конкретного скорочення)

QC може означати:

QC – контроль якості (Quality Control)

QC – королівський адвокат (Queen’s Counsel- a British lawyer of high rank)

*However, the timing has been controversial because it reduced the time Parliament was sitting ahead of the Brexit deadline, with **MPs** unable to put questions to ministers or scrutinize government legislation during the suspension* – **MP (Member of Parliament) – член парламенту** - (аналіз контексту – > встановлення корелята (нескорченої форми) – > значення самого кореляту конкретного скорочення).

MP може означати:

MP – механічний завод (Mechanic Plant)

MP – член парламенту (Member of Parliament)

MP – багатокористувацька гра/мультиплеєр (Multiplayer) тощо.

*“But day one, we’re going to have a UK version of the **GDPR** [General Data Protection Regulation], including a right to be forgotten”* – **GDPR (General Data Protection Regulation) – загальний регламент про захист даних** – аналіз контексту – > встановлення корелята (нескорченої форми) – > значення самого кореляту конкретного скорочення.

Абревіатуру також можна перекладати українською мовою за допомогою такого методу перекладу, як **транскодування** (транскрибування або транслітерування) [6, с. 80]. У цьому разі для правильності перекладу слід дотримуватись системи міжнародної транскрипції або міжалфавітної відповідності (дивіться Таблиця 1).

Таблиця 1

Система міжнародної транскрипції

англійська літера	українська літера	англійська літера	українська літера
A	а, е	N	н
B	б	O	о, оу
C	с, ц, к	P	п
D	д	Q	к
E	і, у	R	р
F	ф	S	с
G	г, дж	T	т
H	г	U	у, ю
I	і, ай	V	в
J	дж, ж	W	в
K	к	X	кс
L	л	Y	і, и
M	м	Z	з, ц

Нижче наведені приклади транскодування англійських аббревіатур, які використовуються в ЗМІ українською мовою:

1) *Security forces responded with gunfire, killing three civilians, he told **AP**.* – **AP (Associated Press) – АП (Асошіейтед Прес)**, де є аналіз контексту – > встановлення корелята (нескорченої форми) – > транслітерація.

AP може означати:

AP – точка доступу (Access Point)

AP – Ассошіейтед Прес (Associated Press)
AP – кредиторська заборгованість (Accounts Payable)
AP – перекис ацетону (Acetone Peroxide) тощо [7]

2) *Papua military spokesman Eko Daryanto told news agency AFP the death toll from Monday's violence could rise, saying many civilians had been "trapped in burning kiosks".* – **AFP (фр. Agence France-Presse) – АФП (Агентство Франс Прес)**, де здійснюється аналіз контексту – > встановлення корелята (нескороченої форми) – > транслітерація.

AFP може означати:

AFP – файовий протокол Apple (Apple Filing Protocol)

AFP – АФП (фр. Agence France-Presse) та ін.

3. *Revisiting one of her own most significant fashion contributions, Versace had J.Lo ignite the runway in a remake of the jungle green dress the singer wore to the 2000 Grammys.* – **J.Lo (Jennifer Lopez) – Дженніфер Лопес**, де здійснюється аналіз контексту – > встановлення корелята (нескороченої форми) – > транслітерація імені

Перекладачеві під час роботи потрібно враховувати правильне тлумачення та пояснення різноманітних засобів абрєвіацій і також дуже важливо брати до уваги їх багатозначність. Під час перекладу конструкцій з абрєвіацією необхідно виявити сферу використання цієї абрєвіатури. Найкращим методом буде звернутися до довідника чи словника або проконсультуватися зі спеціалістом.

Проте варто пам'ятати, що контекст відіграє найважливішу роль у розшифруванні, тлумаченні чи перекладі будь-якого скорочення. Абрєвіація висуває немало проблем з точки зору теорії словотворення, оскільки велика кількість досліджень вважає абрєвіацію одним із способів словотворення, а інші це заперечують.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко Л.М. Структурно-семантичні типи абрєвіатур і діапазон їх дериваційної активності в сучасній українській мові. *Мовознавство*. 1982. № 5. С. 75–80.
2. Гончаров Б.А. До питання про типологію та переказ скорочень в англійській науково-технічній літературі. *Теорія і практика перекладу*. Київ, 2003 р. Вип. 17. С. 143–151.
3. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу : підручник. Вінниця : Нова Книга, 2003 р. С. 52–53.
4. Стишов О.А. Нові абрєвіатури в мові мас-медіа кінця ХХ століття. *Мовознавство*. 2001. № 1. С. 33–40.
5. Шаповалова А.П. Абрєвіація і акронімія в лінгвістиці. Київ : Слово, 2003 р. С. 24–25.
6. Яшнов П.А. Особливості перекладу абрєвіатур. Київ, 2005 р. С. 80–82.
7. The American Heritage Dictionary of the English Language. URL: <https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=abbreviation> (17.12.18).

М.И. Скоринович. Аббревиатура в современных англоязычных СМИ: особенности функционирования и трудности перевода. – Стаття.

Аннотация. Одной из самых частых проблем, с которой сталкиваются переводчики, является перевод сокращений или аббревиатур. На сегодня существует проблема определения и исследования аббревиатур как наиболее проблемных лексических единиц для переводчиков. Исследование охватывает основные характеристики сокращений в средствах массовой информации: их форму, закодированное значение и перевод. В статье проанализированы основные методы перевода сокращений, которые используются в современных англоязычных СМИ, а также их лексико-семантические особенности.

Ключевые слова: аббревиатура, перевод, вариантность, язык СМИ, масс-медийный дискурс, лексико-семантические особенности.

М. Skorynovych. Abbreviation in modern English-language media: features of functioning and difficulties of translation. – Article.

Summary. One of the most common problems translators face is the translation of abbreviations or shortenings. Today, there is the problem of identifying and researching abbreviations as the most problematic lexical units for translators. The study covers the main characteristics of abbreviations in the media: their form, encoded meaning and translation. The article analyzes the main methods of translating abbreviations, that are used in modern English mass media, as well as their lexical-semantic features.

Key words: abbreviation, translation, variation, language of mass media, mass media discourse, lexical-semantic features.

Т.В. Чубань

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький, Київська область, Україна

Л.В. Кардаш

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький, Київська область, Україна

ЗВЕРТАННЯ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ ГНАТА ХОТКЕВИЧА «ДОВБУШ»)

***Анотація.** Статтю присвячено опису ролі звертань в українській мові на матеріалі повісті Гната Хоткевича «Довбуш». У статті окреслено відношення та способи організації звертальних одиниць з семантичного боку. Описано особливості вираження звертань у реченнях художнього тексту. Виділено та охарактеризовано різні типи звертань. Висновки підтверджено прикладами речень з історичної повісті Гната Хоткевича «Довбуш».*

***Ключові слова:** звертання, комунікати, речення, сучасна українська мова, текст, повість.*

Постановка проблеми. Тепер настали часи відродження національної культурної спадщини українського народу, особливо її складника – мови. Учені досліджують українську мову у різних аспектах та не всі питання, пов'язані з поняттям звертання, розв'язані.

Вузівське викладання мовознавчих дисциплін зазвичай пов'язане з описовим вивченням мовної системи. Досвід роботи в університеті доводить, що предметом мовного дослідження повинна бути не лише мовна система, але і формування мовної свідомості молоді. Серед традиційних методичних прийомів вивчення звертання чільне місце займають спостереження над реченням. Опрацьовуючи конкретну тему, добираючи приклади речень, додаткові вправи і різноманітні завдання, простежуємо закономірності української мови, які особливо чіткі в її літературному варіанті. Вагома здатність оцінювати місце слова і його форм у стилістичній структурі тексту, насамперед художнього. Важливе значення мають використання на заняттях високохудожніх текстів, добір мовного матеріалу з кращих поетичних і прозових творів українських письменників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «У більшості підручників і посібників для вузів другої половини ХХ ст. звертання розглядали як слова, граматично не зв'язані з членами речення. У деяких працях обґрунтовується наявність граматичного зв'язку звертання з реченням та виконання в окремих випадках (у поєднанні з наказовим способом дієслова) кличним відмінком функції підмета (І. Кучеренко, І. Вихованець, А. Загнітко). З таким трактуванням можна цілком погодитись», – вказує К.Ф. Шульжук [10, с. 173].

Найповніше проблеми звертання в українській мові дослідив М.С. Скаб у монографії «Грамматика апеляції в українській мові» [6]. Вітчизняні лінгвісти висловили цікаві спостереження про особливості звертальних комунікатів, їх семантики і формально-граматичного вираження, чим заклали підвалини для нового функціонального інтерпретування: А.М. Агафонова «Авторизовані конструкції в сучасній українській мові» [1], П.С. Дудик «Стилістика речень із звертанням і стилістика звертань-речень» [3], Корновенко Л.В. «Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови)» [4], Н.І. Тоцька «Розділові знаки при звертаннях, вигуках, питальних та окличних, стверджувальних та заперечних словах» [8], Т. Донченко «Комунікативно-зорієнтоване вивчення теми «Звертання» у 5 класі» [2] та ін.

Проблема статті – дослідження особливостей семантичних значень звертання у реченнях сучасної української мови та форми їх вияву. Сучасний стан лінгвістики вимагає повніше вивчати і досліджувати питання синтаксису української мови, завершальної ланки мовної системи.

У ВНЗ лінгвістична підготовка майбутніх учителів української мови передбачає вивчення навчального курсу «Сучасна українська літературна мова», важливим компонентом якого є граматики. І тут важливим фактором стає зміст навчального матеріалу та спостереження над мовними фактами. У сучасній українській мовознавчій науці чільне місце посідають праці, присвячені проблемам морфології та синтаксису (Д.Х. Баранник, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.Д. Горяний, А.П. Грищенко, П.С. Дудик, Н.Л. Іваницька, К.М. Плиско, В.М. Русанівський, К.Ф. Шульжук та ін.), серед них – вчення про сутність і роль звертань.

У найдавніших працях з української лінгвістики поняття про звертання не було. Потім термін «звертання» використовували для вираження відношень між особами, які спілкувалися. Пізніше були різні назви звертань – зовні слова, окличні слова тощо. Не всі питання, пов'язані з поняттям звертання, сьогодні вирішені. Мовознавці трактують звертання по-різному, неусталеними є терміни, не визначено зміст, методи, прийоми, які мають лінгвістичне спрямування для вивчення звертань. Проблема є у вияві семантичної пов'язаності звертання з реченням у одночасно інтонаційному відділенні його від речення. Звертання – складна семантична та комунікативна одиниця [7, с. 225].

Мета статті – встановити функціональні типи звертань у сучасній українській мові, установити місце звертання як одиниці комунікації, виявити спільні та відмінні ознаки прямих і непрямих звертань.

Готуючи статтю, ми мали на меті вирішити такі **завдання**: дослідити роль звертання; проаналізувати семантичні значення та будову звертань у повісті Г. Хоткевича «Довбуш».

Принципи і методи роботи над матеріалом статті зумовлені її метою і завданнями. Провідний принцип – функціонально-семантичний. Інтерпретація матеріалу здійснюється методами описування, зіставлення, трансформації. Мовні явища аналізуються з урахуванням взаємозв'язку лексичного й морфолого-синтаксичного вираження структурних компонентів речення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ставлення українського народу до своєї мови є критерієм національного виховання, воно формує національну свідомість підростаючого покоління. Вивчаючи речення зі звертаннями, вважаємо за доцільне добирати приклади з творів Гната Хоткевича, мова яких наближена до загальнолітературної, хоча збереглася в них і діалектна лексика. Приклади речень пропонуємо з історичної повісті українського письменника Гната Мартиновича Хоткевича «Довбуш», у якій зображено життя гуцулів, їх національне гноблення та боротьбу під керівництвом Олекси Довбуша.

Звертання інтонаційно відділяються від речення, хоча і розташовані в ньому та семантично пов'язані з ним. За звертанням не закріплене стале місце в реченні, воно може займати будь-яку позицію: на початку, напр.: «– **Анно!** – просто і тихо сказав отець Кралевиц [9, с. 204]»; в середині, напр.: «**Я би з вами, газдо, охотно побалакав** [9, с. 37]»; в кінці речення напр.: «**Ой, дивися, Оле!** [9, с. 37]».

Звертання – складна семантична та комунікативна одиниця. Це засіб комунікативного оформлення речення, напр.: «– **Та замовч, Оле... Ци не видиши, хто йдет?..** [9, с. 34]»; «– **Газди!.. То ви думаєте, що священник і пушкар – одно?** [9, с. 36]».

Звертання функціонують у різних за метою висловлювання реченнях: розповідних, напр.: «– **І не прийде, газдо**» [9, с. 35]»; спонукальних, напр.: «– **Та то все так, Оле, лиш замовчіт трохе, – і зараз же звертався до отця Кралевица** [9, с. 34]»; питальних, напр.: «– **То кажеш, газдо, – перепрошую, що не знаю, як величати, – кажеш, пани обсіли?** [9, с. 35]».

Звертання функціонують у різних за інтонацією реченнях: окличних, напр.: «– **Ах ви, труси!**.. [9, с. 190]» і неокличних, напр.: «**А но-ко, Оле, подай оту бербеничку** [9, с. 115]».

У підручниках з синтаксису української мови вказують, що звертання – слово або сполука, що позначають особу чи персоніфікований предмет, явище, до яких звертається мовець. Вони привертають увагу адресата до повідомлення [7; 10].

Звертання може надавати предмету оцінної характеристики, експресивності: «**Ано-ко дай-ко, сарако, ще я** [9, с. 114]»; «– **Ой людошки!** [9, с. 42]». Воно характеризується граматичною незалежністю й інтонаційною та пунктуаційною відокремленістю: «– **Панове! Я до ваших справ не мішаюся, не мішайтесь, будь ласка, й ви до моїх** [9, с. 211]»; «– **Але куди ви, Олексю?** [9, с. 202]». У традиційній граматиці вказано, що звертання переважно виражені називним або кличним відмінками іменника, особовим займенником у називному відмінку або певними формами прислівників, сполуками і навіть підрядними словосполученнями: «**І все ж, газдо славний, жодні повстання, особливо жакерії, в історії не вдавалися** [9, с. 36]»; «**Опришки усе казали Пискливому: «Ой давай, пане отамане, кікати!»** [9, с. 52]»; «**Пане Болсуносю! Буде з пана хлоп до дівчат, я бачу** [9, с. 188]».

В українській мові природною формою звертання є вокатив (кличний відмінок). Він має специфічні закінчення, котрі в окремих випадках можуть збігатися із закінченнями називного, давального

і місцевого відмінків : « – *Що робити, Анно?* [9, с. 204]»; «– *Добре, Андрію* [9, с. 324]». Тому до української мови не зовсім підходить твердження Ф. Міклошича, що вокатив тільки за традицією відносять до відмінків, тим часом як із зовнішнього боку, на відміну від інших відмінків, він не характеризується особливим суфіксом, і з внутрішнього боку ім'я в цьому відмінку, не будучи підпорядкованим примусовій силі складу речення, що позначається, однак, назвою відмінок, вільно приставляється до мови, подібно вигуків [5, с. 173].

Можна, звичайно, вважати відокремлені знаками оклику звертання у формі іменника в називному або кличному відмінках вокативними реченнями, які мають комунікативну цілісність, передають модально чи емоційно забарвлену думку, виражену інтонаційно, напр.: « – *Хлопці-і!.. Гроші-і!– сильно крикнув Олекса* [9, с. 339]».

Звертання мають різні типи інтонації: кличну (вимова звертання із посиленням наголосом і більш високим тоном, паузою після нього) : «– *Ає, ає, Оле!..* [9, с. 37]»; окличну (з риторичною метою): «– *Славний юнацій ватажку!* [9, с. 347]»; і вставну (зниження голосу, прискорений темп вимови) : «*Ну що, панове сусіди, – півжартівливо, півсерйозно говорив такий до своїх селян* [9, с. 212]».

Звертання поділяються на поширені й непоширені [3, с. 161]. Наприклад, непоширене: «*Що робити, Анно?* [9, с. 204]»; «*Не плачте, нене* [9, с. 331]»; поширене: «*Пане гетьмане! Кров наша...* [9, с. 371]».

Із семантичного погляду у функції звертання можуть виступати іменники та субстантивовані частини мови в прямому і переносному значенні [5, с. 173]. Звертання охоплює широке коло різних груп лексики.

Дехто з учених вважає звертання, як і вставні одиниці, комунікатами. Інші ж називали ці речення вокативними або кличними комунікатами.

Кличні комунікати звичайно поділяють за значенням на закличні, спонукальні, емоційні. Конструктивні особливості їх – непоширеність і поширеність. Непоширені комунікати виражаються здебільшого кличною формою, напр.: «– *О-ой, паноньку!* [9, с. 326]». Вони можуть виражатися і формою називного відмінка: «*Дивітси, панки, як би не було лиха* [9, с. 331]». У розмовній мові непоширені кличні комунікати можуть скорочуватися, особливо іменники на *-а, -и*, напр.: « – *Но, Васи... Тепер можу взяти тебе до себе* [9, с. 331]».

Для посилення емоційності кличні комунікати можуть повторюватися, напр.: «*А то... Боже, боже...* [9, с. 377]».

Збільшує емоційність кличних комунікатів вживання сурядних форм, напр.: «*Людо, Тетяно, ідіть сюди...* (авт.)».

У багатьох випадках кличні комунікати пояснюють попередні і суміщають у собі риси комунікатів і прикладок: «*Ой пане наш Олексо...* [9, с. 321]»; «*Пан на коліна: «Сїй, пане Олексо, змилуйси»* [9, с. 321]». З наведених прикладів бачимо, що звертальні форми мають апелятивну функцію. Крім цієї функції, звертання виконують й інші ролі.

О. Селіванова визначає такі функції звертання: апелятивну (заклику), тематичну (уведення певної теми), перфомативну (супроводу мовленнєвої дії), фатичну (встановлення контакту), риторичну (красномовства), експресивну і стилістичну [3, с. 161].

У традиційній граматиці говориться, що загальна синтаксична функція звертання полягає у називанні адресата мовлення: «*А чи бачили ви, панове, як він б'є ведмедів і оленів на льоту?* [9, с. 314]». Ця функція не є однорідною. Семантико-граматична функція звертань як позначень адресата мовлення має різні форми вияву залежно від характеру висловлення-звернення [4, с. 225].

Розрізняються такі функціональні типи звертань: власне звертання, що виступають як назви конкретних адресатів мовлення і звертання, які вживаються як інтимізуючі вирази в різних комунікативних ситуаціях. Такі звертання не виступають як обов'язкові позначення конкретних адресатів мовлення, тому стоять поза групою власне звертань. Основна функція подібних звертань полягає у наданні мовленню відтінку інтимності. Іноді вживання їх може бути зовсім механічним [4, с. 225].

У деяких реченнях звертання мають переважно оцінне чи пестливе значення. Пор.: «– *Олексику рідний...* [9, с. 320]»; «– *Ти хоч не плакала, Єленочко...* [9, с. 322]». У подібних конструкціях займенник може входити в групу звертання, а може бути автономним. Напр.: «*Чуєш, ти, газдику?* [9, с. 346]».

Власне, звертання функціонують також у питальних реченнях з модальним значенням прямої питальності, напр.: «*Що ви, люде, собі думаєте?* [9, с. 327]»; «*Чого плачеш, молодице?* [9, с. 213]»; «*Що тобі треба, чоловіче?* [9, с. 347]». Звертання в таких конструкціях мають виразне інтонаційне виділення.

На них частіше припадає інтонаційна вершина речення, особливо помітна тоді, коли звертання стоїть у кінці. Окличне інтонаційне виділення звертань, вжитих у формах прямого питання, зумовлює їх можливе відокремлення від речення: « – **Неню! Неню!.. Що нічо не говорите?..** [9, с. 192]».

Відображаючи емоційно-вольову сферу мовця, звертання поєднують дві функції: апелятивну та експресивну. Апелятивна функція виявляється в офіційному спілкуванні. У художньому і розмовно-побутовому мовленні звертання виражає не лише звернення до адресата, а й ставлення з боку мовця до нього [5, с. 175], напр.: «**Ох, братику...** [9, с. 403]».

Власне звертання функціонують як позначення конкретних адресатів мовлення і в ситуаціях розповідного діалогічного мовлення.

Висновки і перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі. Таким чином, звертання досить складна, синкретична категорія. Вони у повісті «Довбуш» близькі до прикладок, кличних комунікативів та використовуються у різних типах речень за метою висловлювання, виконують апелятивну та експресивну функції. Прямі звертання часто важко відмежувати від вигуківих висловлень, номінативних речень тощо. Прямі звертання найчастіше виконують апелятивну функцію. Звертання в українській мові виражаються формою кличного відмінка іменника, а також субстантивованими частинами мови.

Сьогодні зростає значення загальної культури особистості, культури міжнародного співробітництва, культури суспільства в цілому. У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання у напрямку простеження засобів диференціації звертання від вигуківих висловлень тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агафонова А.М. Авторизовані конструкції в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ. 1999. 19 с.
2. Донченко Т. Комунікативно-зорієнтоване вивчення теми «Звертання» у 5 класі. *Урок української мови*. 2003. № 5. С. 33–36.
3. Дудик П.С. Стилїстика української мови: навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
4. Корновенко Л.В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.02. Нац. пед. університет ім. М.П. Драгоманова. Київ. 2001. 21 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля – К, 2006. 716 с.
6. Скаб М.С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.
7. Сучасна українська літературна мова: синтаксис, за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 516 с.
8. Тоцька Н.І. Фонетика української мови. Київ : Наукова думка, 1974. 120 с.
9. Хоткевич Г.М. Довбуш: повість (Іл. Г. Якутовича). Київ : Дніпро, 1985. 467 с.
10. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Т.В. Чубань, Л.В. Кардаш. Обращение в художественном тексте (на материале повести Гната Хоткевича «Довбуш»). – Стаття.

Аннотація. Статтю посвящено описанию роли обращений в украинском языке на материале повести Гната Хоткевича «Довбуш». В статье очерчены способы организации единиц обращения из семантической стороны. Описаны особенности выражения обращений в предложениях художественного текста. Выделены и охарактеризованы разные типы обращений. Выводы подтверждены примерами предложений из исторической повести Гната Хоткевича «Довбуш».

Ключевые слова: обращение, коммуникаты, предложение, современный украинский язык, текст, повесть.

T. Chuban, L. Kardash. Vocatives in the fiction text (based on the novella by Hnat Khotkevych “Dovbush”). – Article.

Summary. The paper is devoted to the description of vocatives' role in Ukrainian based on the novella by Hnat Khotkevych “Dovbush”. In the paper, the authors outline the relations and the organization methods of vocative means from semantic point of view. The peculiarities of vocatives' expression in the sentences from a fiction text are described. Different types of vocatives were distinguished and characterized. The conclusions are reinforced by the sentences examples from a historical novella “Dovbush” by Hnat Khotkevych.

Key words: vocatives, communicators, sentence, modern Ukrainian, text, novella.

Н.М. Шкворченко

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу та мовознавства
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

М.І. Поліщук

аспірант кафедри перекладу та мовознавства
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

РЕКЛАМНИЙ ДИСКУРС: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Рекламний дискурс може розглядатися як результат функціонування знакової системи, що включає вербальний складник (усний чи письмовий текст), візуальний складник (зображення, відеоряд), звуковий складник (музичний і шумовий супровід), а також тактильні, нюхові, смакові складники. Крім того, знаком може бути місце розміщення, якість матеріалів реклами, аспекти міжособистісної комунікації. Особливість рекламного дискурсу – його орієнтація на досягнення ефекту впливу на адресата, що провокує поведінку, бажану для автора.

Ключові слова: рекламний дискурс, гендерно-орієнтована реклама, мовленнєві моделі, лексичні одиниці.

Етимологічно термін «дискурс» походить від латинського “discutere”, що означає “обговорювати”, «вести переговори» і саме в такому значенні він активно використовувався в науці XVI–XVIII століть. З того часу поняття «дискурс» зазнало багато трактувань. Лінгвісти у XX столітті намагалися вирішити питання про те, що первинно: текст або дискурс. Текст і дискурс – взаємозалежні поняття: будь-який дискурс також є текстом, але не кожен текст є дискурсом [1]. Принциповими відмінностями між дискурсом і текстом є: 1) дискурс – прагматичний, текст – винятково лінгвістична категорія; 2) дискурс – категорія процесу, текст – категорія результату (він є статичним); 3) текст – абстрактна конструкція, дискурс – її актуалізація [2].

Цікавим стає питання про типи дискурсу. У цій статті розглянемо питання рекламного дискурсу.

Реклама стрімко увійшла в життя сучасного суспільства, стала його невіддільною частиною. Вона знаходить застосування буквально в усіх сферах життєдіяльності. Як засіб масової комунікації реклама привертає до себе увагу представників різних наук. Уже майже століття вона є об'єктом дослідження лінгвістики, психології, соціології, культурології, філософії тощо.

Реклама – це насамперед масова комунікація, процес впливання на свідомість людини вербальними та невербальними засобами комунікації, які створені для того, щоб контролювати потреби сучасного суспільства.

Рекламою зацікавлені як маркетологи, яким вигідно відшукати шляхи збуту пропонованих товарів та послуг, так і психологи, які вивчають вплив реклами на свідомість людини, відмічаючи те, що реклама має змогу змусити людину переоцінити свої звичні цінності та вирішити змінювати своє життя так, як цього потребує сучасний світ.

Рекламний дискурс – це відносини між рекламодавцями і адресатами реклами, які здійснюються через поширення рекламного продукту: рекламних повідомлень в пресі, в електронних ЗМІ, а також на зовнішніх носіях (щитах, перетяжках, світлових панно тощо), на стінках транспортних засобів, а крім того, на нетрадиційних носіях, якими можуть виявитися будь-які предмети побуту, деталі інтер'єру і міського простору, комп'ютерні носії різного призначення тощо.

Г.А. Золотова у своїй роботі відмітила, що до групи популярних типів тексту включено новий жанр: «заповнила простір газет та екрану, ненав'язлива та бойка реклама» [4, с.81]

Н.Н. Зяблова відмічає, що «реklamний дискурс – це текст, який містить у собі інформацію про рекламований товар [5].

Рекламний дискурс відрізняють такі риси: по-перше, прописує у собі інформацію про фізичних або юридичних осіб; предмети, ідеї, починання; по-друге, даний вид дискурсу використовується невизначеним колом осіб; по-третє, покликаний формувати або підтримувати інтерес до фізичних або юридичних

осіб, предметів, ідей та починань; по-четверте, допомагає в реалізації товарів, ідей, починань» [4, с. 81]. Можна зробити висновок, що рекламний дискурс – це текст, у якому міститься інформація про товари або послуги, метою якого є звернення до потенційного споживача з метою змусити його придбати той чи інший товар або послугу.

Рекламний жанр відрізняється від традиційної публіцистики, бо потребує особливих мовних засобів, які мають змогу в найкоротших час справити враження на свою цільову аудиторію та зацікавити якомога більше нових клієнтів. У рекламному дискурсі форма завжди домінує над змістом. Складність у тому, що рекламодавці мають досить обмежений час, якщо йдеться про об'яву по радіостанції, та дуже обмежений об'єм символів та зображень, якщо йдеться про написаний текст. Реклама повинна бути короткою та ні в якому разі не нести у собі велику синтаксичну перевантаженість [7].

Способи передачі вербальної інформації в рекламному дискурсі ґрунтуються на фреймових трансформаціях, які реалізують сугестивність тропів та супроводжуються порушенням сполучності на всіх рівнях мови: фонологічному, морфологічному, лексичному, синтаксичному, стилістичному та психологічному.

1) Фонологічний рівень представляє собою орфоепічні деформації, ґрунтовані на фоносемантичності, наприклад, «куПІКвартиру», де у тексті є реклама ПІКов (пасві іпотечні кредитування), а також вказується сфера діяльності.

2) Лексичний рівень містить у собі семантичну гетерогенність, алогізми.

3) Стилiстичний рівень – стилістичні деформації. Сюди належать порівняння, гіперболи, алітерація. Наприклад, усім відома реклама «No battery is stronger longer (Duracell)».

4) Морфологічний рівень – морфологічні деформації, які реалізуються завдяки конкретності та образності ключових слів, сенс яких легко уявити. Наприклад: «півмільйона на вітер..., на море..., на сонце..., на пейзаж... Рациональне рішення для ваших фінансів!». Різка зміна фреймів з негативною семантикою переключає реципієнта у інший стан.

5) Синтаксичний рівень – синтаксичні деформації. Використовуються різні типи речень. Наприклад, спонукальна конструкція спрясована на виконання дій масового споживача «Obeeyourthirst!(Sprite)»

6) Психологічний рівень – психологічні деформації (зміна пози, інтонації, паузи, графічні виділення, повторення ключових слів).

Сприйняття рекламного повідомлення відрізняється рядом особливостей, зближує рекламний дискурс з художньо-літературним і публіцистичним дискурсами: можливість одночасного розуміння слова або навіть повідомлення відразу в двох сенсах (рису, притаманна каламбурам); підтримка розуміння малюнком, будь-яким зображенням, рухами тощо; сприйняття повідомлення як чогось не цілком достовірного. Рекламні засоби – це матеріальні засоби, які слугують для розповсюдження рекламної інформації та сприяють досягненню того, чи іншого рекламного ефекту. Слід відрізнити рекламні засоби від носіїв рекламного повідомлення. Рекламна інформація може доводитися до адресатів за допомогою засобів масової інформації: телебачення, радіо, преси тощо.

За способами впливу на органи чуття рекламні засоби підрозділяються на:

1) Зорові (візуальні) рекламні засоби, що впливають на зір. До цієї групи належать засоби друкованої реклами, вітрини, світлова реклама тощо.

2) Слухові (акустичні) – рекламні засоби, що впливають на слух. Їх також використовують як звуковий фон при рекламі окремих товарів. Сюди відносять радіорекламу, усну рекламу.

3) Зорово-слухові засоби реклами, які одночасно впливають на органи слуху і зору. У цю групу входить телереклама.

4) Зорово-дотикова (наприклад, зразок тканини), або оголошення, віддруковані шрифтом для сліпих.

5) Зорово-нюхові (наприклад, флакони із мініатюрами парфумів передаються у руки потенційного покупця);

6) Зорово-смакові (дегустація продовольчих товарів);

За технічними ознаками рекламні засоби підрозділяються на:

1) Друковані (плакати, афіші, каталоги, оголошення та статті у газетах);

2) Радіореклама (рекламні передачі по радіо);

3) Кіно-, відео- і телереклама (короткометражні рекламні фільми);

4) Світлова реклама (світлові покажчики, табло, світлові вивіски підприємств торгівлі, газо-світлові оголошення тощо);

5) Живописно-графічні засоби (панно, плакати, цінники, вивіски магазинів тощо);

6) Інші рекламні засоби (демонстрація товарів, дегустація продуктів, усна реклама тощо).

Однією з цікавих і досі глибоко не вивчених проблем у рекламного дискурсі є гендерна орієнтованість рекламних оголошень.

Гендер – це соціальна стаття, яка визначає поведінку людини. Гендерні відмінності – сукупність психологічних та фізичних відмінностей чоловіка та жінки, яка проглядається у різних поглядах на однакові ситуації та сприйняття навколишнього світу. Так, дівчата стають фемінними, а у хлопців навколишній світ формує мускульні риси характеру. Дівчата більш емоційно залежні і постійно знаходяться у стані, який нероздільно зв'язаний з емоціями. Деякі дослідники-психологи та соціологи визначають таке:

- жінки у своєму дискурсі частіш використовують питальні речення, ніж розповідні;
- жінки частіш, ніж чоловіки, використовують ввічливі форми в англійській мові, такі як *would you please...*;
- жіночий дискурс наповнено жестикуляцією та мімікою в комунікації;
- жіночий дискурс сповнено емоціями;
- жіночий дискурс сповнено великою кількістю «порожніх» прикметників та спонукальних речень;
- жіночий дискурс містить у собі детальний опис ситуацій;

Для чоловічого стилю спілкування більш характерне:

- використання речових обмежень *I think, in my opinion*, часте використання займенників першої особи;
- Пряме цитування;
- Стилість та лаконічність;
- Чоловіки контролюють розмову;
- Чоловічий дискурс містить невелику кількість прикметників;
- Чоловіки використовують складні речення;
- Чоловіки дотримуються однієї теми, що передбачає монологічність дискурсу.

Ці дослідження маркетологи намагаються реалізувати у рекламі. Таким чином, рекламні оголошення цілеспрямовано впливають на жіночу або чоловічу аудиторію. Реклама – соціокультурний феномен сучасності. Ціль реклами – просування товарів та послуг з метою їх збуту на ринку. Рекламний слоган є невіддільною частиною рекламного дискурсу. Важливою вимогою до слогану є його лаконічність та максимум інформації при мінімумі слів.

Так, типовими маскуліно-спрямованими рекламними оголошеннями є такі, що рекламують автомобілі: автотранспорт є пріоритетним атрибутом у житті чоловіка, тому рекламні об'яви торговельних марок автомобілів більш націлені на чоловічу аудиторію. Наприклад, прочитавши слоган автомобільної марки *Drive your dreams*, якому характерна лаконічність, яка так ціниться чоловіками, мимоволі уявляється ідеальний автотранспорт, за кермом якого відчуватимеш себе солідною особою.

Слоган марки *It's Skoda. Honest* складається з двох простих речень, перше з яких містить назву автомобільної марки, а друге обіцяє, що все, про що буде йтись далі, є безумовною правдою. Знов таки, автор слогану робить акцент на лаконічності тексту.

Ще один рекламний слоган автомобільної марки *Subaru* свідчить *Think. Feel. Drive*. Цей слоган є спонукальним реченням, які характерні в дискурсі чоловіків. Спочатку чоловік думає, чи потрібен йому цей автотранспорт (*think*), потім вирішується на тест-драйв (*feel*) і нарешті купляє (*drive*).

На прикладі слогана відомої торгової марки одягу та аксесуарів *Diesel* “*for success living*”, ми бачимо концепт успіху у чоловічому дискурсі. Автор цього слогану наголошує на тому, що саме в одягу цієї торговельної марки чоловік матиме змогу виглядати краще, ніж інші.

Розглянемо наступного всесвітньо відомого виробника спортивного одягу *Adidas*, слоган якого “*Nothing is impossible*”. Автор слогану спонукає надавати перевагу саме цьому бренду, оскільки, тренуючись саме у цьому одягу, можна досягти найвищих висот, не переймаючись за свій бездоганний зовнішній вигляд.

Природним бажанням жінки є бездоганний зовнішній вигляд, тому, якщо брати рекламу, яка націлена саме на жіночу аудиторію, можна побачити, що редактори поміщають на журнали та бігборди саме дівчат немодельної зовнішності, для того, щоб жінки прагнули виглядати так, як цього вимагає рекламна об'ява. Наприклад, рекламу парфумів *Miss Dior* вінчає чарівна актриса Кіра Найтлі.

Рекламний слоган *L'oreal* “*because you worth it*” – реальний приклад того, як потрібно будувати слоган, який обов'язково приверне увагу покупця.

Слоган відомого бренду *Pandora* “*Unique as we are*” наголошує, що потрібно придбати саме ці прикраси, щоб стати такою ж неповторною, як і колекція, яку пропонує виробник. Все лаконічно та зрозуміло.

Перший слоган *Maybelline* було створено у 1990-і роки і він став одним з найвідоміших у всьому світі: “*Maybe she’s born with it. Maybe it’s Maybelline*” перекладено українською з невеликими змінами як: «Всі в захваті від тебе, а ти – від *Maybelline*». Він вселяє в жінок почуття впевненості в собі. Компанія змінила слоган на “*Make IT Happen*” в лютому 2016 року, надихаючи тим самим жінок висловлювати розуміння краси по-своєму. Проте попередній девіз не втрачає своєї актуальності.

У заключній частині нашої статті можна дійти висновку, що рекламний дискурс завжди налаштовано на інтереси своєї аудиторії, враховуючи низку факторів: вік, статок та гендерну належність. Маскулінно-орієнтована реклама спрямована на лідерські якості та підняття самооцінки. У фемінно-спрямованому рекламному дискурсі завжди тема краси, здоров’я та домашнього затишку.

Таким чином, можна стверджувати, що більшість рекламних оголошень мають гендерну спрямованість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. Москва : Высшая школа, 1991. 140 с.
2. Акульшин О.В. Дискурс як засіб когнітивного конституювання знання. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...1... (дата звернення: 10.09.2019).
3. Зірка В.В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.02. Київ, 2005. 32 с.
4. Золотова Г.А. Комунікативна граматики російської мови. Москва : МГУ, 1998. 528 с.
5. Зяблова Н.Н. Дискурс и его отличие от текста. URL: <https://moluch.ru/archive/39/4650/> (дата звернення: 10.09.2019).
6. Карасик В.И. О категориях дискурса. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
7. Bovee C.L. Contemporary Advertising. Homewood, Illinois : Irwin, 1989. 662 p.

Н.Н. Шкворченко, М.И. Полищук. Рекламный дискурс: гендерный аспект. – Статья.

Аннотация. В основе создания рекламных текстов лежат две тенденции: краткость, лаконичность выражения и выразительность. Кроме того, способ подачи рекламного текста отчасти напоминает телеграфный стиль. Важно сохранить первоначальную свежесть информации, сосредоточив текст в нескольких простых для запоминания словах. Реклама относится к тем видам текстов, которые призваны оказать непосредственное влияние на аудиторию.

Ключевые слова: рекламный дискурс, гендерно-ориентированная реклама, языковые модели, лексические единицы.

N. Shkvorchenko. M. Polishchuk. Advertising discourse: gender aspect. – Article.

Summary. Advertising discourse is based on two trends: conciseness, concise expression and expressiveness, capacity of information. In addition, the way of serving the ad text is partly reminiscent of the telegraph style. It is important to preserve the original freshness of information, to convey its explosive potential, by concentrating the text in a few easily digestible and simple to remember words. The text of the advertisement refers to those types.

Key words: advertising, gender-intended advertisements, speech patterns, lexical units.

УДК 821.161.2

Г.І. Юзьків

доцент кафедри україністики

Національного медичного університету імені О.О. Богомольця,

м. Київ, Україна

ВИЗНАЧАЛЬНІ РИСИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЖІНОЧОГО ОБРАЗУ В ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ

Анотація. У статті розкрито основні принципи петраркізму як стильової тенденції у діахронічному вимірі літературного процесу, його визначальні характерологічні особливості, що позначилися на європейській любовній ліриці з високими показниками сублимованості й платонічності, зокрема українській, передусім на творчих пошуках Володимира Сосюри.

Ключові слова: петраркізм, любовна лірика, сублимація, платонізм, ідеалізація жінки, ліричний герой.

Петраркізм – стильова течія ренесансної лірики, яку започаткував Франческо Петрарка (1304–1374) у двох циклах «Канцоньєре («На життя мадонни Лаури», «На смерть мадонни Лаури»). Її характеризують «ідеалізація коханої жінки, відображення сердечних, здебільшого платонічних переживань, невіддільних від страждання, осмислення суперечностей людської натури, емпіричного світосприйняття та християнського спіритуалізму, трагізм протистояння життя і смерті, драма душевного світу людини [1, с. 210].

На сучасників й нащадків Франческо Петрарки справило велике враження не тільки таке трактування жіночого образу, а й філігранна довершеність сонетів і канцон, тому його любовна лірика мимоволі перетворилася на петраркізм – універсальну стильову тенденцію європейської поезії від Джованні Бокаччо, Анджело Поліціано й Мікеланджело до XXI ст., що пронизувала напрями класицизму, романтизму, модернізму тощо, не мінаючи творчості й українських поетів (Іван Франко, Олександр Олесь, Павло Филипович, Василь Симоненко, Микола Вінграновський та ін.). Серед них опинився й Володимир Сосюра, у любовній ліриці якого треба шукати не так впливів, як визначальних ознак петраркізму на інтертекстуальній основі, на принципах аналогічного образного моделювання фабули любові. Його лірика мала різні рівні сублімації, які символізували ідеалізовану любов, втілену в архетипі Діви. Невипадково у його творах з'являється образ Беатріче (не Лаури) як зразок коханої поета, яка перебуває на певній відстані («В синє вікно виглядаю...»), приходять йому переважно вві сні, і її дотик вражає його як «електричний ток», викликає юнацькі фантазії, що мають сублімований характер («О кучері ясні і очі Беатріче...»), компенсують нереалізовані лібідозні потяги.

Осучаснення вічної теми любові іноді наділене іншими смисловими нюансами, наприклад, у вірші «Маки» із сюрреалістичними видіннями, навіяними спогадом про трагедію національно-визвольних змагань, подане через фантазмагоричне видіння як обрамлення:

Мені хочеться ходити з одрізаною головою
Данте на руках
і слухать про любов до Беатріче...

Крім інтертекстуальних стимулів, які живили любовну лірику Володимира Сосюри, у ній чимало творів, зумовлених реаліями життя, що складають фабулу закоханості, розгорнуту в багатьох еротичних сюжетах. Ідеться про різні стани сердечного переживання – від першої, ще цнотливої закоханості, драматичної ініціації, щасливих злетів до гірких розчарувань, осмислення суті любові в порівнянні її ідеалу і дійсності, молитовного одкровення («Я води наберу на долоню...»). Така модель здавна властива любовній ліриці. На щастя, вона не перетворилася на схему, тому що кожен автор додає до жанру свої неповторні нюанси, власне бачення вічної і разом із тим найіндивідуальнішої проблеми, яка має свої зразки (петраркізму) і неповторні варіанти.

У першому разі йшлося про перші сердечні переживання, пов'язані з Констанцією Рудзянською, про яку згадано у вірші «Сніг». Поет познайомився з нею 1918 р. перед від'їздом на фронт як козак петлюрівського війська. Вона не вийшла його проводити, під час бойових буднів одружилася з іншим, що боляче вразило душу юнака після його повернення: «В твоїм серці нічого немає, / ти давно одружилася з другим» («Скільки днів пролетіло над нами!...»). «Як ти могла, як ти могла, / не будь тепер моєю», – дивується ображений Володимир Сосюра у вірші «Як ти могла...», вкотре зізнаючись, що «Ніхто тебе так не любив / і так любить не буде».

У поезії «Далеке місто повітове...» мабуть востаннє згадано болісне кохання юнака, який стояв «над багнетом, схиливши чоло», ще не усвідомлюючи свого останнього прощання і не передбачаючи її зради, ще раз апелюючи до мотивів Данте Аліг'єрі, які інтерпретував в особистісному значенні («Моя душа – на крик, на кров / У тузі Дантовій конає»), хоча любов лишається вічною: «а роки йдуть... і все мінає... / Та не міна моя любов». По суті, відбулося переміщення десекуалізованого лібідо з об'єкта любовного страждання на творче Я поета, реалізувалася проекція на «об'єкт сублімованої діяльності – художній твір» [2, с. 54].

Знехтувана любов боляче вдарила по вразливій душі поета. Очевидно, то була не перша й не остання його любов тих літ, коли поет зізнавався «Я не хочу ні Налі, ні Майї... / Я нікого не можу любити, / бо тебе до нестями кохаю», тобто Констанцію Рудзянську. Він ніби мимохідь в багатьох віршах згадує й інші миттєві любовні пригоди, зокрема, з молодого шахтаркою на станції Яма («Наближається споминів повинь і затоплює душу мою...»), любовницею Ганною, яка «любить океанно» («Ганна»), касиршею книгарні, яка загинула під колесами трамваю («На розі»), Мариною, з якою він зустрічався «під крилом вітряка» («Як проходжу я мимо»), Наталочкою, у якої була любов з іншим ліричним героєм, яку поет мусив споглядати сповненим ревності («Кожен раз, коли прийду, одчине...»), товаришкою Женею, з якою міг «розвіяти муку» свою. Очевидно, пристрасний чоловік, який, відчуваючи в собі еротичну силу Дон Жуана, «колекціонував» жінок («Ну, чому ті хвилини кохання...»: «Ліза, Оля, і Вера, і Ніна, / поцілунки і сльози в гаю...»), вважав, що тільки він може зробити їх щасливими.

Поета проймала «До всіх любов... нема їй дна...» («П'янь»), хоч він усвідомлював, що віддатися любовному шалу з ними всіма він не може, тому йому лишалося «лиш плакати і жаліти / та кликати Інн або Марій...» («Любов»).

Сублімовані переживання Володимира Сосюри набували гіперболічного змісту, що притаманне петраркізму, на підставі поетики якого закоханий автор змальовував свої почуття та обрану жінку в космічних масштабах, вкладав у них універсальний сенс, про що свідчить вірш «Так ніхто не кохав», присвячений дружині Вірі Берзій, з якою мав шлюб 1922 р. Ставши хрестоматійним, цей твір є зразком світлої, досконалої людської природи, окриленої любов'ю, здатної одухотворювати світ, адже саме «в день такий на землі розцвітає весна / і тремтить од солодкої муки». За цілком очевидного перебільшення свого стану неабиякого душевного піднесення («Де ви бачили більше кохання?»), поет мав рацію, вдаючись до узагальнень, тому що воно в даний момент відбувається у ньому, а не в комусь іншому, як-не-як «через тисячі літ / лиш приходе подібне кохання». Разом із тим поет у вірші «Так ніхто не кохав...» мимоволі вказує на «подібне», тобто схоже у своїй несхожості сердечне почуття, бо закохані у всі часи переважно поведуться однаково, на хвилі внутрішнього піднесення прагнуть до одчайдушних, неординарних вчинків, вдаються до обіцянок, наприклад, дістати зірку чи місяць з неба. Володимир Сосюра, як і його ліричний герой, поводить як типовий закоханий, заявляючи «Я для неї зірву Оріон золотий». Можна сказати, вдавшись до оксюмору, що він типовий у своїй нетиповості, у прагненні декларативно осучаснити тему кохання в її найчистішому, сублімованому вигляді.

Сублімований образ коханої блокував розгортання лібіді, тому Володимир Сосюра не міг дозволити собі визволення підсвідомої енергії, реалізуватися в еротичній ліриці, на межі якої постійно зупинявся. Натомість у його любовних віршах відкривався простір для платонічних переживань в душі петраркізму («Ми казали про вічну любов, / і хотів я такої любови»), запевнень («Я нікого не можу любити, / бо тебе до нестями кохаю...»), нарікань («Милий образ і мій, і не мій, / весь залитий сльозами любови...»), клятв («Я тебе не забуду, а ти / одрубала до себе дорогу...»), страху втрати «єдиної» жінки («Я боявся тебе розлюбить / після того, що буде між нами...»), розчарувань («Є слово ніжніше на «лю», / та і його я вже не знаю») тощо.

Сердечний роман, як подружнє життя, з Вірою Берзіною минув досить швидко («Але ти не така, як учора, / не такий, як учора, і я»), як і короткочасне захоплення поетесою Оленою Журливою. Але й вона не відповідала його ідеалам. Згодом, у 1931 р, йому зустрілася актриса Марія Данилова, яка справді заповонила пристрасного коханця. Невдовзі їхня любовна пригода перетворилася на глибоку любов, закріплену тривалим шлюбом. Згадка про Марію вперше з'явилася у ліриці Володимира Сосюри безвідносно до конкретної жінки у вірші «Іду», протиставленої індустріальній Україні, як і загадкова Інна, що могла бути натяком і на образ з поезії «О панно Інно, панно Інно...» Павла Тичини.

Особливий інтерес викликає написаний 1925 р. вірш «Марія», коли ще поет не знав про існування Марії Данилової, з якою познайомився через чотири роки. Вони одружилися. Твір викликає враження збірного поняття ідеальної жінки, засвідчує втілену в ній повноту життя, просвітлення, самодостатність, викликає асоціації як з Богородицею, так і з культом дами. Разом з тим цей образ має значно ширший зміст, концентрує в собі вітальну енергію світу, цілісного у багатоманітних формах, відображену у різних символах, наділених смисловою повнотою. Жито завжди означало повноту життя, волошка – красу, мак – енергію світотворення, гай – земний і небесний рай. Дихання ліричного героя, наділене світлою силою людської душі, безпосередньо пов'язане з символом маку та «іменем печальним – Марія».

Ліричному героєві поряд з нею комфортно, його охоплює гармонія з навколишнім світом, дисонанси відлунюють за межами його свідомості як здогад ймовірного дисонансу, що загрожує світлому раю: «В небі хмари біжать... може буде гроза!?. / Зацвіли блискавиці над гаєм...». Він перебуває у стані споглядання зразкової жінки, яка ставить її в один ряд з провансальською Дамою серця, з образами Беатріче, яка вже з'являлася у віршах Володимира Сосюри, з Лаурою, з Прекрасною дамою Олександра Блока, з Блакитною панною Миколи Вороного тощо. Це дає підстави говорити про платонічну лірику поета у найвиразнішому її оформленні, про реалізацію стильової тенденції петраркізму у конкретній творчості українського митця.

Однак варто зазначити певну відмінність у трактуванні сублімованого розуміння жінки у творчості поетів, які перебували в різні віки на стильовій хвилі петраркізму. Адже Франческо Петрарка (як і Данте Аліг'єрі) у циклах «Канцоньєре», зображаючи ідеальний образ Лаури, спирався на конкретного прототипа. Натомість образ Марії в інтерпретації Володимира Сосюри має книжну, інтертекстуальну основу, передбачаючи появу у своєму житті реальної жінки, яка не зовсім збіглася з ідеалізованим зразком.

Інтуїтивне профетичне чуття поета вибухнуло на рівні підсвідомості, адже він ще не міг забути Констанції Рудзянської («Скільки днів пролетіло над нами!»), в його пам'яті ще були свіжі інтимні стосунки з Вірою Берзіною та любовний спалах до Олени Журливої, про що свідчать натяки у віршах «Жовтіє лист», «Дівчина на розі». Проекція ідеальної Марії на конкретну земну жінку зі збірки «Вибрані поезії» (1936), «Люблю» (1939) усувала розрив між платонічним й лібідозним переживаннями: «Я ждав тебе так довго, / Мою любов, мов зірку я беріг» («І ти прийшла»). Володимир Сосюра вбачає в ній тілесну і духовну субстанцію, що зазнає сакралізації у вірші «Марія», звертається до неї у молитовному просвітленні, повторюючи як рефрен її ім'я.

Поет знову вдається до авторемінісценцій гіперболи особистого сердечного почуття, що фокусує в собі всі часові й просторові координати любові, однак вони заслабкі переважити його ні з чим не порівняє кохання:

Якби помножити любов усіх людей,
ту, що була, що є, що потім буде, –
то буде ніч, моя ж любов, як день,
не знають ще чуття такого люди.

Володимир Сосюра усвідомлює себе творцем власної любові, уособленої в образі Марії, який відбито в астральних символах зірок, сонця, планет, а також квіток й очей, характерних для поетизмів петраркізму:

Якби зібрать красунь усіх віків,
повз мене хай ідуть вони без краю,
Марії я на них не промінюю,
ні одній з них не вклониться мій спів.

Марія заповнює тексти багатьох поезій Володимира Сосюри, який прагне метаморфоз, перевтілюється в солов'я, аби виспівати їй свою любов «на весь світ» («Соловей»), сфокусований тільки і тільки на ній, єдиний і неповторний: «...і зелень запашна / в твоїх очах відсвічує, Маріє, немов не тебе молиться вона, а й з нею – й я, квітки й рожеві води» («Дощ одшумів»). Сублимований у своїй довершеності образ цієї жінки лише зрідка набуває тілесного значення, наприклад, як у «Айстри», смуглої лілеї на золотому пляжі, стає джерелом енергетичного наповнення:

Ллється в губи вогонь,
з губ у серце моє, о Маріє,
з серця – в скроні мої й до нервових долонь, –
і в огні тім щасливо я млію...

Вона присутня в просторі любовних віршів навіть коли не названа або зашифрована під займенником Ти, але переважно трактована у метафізичному значенні, ототожнена з «вічності небом», з найкращою піснею («Ти»), криницею, з якої ліричний герой п'є кохання («Криниця»).

Порівняння безсилі передати авторське захоплення, жіночу суть Марії, тому ні небо, ні квіти, ні самоцвіти-каміння, ні задумані ріки не можуть відтворити сутності її очей у вірші-блазоні «Твої очі». Здається, між інших частин жіночого тіла в поезії Володимира Сосюри найчастіше йдеться про очі, що мають вже не тілесний, а духовний сенс, незмінний у віках: «В душі моїй ці очі сині / завжди, завжди» («Завжди»), «У морі відбилися зорі, / в душі моїй – очі твої» («На півдні»), «зір вогні» – «твої очі / в мою душу світять мені» («Ніч. І»). Вони постійно бентежать ліричного героя та його вразливого прототипа, викликають сердечні переживання: «...і, як птиця, солодко тріпоче, / серце від кохання у груді моїй» («Скільки раз»). Особливе магічне значення відведено символіці губ як безпосередньому виразу тілесних і душевних характеристик, місткої еротичної значущості: «Це губ твоїх малиновим соком / ти душу залила мою» («Дивлюсь на очі, сині й добрі...»).

Ці символи найчастіші в образній системі петраркізму. Серед них зустрічаються й сонце, без якого неможливо уявити любовної лірики. Хоч воно перетворилося на поетичний штамп, його й надалі застосовують для визначення жіночої досконалості. Не минув цієї традиції й Володимир Сосюра («Ти, як сонце, що встало з тумана...»), намагався навіть замінити небесне світило: «...і сонцем хотів би я стати, / щоб вічно світити тобі» («Я хочу, мов лагідний вітер...»). Ужитий троп для нього мав особистісний сенс, як й інші поетизми, що іноді взаємонакладалися, тому поет навіть дивувався власному відкриттю: «Невже це сонце – ти, моя Маріє, / що айстрою колись я називав?!» Попри те, що образ Марії став визначальним у любовній ліриці Володимира Сосюри, він не набув того домінуючого значення, що мала Лаура для Франческо Петрарки, ставши у ліриці флорентійського поета єдиним фактором розгортання ліричного сюжету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зборовська Н.В. Психологія і літературознавство. Київ : «Академвидав», 2003. 392 с.
2. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. [автор-укладач Ковалів Ю. І.] Літературознавча енциклопедія. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 607 с.

Г.И. Юзькив. Отличительные черты интерпретации женского образа в поэзии Владимира Сосюры. – Статья.

Аннотация. В статье раскрыты основные принципы петраркизма как стилистической тенденции в диахроническом измерении литературного процесса, определяющие характерологические особенности, которые высокими показателями сублимированности и платоничности оказали влияние на европейскую любовную лирику и в частности на украинскую, прежде всего на творческие поиски Владимира Сосюры.

Ключевые слова: петраркизм, любовная лирика, сублимация, платонизм, идеализация женщины, лирический герой.

H. Yuzkiv. The key features of Sosiura's interpretation of the image of a woman in the poetry. – Article.

Summary. This paper described the basic principles of Petrarchism as a stylistic trend in a diachronic dimension of the literary process and its defining characteristic features, which affected European love lyrics with high rates of sublimation and Platonism – Ukrainian literature especially, and Sosiura's creative thinking in particular.

Key words: Petrarchism, love lyrics, sublimation, platonism, idealization of a woman, lyrical hero.

Розділ 4

Медицина та фармація

G. Anbarcioglu

*a third year pharmacy foreigner student
International Humanitarian University,
Odessa, Ukraine*

V.A. Malinovskii

*Ph.D., Docent, Department of General and Clinical Pharmacology
International Humanitarian University,
Odessa, Ukraine*

IMMUNOTHERAPY OF CANCER

Summary. *The article dedicated immunotherapeutic approaches in treatment of cancer, including: direct administration of auto- and allogenic anti-tumor vaccines, employment of dendritic cells pulsed with specific tumor associated antigens, use of viral vectors for delivery of genes encoding for chimeric antigen receptors to T-cells, application of cytokines able to activate T-cells against tumor, and introduction of checkpoint inhibitors able to deduce T-cells anergy.*

Key words: *immunotherapy, vaccines, tumor associated antigens, T-cells, dendritic cells, chimeric antigen receptors, cytokines, checkpoint inhibitors.*

A unique feature of immune system is its ability to protect human body not only from infectious agents but also from cancer cells.

The first idea of a possible protective antitumor function of the immune system was expressed by Virchow in 1863, when he showed an immune infiltrate in tumor. Then Coley tried to use products, isolated from a mixture of killed bacteria of the *Streptococcus Pyogenes* and *Serratia Marcescens* species, as an antibacterial agent for patients suffering from malignant neoplasms.

In 1909, Erlich hypothesized that nascent mutated cells constantly appear in our bodies but the immune system constantly gets rid of them even before the onset of clinical symptoms. In the mid-20th century, it was shown that the growth of a transplanted tumor can be suppressed by the immune system. The results of these studies have convincingly shown the existence of tumor-associated antigens (TAA) and the presence of an immune surveillance system in the body. The inhibitory effect of Bacillus of Calmette and Guerin (BCG) on the growth of recurrent bladder cancer, which has even received clinical use, has also been discovered [1].

The immune response against cancer cells can be divided into three phases: 1) an innate immune response; 2) activation of specific T cells against cancer; and 3) destruction of tumor cells by T killer lymphocytes.

If oncogenic transformations are detected in the first scenario, the defective cells are usually removed by granulocytes, macrophages or Natural-Killers (NK) lymphocytes. During this phase, some of the tumor antigens are internalized by dendritic cells (DC) and their fragments presented by the major histocompatibility complex class II (MHC-II) to the effector cells. This step normally takes place in the lymph nodes, where DC transmit information about the oncogenic antigen to the effector naive T-lymphocytes [2].

Interaction between DC and naive T cells leads to the formation of a class of specific T cells, cytotoxic CD8+ T lymphocytes, which are able to recognize exposed tumor antigens on the surface of cancer cells and destroy them.

The last phase is the migration of CD8+ T lymphocytes to the tumor location site following the attack of tumor cells. CD8+ T-cells are able to kill tumor cell by two mechanisms: 1) either through the production of perforine and granzymes or 2) FAS-FAS-ligand interaction. Upon entrance granzymes into the cytoplasm of the target cell their serine protease triggers the caspase cascade, which is a series of cysteine proteases that subsequently lead to apoptosis. Alternatively, CD8+ T-cells are able to express the surface protein FAS-ligand, which can bind to FAS molecules (CD95L or Apo1L) expressed on the target cell. The FAS-associated death domain, so-called, FADD translocates in the cell, allowing recruitment of both procaspases 8 and 10, which lead to an alternative way conducting cells to apoptosis. Although FAS is the dominant death receptor pathway utilized by cytotoxic T lymphocytes, cytotoxic signaling via TNF receptor 1 (TNFR1) and TRAIL receptor (TRAILR) also converge on FADD and caspase-8 activity and lead to apoptosis [3].

The main immunological approaches in fighting cancer are summarized into five categories: 1) direct administration of immunogenic tumor antigens; 2) use of DC pulsed with specific tumor antigens; 3) application of specific T-cells loaded with immunogenic tumor antigens; 4) employing cytokines able to activate T-cells against tumor cells; 5) modifying the microenvironment by inhibiting stimuli able to induce T-cells anergy.

Several attempts have been made to develop antitumoral vaccines, which can be classified into three main categories, such as: 1) cell vaccines (tumor or immune cell); 2) protein/peptide vaccines; and 3) genetic (DNA, RNA, and viral) vaccines. Despite considerable efforts in developing cancer vaccines, only a few of them have reached clinical approval and medical practice.

Autologous tumor vaccines prepared using patient derived tumor cells represent one of the first types of cancer vaccines tested. Tumor cells, which harvested from the tumor site, irradiated, combined with immunostimulatory adjuvant molecules, for example, BCG or alum and re-inoculated in patients. Last generation of autologous vaccine able to express IL-12, a key cytokine that promote helper Th1 immunity, showed also strong tumor suppression accompanied by high IFN- γ production and increased activation of cytotoxic T lymphocyte (CTL) and natural killer (NK) cells [4].

Allogeneic whole tumor cell vaccines, which typically contain two or three established human tumor cell lines, mainly used with the purpose to overcome many limitations of autologous tumor cell vaccines, such as the difficulty to obtain a large number of immunogenic cancer cells from the tumor site and associated cost.

According to the second abovementioned approach dendritic cells can be employed to synthesize anti-tumor vaccines as an alternative to cancer cells, DCs are the most potent antigen-presenting cells (APC), which in the peripheral tissues uptake, process and present host-derived antigenic peptides through the MHC type II to naive T lymphocytes in the lymphoid organs. Outside the body DC can be generated in culture made from peripheral blood-derived mononuclear cells (PBMC). Made by this way the final anti-cancer carriers pulsed with TAA and IL-2 and are administrated back in patients to induce anti-tumor immunity. Up today the only DC-based vaccine used in clinic is the Sipuleucel-T [5].

The main limitation of usage individualized whole tumor cells or DCs is the complex procedure of preparation autologous vaccines. To a certain extent, these limitations can be overcome by the introduction of peptide vaccines. Most peptide-based vaccines in clinical trials target certain oncofetal antigens (MUC-1, CEA), cancer-testis antigens or cell differentiation-associated antigens. Although these vaccines were able to induce antigen-specific T cell responses, clinical outcomes have been not so encouraging [6].

It should be emphasized that TAAs generally exhibit weak anti-cancer activity and require additional immunostimulatory adjuvants for generation effective immune response. Recently acquired data suggest that the activation of innate immunity is required to drive adaptive immune responses. Adaptive immune responses are preceded by, and dependent on, innate immunity receptors, which could be triggered by microbial components. The coordination of innate and adaptive immunity is assured by the so-called toll-like receptors (TLRs) on the surface of cytoplasmic membrane of dendritic cells, and activated by direct contact with conserved moieties either pathogen itself or pathogen-associated molecular patterns of infected cells. Activation of TLR is able to reinforce adaptive response against both pathogens and cancer cells. The use of attenuated pathogens with the ability to enhance their action toward the TLR has been proposed for anticancer immunotherapy. A classic example of exploring this approach is the Bacillus Calmette-Guerin (BCG) vaccine from attenuated strains of *Mycobacterium bovis*. Furthermore, this type of vaccine is the most used in the world. BCG administration after transurethral resection is the standard treatment for non-muscle invasive bladder cancer.

Another strategy to deliver TAA to the patients affected by cancer is the use of viral vectors. An oncolytic herpes simplex virus type 1 (HSV-1), encoding for granulocyte macrophage colony-stimulating factor (GM-CSF), named T-VEC (talimogene laherparepvec), has been employed for treating patients with advanced malignant melanoma and has demonstrated good efficacy [7].

Despite the considerable progress made in the field of anti-tumor vaccine therapy, currently only Sipuleucel-T, BCG, and T-VEC are used in clinical practice.

Recently, another and the most promising strategy for increasing specificity of T-lymphocytes against TAA has been developed and got its name as CAR technology. The CARs (chimeric antigen receptors) are chimeric transmembrane receptors constructed by fusion of an antigen specific single-chain variable fragment against TAA and CD3 intracellular domain of T-cell receptor (TCR). The standard procedure includes transfection of a viral vector, carrying a gene encoding for CAR, to the patient's autologous T-cells with the result of expression on the surface of T lymphocytes a highly specific receptor against its oncological TTA target. The

CARs can be divided into first, second and third generation depending on the presence in the chimeric gene of none, one or more co-stimulatory intramembrane domains of CD28, 4-1BB, and OX40 [8].

The idea of generating highly selective T-cells against oncological TAA prompt to the design of several clinical trials aimed to verify in the clinic the areas efficacy of CAR. To our regret, despite ongoing success in treatment of CD19+ B-cell hematologic malignancies, the analogous results have not been obtained in the solid tumors. The main cause of such failure is the difficulty to identify effective TAA, against which the immune attack should be directed [9].

Three-four decades ago, it has been observed that some solid tumors, such as renal cell carcinomas and melanoma, were more immunogenic than others were because they showed a positive regressive dynamics upon administration of high doses of cytokines and at the same time were resistant to the conventional chemotherapy. Interestingly, cytokine therapy provided robust benefit only in a subset of patients, who developed autoimmune reactions. Several cytokines have been employed in the clinical practice but only two of them, namely IL-2 and IFN have found clinical application. Attempts of direct administration of cytokine mixtures, known under a name of “multikine”, led to the controversial results. Although initially cytokine IL-15 showed promising anti-cancer results, its use in clinic is limited by its short half-life *in vivo* [10].

Actions on the inhibitory microenvironment, in which the T-cells mature, represent another approach of controlling tumor growth. There are several inhibitory receptors on T-cell membrane (CTLA-4, PD-1, TIM-3, BTLA, VISTA, LAG-3), which can be targeted by so-called checkpoint inhibitors, such as CTLA-4 inhibitors and PD-1/PDL-1 inhibitors that act by deleting the microenvironment suppressive effect on T-cells, letting them wake up from anergy, be reactivated and carry out their anticancer function. Some of them already have been tested in clinical trials, but at the present, only ipilimumab has used in clinic for treatment advanced malignant melanoma [11].

Concluding this short review it should be noted that the immune system is able to protect humans not only from infectious pathogens, but also from cancer. Cancer, especially in later phases, is responsible for immunosuppressive activity against immunocompetent cells, producing an array of inhibitory molecules, effects, and mechanisms, including: cytokine TGF-beta, IL-10, prostaglandins (PGs), activation-induced T-cell death (AICD) mechanism, FAS counterattack, impaired expression of T-cell receptor ζ chain, disruption of activation of NF κ B in T-cells, mechanisms of resistance of tumor cells to cytotoxicity, disruption of induction of apoptosis, expression of membrane complement regulatory proteins by tumor cells, evasion of immune reactivity by tumor cells, disruption of antigen processing and presentation by tumor cells, reduced expression of MHC class I determinants [12]. This list of internal cancer cell self-defense mechanisms can be seen as excellent targets for development of new anti-cancer drugs.

REFERENCES

1. Villasor R.P., Fetalino M.S., Ramirez A.T. The clinical use of BCG vaccine in stimulating host resistance to cancer. *Philippine Journal of Surgery and Surgical Specialties*. 1963. V. 18. № 2. P. 85–93.
2. Loose D., Van de Wiele C. The immune system and cancer. *Cancer Biotherapy & Radiopharmaceuticals*. 2009. V. 24. № 3. P. 369–376.
3. Kaplan M.J. et al. TRAIL (Apo2 ligand) and TWEAK (Apo3 ligand) mediate CD4+ T cell killing of antigen-presenting macrophages. *Journal of Immunology*. 2000. V. 164. № 6. P. 2897–2904.
4. Petrizzo A., Tagliamonte M., Tornesello M., Buonaguro F.M. et al. Systems vaccinology for cancer vaccine development. *Expert Review of Vaccines*. 2014. V. 13. № 6. P. 711–719.
5. Kantoff P.W., Higano C.S., Shore N.D., Berger E.R. et al. Sipuleucel-T immunotherapy for castration-resistant prostate cancer. *The New England Journal of Medicine*. 2010. V. 363. № 5. P. 411–422.
6. Buonaguro L., Petrizzo A., Tornesello M.L., Buonaguro F.M. Translating tumour antigens into cancer vaccines. *Clinical and Vaccine Immunology*. 2011. V. 18. № 1. P. 23–34.
7. Kohlhapp F.J., Zloza A., Kaufman H.L. Talimogene laherparepvec (T-VEC) as cancer immunotherapy. *Drugs of Today* (Barcelona). 2015. V. 51. № 9. P. 549–558.
8. Hu Y., Tian Z.G., Zhang C. Chimeric antigen receptor (CAR)-transduced natural killer cells in tumour immunotherapy. *Acta Pharmacologica Sinica*. 2018. V. 39. № 2. P. 167–176.
9. Dinh T.N., Onea A.S., Jazirehi A.R. Combination of celecoxib (Celebrex®) and CD19 CAR-redirected CTL immunotherapy for the treatment of B-cell non-Hodgkin's lymphomas. *American Journal of Clinical and Experimental Immunology*. 2017. V. 6. № 3. P. 27–42.
10. Guo Y., Luan L., Patil N.K., Sherwood E.R. Immunobiology of the IL-15/IL-15Ra complex as an antitumour and antiviral agent. *Cytokine & Growth Factor Review*. 2017. V. 38. P. 10–21.

11. Della Vittoria Scarpati G., Fusciello C., Perri F., Sabbatino F. et al. Ipilimumab in the treatment of metastatic melanoma: management of adverse events. *OncoTargets and Therapy*. 2014. V. 19. № 7. P. 203–209.
12. Chambers W.H., Rabinowich H., Herberman R.B. Mechanisms of Immunosuppression. *Holland-Frei Cancer Medicine*: monograph / Kufe D.W., et al. editors. 6th edition. Hamilton (ON) : BC Decker, 2003.

Г. Анбарсіоглу, В.А. Малиновський. Імуноterapia рака. – Стаття.

Анотація. Стаття присвячена імунотерапевтичним підходам до лікування рака, в тому числі: прямому використанню ауто- і алогенних протипухлинних вакцин; застосуванню дендритних клітин зі специфічними пухлинними антигенами; використанню вірусних векторів для доставки генів, що кодують рецептори химерних антигенів, у Т-клітини; впливу цитокінів, здатних активувати Т-клітини проти пухлини; і впровадженню циклічних інгібіторів, здатних блокувати інгібування Т-клітин.

Ключові слова: імуноterapia, вакцини, пухлинні антигени, Т-клітини, дендритні клітини, химерні антигенні рецептори, цитокіни, циклічні інгібітори.

Г. Анбарсіоглу, В.А. Малиновский. Иммуноterapia рака. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена иммунотерапевтическим подходам к лечению рака, в том числе: прямому использованию ауто- и аллогенных противоопухолевых вакцин; применению дендритных клеток со специфическими опухолевыми антигенами; использованию вирусных векторов для доставки генов, кодирующих рецепторы химерных антигенов, в Т-клетки; влиянию цитокинов, способных активировать Т-клетки против опухоли; и внедрению циклических ингибиторов, способных блокировать ингибирование Т-клеток.

Ключевые слова: иммуноterapia, вакцины, опухолевые антигены, Т-клетки, дендритные клетки, химерные антигенные рецепторы, цитокины, циклические ингибиторы.

УДК 378.147.016:616.5

Ю.Д. Гричениченко

студентка 5 курса

Одесского медицинского института

Международного гуманитарного университета,

г. Одесса, Украина

Э.Л. Маркина

кандидат химических наук,

доцент кафедры медицинской химии и биологии

Одесского медицинского института

Международного гуманитарного университета,

г. Одесса, Украина

КОСМЕТОЛОГИЯ И ЛЕЧЕБНАЯ КОСМЕТИКА

Аннотация. В статье приведен анализ литературных данных и практических работ по современной косметологии, лечебной косметике, нутрикосметике, улиткотерапии.

Ключевые слова: состояние кожи, косметика, косметические препараты.

Современная косметология решает вопросы исправления недостатков внешности человека. Для этого врачи-косметологи изучают причины, вызывающие различные нежелательные эффекты на коже, разрабатывают способы их устранения и коррекции.

Уход за кожей лица представляет собой непростую задачу, которую возможно разрешить, придерживаясь основных правил по уходу за кожей. Они одинаковы для всех, независимо от возраста и типа кожи. Индивидуально подбираются лишь сами косметические средства.

Производство косметики не требует проведения глубоких исследований и клинических испытаний. Качество косметики заключается в том, чтобы ее продукция не содержала различных микроорганизмов.

В противовес этому лечебная косметика представляет собой косметику, которая содержит лекарственные средства. Такую косметику относят к категории космецевтики (косметика и фармацевтика).

Космецевтика сформировалась на стыке косметологии и фармакологии, а также народной и традиционной (неофициальной) медицины. Считают, что этот термин упоминался еще в 1961 г. Рэймондом Ридом. По другим сведениям, словосочетание «космецевтика» было предложено А. Клигманом позже, в 1980 г.

В настоящее время основной проблемой космецевтики является создание законодательного регулирования космецевтических продуктов. Если производственный выпуск косметики предполагает, что продукция не содержит микроорганизмов, то для лекарственных препаратов этот процесс более сложен. Прежде чем новое лекарство появится на прилавке, требуется большой промежуток времени для его исследований. По мнению FDA (Food and Drug Administration), косметика не может быть одновременно и медикаментом, и лекарством. В то же время некоторые виды косметики могут относиться как к косметике, так и к лекарствам. Так, обычные шампуни очищают волосы от грязи, а те, которые предназначены для устранения перхоти, относятся к лекарственным препаратам. Зубная паста, содержащая fluoride, дезодоранты и средства от пота, увлажняющие кремы, обладающие солнцезащитными свойствами, считаются косметикой и лекарственными препаратами.

Существует еще один способ улучшения состояния кожи, волос и ногтей. Он заключается в том, что к пище добавляют биологически активные добавки (БАД). Последние отличаются от лекарственных средств более низкой концентрацией действующих веществ и меньшим риском побочных эффектов. Изучением добавок к пище, БАД, и полученного при этом результата занимается **нутрикосметика**. Она возникла во Франции в 80 годы. В Европе появились «таблетки красоты», которые использовали от преждевременного старения кожи вследствие увеличения возраста и стрессов. Известно также, что в Японии еще раньше (60 годы) появились похожие таблетки. Вещества, содержащиеся в них, способствовали улучшению состояния кожи.

Статистические данные [1] свидетельствуют о том, что во Франции принимают «таблетки красоты» около 20% женщин. Аналогичные сведения получены от американских и японских женщин [2].

По своему воздействиюнутрикосметические средства делятся на несколько групп:

- средства для оздоровления и придания естественного блеска волосам и ногтям;
- средства, сводящие к минимуму результаты старения кожи;
- антицеллюлитные препараты,
- противоотечные средства,
- таблетки для похудения;
- средства для безопасного загара.

В области современной косметологиинутрикосметические препараты получили широкое распространение. Связь между косметическими средствами, процедурами и БАДами становится все более очевидной.

Косметологи считают, что насыщение кожи, волос, ногтей полезными веществами должно заполнять пространства между слоями, а увлажнители помогают клеткам кожи поглощать и удерживать влагу в этих слоях [1].

Наиболее часто в составенутрикосметических препаратов используются такие компоненты:

- витамин А, который способствует обновлению клеток; а также стимулирует синтез коллагена, улучшает качество вновь образующейся ткани;
- витамины группы В, защищающие кожу, участвующие в синтезе белков;
- витамин С, стимулирующий хорошее кровообращение. Участвует в регулировании окислительно-восстановительных процессов, углеводного обмена, свертываемости крови, регенерации тканей; уменьшает сосудистую проницаемость;
- коэнзим Q10, замедляющий процессы старения, повышает эластичность и тонус кожи, уменьшает глубину морщин;
- витамин Е, надежно защищающий от ультрафиолета, предотвращает образование тромбов и способствует их рассасыванию, улучшает питание клеток;
- базовые жирные кислоты, которые делают кожу эластичной;
- цинк, способствующий росту густых волос.

В настоящее время используется трансдермальная сухая натуральная космецевтика hand-made по уходу за кожей лица и всего тела. «Ахаслим» – препарат, который является природным стимулятором

пролиферации дермальных фибробластов. Биологически активные вещества, входящие в регенерационную слизь улиток *Achatina fulica* (Ахатина фулика), выделяются и обезвоживаются, а затем высушиваются. Авторы [3] названного препарата, чтобы не вносить консерванты и стабилизаторы, применили хорошо известный метод консервации и сохранения полезных свойств – сушку. Учитывая современные научные знания в области биологии высокомолекулярных соединений, им удалось создать препарат, который не теряет свои уникальные косметологические свойства на протяжении многих лет хранения. После разведения (прямо в оригинальной упаковке) дистиллированной или кипячёной водой «Ахаслим» готов к применению.

К процедурам по уходу за кожей лица и тела сейчас относят популярную улиткотерапию. Она заключается в использовании в косметологических процедурах слизи улиток (*Achatina fulica*), которая существенно улучшает состояние эпидермиса.

Ахатина гигантская обитает в прибрежной части Восточной Африки, где относительно высокие температуры сочетаются с высокой влажностью.

Сегодня улитка встречается в южной Эфиопии, южном Сомали, Кении, Танзании и северном Мозамбике. В конце XIX века и в начале XX века улитка с помощью человека была завезена в Индию, Маврикий, Шри-Ланку, острова Малайского архипелага, Калимантан и в Таиланд. Во время Второй мировой войны японские и американские военные способствовали появлению улиток на востоке (Гуам, Гавайские и Марианские острова, Калифорния) [4].

Во второй половине XX века моллюск был зарегистрирован в Новой Гвинее, Новой Ирландии, Новой Британии, Таити, Новой Каледонии, Вануату и Американском Самоа. Наконец, в конце XX века улитка была обнаружена на островах Карибского моря (Гваделупе и Мартинике) [5]. Улитки встречаются в прибрежных низменностях, речных долинах, светлых лесах, кустарниковых зарослях и полях сельскохозяйственных культур [5; 6], для которых они являются вредителями.

Основная ценность ахатин – их слизь. При изучении химического состава секрета представленных моллюсков специалисты выявили в нём аллантаин натуральный. Известно [7], что это вещество активно участвует в регенерации клеток. Фермент выступает в виде антиоксиданта. Аллантаин влияет на ткани на клеточном уровне. Поэтому быстро заживают даже достаточно серьёзные повреждения. Помимо аллантаина, секрет содержит белки коллаген и эластин [8]. Они отвечают за упругость и гладкость эпидермиса. Коллаген и эластин являются необходимыми протеинами для формирования соединительной ткани. Благодаря им кожный покров обретает первоначальную красоту, что заметно улучшается внешний вид. В улиточной слизи установлено наличие пептидов и витаминов. Пептиды относят к природным антибиотикам [9]. Они уничтожают патогенную микрофлору на эпидермисе, формируют барьерный слой. Кожа получает массу питательных веществ.

Врачи-косметологи знают, что для поддержания нормального состояния кожных тканей человека ему нужны витамины. В улиточном секрете обнаружено достаточное их количество. Среди самых полезных витаминов обнаружен ретинол, токоферол и аскорбиновая кислота, которые в совокупности улучшают состояние кожи [10]. Присутствие в улиточной слизи гликолевой кислоты [11] способствует удалению ороговевших частичек с верхнего слоя эпидермиса. Благодаря этой кислоте новые клетки кожного покрова быстрее образуются. В секрете обнаружен и арахан сульфат – вещество, состав которого можно сравнить с гиалуроновой кислотой. Арахан сульфат предотвращает преждевременное старение тканей. Также он значительно повышает эластичность кожи.

Согласно результатам [12] пара процедур улиткотерапии даёт поразительный омолаживающий эффект. Происходит уменьшение размера пор и осветление тона кожи лица, пропадают мелкие заломы и морщины, исчезает сухость, шелушение и раздражение на коже, рассасываются синяки и мешки под глазами, повышается тонус, гладкость и упругость эпидермиса. В большинстве случаев процедуры проводятся для заживления на коже ссадин и ран различного характера.

Улитки ахатины используются и в массажной практике. Польза и вред слизи моллюсков изучались неоднократно. Было установлено [13], что регулярные процедуры укрепляют кровеносные сосуды и повышают микроциркуляцию крови.

Помимо общей пользы для кожи, ахатины используются в качестве отличного мягкого пилинга. Что касается массажа, регулярные процедуры помогают бороться с псориазом и целлюлитом. Благодаря активным компонентам, которые содержатся в слизи, целлюлит постепенно начинает расщепляться. Кожа обретает гладкость, становится чистой. В то же время нужно отметить, что нельзя злоупотреблять вышеуказанной терапией. Ее курс можно проводить длительностью от 1 до 2 месяцев. Частота процедур

не должна превышать трех раз в неделю [14]. Особенностью слизи улиток является то, что она не имеет противопоказаний к использованию.

Таким образом, проведенный анализ литературных данных и практических работ показывает, что современная косметология, лечебная косметика, нутрикосметика помогают косметологам решать вопросы по исправлению недостатков внешности человека.

ЛИТЕРАТУРА

1. Космецевтика. URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki/космецевтика>.
2. Нутрикосметика. URL : <https://www.wday.ru/krasota-zdorovie/encyclopedia-zdorovia/nutrikosmetika-krasota-vtabletkah>.
3. Ахаслим. URL : <https://achaslim.pulscen.com.ua/>.
4. Pears N.V. Basic Biogeography. 2nd edition. Routledge, 1985. ISBN 978-0582301207.
5. Barker, Gary M. Molluscs as Crop Pests. CABI, 2002. 576 p. ISBN 978-0851993201.
6. Moore, Beverly A. Alien Invasive Species: Impacts on Forests and Forestry. Forest Resources Development Service Working Paper FBS/8E (November 2005).
7. Алантоин в косметике. URL : <http://womanadvice.ru/alantoin-v-kosmetike>.
8. Эластин. URL : <https://iakosmetolog.ru/preparat/elastin.html>.
9. Пептиды. URL : <https://iakosmetolog.ru/preparat/peptidy.html>.
10. Башура А.Г., Пеклина Г.П., Черемсина В.Ф. Дерматология : учебное пособие для студентов. Харьков : Основа, 2014. 296 с.
11. Гликолевая кислота. URL : https://cosmetic.ua/glikolevaya_kislota_v_kosmetike.
12. Ахатины в косметологии. URL : <https://more-vsego.net/ahatiny-v-kosmetologii-polza-i-vred.html>.
13. Массаж ахатидами. URL : <https://tutknow.ru/medicina/5307-kak-delat-massazh-ahatinami-v-domashnih-usloviyah.html>.
14. Ахатины. Польза и вред. URL : <https://womane.ru/axatiny-kosmetologii-polza-vred-ulitok-massazh-omolozhenie-kozhi.html>.

Ю.Д. Гріченіченко, Е.Л. Маркіна. Косметологія і лікувальна косметика. – Стаття.

Анотація. У статті наведено аналіз літературних даних і практичних робіт із сучасної косметології, лікувальної косметики, нутрикосметики, уліткотерапії.

Ключові слова: стан шкіри, косметика, косметичні препарати.

Yu. Grichenichenko, E. Markina. Cosmetology and therapeutic cosmetics. – Article.

Summary. The article provides an analysis of literature data and practical work in modern cosmetology, medical cosmetics, nutricosmetics, snail therapy.

Key words: skin condition, cosmetics, cosmetic preparations.

Е.Л. Маркіна

кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедри медичної хімії та біології
Одеського медичного інституту
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

О.М. Новицька

магістрант 5 курсу фармацевтичного факультету
Одеського медичного інституту
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

Ю.А. Талько

магістрант 5 курсу фармацевтичного факультету
Одеського медичного інституту
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСТИВОСТЕЙ ТА ВПЛИВУ НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ СИНТЕТИЧНИХ І ПРИРОДНИХ НООТРОПНИХ РЕЧОВИН

Анотація. У статті представлений літературний аналіз властивостей та впливу на стан людини синтетичних та природних ноотропних речовин, їхнє використання в різних ситуаціях.

Ключові слова: ноотропи, природні ноотропні речовини, рацетами, стан людини.

За останні роки спостерігається зростання захворювань нервової системи і психічної патології [1]. Серед нейро- та психотропних препаратів заслуговують уваги ноотропні препарати, які підвищують стійкість центральної нервової системи до дії екстремальних факторів і застосовуються у випадках інтоксикаціях, травмах, гіпоксії, розумовій недостатності в дітей та людей похилого віку, у випадках алкоголізму, епілепсії, порушень мозкового кровообігу [2].

У 1964 році румунськими фармакологами С. Giurgea і V. Skondia був синтезований перший препарат цієї групи – **пірацетам**. Подібно до психостимуляторів препарат підвищував розумову працездатність, полегшував процеси навчання, поліпшував пам'ять і в той же час не проявляв побічних ефектів. Для групи препаратів, що характеризувались властивостями подібними пірацетаму, С. Giurgea в 1972 році запропонував термін **ноотропи** [3].

Після успішного впровадження в лікувальну практику пірацетаму було синтезовано більше 10 оригінальних ноотропних препаратів піролідинового ряду. До нього відносяться: оксірацетам, анірацетам, етірацетам, прамірацетам, дупрацетам, ролзірацетам, цебрацетам, нефірацетам, ізацетам, детірацетам та інших. Останні речовини отримали ще назву **«рацетами»**, оскільки мали подібну хімічну будову. Слідом за ними стали формуватися і інші групи ноотропних препаратів, до яких входили холінергічні, ГАМК-ергічні, глутаматергічні та пептидергічні [4–6].

На світовому фармацевтичному ринку за останні 25 років з'явилося близько 44 непатентованих (INN) ноотропних препаратів, на основі яких фармацевтичні фірми створили приблизно 200 торговельних марок. Із кожним роком ця група ліків поповнюється новими препаратами. До них відносяться прамирацетам (промистар), деанола-ацеглумат (нооклерин), меклофеноксат, кортексин, мінісем, фенотропіл. На відміну від традиційних, нові препарати мають меншу токсичність, кращі фармакокінетичні характеристики [7; 8]. Треба відмітити, що серед синтезованих ноотропних препаратів немає жодного без побічної дії.

Автори робіт [7; 8] зазначають, що побічні дії ноотропних препаратів спричиняють:

- 1) безсоння (пірацетам, енцефабол, пікамілон, пантогам, меклофеноксат);
- 2) сонливість (пірацетам, фенібут);
- 3) порушення сну (ГАМК, енцефабол, бемітіл);
- 4) запаморочення, головний біль, подразливість (пірацетам, енцефабол, пікамілон, пантогам, меклофеноксат);
- 5) тремтіння, підвищення сексуальної активності (пірацетам, енцефабол, пантогам, меклофеноксат);
- 6) нудоту (пірацетам, ГАМК, енцефабол, фенібут, пікамілон, бемітіл) та інші симптоми.

Побічні дії ноотропів зумовлені підсилюючим терапевтичним ефектом деяких антидепресантів, більшості антиконвульсантів, які застосовуються в педіатричній практиці, мінімізують наслідки (пізню діскінезію) тривалого прийому нейролептиків. Аміналон посилює дію та побічний ефект багатьох снодійних, протисудомних засобів та бензодіазепінів. У перші дні лікування аміналоном можливі коливання АТ. Натрію оксидобутірат посилює ефекти анальгетиків і наркозних препаратів. Під час тривалого приймання великих доз виникає гіпокаліємія. У випадку швидкого внутрішньовенного введення та передозування натрію оксидобутірату можлива зупинка дихання. Піридитол посилює побічні ефекти пеніциламіну, препаратів золота та сульфасалазину. У пацієнтів із ревматоїдним артритом існує ризик виникнення реакцій підвищеної чутливості, імунопатологічних реакцій, а також порушення смакової чутливості і функції печінки. Фенібут посилює ефекти і побічні дії проти паркінсонічних засобів, нейролептиків, снодійних, наркозних препаратів і наркотичних анальгетиків.

Поряд із синтезованими ноотропами існують ноотропні речовини, що містяться у природних джерелах [9].

В наші дні сучасні лікарі і фармацевти все більше звертаються до природних речовин, які використовуються в лікувальних цілях з давніх часів. Дія природних, екологічно чистих речовин більш м'яка, ніж у фармацевтичних засобів, а вплив на організм є більш тонким, гармонійним, без шкідливих побічних ефектів [10–12].

Терапевтичний ефект натуральних ноотропних речовин повільніший, ніж фармакологічних засобів, але через певний час (може бути декілька тижнів від початку їх прийому) відмічається покращення когнітивних функцій (запам'ятовування, концентрація уваги), збільшується здатність до навчання, стимулюються інтелектуальні функції. Ці ефекти виникають унаслідок поліпшення кровообігу мозку, стимулювання енергетичного обміну в клітинах мозку, оптимізації біоенергетичних процесів у нервових клітинах, поліпшення роботи та захисту нейронів. Ефективність відмічених речовин полягає в тому, що вони забезпечують мозок необхідними поживними речовинами, які часто відсутні у харчовому раціоні людини, нейтралізують пошкодження вільних радикалів, тобто уповільнюють процес старіння мозку, збільшують енергію, кисень і потік поживних речовин у мозок, зменшують запалення головного мозку, захищають мозок від токсинів, стимулюють виникнення нових здорових клітин головного мозку, збільшують нейропластичність, здатність мозку змінюватися, підвищують стійкість до стресу [11].

До природних ноотропів відносяться: амінокислоти, пролін, гліцин, тирозин, таурин, глутамінова і γ -аміномаєляна кислоти, що містяться в ряді продуктів. До таких продуктів відносяться яловичина, м'ясо птахів, печінка, риба, молоко, кисломолочні і морепродукти, крупи (вівсяна, гречана, рис), авокадо і банани, соя, гарбузове насіння, мигдаль, арахіс та кунжут [13].

Так, у разі поганого настрою потрібно вживати рибу та хурму. Для стресостійкості і кмітливості рекомендується м'ясо і горіхи. Якщо людина стає неухважною, то пропонуються продукти, що містять магній, якого достатньо в картоплі, бобових, гарбузовому насінні, овочах зеленого кольору, морській капусті, гречаній, пшоняній і вівсяній кашах, цільнозерновому хлібі, горіхах, папайї і авокадо, желатині, зелені (петрушка і шпинат).

У випадку нудьги організм можна підтримати продуктами, багатими на пептиди, омега-3ненасиченими жирними кислотами, серотоніном, триптофаном і вітамінами групи В. Найбільше їх знаходиться у скумбрії, сьомзі, оселедці, трісці, лососі, курячому бульйоні, морській капусті, гречаній і вівсяній кашах, будь-якому сорті сиру, фруктах і овочах з яскравим забарвленням.

Існує твердження, що ноотропні засоби – це фармакологічні пустушки, а їхня передбачувана ефективність нічим не підкріплена. Однак є багато відомих натуральних препаратів, позитивний вплив яких доведено науковими дослідженнями [9].

Гліцин добре відомий як безпечний і поширений ноотроп. Це проста амінокислота, яку ми отримуємо з їжі, і медичні дослідження підтверджують ефективність речовини. Науково доведено, що гліцин, потрапляючи в мозок, провокує викид ГАМК – гальмівного нейромедіатора, який впливає на центральну нервову систему. Гліцин абсолютно безпечний навіть у великих дозах. Гліцин також активізує діяльність NMDA-рецепторів, які відповідають за пам'ять. Крім седативного ефекту, гліцин надає позитивний вплив на розумові здібності, особливо за умови довгострокового вживання [14].

Таурин добре відомий всім любителям енергетичних напоїв. Речовина міститься у всіх живих організмах. Таурин впливає на центральну нервову систему, активізує розвиток клітин у гіпокампі, який багато в чому визначає когнітивні здібності людини, особливо пам'ять [15].

Готу кола (центелла азійська) – рослина, яка поширена у тропічних країнах. У ній містяться речовини, що стимулюють викид ацетилхоліну, що регулює швидкість передачі сигналів у синаптичних вузлах. У нашому кліматичному поясі вона не проростає, але її екстракт можна придбати в аптеках. На Сході вважається, що тривале вживання центелли азійської покращує пам'ять і розумові здібності [16].

Гінкго дволопатеве – одне з найбільш живучих рослин у світі, стійкий до хвороб і паразитів, легко переносить холод, проростає в Китаї. Ноотропний вплив рекомендованих доз гінкго здебільшого нормалізує стан людини. Якщо в неї до прийому препарату були проблеми з концентрацією уваги, настроєм, працездатністю, то після його вживання ефект буде відчутний відразу. Гінкго використовується для запобігання розвитку недоумства і під час лікування інших захворювань мозку [17–19].

Родіола. Ще одна східна рослина, яка приводить тиск у норму, позитивно впливає на роботу серця, поліпшує апетит, стимулює ЦНС. Вчені прийшли до висновку, що родіола збільшує витривалість організму в цілому, а також позитивно позначається на розумових здібностях. Також родіола впливає на вироблення серотоніну. У разі його нестачі рослина відновлює кількість гормону до нормальних значень, але не стимулює його надлишкового утворення [20].

L-тианін відносять до ноотропної речовини, що міститься в зеленому чаї. Причина, з якої не відчувається яскраво вираженого ефекту після випитої однієї чашки чаю, пов'язана з невеликою його концентрацією. Концентрований L-тианін можна купити в аптеці. Ноотропний ефект проявляється в тому, що після прийнятої достатньої дози L-тианіну людина відчуває спокій і умиротворення, не втрачаючи при цьому уваги [21].

Левзея – рослина, настоянка якої має відчутну ноотропну дію. Її можна придбати в аптеці, вона абсолютно нешкідлива, а ефект відчувається відразу ж після вживання. Левзею часто використовують спортсмени через її тонізуючу дію, що збуджує центральну нервову систему, знімає втому [22].

До природних ноотропів відноситься і **Лецитин**. Він посилює активність АТФ-ази, є найбільш важливим антагоністом холестерину. Приблизно 60% жирних кислот соєвого лецитину становить лінолева кислота. Лецитин допомагає під час лікування патології печінки. Завдяки своїй здатності проникати через гематоенцефалічний бар'єр сприяє регулюванню життєво важливих процесів у центральній нервовій системі. Він значно скорочує процес відновлення після фізичного напруження, підвищує адаптаційні можливості ЦНС, прискорює процес відновлення. Лецитин є основною складовою частиною мієлінової оболонки мозку і нервових волокон (приблизно 30% мозку складається з лецитину), а також клітинних мембран. Його дефіцит викликає драгливість, втому, стомлюваність, погіршення пам'яті, безсоння, порушення функцій печінки. В організмі лецитин синтезується в невеликій кількості, але цього недостатньо. Найбільш багаті лецитином такі продукти, як яйця, печінка, соя, арахіс. Лецитин тваринного походження є більш тугоплавким і не настільки ефективний, а та кількість рослинного лецитину, яка надходить у наш організм з їжею, не задовольняє повністю потреб організму. Це пов'язано з тим, що велика кількість лецитину втрачається під час стресів, підвищених фізичних і психічних навантажень. Тому необхідно вживати його як добавку до їжі [23].

Барвінок малий. Він належить до сімейства кутрових. Галенові препарати із його трави мають судинорозширювальну, гіпотензивну та слабку седативну властивість. Вони розширюють переважно судини головного мозку, посилюють мозковий кровотік постачанням до мозку кисню, нормалізують показники згортання крові за рахунок зниження вмісту прокоагулянтів, покращують показники тромбоеластограми, підвищують антикоагулянтну активність плазми, стійкість капілярів. Алкалоїди барвінку малого вибірково діють на мозковий кровообіг, знімаючи спазм артерій і підвищуючи тонус вен, зменшують зону ішемії при мозкових інсультах [24].

Таким чином, аналіз літературних даних свідчить, що ноотропні препарати дозволяють організму пристосуватися до впливу різних несприятливих оточуючих факторів. Терапевтичний ефект

натуральних ноотропних речовин повільніший, ніж фармакологічних засобів, але дія природних, екологічно чистих речовин більш м'яка, ніж у синтетичних фармацевтичних засобів, а вплив на організм є більш тонким, гармонійним, без шкідливих побічних ефектів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Advances in Psychiatric Treatment / P. J. Cowen. 2005. Vol. 11. P. 19–27.
2. Воронина Т.А. Гипоксия и память. Особенности эффектов и применения ноотропных препаратов. *Вестн. РАМН*. 2000. С. 27–34.
3. Натуральні ноотропи. URL : <http://www.delasoft.ru/k0/k6.php>.
4. Григорова І.А., Звягінцева Т.В., Киричок Л.Т. та ін. *Ноотропні засоби*. Харків, 2005. 167 с.
5. Нейрометаболическая фармакотерапия / под. ред. Е.М. Бурцева. Москва, 2000. 55 с.
6. Нурмухамбетов Р. Ноотропные препараты в современной неврологии. *Р.М.Ж.* 1999. Т. 7, № 9. С. 3–6.
7. Островская Р.У. Нейрофармакологическая характеристика класса ноотропов: обзор литературы. Ленинград, 1982. С. 101–113.
8. Бурчинский С.Г. Пирацетам: Механизмы действия и перспективы применения новых лекарственных форм. *Ж. практичного лікаря*. 2002. № 3. С. 17–21.
9. 8 натуральных ноотропов с научно доказанной эффективностью. URL : <https://lifehacker.ru/9-naturalnyx-nootropov/>.
10. Удовенко М.Б. Лікарські рослини, що володіють адаптогенними властивостями. *Тези доповідей XV Всеукраїнської наукової конференції молодих учених та студентів «Наукові розробки молоді на сучасному етапі»*. Т. 1: Секція «Нові наукомісткі технології виробництва матеріалів, виробів широкого вжитку та спеціального призначення»: 28-29 квітня 2016 р. Київ : КНУТД, 2016. С. 376.
11. Натуральные ноотропы. URL : <http://vuz-24.ru/nex/vuz-98222.php>.
12. Найкращі натуральні ноотропні добавки. URL : <https://vitaworld.com.ua/antioksidanty/bluebonnet-nutrition-aurin>.
13. Натуральні ноотропи. URL : [доступу:http://mathura.narod.ru/kola.html](http://mathura.narod.ru/kola.html).
14. Гліцин. URL : <https://compendium.com.ua/info/glitsin>.
15. Лучшие натуральные ноотропные добавки. Таурин. URL : <https://vitaworld.com.ua/antioksidanty/bluebonnet-nutrition-aurin>.
16. Готу кола. URL : http://neways.in.ua/publ/gotu_kola_i_zdorove/1-1-0-27.
17. Pharmaceutical Benefits of Ginkgo Biloba (Tree Of Life) [Text] / G. Singh1, [et al.]. *J. of Biomedical and Pharmaceutical Research*. 2013. № 2. P. 15–21
18. Ginkgo extract EGb761 confers neuroprotection by reduction of glutamate release in ischemic brain [Text] / A. Mdzinarishvili, [et al.]. *J. of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences*. 2012. № 5. P. 94–102.
19. Натуральные ноотропные добавки. URL : <https://vitaworld.com.ua/prirodnye-dobavki/bluebonnet-nutrition-ekstrakt-listev-ginkgo-biloby>.
20. Довідник лікарських рослин і трав. URL : <https://healthday.in.ua/travi/rodiola-rozheva-zolotij-korin>.
21. Найкращі натуральні ноотропні добавки. URL : <https://vitaworld.com.ua/uk/luchshie-naturalnye-nootropnye-dobavki>.
22. Левзея сафлоровидная. URL : <http://lektrava.ru/encyclopedia/levzeyya-safflorovidnaya/>.
23. Лецитин – незаменимый продукт для вашего здоровья. URL : <https://eco-mir.com.ua/a333917-letsitin-nezamenimyj-produkt.html>.
24. Барвінок малий – лікувальні властивості, застосування. URL : <https://zillya.in.ua/barvinok-malij-likuvalni-vlastivosti-ta-zastosuvannya/>.

Э.Л., Маркина, О.М. Новицкая, Ю.А. Талько. Сравнительная характеристика свойств и влияния на организм человека синтетических и природных ноотропных веществ. – Статья.

Аннотация. В статье представлен литературный анализ свойств и влияния на состояние человека синтетических и природных ноотропных веществ, их использования в различных ситуациях.

Ключевые слова: ноотропы, природные ноотропные вещества, рацетамы, состояние человека.

E. Markina, O. Novitskaya, Yu. Talko. Comparative characteristics of properties and actions on human organism of synthetic and natural nootropic substances. – Article.

Summary. The article presents a literary analysis of properties and effects on the human condition of synthetic and natural nootropic substances, their use in different situations.

Key words: nootropy, naturalnootropics, racetams, campofpeople.

Е.Л. Маркіна

кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедри медичної хімії та біології
Одеського медичного інституту
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

Ю.А. Талько

магістрант 5 курсу фармацевтичного факультету
Одеського медичного інституту
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

О.М. Новіцька

магістрант 5 курсу фармацевтичного факультету
Одеського медичного інституту
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

МІНІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА «ДОСТУПНІ ЛІКИ», ЇЇ ВИКОНАННЯ В РЕГІОНАХ ТА В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Анотація. У роботі розглянуті питання міністерської програми «Доступні ліки», їх виконання в регіонах та в Одеській області.

Ключові слова: серцево-судинні захворювання, діабет, бронхіальна астма, аптека, лікарський препарат.

14 листопада світ відзначає День боротьби із цукровим діабетом. Це захворювання мають близько 425 мільйонів людей у світі. Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) України повідомляє, що понад 1,3 мільйона українців мають це захворювання. За інформацією від Уряду, в період з 2007 року по 2017 рік кількість хворих на діабет збільшилася удвічі [1]. Відповідно до даних МОЗ України, майже 3% первинної інвалідності в дорослих людей є наслідком захворювання на діабет [2].

Світова статистика також показує збільшення захворюваності на діабет. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у 1980 році у світі на діабет хворіли 108 мільйонів людей, а у 2014-му їхня кількість становила вже 422 мільйони. На сьогодні ця цифра збільшилася ще на три мільйона.

За інформацією ВООЗ, у 2017 році 235 мільйонів людей у світі страждало від астми, і їхня кількість із кожним роком зростає. В Україні бронхіальна астма офіційно охоплює менш як 1% населення, але невідомо, скільки ж українців страждає від цієї недуги без встановленого діагнозу. Хворих на бронхіальну астму було зареєстровано 210 тисяч осіб. Здебільшого це діти та молодь [3]. Смертність від серцево-судинних хвороб становить 65% від загальної смертності українців.

Сьогодні більшість ліків із-за своєї дорожечі стають недоступними для більшої частини населення. Ціна на лікарські препарати безперервно підвищується і, як ми спостерігаємо, цей процес не зупиняється. Крім зазначеного, зарубіжні ліки у 4-5 разів дорожчі, ніж вітчизняні.

Для всіх держав однією з головних задач є безпека та здоров'я населення.

У нашій країні здоров'ям нації опікується МОЗ України, яке контролює розроблення, координацію та виконання державних програм із розвитку охорони здоров'я населення.

Із метою забезпечення населення лікарськими засобами, безкоштовними або з деякою доплатою, МОЗ запропонувало програму «Доступні ліки», яка стартувала із квітня 2017 року. Суть її полягає в тому, що шляхом запровадження реімбурсації, тобто механізму повної або часткової оплати з бюджету лікарських засобів, що включені до деталізованого опису, задовольнити потреби хворих у деяких лікарських препаратах. Згідно із цією програмою аптеки почали відпускати безкоштовно або зі знижкою вартості серцево-судинні препарати, ліки для хворих на діабет II типу і бронхіальну астму [4].

Міністерство охорони здоров'я пояснювало вибір ліків від трьох хвороб тим, що саме вони найбільше впливають на показники смертності нашого населення.

Ще одна із причин вибору ліків для перелічених вище хвороб полягала в тому, що вони лікуються на амбулаторному рівні. Пацієнт може вибрати і отримати в аптеці найдешевший лікарський засіб безкоштовно або обрати іншу торгову марку, доплативши певну суму, при цьому уряд не обмежує вільний ринок ліків. Якщо пацієнт бажає придбати ліки, не маючи рецепта від свого лікаря, він може це зробити в будь-якій аптеці. У такому випадку лікарський препарат безкоштовному продажу або зі знижкою не підлягає.

Кількість лікарських препаратів, що підпадала під програму «Доступні ліки», в 2017 році складала 198 найменувань, а в 2018 році їхня кількість збільшилася до 238. Вартість 59 препаратів підлягала повному погашенню. Наразі, з початку 2019 року, до Програми включені 254 лікарські препарати, з яких 78 є безкоштовними для пацієнтів. Найдешевший препарат, який повністю компенсує держава, коштує близько п'яти гривень, а ціна найдорожчого – понад 860 гривень [5].

МОЗ зазначає, що пацієнти зможуть отримати безоплатно чи з незначною доплатою понад 46 мільйонів упаковок препаратів, що на 7 мільйонів більше, ніж упродовж дії попереднього Реєстру [6].

Із моменту старту програми були різні відомості щодо кількості аптек, що її виконують. За інформацією МОЗ, відбувалося щомісячне збільшення аптечних закладів із 4,5 тис. на початку реалізації програми до більше ніж 7,5 тис. на сьогодні. На порталі liky.gov.ua вказано кількість 6,2 тис. аптек. Експерти ж фармацевтичного ринку неодноразово заявляли, що фактична кількість аптек значно менша за показники, заявлені МОЗ-ом [7].

Із жовтня 2018 р. Державна казначейська служба України у своїх звітах публікує інформацію про кількість суб'єктів господарювання (аптечних закладів), з якими укладено договори про відшкодування вартості лікарських засобів (таблиця) [8].

Таблиця 1

Загальна кількість аптечних закладів та кількість аптечних закладів, які беруть участь у програмі «Доступні ліки», в різних регіонах станом на 1 січня 2019 р.

Назва регіону	Загальна кількість аптечних закладів	Кількість аптечних закладів, з якими укладено договори про відшкодування вартості ЛЗ	Частка аптек, з якими укладено дог-ри про відшкодування вартості ліків, %	Перераховано з держ бюджету обласним бюджетам, тис. грн.	Перераховано з держ- бюджету обласним бюджетам на 1 апт. заклад, тис. грн.
Вінницька обл.	825	149	18	48 595,1	326,1
Волинська обл.	484	73	15	26 825,6	367,5
Дніпропетровська обл.	1562	141	9	91 648,4	650,0
Донецька обл.	1016	136	13	60 393,8	444,1
Житомирська обл.	645	169	26	34 467,5	203,9
Закарпатська обл.	729	96	13	32 438,9	337,9
Запорізька обл.	860	112	13	50 440,0	450,4
Івано-Франківська обл.	803	237	30	35 560,7	150,0
Київська обл.	990	179	18	48 006,4	268,2
Кіровоградська обл.	573	80	14	24 887,7	311,1
Луганська обл.	429	45	10	20 064,0	445,9
Львівська обл.	1208	272	23	65 302,4	240,1
Миколаївська обл.	596	101	17	34 139,0	338,0
Одеська обл.	1431	128	9	64 014,2	500,1
Полтавська обл.	751	47	6	41 769,7	888,7
Рівненська обл.	561	173	31	29 964,6	173,2
Сумська обл.	545	132	24	28 463,9	215,6
Тернопільська обл.	632	179	28	28 497,1	159,2
Харківська обл.	1335	227	17	69 610,2	306,7
Херсонська обл.	551	84	15	30 654,3	364,9
Хмельницька обл.	801	232	29	35 371,6	152,5
Черкаська обл.	756	145	19	31 728,5	218,8
Чернівецька обл.	473	88	19	23 402,4	265,9
Чернігівська обл.	503	40	8	31 631,2	790,8
м. Київ	1561	75	5	90 738,1	1209,8
Разом по Україні	20 620	3340	16	1078 615,3	322,9

Станом на 1.01.2019 року в Україні налічується 20 620 аптечних закладів, із яких беруть участь у програмі 3340 аптек, що становить 16% від їхньої загальної кількості [8]. Кількість аптек, що виконують програму, є різною в регіонах. У таблиці представлені регіони, аптеки яких виконують міністерську програму.

Із таблиці 1 слідує, що кількість аптек, що виконують програму, в регіонах змінюється від 5% до 31% від загальної кількості аптек в областях.

Найбільша частка аптек долучилася до програми в Рівненській (31%), Івано-Франківській (30%) та Хмельницькій (29%) областях. Найнижчі показники – в м. Київ (5%), Полтавській (6%) та Чернігівській (8%) областях.

Загалом у 2018 р. на реалізацію програми з бюджету виділено близько 1078,6 млн. грн., з яких станом на 1.12.2018 р. аптекам відшкодовано 868,1 млн. гривень. Принцип розподілу коштів на погашення вартості лікарських засобів у регіонах відбувався пропорційно чисельності населення.

У регіонах із низькою часткою аптек, що залучилися до програми, на один аптечний заклад припадає більша сума виділених із бюджету коштів. У середньому в Україні на один аптечний заклад у 2018 р. із державного бюджету виділено майже 323 тис. грн. Залежно від кількості аптек (учасниць програми в регіоні) цей показник змінюється від 150 тис. до 1,2 млн. грн. (див. таблицю).

Адміністрування програми «Доступні ліки» з 1 квітня 2019 року переходить від місцевих розпорядників бюджетних коштів до Національної служби здоров'я України (НСЗУ).

З лютого місяця 2019 р. НСЗУ оголосило про початок безстрокового прийому заяв від аптечних закладів про укладення договорів для участі в оновленій програмі реімбурсації, а з 1 квітня 2019 р. аптеки відпускатимуть ліки, що підлягають відшкодуванню, лише за електронними рецептами [9].

Аптеки Одеси продовжують виконувати урядову програму «Доступні ліки», за якою пацієнти із серцево-судинними захворюваннями, бронхіальною астмою і цукровим діабетом II типу можуть отримати медикаменти безкоштовно або з незначною доплатою. У Програмі беруть участь 37 аптечних мереж, у складі яких працює 181 аптечний пункт. Повний список аптек доступний на сайті Національної служби здоров'я України.

Одеськими лікарями первинної ланки за перше півріччя 2019 року виписано 162435 пільгових рецептів, із яких за 78% рецептів пацієнти отримали медикаменти. Усього Програмою скористалися близько 80 тисяч одеситів. Програма «Доступні ліки» не тільки зменшує фінансове навантаження на пацієнтів, але й підвищує довіру до сімейного лікаря. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, програма «Доступні ліки» збільшила доступність українців у забезпеченні ліками і дозволила знизити ціни на препарати.

Із другого кварталу поточного року забезпечення медикаментами за програмою «Доступні ліки» проводиться за електронними рецептами. За перший тиждень квітня 2019 р. більше 256 тисяч електронних рецептів було виписано лікарям України за урядовою програмою. Ліки можна отримати в аптеці, яка підписала угоду з НСЗУ [9].

Завдяки своєчасній інформації Одеського департаменту з охорони здоров'я перехід на обслуговування пацієнтів за електронними рецептами пройшов швидко і без проблем, значно спростивши процедуру отримання ліків і піднявши медичне обслуговування населення на більш достойний рівень. Електронний рецепт виписує тільки той сімейний лікар, у якого з пацієнтом підписано декларацію. У випадку, коли людина ще не вибрала для себе лікаря, декларацію можна підписати, звернувшись до Центру первинної медико-санітарної допомоги, та одразу ж отримати електронний рецепт за програмою «Доступні ліки». За електронним рецептом пацієнт може отримати ліки в будь-якій аптеці України, яка уклала договір із Національною службою здоров'я, без прив'язки до закладу, району або міста, де рецепт був виписаний. Перелік аптек Одеської області, в яких можна отримати ліки за електронними рецептами, наведений в [10].

Таким чином, аналіз чинної програми «Доступні ліки» показує, що кількість лікарських препаратів за цією програмою розширюється з кожним роком і стає доступнішою та зручнішою для населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. День боротьби с діабетом. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/den-brotby-z-diabetom/29600222.html>.
2. Доступні ліки. URL : <https://moz.gov.ua/dostupni-liki>.
3. VIII Национальный съезд фармацевтов Украины. URL : <http://nuph.edu.ua/nazustrich-viii-nacionalnomu-zizdu-farmaceutichnix-pracevnikiv-ukraini/>.

4. Здоровье и лечение. URL : https://24tv.ua/health/likuvannya_tag5263.
5. В Одессе успешно реализовывают державну програму «доступні ліки». URL : <https://omr.gov.ua/ua/news/217107>.
6. Медицина. URL : https://24tv.ua/health/meditsina_tag5961/.
7. Національна служба здоров'я України. URL : <https://nszu.gov.ua/>.
8. Програма «Доступні ліки». URL : <https://www.apteka.ua/article/486357>.
9. Зміни порядку роботи програми «доступні ліки». URL : <https://omr.gov.ua/ua/news/215200/>.
10. 200 аптек Одещини. URL : <https://glavcom.ua/odesa/news/200-aptek-odeshchini-d.html>.

Э.Л. Маркина, Ю.А. Талько, Е.М. Новицкая. Министерская программа «Доступные лекарства», ее выполнение в регионах и в Одесской области. – Статья.

Аннотация. В работе рассмотрены вопросы министерской программы «Доступные лекарства», их выполнение по регионам и в Одесской области.

Ключевые слова: сердечно-сосудистые заболевания, диабет, бронхиальная астма, аптека, лекарственный препарат.

E. Markina., Yu. Talko., O. Novitskaya. The ministerial program “Affordable Medicines”, its implementation in the regions and in the Odessa Region. – Article.

Summary. The paper deals with the issues of the Ministerial Program “Available Medicines”, their implementation by regions and in the Odessa region.

Key words: cardiovascular diseases, diabetes, bronchial asthma, pharmacy, drug.

УДК 615.03:616.585: 616.599-007.17

М.В. Пиньковский

студент 2 курса стоматологического факультета
Одесского медицинского института
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

В.А. Малиновский

кандидат биологических наук, доцент,
кафедра общей и клинической фармакологии
Одесского медицинского института
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина

ГОРИЗОНТЫ КАРБОКСИТЕРАПИИ В ЭСТЕТИЧЕСКОЙ МЕДИЦИНЕ

Аннотация. Работа посвящена одной из наиболее универсальных и широко используемых инновационных медицинских технологий – карбокситерапии, её применению в эстетической медицине, косметологии и других областях медицины.

Ключевые слова: карбокситерапия, углекислый газ, физиологические свойства, применение.

Термин «карбокситерапия» впервые был предложен Луиджи Парассони на XVI Национальной итальянской конференции по эстетической медицине в Риме в 1995 году [10]. Под понятием «карбокситерапия» в настоящее время в первую очередь понимается использование углекислого газа CO₂ в форме инъекций, хотя термин «терапия углекислым газом» имеет многолетнюю историю применения во многих областях медицины – системном (ингаляционном) или локальном (трансдермальном, внутриможном, субдермальном, внутримышечном) применении. Уже в древние века в купальнях применяли газовые испарения вулканических сольфатар (в Европе, например, пещера Байя в Неаполе). Позднее углекислый газ пытались использовать вместе с сероводородом.

Антибактериальные свойства CO₂ были описаны учеными Бойлом и Лавуазье еще в XVII и XVIII веках соответственно. В 1777 году углекислый газ был использован при лечении хронических язв на нижних частях тела. Сам по себе метод был описан первый раз во Франции, в начале 1930-х годов,

в Медицинском СПА Роят, когда французские врачи обнаружили, что углекислый газ ускоряет заживление ран. Затем им заинтересовались кардиологи и специалисты других областей медицинской практики. В начале XXI века итальянские косметологи пришли к предсказуемому выводу, что такие эстетические проблемы, как целлюлит, нездоровый цвет и увядание кожи вызваны в большей степени ухудшением кровоснабжения тканей. И по сей день карбокситерапия широко применяется специалистами ведущих мировых здравниц и спа-курортов: ни чешские Карловы вары, ни словацкие Бардеевские купели не обходятся без волшебных «газовых уколов».

Само название CO_2 претерпело интересные катаклизмы. В 1597 году А. Либавиус называл его кислым спиритусом, И. Б. Гельмонт – лесным газом – *gas silvestre*, Д. Блэк и Д. Пристли – фиксируемым газом, а И. Прохазка в 1785 году дал ему название «мефитический газ» (от имени античной богини вредных испарений Мефитис). Точные свойства CO_2 установил А. Л. Лавуазье [8]. В настоящее время общепринятыми являются его следующие названия: диоксид углерода, двуокись углерода, углекислый газ, углекислота, оксид углерода (IV) и угольный ангидрид. Это соединение в нормальных условиях представляет собой бесцветный газ, почти без запаха (в больших концентрациях с кислотным «содовым» запахом), с химической формулой CO_2 . Он в 1,5 раза тяжелее воздуха, его средняя концентрация в атмосфере Земли составляет 0,038%.

Углекислый газ является естественным метаболитом человека. Наш организм вырабатывает в среднем 1,0 кг CO_2 в день, что эквивалентно дислокации 290 г углерода [8]. Перемещение CO_2 в организме осуществляется посредством диффузии и кровеносной системы. У здорового человека процесс обмена углекислого газа и кислорода находится в состоянии динамического равновесия, и соотношение $\text{CO}_2 : \text{O}_2$ равно 3 : 1. Для нормальной жизнедеятельности в крови должно быть 7-7,5% углекислого газа, а в альвеолярном воздухе – 6,5%. Получить углекислый газ в физиологически необходимом количестве из воздуха в норме не представляется возможным, так как в атмосфере почти не содержится углекислого газа. Животные и человек получают его в необходимом количестве при полном расщеплении углеродсодержащих компонентов пищи: белков, жиров и углеводов – в результате их окисления с помощью кислорода в тканях организма. Снижение концентрации углекислоты в организме человека ниже 4% неизбежно влечёт за собой смертельный исход [2].

Принимая во внимание вышеизложенные соображения, вполне можно оценить те положительные эффекты, которые вызывает углекислый газ при воздействии на организм человека в результате лечебной процедуры карбокситерапии.

Во-первых, CO_2 регулирует кровоток, являясь сильным вазодилататором. В норме парциальное давление CO_2 (pCO_2) равно 40 мм рт. ст. При увеличении этого параметра происходит расширение капилляров, что выражается в усилении местного кровообращения. Наоборот, при снижении pCO_2 всего на 1 мм рт. ст. мозговой кровоток уменьшается на 3-4%, а сердечный выброс снижается на 0,6-2,4% [3].

Во-вторых, CO_2 усиливает сокращение мышц. В повышенных, но не предельных концентрациях он оказывает положительное хроно- и инотропное действие на миокард, повышая его восприимчивость к действию адреналина, что приводит к росту силы и частоты сердечных сокращений и, как результат, увеличению ударного и минутного объема выброса крови. Этот компенсаторный механизм призван устранить формирующуюся тканевую гипоксию и гиперкапнию.

В-третьих, CO_2 способствует высвобождению молекулярного кислорода из оксигемоглобина (т. н. эффект Вериге-Бора). При росте парциального давления углекислого газа в крови кривая диссоциации оксигемоглобина сдвигается вправо. Одна часть углекислого газа повышает более чем в 3 раза концентрацию кислорода в тканях [7]. Наоборот, при снижении pCO_2 в альвеолярном воздухе и крови аффинность кислорода к гемоглобину повышается, что затрудняет переход O_2 из капилляров в ткани.

В-четвёртых, CO_2 регулирует кислотность (pH). CO_2 -буфер имеет значительный резерв: чем выше уровень CO_2 в крови, тем более стабилен кислотно-щелочной баланс, а низкий уровень CO_2 свидетельствует о смещении данного баланса в кислую сторону. В результате ряда химических реакций образуются ионы водорода (H^+), которые и сдвигают значение pH в кислую сторону [9].

В-пятых, CO_2 влияет на дыхательный центр, который обладает более высокой чувствительностью к недостатку углекислого газа, чем кислорода. При уменьшении pCO_2 снижается возбудимость дыхательного центра продолговатого мозга (центральные хеморецепторы) и сосудистых рефлексогенных зон (периферические хеморецепторы), которые локализованы в дуге аорты (каротидный синус) [5; 2].

Карбокситерапия, классифицируемая в качестве нехирургического метода, представляет собой регулируемую инъекцию чистого медицинского углекислого газа в различные части тела с целью

улучшения кровоснабжения тканей, повышения эластичности кожи, стимулирования образования нового коллагена, уменьшения жировых отложений в результате прямого эффекта на адипоциты и улучшения косметического эффекта после липосакции [8]. Карбокситерапия рационально использует способность углекислого газа оказывать антигипоксическое, антиоксидантное, сосудорасширяющее, противовоспалительное, болеутоляющее, спазмолитическое действие на ткани организма, а также нормализовать вязкость крови и стимулировать процессы регенерации. Состояние локальной гиперкапнии заставляет организм увеличивать скорость кровотока и стимулировать выработку фактора роста эндотелия сосудов, что стимулирует неоангиогенез и улучшает кровоснабжение и трофику тканей. Множественные механизмы действия и полимодальная эффективность, широкий инструментальный набор датчиков и разнообразные режимы воздействия карбокситерапии широко применяются в различных областях медицины, в том числе: в эстетической медицине, косметологии, дерматологии, ангиологии, флебологии, ортопедии, кардиологии, неврологии, пульмонологии, гинекологии, урологии, проктологии, пластической и общей хирургии и др. [1; 13].

Применение карбокситерапии в лечебных целях направлено, в первую очередь, на: лечение трофических язв, псориаза, нейродермита, акне, склеродермии, экземы, алопеции, ран, рубцов различного происхождения, аллергодерматозов; устранение болей при различных заболеваниях суставов и позвоночника; устранение болей, возникающих при перемене погоды (у метеозависимых людей); лечение мигреней, частых головных болей; устранение болей при ишемической болезни сердца, в периоды после инфаркта; улучшение кровообращения в больных органах, снятие болевого синдрома; при Синдроме Рейно; повышение потенции и сексуального влечения и др. [4; 6].

Основными эстетическими проблемами, решаемыми с помощью процедур карбокситерапии, являются: мешки под глазами, синяки под глазами, мелкая сетка морщин вокруг глаз, целлюлит, излишние жировые отложения, усиление эффекта от мезотерапии и других методик, растяжки (стрии), глубокие рубцы, дряблость кожи и др. [8; 12].

Преимущества карбокситерапии состоят в следующем: это метод без хирургического вмешательства, минимально инвазивный, нетоксичный, финансово необременительный, удобный для пациента и практически без побочных эффектов.

Для сеанса карбокситерапии необходимо следующее: пациент, кушетка, хорошее освещение, лампа-лупа, косметологический или медицинский столик, иглы тонкие и длинные 30G-32G-12-13 мм (для процедур по телу) и тонкие и короткие 30G-32G-4 мм (для процедур по лицу), дезинфицирующий раствор, стерильные марлевые салфетки, стерильные перчатки, подпись обоснованного согласия и фотоаппарат.

Основная инструкция по технике процедуры карбокситерапии предписывает: во-первых, инъекции выполняются в дерму или гиподерму в зависимости от цели лечения, через каждый сантиметр, благодаря чему равномерно обрабатывается вся проблемная область; во-вторых, однородность диффузии газа можно оценить пальпаторно, поскольку газ распространяется по очень точной траектории; в-третьих, остаточная эритема, выявляемая по сильному расширению сосудов, позволяет точно определить зоны диффузии газа, выявить необработанные области и уделить им особое внимание; в-четвертых, введение газа начинается только тогда, когда игла достигает желаемой глубины; в-пятых, при некоторых показаниях, таких как дряблость кожи или растяжки, инъекции делаются как можно более поверхностно; в-шестых, ограничивающим фактором процедуры карбокситерапии является боль, которая вызывается расширением кожи при введении газа: чем более поверхностно вводится газ, тем сильнее ощущается пациентом боль, в то время как инъекции в глубокую дерму или гиподерму менее болезненны; в-седьмых, CO₂ вводится под кожу с помощью специального аппарата на различную глубину в зависимости от эстетической патологии: 1 мм – растяжки, снижение эластичности кожи лица и шеи, 2 мм – глубокие морщины в области лица и шеи, 4 мм – снижение упругости тела, лечение целлюлита, 8-10 мм – подкожное введение в область локализованных жировых отложений [8].

Протокол проведения карбокситерапии предполагает проведение от 4 до 10 сеансов, количество которых может варьировать в зависимости от показаний и требований достижения желаемого результата. Первые сеансы проводятся достаточно часто – 2-3 раза в неделю. Для поддержания достигнутых результатов необходимо 2 раза в год проводить несколько сеансов. Количество и частота сеансов зависят от индивидуальных особенностей каждого пациента [8].

Эстетическая медицина в наше время предлагает множество методов оздоровления и омоложения кожи. Однако одним из самых простых, безопасных и эффективных методов омоложения можно по праву назвать карбокситерапию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бунятян Н.Д., Дроговоз С.М., Кононенко А.В., Зеленкова Г. И др. Карбокситерапия – одно из инновационных направлений в курортологии. *Вопросы курортологии, физиотерапии и лечебной физической культуры*. 2018. № 5. С. 72–76.
2. Гончаров А.О. Оценка хеморецепторной регуляции дыхания человека на основе математического моделирования и экспериментальных исследований с применением гиперкапнических и гипоксических тестов : дис. на соискание ученой степени канд. физ.-мат. наук : 03.01.02. Москва, 2018. 131 с.
3. Демидион Д.В. Карбокситерапия в современной косметологии — anti-age возможности углекислого газа. *Аппаратная косметология*. 2018, осень-зима. С. 80–91.
4. Дроговоз С.М., Штрыголь С.Ю., Зупанец М.В., Кононенко А.В. и др. Карбокситерапия – альтернатива традиционной фармакотерапии. *Клінічна фармація*. 2016 а. Т. 20. № 1. С. 12–17.
5. Дроговоз С.М., Штрыголь С.Ю., Кононенко А.В., Зупанец М.В. и др. Механизм действия карбокситерапии. *Фармакологія та лікарська токсикологія*. 2016 б. № 6(51). С. 12–20.
6. Дроговоз С.М., Штрыголь С.Ю., Иванцык Л.Б., Кононенко А.В. и др. Фармакологическое обоснование карбокситерапии в дерматологии. *Український журнал дерматології, венерології, косметології*. 2016 с. № 2 (61). С. 105–108.
7. Зеленкова Г. Карбокситерапия – неинвазивный метод эстетической медицины и дерматологии. *Дерматология для практики*. 2014. Т. 8. № 2. С. 72–74.
8. Зеленкова Г. Карбокситерапия. Свидник, 2015. 112 с.
9. Prakash K., Chandran D.S., Khadgawat R., Jaryal A.K. et al. Correction for blood pressure improves correlation between cerebrovascular reactivity assessed by breath holding and 6 % CO(2) breathing. *The Journal of Stroke and Cerebrovascular Diseases*. 2014. V. 23. № 4. P. 630–635.
10. Varlaro V., Manzo G., Mugna F., Bisacci C. et al. Carboxytherapy: effects on microcirculation and its use in the treatment of severe lymphedema. *Acta phlebologica*. 2007. V. 8 – N. P. 1–13.
11. Zenker S. Carboxytherapy: Carbon Dioxide Injections in Aesthetic Medicine. *Prime-journal.com*. 2012 January/February. P. 42–50.
12. Zelenková H. Carboxytherapy – a non-invasive method in aesthetic medicine and dermatology, and the combined usage of carboxytherapy and PRP in the periorbital area. *Global Dermatology*. 2017. V. 4. № 1. P. 1–5.
13. Zelenková H. Carboxytherapy Non-Invasive Method in Dermatology and Some Other Branches of Medicine. *Acta Scientific Medical Sciences*. 2019. V. 3. № 5. P. 42–48.

М.В. Пінковський, В.А. Малиновський. Горизонти карбокситерапії в естетичній медицині. – Стаття.

Анотація. Робота присвячена одній з найбільш універсальних і широко використовуваних інноваційних медичних технологій – карбокситерапії, її застосуванню в естетичній медицині, косметології та інших галузях медицини. **Ключові слова:** карбокситерапія, вуглекислий газ, фізіологічні властивості, застосування.

M. Pinkovskiy, V. Malinovskii. Horizons of carboxytherapy in aesthetic medicine. – Article.

Summary. The work is dedicated to one of the most universal and widely used innovative medical technologies – carboxytherapy, its use in aesthetic medicine, cosmetology, and other areas of medicine.

Key words: carboxytherapy, carbon dioxide, physiological properties, application.

О.П. Романчук

доктор медичних наук, професор,
завідувач кафедри загально-медичних наук
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

В.О. Горбенко

лікар
Клінічного санаторію імені В.П. Чкалова,
м. Одеса, Україна

К.Є. Ларіонова

магістрант кафедри загально-медичних наук
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

ЗМІНИ АВТОНОМНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ КАРДІОРЕСПІРАТОРНОЇ СИСТЕМИ ХВОРИХ НА ГІПЕРТОНІЧНУ ХВОРОБУ ЗА ВПЛИВУ ПРОЦЕДУРИ ГІРУДОТЕРАПІЇ

***Анотація.** Під наглядом знаходились 9 жінок віком 54 ± 7 років, хворих на гіпертонічну хворобу 2 стадії на етапі відновного лікування. Проводилась спіроартеріокардіоритмографія до та після процедури гірудотерапії. Показано, що за впливу процедури відбувається активізація парасимпатичних впливів на серцевий ритм та симпатичних на довільне дихання.*

***Ключові слова:** гірудотерапія, автономна регуляція, серцевий ритм, довільне дихання, гіпертонічна хвороба.*

Історія використання п'явок для лікування налічує не менше 30 століть. Сьогодні гірудотерапія (ГТ) використовується за показами при ішемічній хворобі серця, серцевій недостатності 1–2 ступенів, атеросклеротичному кардіосклерозі, постінфарктному кардіосклерозі, дисциркуляторній енцефалопатії, гіпертонічній хворобі тощо [1, 3, 4, 5, 8, 14, 16, 17]. Останніми роками з'являються науково обґрунтовані дані, які підтверджують емпіричні підходи використання ГТ.

Терапевтичні ефекти ГТ у клінічній практиці пояснюються добре вивченим на сьогоднішній день складом слини медичної п'явки. Так, в слині п'явок крім гірудину містяться інгібітори трипсину і плазміну, інгібітори альфа-хемотрипсину, хімазіну, субтілізину і нейтральних протеаз гранулоцитів – еластази і катепсину С, інгібітори фактора Ха згортання крові і калікреїну плазми крові. У слині знайдені і високоспецифічні ферменти: гіалуронідаза, дестабілаза, апіраза, колагеназа, тригліцерідаза, холестерин-естераза, а також низку з'єднань поки не вивченого походження, таких як простаноїди, гістаміноподібні речовини і ряд інших [3, 4].

Включення ГТ у схеми лікування хворих на артеріальну гіпертензію має антигіпертензивну, антиатеросклеротичну дію, покращує роботу серця, впливає на реологічні показники плазми крові, а найголовніше – ГТ здатна зменшувати процеси ішемії, гіпоксії і нормалізувати мікроциркуляцію [1]. В оглядових роботах описані позитивні клінічні результати ГТ пацієнтів з артеріальною гіпертензією [1, 7].

Проте наукових праць щодо вивчення впливу ГТ на автономну регуляцію функцій внутрішніх органів обмаль.

Матеріали і методи дослідження. Метою нашого дослідження було вивчення змін автономної регуляції кардіореспіраторної системи хворих на гіпертонічну хворобу 2 стадії за впливу процедури ГТ.

Для визначення показників діяльності кардіореспіраторної системи використовувався спіроартеріокардіоритмограф (САКР), який в режимі одночасної реєстрації дозволяє визначати показники кардіоінтервалометрії, варіабельності серцевого ритму, артеріального тиску, довільного дихання та його паттерну [9–12].

Під наглядом знаходились 9 жінок віком 54 ± 7 років, хворих на гіпертонічну хворобу 2 стадії, які проходили курс відновного лікування у клінічному санаторії ім. В.П. Чкалова. Обстеження проводились до та після процедури ГТ.

ГТ проводилась з урахуванням методики, яка передбачала постановку медичних п'явок на біологічно активні точки [8]. Процедура продовжувалась до повного кровонасичення п'явки. Насамперед під час розробки схеми ГТ та виборі точок враховувався функціональний стан нервової системи, який у хворих на ГХ є лабільним. Кожна процедура ГТ включала постановку 6 п'явок.

У дослідженні використовувались аптечна (*Hirudo officinalis*) і лікувальна (*Hirudo medicinalis*) форми медичної п'явки, які реалізуються через аптечну мережу і відповідають вимогам фармакопеї Державного реєстру лікарських засобів і виробів медичного призначення. П'явки знаходились на тілі пацієнтів до повного насичення і самостійного відпадання. Після процедури накладалась асептична пов'язка.

Результати дослідження. У табл. 1 представлені дані антропометричних параметрів жінок досліджуваної групи, які визначались традиційними методами [15].

Таблиця 1

Параметри фізичного розвитку жінок досліджуваної групи

Показник	Значення
ДТ, см	160,0 (157,0; 172,0)
Маса тіла, м	85,0 (70,0; 99,0)
ІМТ, кг/м ²	32,2 (28,0; 33,8)
Площа тіла	1,86 (1,72; 2,05)
Обвід черева, см	111,0 (90,0; 118,0)
Обвід ГК (пауза), см	111,0 (100,0; 118,0)
Експурсія ГК, см	3,5 (2,0; 4,0)
Динамометрія права, кг	29,5 (23,0; 40,0)
Динамометрія ліва, кг	25,0 (18,0; 34,0)
ЖСЛ, мл	2,775 (2,510; 3,020)
Вміст жиру, %	36,0 (35,5; 41,1)

Як видно з табл. 1, жінки досліджуваної групи мають істотну надмірну вагу, що поєднувалось з великими значеннями обводів грудної клітини та черева. Показник ІМТ засвідчив наявність в цілому по групі ожиріння I ступеня. Доповнив цю інформацію параметр вмісту жиру, який значно перевершив нормативні значення для жінок.

Таблиця 2

Зміни загальноприйнятих параметрів кардіореспіраторної системи за впливу процедури ГТ

Показник	Перед процедурою	Після процедури
АТс, мм рт. ст.	160,0 (135,0; 165,0)	150,0 (135,0; 160,0)*
АТд, мм рт. ст.	95,0 (86,0; 100,0)	96,0 (90,0; 100,0)
ПТ, мм рт. ст.	60,0 (55,0; 65,0)	55,0 (44,0; 60,0)*
ЧСС, хв. ⁻¹	67,5 (60,8; 70,7)	59,6 (54,5; 70,2)*
ЧД, хв. ⁻¹	16,7 (15,9; 18,7)	18,6 (18,0; 21,4)*
МОД, л	5,9 (5,3; 8,4)	5,4 (4,7; 6,2)*
ЧСС/ЧД	4,08 (3,69; 4,55)	3,24 (2,80; 3,66)**
МОК/МОД	0,784 (0,743; 1,105)	0,848 (0,614; 1,252)

* - $p < 0,05$, ** - $p < 0,01$

Характеризуючи динаміку загальноприйнятих параметрів кардіореспіраторної системи, слід зазначити, що вплив процедури ГТ характеризувався значущим зменшенням АТс, ПТ, ЧСС, ХОД, які характеризують перебіг гіпертонічної хвороби [2, 11, 13]. При цьому ЧД значуще збільшилась. Тобто наявним є зменшення ХОД на тлі збільшення ЧД. Тобто істотно проглядається певний вплив на регуляцію дихання, який характеризується зменшенням дихального об'єму, що може впливати на барорефлекторні механізми регуляції АТ. При цьому індекс Хільдебрандта (ЧСС/ЧД) значуще зменшився ($p < 0,01$). Останнє засвідчує економізацію кардіореспіраторної взаємодії, коли для киснезабезпечення тканин організму необхідна менша кількість серцевих скорочень. Інформативним виявилось те, що за показником об'ємної синхронізації (МОК/МОД) відзначалось збільшення дисперсії, яке може визначати збільшення індивідуальної пристосувальної варіативності міжсистемних взаємин серцево-судинної та дихальної систем [9].

Автономна регуляція серцевого ритму істотно змінюється (табл. 3) та характеризується значущим збільшенням загальної потужності регуляції (ТР, мс²) на тлі значущого збільшення високочастотних

(парасимпатичних) впливів (HF, мс^2) та відносного зменшення низькочастотних (симпатичних) впливів (LFn, н.о.). Останні зміни детермінують істотне зменшення централізації регуляторних механізмів (IC, $\text{мс}^2/\text{мс}^2$), які зазвичай характеризують напруження автономної регуляції серцевого ритму. Доповнює отримані дані динаміка показника LFHF ($\text{мс}^2/\text{мс}^2$), який значуще зменшується та засвідчує істотне зрушення у бік переважання парасимпатичних впливів.

Таблиця 3

Зміни параметрів ВСР за впливу процедури ГТ

Показник	Перед процедурою	Після процедури
TP, мс^2	474,8 (249,6; 870,3)	1011,9 (392,0; 1536,6)*
VLF, мс^2	164,7 (106,1; 484,0)	172,3 (90,3; 566,4)
LF, мс^2	52,6 (25,0; 90,3)	79,0 (41,0; 240,3)
LFn, н.о.	29,5 (23,1; 54,1)	20,3 (9,5; 42,6)*
HF, мс^2	126,4 (39,7; 240,3)	279,3 (146,4; 561,7)*
HFn, н.о.	67,4 (41,6; 74,6)	62,6 (54,3; 79,3)
LFHF, $\text{мс}^2/\text{мс}^2$	0,43 (0,36; 1,21)	0,33 (0,16; 0,81)*
IC, $\text{мс}^2/\text{мс}^2$	4,85 (0,63; 6,39)	1,20 (0,49; 3,77)*

* - $p < 0,05$

Дані, отримані щодо дихальної системи (табл. 3), суттєво доповнилися характеристикою автономної регуляції спонтанного дихання (табл. 4). Так, під час процедури ГТ значуще ($p < 0,05$) зменшується потужність дихання ($TP_{др}$, $(\text{л/хв})^2$), яка формується за рахунок істотного збільшення ($p < 0,05$) внеску симпатичних впливів ($LF_{др}$, $(\text{л/хв})^2$, LFn_{др}, н.о.) на дихальний центр та вираженого зменшення ($p < 0,05$) внеску ваготонічних ($HF_{др}$, $(\text{л/хв})^2$) впливів.

Тобто вплив процедури ГТ на автономну регуляцію кардіореспіраторної системи характеризується зменшенням потужності дихання та тлі збільшення регуляторних впливів на серцевий ритм, що супроводжується збільшенням ваготонічних впливів на серцевий ритм та збільшенням симпатичних впливів на дихальний центр.

Таблиця 4

Зміни параметрів варіабельності дихання за впливу процедури ГТ

Показник	Перед процедурою	Після процедури
$TP_{др}$, $(\text{л/хв})^2$	147,8 (130,0; 324,0)	120,1 (106,1; 187,7)*
$VLF_{др}$, $(\text{л/хв})^2$	1,1 (0,6; 2,3)	0,8 (0,6; 1,4)
$LF_{др}$, $(\text{л/хв})^2$	2,6 (1,7; 3,2)	5,1 (2,9; 5,3)*
LFn _{др} , н.о.	1,2 (0,9; 1,5)	2,8 (1,2; 3,9)*
$HF_{др}$, $(\text{л/хв})^2$	135,8 (112,4; 309,8)	108,3 (94,1; 163,8)*
HFn _{др} , н.о.	93,6 (87,6; 95,6)	90,4 (88,9; 93,2)
$LFHF_{др}$, $(\text{л/хв})^2/(\text{л/хв})^2$	0,1 (0,1; 0,1)	0,2 (0,1; 0,2)*

* - $p < 0,05$

Доповнюються отримані дані дослідженням динаміки параметрів центральної гемодинаміки (табл. 5). Значущі зміни встановлені тільки за параметром ХОК (л), який зменшується ($p < 0,05$) після процедури. Зміни інших параметрів мають тільки певну спрямованість та не є вірогідними. Серед останніх тенденція до збільшення кінцево-діастолічного об'єму (КДО), ударного об'єму (УО), ударного індексу (УІ) та загального периферичного опору судин (ЗПОС) на тлі тенденції до зменшення серцевого індексу (СІ).

Таблиця 5

Зміни параметрів гемодинаміки за впливу процедури ГТ

Показник	Перед процедурою	Після процедури
КДО, см^3	124,3 (97,4; 159,7)	135,6 (93,8; 169,8)
КСО, см^3	40,4 (24,3; 65,0)	41,1 (20,6; 70,8)
УО, см^3	84,0 (73,1; 94,6)	91,4 (73,3; 100,9)
ХОК, л	6,0 (4,4; 6,7)	5,8 (3,8; 5,9)*
СІ	2,8 (2,5; 3,2)	2,7 (2,2; 2,9)
УІ	41,9 (37,4; 46,1)	42,4 (40,9; 53,2)
ЗПОС	1454,5 (1333,0; 2108,6)	1784,9 (1286,2; 2455,5)

* - $p < 0,05$

Обговорення отриманих результатів. Насамперед, аналізуючи отримані результати, слід зазначити, що процедура ГТ має істотний вплив на автономну регуляцію кардіореспіраторної системи та параметри центральної гемодинаміки. Покращення реологічних властивостей крові, яке відбувається за впливу біологічно активних речовин слини п'явок, відображається на процесах кровонаповнення окремих складників серцево-судинної системи та мікроциркуляторного русла. Саме за рахунок останнього може відбуватися економізація регуляторних впливів, яка характеризується істотним збільшенням парасимпатичної регуляції на серцевий ритм, а також покращенням центральної гемодинаміки.

Звичайно, отримані результати засвідчують вплив тільки однієї процедури. Наскільки стійкими є ці зміни та наскільки ефективно вони сприяють зниженню артеріального тиску у хворих на гіпертонічну хворобу, буде зрозуміло після проведення багатоцентрових лонгітудінальних досліджень [18, 19].

Висновок. За результатами проведеного дослідження встановлено, що процедура ГТ має істотний вплив на автономну регуляцію серцевого ритму та довільного дихання, який реалізується через вірогідне збільшення автономних впливів на серцевий ритм (за показником TP, мс²), що забезпечується збільшенням активності парасимпатичної ланки вегетативної нервової системи (за показником HF, мс²) та зменшенням відносного внеску активності симпатичної ланки (за показником LFn, н.о.). Останнє відображається у зменшенні централізації процесів управління серцевим ритмом. Певна регуляторна перебудова відбувається в управлінні довільним диханням, яке характеризується зменшенням потужності довільного дихання за рахунок зменшення ваготонічних впливів на дихальний центр.

Перспектива подальших досліджень полягає у визначенні стійкості встановлених змін щодо можливості впливу на гуморальну ланку патогенезу розвитку гіпертонічної хвороби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азаров Н.В., Азарова Е.К., Головач И.И. Динамика липидного спектра плазмы крови у больных ИБС при гирудотерапии. *Вопросы курортологии, физиотерапии и ЛФК*. 2003. № 4. С. 48-49.
2. Алмазов В.А., Шляхто Е.В. Кардиология для врача общей практики. Санкт-Петербург : изд-во СПбГМУ. Т. 1. 2001. 127 с.
3. Баскова И.П., Исаханян Г.С. Гирудотерапия. Москва : Наука и практика. 2004. 507 с.
4. Гирудотерапия и гирудотерапевтика. Под ред. Г.И. Никонова. Москва, 2007. Т.5. 326 с.
5. Горбенко В.О., Бабов К.Д., Романчук О.П. Вплив процедури гирудотерапії на стан серцево-судинної системи. *Медицина реабілітація, курортологія, фізіотерапія*. 2012. № 1 (69). С. 28-33.
6. Горбенко В.О., Бабов К.Д., Романчук О.П., Ланда С.Б. До питання вивчення взаємовідносин гуморального та тканинного гомеостазу у хворих на гіпертонічну хворобу. *Медицина реабілітація, курортологія, фізіотерапія*. 2012. № 4 (72). С. 3-6.
7. Ена Я.М., Токарь А.В., Сушко Е.Н. Внутрисосудистое микросвертывание крови при гипертонической болезни. *Клиническая медицина*. 1994. № 2. С. 5-9.
8. Жернов В.А. Гирудорефлексотерапия как корригирующая технология восстановительной медицины . Уч.-метод. пособие. 2006. 30 с.
9. Носкин Л.А., Рубинский А.В., Марченко В.Н., Пивоваров В.В., Романчук А.П., Черепов А.В., Заворкина Л.А. Изучение сердечно-сосудистого и дыхательного синхронизма при различных режимах дыхания. *Патогенез*. 2018. № 4. С. 90-96.
10. Носкин Л.А., Паненко А.В., Пивоваров В.В., Чугунова Н.А., Романчук А.П., Агемян Л.М. Саногенетический подход к дифференциации патологии сосудистой системы в условиях санаторно-курортной реабилитации. *Вестник восстановительной медицины*. 2004. №2 . С. 41-45.
11. Паненко А.В., Романчук О.П. Санотипування у визначенні морфо-функціональних детермінант вегетативних розладів. *Медицина реабілітація, курортологія, фізіотерапія*. 2006. № 4. С. 31-34.
12. Паненко А.В., Романчук О.П. До питання дослідження вікових особливостей варіабельності дихання. *Одеський медичний журнал*. 2004. № 5. С. 63-66.
13. Перепеча Н.Б., Рябова С.И. Кардиология: руководство для врачей в 2 т. Под. ред. Иванова И.И. Санкт-Петербург : СпецЛит. 2008. Т. 1. 607 с.
14. Поспелова М.Л., Сорокоумов В.А., Алексеева Т.М., Иванова Н.Е. Гирудотерапия в лечении цереброваскулярной патологии. История. Обзор и современность. *Артериальная гипертензия*. 2018. № 2. С. 217-222.
15. Романчук О.П. Лікарсько-педагогічний контроль в оздоровчій фізичній культурі. Одеса : Букаев В.В., 2010. 206 с.
16. Савинов В.А. Клиническая гирудотерапия. Брянск : Асклепейон, 2002. 440 с.
17. Gorbenco V.A., Romanchuk A.P. Functional parameters in determining the effectiveness of girydo- and apitherapy hypertension during rehabilitation. *J Health Sci*. 2014. 4(4). P. 23-32.
18. Joint National Committee on Prevention, Detection, Evaluation and Treatment of High Blood Pressure. The six report of the Joint National Committee on Prevention, Detection and Treatment of High Blood Pressure (QNC YN). *Arch. Intern.Med*. 1997. Vol. 157. P. 2413-2446.
19. World Health Organization – International Society of Hypertension Guidelines for the Management of Hypertansion. *Hypertens*. 1999. Vol. 17. P. 151-183.

А.П. Романчук, В.А. Горбенко, Е.Е. Ларионова. Изменение автономной регуляции кардиореспираторной системы больных гипертензивной болезнью при влиянии процедуры гирудотерапии. – Статья.

Аннотация. Под наблюдением находились 9 женщин в возрасте 54 ± 7 лет, больных гипертензивной болезнью 2 стадии на этапе восстановительного лечения. Проводилась спироартериокардиоритмография до и после процедуры гирудотерапии. Показано, что при воздействии процедуры происходит активизация парасимпатических влияний на сердечный ритм и симпатических на произвольное дыхание.

Ключевые слова: гирудотерапия, автономная регуляция, сердечный ритм, произвольное дыхание, гипертензивная болезнь.

O. Romanchuk, V. Gorbenko, K. Larionova. Changes in the autonomic regulation of the cardiorespiratory system in patients with hypertension under the influence of the hirudotherapy procedure. – Article.

Summary. Under observation were 9 women aged 54 ± 7 years, patients with stage 2 hypertension at the stage of rehabilitation treatment. Spiroarteriocardiorhythmography was performed before and after the hirudotherapy procedure. It is shown that under the influence of the procedure, parasympathetic influences on the heart rhythm and sympathetic ones on spontaneous breathing are activated.

Key words: hirudotherapy, autonomous regulation, heart rate, spontaneous breathing, hypertension.

УДК 615.355/31:546.17-06:616.37.001.4-06

Л.Д. Чулак

доктор медичних наук,
професор кафедри загальної стоматології
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

О.В. Татаріна

кандидат медичних наук,
доцент кафедри загальної стоматології
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

Т.Л. Буюклі

магістр II курсу
Одеського медичного інституту
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗМІНИ ПЕЧІНКИ ТА НИРОК УНАСЛІДОК ГЕНТОМІЦИНОВОЇ ІНТОКСИКАЦІЇ

Анотація. Автори в експериментальних дослідженнях на 54 білих цурах лінії Вістар аутобредного розведення виявили, що гентоміцин за багаторазового використання викликає структурно-функціональні зміни в печінці і нирках.

У печінці ці зміни мають дистрофічний характер, а в нирках – це деструктивні зміни. Виявлені зміни дуже стійкі. Автори вбачають, що ці пошкодження паренхіми нирок і печінки можуть бути основою для формування печінко-ниркового синдрому.

Ключові слова: печінка, нирки, гентоміцин, структурно-функціональні пошкодження.

Зростаюче антропогенне навантаження на оточуюче середовище призводить до збільшення в організмі людини чужерідних сполук, які не використовуються ним для життєдіяльності (ксенобіотиків) [1; 2].

Ксенобіотики поділяються на гідрофільні і гідрофобні. Останні підпадають в організмі людини багатостадійній трансформації, ціль якої – це підвищення їх гідрофільності і подальше виведення останніх [2].

Детоксикація і виведення ксенобіотиків тісно пов'язані з печінкою і нирками як з органами, де все це відбувається. Збільшення навантаження сторонніми сполуками на ці органи повинно викликати зрушення в їх структурно-функціональній організації. Такі зміни впливають на стан їх функції, що в умовах, які зберігають ксенобіотичне навантаження, може призвести до розвитку патологічного стану, наприклад, печінко-ниркового синдрому [3].

Фармакологічні засоби, які широко застосовуються для корекції всіх відомих нозологій, за своїм характером можуть бути віднесені до ксенобіотиків. Їх біотрансформація після попадання в організм тісно пов'язується з ферментами, які локалізуються на мембранах ендоплазматичного ретикулума клітин печінки, нирок, шлунково-кишківного тракту, які здійснюють реакції гідрокислення, дезамінування, сульфокислення.

Отже, навантаження лікарськими засобами може стати причиною розвитку печінко-ниркового синдрому. Одним із препаратів, які широко застосовуються в медичній практиці, є гентоміцин. Його застосування має цілий ряд протипоказань у зв'язку з його негативним впливом на функцію нирок. В той же час в доступній літературі ми не зустріли даних про наявність печінко-ниркового синдрому за тривалого застосування гентоміцину.

В зв'язку з вищезазначеним метою роботи було виявлення структурно-функціональних змін в печінці і нирках шурів, які отримували гентоміцин, і оцінка їх відповідала печінко-ниркового синдрому.

Матеріали і методи. Матеріалом дослідження слугували результати дослідження 54 шурів-самців лінії Вістар аутобредного розведення масою 180–200 гр. Згідно з завданням роботи тварини були розділені на дві групи.

1 група – 14 тварин, які знаходились в умовах віварію і не підлягали ніякому впливу. Одержані від них дані послужили контролем.

11 група – 40 тварин, яким штучно зробили гентоміцинову інтоксикацію шляхом двократного введення гентоміцину внутрішньочеревно в дозі 20 мл на тварину в кожній ін'єкції.

Утримання тварин здійснювали відповідно з вимогами директиви 2010/63/ЄІ Європейського парламенту і Ради від 22.09.2010 р., наказу Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України від 01.03.2012 р. № 249.

Тварини виводились із експерименту на 3 і 7 добу після останнього введення гентоміцину декапітацією під легким ефірним наркозом. За аутомії забирали часточки печінки і нирок. Матеріал ділили на дві частини. Половину фіксували 24 години 4% розчином формальдегіду. Потім проводили через спирти зростаючої концентрації, заливали в целлоїдин за загально прийнятою методикою. Із одержаних блоків виготовляли гістологічні зрізи товщиною 7 мкм., які фарбували гематоксилін-еозином. Одержані препарати вивчали під світловим мікроскопом. Другу частину відібраного матеріалу заморожували сухою вуглекислою (t = -44 °C). З отриманих блоків готували кріостатні зрізи товщиною 11 мкм, на яких за методикам Л. Лойда виявляли активність СДГ, ЛДГ, ГДГ. Оцінку активності ферментів проводили напівкількісним методом. Результати піддавали стандартній статистичній обробці.

Результати і їх обговорення. На третю добу експерименту макроскопічне дослідження печінки не виявило суттєвих змін. Поверхня печінки гладка, блискуча, передній край гострий, колір печінки коричнево-багрянний.

Макроскопічне дослідження показало початкову організацію тканини. Міжчасткові прошарки тонкі, щільні. Тріади часток складені із тонкостінних судин з підвищеним кровонаповненням. Центральна вена частки також з підвищеним кровонаповненням. Навколо центральних вен визначається невелика кількість діapedезних відмерлих лімфоцитів. Гепатоцити середніх розмірів на 2/3 площі частки зібрані в балки, а на решті простору – суцільний масив.

Міжбалкові простори розширені, в клітинах Купфера ядра округлі, помірної щільності. Цитоплазма гепатоцитів однорідна, інтенсивність її забарвлення в різних клітинах різна. В частині гепатоцитів вона просвітлена по периферії, в частині клітин – перинуклеарно. В частині клітин в цитоплазмі визначаються вакуолі. Ядра гепатоцитів середніх розмірів з клубочковато-волокнистим малюнком хроматина. Невелике число ядер збільшене в розмірах з нечіткою границею, гомотогенним світлозабарвленим вмістом. За даними гістоензиматичних досліджень активність СДГ в гепатитах центральної частки частки 6.0 ± 0.91 ум. од. опт. щілн. гепатоцитах периферійної частки активність СДГ – $6.0 - 7.0$ ум. од. опт. щілн. Активність ЛДГ в гепатоцитах центральної зони частки – 6.0 ± 0.12 ум. од. опт. щілн., а в гепатоцитах периферії – 7.0 ± 0.2 ум. од. опт. щілн. Активність ГДГ гепатоцитах різних зон частки однакова і складала 7.0 ± 0.20 ум. од. опт. щілн. Висока активність ГДГ дозволяє думати, що має місце активація використання альтернативних субстратів для забезпечення субстратами окислювально-відновлювальних процесів.

Нирки

При макроскопічному дослідженні нирок відмічається збільшення їх розмірів. Права нирка довжиною 20.0 ± 1.0 мм; ліва – 19.0 ± 1.0 мм. Поверхня нирок гладенька, тканина сіро-коричневого кольору. На розрізі шаруватість організації збережена; коркова речовина трішки виступає над розтином.

Під час мікроскопічного дослідження в корковій речовині нирки ниркові тільця розміщені групами. Частина ниркових тілець зменшена в розмірах, структура капілярного клубочка не зчитується, сам він зморщений. Бауменовий простір щілиноподібний, базальна мембрана тільки потовщена, волокниста. В частині ниркових тілець капілярний клубочок круглястий, ендотеліоцити частково розміщуються безпорядно, а частково формують капіляри.

Між ними невеликі прошарки гомогенних еозинофільних мас. Баулінови прострікети в цих тільцях розширені, зовнішня мембрана тонка і щільна. Частина ниркових тілець містить звичайного виду округлі капілярні клубочки, ендотеліоцити набухлі з округлими ядрами, боулінові простори щілиноподібні, зовнішня мембрана тонка, щільна.

Покручені канали в корковій речовині мають різний вигляд. Частина з них має щільну базальну мембрану, епітеліальна вустілка ціла, клітини набухлі, разом з тим щілини вільні. Частини покручених каналців представляють собою тяжі із епітеліальних клітин і гомогенної еозинофільної речовини, які оточені щільною мембраною. Крім цього, мають місце ділянки коркової речовини, які заповнені епітеліальними клітинами і еозинофільними масами.

Канальці мозкової речовини устелені епітеліоцитами з округлими ядрами, але їх щілини вільні. Внутрішньониркові судини з явищами плазмостаза. Інтеретиціальні прошарки містять значну кількість лімфоцитів.

Згідно з результатами гістоензимологічних досліджень активність СДГ в різних каналцях різко відрізняється: в частині каналців в епітеліоцитах вона складає 4.0 ± 0.07 ум. од. опт. щільн.; в частині – 1.0 ± 0.04 ум. од. опт. щільн.; в невеликій групі каналців в епітелії активність СДГ – 6.0 ± 0.20 ум. од. опт. щільн., в одиничних – 7.0 ± 0.1 ум. од. опт. щільн. Активність ЛДГ в епітелії частини каналців – $6.0 - 7.0$ ум. од. опт. щільн.; в тяжях на місці каналців вона не визначається; групах каналців активність ЛДГ в епітелії – 4.0 ± 0.09 ум. од. опт. щільн. Активність ГДГ в епітелії частини каналців – 6.6 ± 0.18 ум. од. опт. щільн.; в частині каналців – 4.0 ± 0.09 ум. од. опт. щільн. Канальці з різною активністю ГДГ в епітелії складають поля, які чергуються на препараті.

Загалом за даними комплексного морфологічного дослідження в печінці проявляється дистрофія, а в нирках – дискофія і деструкція. Ці порушення можуть бути структурною базою печінко-ниркового синдрому.

Проведені комплексні морфологічні дослідження на 7 добу спостережень показали таке:

Печінка

Макроскопічно виявлених змін печінки, порівняно з попереднім періодом спостережень, не виявлено.

Макроскопічно часткова організація печінкової тканини збережена. Міжчасткові перетинки тонкі і щільні зі збільшеною кількістю огрубілих фіброзних волокон. Судини триад тонкостінні з явищами плазмостаза. Плазмостаз також спостерігається в розширених центральних венах. На відміну від попереднього періоду спостережень діапедезний вихід лімфоцитів не зафіксований. Гепатоцити різних розмірів. На половинці площі, в центрі частки, вони зібрані в балки, на решті простору вони не впорядковані, тобто порівняно з попереднім строком спостережень скорочується простір впорядкованого розміщення гепатоцитів. Цитоплазма основної маси гепатоцитів гомогенна, слабо базифільна, в частині гепатоцитів дрібні вакуолі. Ядра гепатоцитів збільшені з чіткою межею, гомогенним вмістом. Міжбалкові простори щілясті, клітини Купфера з округлими ядрами.

Має місце включення еозинофільних гомогенних мас. Згідно з даними гістоензимологічних досліджень активність СДГ в різних гепатоцитах відрізняється. В центрі частки вона складає 5.0 ± 0.1 ум. од. опт. щільн.; в гепатоцитах периферії – 6.0 ± 0.2 ум. од. опт. щільн.

Активність ЛДГ також не однакова. По площі частки є поля, де активність ЛДГ в них 5.0 ± 0.1 ум. од. опт. щільн., є поля, де вона – 6.0 ± 0.14 ум. од. опт. щільн. Що стосується активності ЛДГ, то в гепатоцитах центральної частини частки вона не перевищує 5.0 ± 0.1 ум. од. опт. щільн.; по периферії – 6.0 ± 0.17 ум. од. опт. щільн.

Макроскопічне дослідження нирок піддослідних щурів на 7 добу дослідження встановило, що їх збільшені розміри зберігаються (права – 20 мм. по довжині, ліва – 19–20 мм. по довжині). Поверхня сірувато-коричневого кольору, гладенька.

При мікроскопічному дослідженні встановлено, що ниркові тільця розташовуються групами. В них визначаються клубочки капілярів округлої форми. В цитоплазмі ендотеліоцитів визначаються вакуолі. Окремі ниркові тільця містять капілярні клубочки, структура яких не прочитуються. Покручені частки часто звичайного вигляду, але з набуханням цитоплазми, щільна таких часток звужена. Частина покручених часток всередині цілої базальної мембрани містить гомогенні білкові маси. Частина покручених часток містить білкову масу, але епітеліальна устілка в них частково збережена, хоча епітеліоцити сплюснені з невеликими темними ядрами. Внутрішньониркові судини розширені з явищами плазмостазу. Інтерстиціальні прошарки суттєво розширені за рахунок накопичення в них лімфоїдних елементів.

Канальці мозкової речовини устелені ущільненим епітелієм. Ядра їх невеликі, темні. Інтерстиціальні прошарки потовщені за рахунок накопичення в них лімфоцитів. Результати гістоензиматичних досліджень показали, що активність СДГ у збережених канальцях в епітеліоцитах складає 6.0 ± 0.08 ум. од. опт. щільн.; в канальцях з ущільненим епітелієм – 2.0 ± 0.05 ум. од. опт. щільн.. Активність ЛДГ в епітелії в канальцях, які збереглися – 6.0 ± 0.14 ум. од. опт. щільн., а в решті 3.0 ± 0.14 ум. од. опт. щільн. Активність ГДГ також різна в епітелії різних по збереженню канальців. В збережених вона складає – 4.0 ± 5.0 ум. од. опт. щільн.; в канальцях з ущільненим епітелієм – 3.0 ± 0.06 ум. од. опт. щільн.

В цілому можна казати, що збереження структурних змін в печінці і нирках можуть бути основою для печінко-ниркового синдрому.

Висновки. Таким чином, наші дослідження показали, що гентоміцинова інтоксикація супроводжується структурно-функціональними змінами в печінці і нирках.

У печінці з'являються дистрофічні зміни, які мають витривалий характер і впливають на стан детоксикаційної функції гепатоцитів.

У нирках формуються деструктивні зміни покручених канальців і капілярних клубочків, які обов'язково впливають на сечотворну і сечовидільну їх функцію. Одночасно порушується фільтраційна функція нирок, про що свідчить поява еозинофільних відкладань в тканини нирок. Виявлені зміни мають стійкий характер.

Загалом можна говорити, що гентоміцин викликає зміни в нирках і печінці, які можна розглядати як структурну базу печінко-ниркового синдрому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабак О.Я., Колеснікова О.В. Цироз печінки та його ускладнення : монографія. Видавничий дім «Здоров'я України». Київ. 2011. С. 141–149.
2. Біохімія : підручник / Під ред. чл.-кор РАН, проф. О.С. Северіна. 5-е вид., вип. і доп. Москва : ГЕОТАР-МЕДІА, 2014. 768 с.
3. Савченко В.М., Ніколенко Є.Я., Сокруто О.В. Гепаторенальний синдром в практиці сімейного лікаря (критерії діагнозу та лікування).

Л.Д. Чулак, О.В. Татарина, Т.Л. Буюкли. Структурно-функциональные изменения печени и почек в результате гентомициновой интоксикации. – Стаття.

Аннотація. Авторы в экспериментальных исследованиях на 54 белых крысах линии Вистар аутобредного разведения обнаружили, что гентомицин при многократном использовании вызывает структурно-функциональные изменения в печени и почках.

В печени эти изменения носят дистрофический характер, а в почках это деструктивные изменения. Выявленные изменения очень устойчивы. Авторы видят, что эти повреждения паренхимы почек и печени могут быть основой для формирования печеночно-почечного синдрома.

Ключевые слова: печень, почки, гентомицин, структурно-функциональные повреждения.

L. Chulak, O. Tatarina, T. Buiukli. Structural-functional changes in the liver and kidneys due to gentamicin intoxication. – Article.

Summary. In experimental studies in 54 white outbred Wistar rats, the authors found that gentamicin causes structural and functional changes in the liver and kidneys upon multiuse.

These changes have dystrophic nature for the liver, and there are destructive changes in the kidneys. The authors believe that damages of the parenchyma of the kidneys and the liver can be a basis for the formation of the hepatorenal syndrome.

Key words: liver; kidneys, gentamicin, structural-functional damages.

Ю.Г. Чумакова

*доктор медицинских наук, профессор,
профессор кафедры общей стоматологии
Одесского медицинского института
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина*

Н.Л. Латариа

*магистр
Одесского медицинского института
Международного гуманитарного университета,
г. Одесса, Украина*

ОБОСНОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ АНТИСЕПТИКОВ В КОМПЛЕКСЕ ПРОФИЛАКТИКИ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПАРОДОНТА

***Аннотация.** На основании литературных данных показано, что основным методом направленного воздействия на дендальную микробную биопленку является применение антисептиков с выраженными антимикробными и антиадгезивными свойствами (хлоргексидина, триклозана, цетилпиридинхлорида) в составе средств гигиены полости рта.*

***Ключевые слова:** микробная биопленка, антисептики, заболевания пародонта, хлоргексидин, триклозан, цетилпиридинхлорид.*

В настоящее время микробную биопленку (англ.: biofilm) считают основным этиологическим фактором воспалительных и дистрофически-воспалительных заболеваний пародонта [1–6].

Поэтому в основе первичной профилактики заболеваний пародонта можно выделить две составляющие:

– этиотропную, то есть направленную на уменьшение интенсивности действия либо на полное устранение влияния патологических причинных факторов, в основном на микробный фактор или на ситуации, которые способствуют усилению его патологического действия на ткани пародонта;

– патогенетическую, то есть направленную на устранение вызванных причинным фактором воспалительных изменений в пародонте и предупреждение их последующего усугубления [7].

Существует два пути для контроля микробной биопленки: химический контроль, осуществляемый при индивидуальной гигиене полости рта путем применения средств гигиены (зубных паст, ополаскивателей), и механический контроль, который заключается в непосредственном механическом удалении биопленки при индивидуальной чистке зубов и при профессиональной гигиене полости рта (над- и поддесневой скейлинг) [8–10].

Химический контроль биопленки обеспечивают: антисептики, антибиотики, ферменты, неферментные, дисперсионные, денатурирующие и модифицирующие компоненты, а также вещества, препятствующие прикреплению бактерий к пелликуле зуба [11; 12].

Рассматривают следующие механизмы химического контроля биопленки: 1) препятствие адгезии микроорганизмов к поверхности зуба; 2) препятствие образования биопленки на поверхности пелликулы путем влияния на процесс коагрегации микроорганизмов; 3) повреждение биопленки, бактериостатическое и бактерицидное действие на микроорганизмы [13].

Концепция «направленного контроля (или модификации) микробной экологии зубной бляшки» предусматривает воздействие на микробный состав биопленки с целью подавления активности патогенных видов бактерий и грибов, а также восстановления и поддержания микробной экосистемы, характерной для здорового состояния органов и тканей полости рта.

Среди методов направленного воздействия на состав и свойства биопленки важное место отводится антисептикам с выраженными антимикробными и антиадгезивными (противобляшечными) свойствами. Это обуславливает их включение в состав средств индивидуальной гигиены полости рта – зубных

паст и ополаскивателей [11; 14–18]. При этом антисептики в составе средств гигиены обеспечивают стерильность и самого средства, то есть выполняют функцию консерванта.

Среди антисептиков выделяют: феноловые соединения (фенол, тимол, триклозан); четвертичные аммониевые соединения (бензалкония хлорид, бромид домифена, цетилпиридин хлорид); окислители (пероксиды, пербораты); экстракты лекарственных трав (сангвинарин); бис-бигуаниды (хлоргексидин, алексидин); бис-пиридины (октенидин); пиримидины (гексетидин); галогенсодержащие (йодин, йодоформ, фториды); соли тяжелых металлов (серебра, ртути, цинка, меди, олова) [19].

На сегодняшний день наиболее часто в состав ополаскивателей и зубных паст вводят хлоргексидин, триклозан и цетилпиридинхлорид [15; 16; 19–21].

«Золотым стандартом» среди антисептиков для профилактики и лечения заболеваний пародонта по-прежнему остается хлоргексидин, так как мишенями его являются грамположительные и грамотрицательные бактерии, в том числе и пародонтопатогены, а также дрожжеподобные грибы, различные вирусы и дерматофиты [20–24].

Хлоргексидин имеет катионное строение и его антибактериальные свойства являются результатом притяжения между положительно заряженным хлоргексидином и отрицательно заряженной поверхностью бактериальной клетки. Хлоргексидин абсорбируется на поверхности клеточной мембраны чувствительных к нему микроорганизмов с сильной адсорбцией к определенным фосфатсодержащим компонентам. Это нарушает целостность мембраны и повышает ее проницаемость. Доказано, что бактерицидный эффект проявляется только при достаточной концентрации хлоргексидина (0,12–0,2%), а в меньшей концентрации воздействие ограничивается бактериостатическим эффектом вследствие утечки через мембрану компонентов с низкой молекулярной массой (например, калий, фосфор) [22; 23; 25].

Хлоргексидин избирательно адсорбируется на поверхности гидроксиапатита эмали зуба, тем самым препятствуя адгезии бактерий и обеспечивая противоналетный эффект [22; 26].

Связывание хлоргексидина с белковыми структурами тканей полости рта обуславливает пролонгированное действие (8 часов остаточного действия) за счет его постепенного высвобождения [26].

В литературе описаны возможные побочные эффекты хлоргексидина: поверхностное окрашивание зубов и других тканей полости рта; усиление образования зубного камня (хлоргексидин способствует ускоренной минерализации микробной биопленки); изменение вкусовых ощущений; возможность развития аллергии, возможное раздражение слизистой оболочки полости рта. Имеются отдельные клинические наблюдения, подтверждающие развитие микробной резистентности к хлоргексидину. Авторы этих исследований высказывают предположение, что длительное применение хлоргексидина может приводить к появлению множественной резистентности у грамотрицательных микроорганизмов, обусловленной снижением проницаемости внешней клеточной мембраны [22; 24].

Механизм действия триклозана был расшифрован в 1998 г. учеными Heath и Rock (Мемфис, Теннесси, США). Они установили, что триклозан влияет на синтез жирных кислот: избирательно блокирует эноил-АСР-редуктазу – NAD⁺ зависимый фермент, который есть только у бактерий-прокариотов. Триклозан избирательно связывается с активным центром этого фермента, препятствуя тем самым завершению синтеза жирных кислот. В результате сборка липидов останавливается, плазматическая мембрана клетки, защищающая ее от внешней среды, перестает обновляться. Такая изношенная мембрана уже не справляется со своими функциями (защитной, транспортной и прочими), и бактериальная клетка быстро погибает (бактерицидное действие). Описанный механизм объясняет безопасность длительного применения триклозана ввиду невозможности развития резистентных видов бактерий [27].

Триклозан при изолированном применении в составе средств гигиены немного уступает хлоргексидину по спектру антимикробного действия, однако имеет ряд преимуществ: высокая эффективность даже в очень низких концентрациях; немедленное антимикробное воздействие; безопасность, низкая токсичность, практическое отсутствие аллергических реакций; действие на антибиотико-резистентные бактерии [28; 29]. Кроме того, триклозан оказывает также противовоспалительное действие путем ингибирования циклооксигеназного / липооксигеназного путей метаболизма арахидоновой кислоты, что приводит к снижению продукции провоспалительных медиаторов, в том числе простагландина E₂ [30].

При введении в состав гигиенических средств комбинации триклозана с кополимером (поливинилметиловым эфиром малеиновой кислоты PVM/MA) антибактериальный и противобляшечный эффекты оказались сопоставимы с эффектом применения ополаскивателей на основе хлоргексидина, что было подтверждено в исследованиях *in vitro* и в клинике [29; 31; 32]. PVM/MA, благодаря свойствам поверхностно

активного вещества, препятствует образованию зубного камня, что отсутствует у хлоргексидина, а также способствует удлинению периода ретенции триклозана в полости рта [32].

Цетилпиридиний хлорид (ЦПХ) является четвертичным аммониевым соединением и относится к катионовым сурфактантам (детергентам). Положительно заряженные молекулы ЦПХ притягиваются к отрицательно заряженным группам молекул клеточной стенки бактерий. Из-за высокой поверхностной активности ЦПХ в концентрации 0,1–0,2% происходит повышение проницаемости клеточных мембран бактерий, нарушение клеточного метаболизма и гибель микробной клетки, за счет чего реализуется его бактерицидное действие. Бактериостатическое действие 0,05% ЦПХ связано со способностью его подавлять образование тиамина, который необходим для роста и размножения бактерий, что происходит при применении ополаскивателей Colgate Plax [21; 33].

Цетилпиридинхлорид в отличие от хлоргексидина и триклозана более эффективен в отношении кариесогенной микрофлоры, не токсичен, не имеет побочных эффектов, поэтому ополаскиватели с ЦПХ рекомендуют для ежедневного постоянного применения лицам с интактным пародонтом и склонностью к кариесу зубов.

Популярностью у стоматологов пользуется также спиртсодержащий (21,6%) ополаскиватель Листерин, в состав которого входят тимол, ментол, эвкалиптол и метил салицилат. Основным антимикробный компонент – тимол. Фирма-изготовитель рекомендует разведение при использовании 1:2 [29].

В литературе имеются сообщения о возможном негативном влиянии на микробиоценоз ротовой полости длительного применения ополаскивателей, содержащих концентрированные антисептики [34; 35]. В 1990 г. Субкомитет по зубной бляшке FDA создал Федеральный реестр активных ингредиентов средств индивидуальной гигиены (45 видов продукции для ухода за полостью рта 22 компаний-производителей) и представил классификацию их по 2 критериям: степень безопасности и эффективность. Среди антисептиков в I категорию (самые безопасные и при этом эффективные) отнесены цетилпиридинхлорид и фторид олова [12].

В последние десятилетия доказана значительная роль растительных полифенолов и созданных на их основе препаратов и гигиенических средств в нормализации метаболизма в тканях пародонта, обеспечении защитных эффектов пародонта к повреждающим агентам и возможности репаративной регенерации структур пародонта [36].

Введение экстрактов лекарственных растений в состав зубных паст и ополаскивателей обеспечивает: 1) более широкий спектр антимикробного действия за счет природных антибиотиков (у ромашки – бисаболол, у шалфея – сальвин) и фитонцидов; 2) выраженное антиоксидантное, мембранотропное и противовоспалительное действие на ткани полости рта за счет наличия растительных полифенолов и витаминов (вит. Р, РР, С, группы В, β-каротин); 3) дезодорирующий эффект за счет эфирных масел ромашки, мирры и чайного дерева [37].

Кроме того, препараты на основе экстрактов лекарственных растений, такие как Стоматофит, Хлорофиллипт, Ротокан, Рекутан, Сангвинарин и др., нашли широкое применение при лечении воспалительных и дистрофически-воспалительных заболеваний пародонта. Главным образом они применяются в виде инстилляций в пародонтальные карманы, аппликаций, орошений, ротовых ванночек, в составе лечебных пародонтальных повязок [38–40].

Таким образом, установленная роль микробной биопленки в развитии воспаления и иммунопатологических реакций в тканях пародонта указывает на первостепенное значение удаления биопленки в комплексе первичной профилактики воспалительных заболеваний пародонта. Необходимо направить усилия на усовершенствование двух направлений, обеспечивающих химический (за счет антисептиков) и механический контроль биопленки путем оптимизации методов индивидуальной и профессиональной гигиены полости рта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дмитриева Л.А., Крайнова А.Г. Современные представления о роли микрофлоры в патогенезе заболеваний пародонта. *Пародонтология*. Санкт-Петербург. 2004. № 1 (30). С. 8–15.
2. Леус П.А. Микробный биофильм на зубах. Физиологическая роль и патогенетическое значение. *Стоматологический журнал*. Беларусь. 2007. Т. 8, № 2. С. 100–111.
3. Haffajee A.D., Socransky S.S. Microbial etiological agents of destructive periodontal diseases. *Periodontol*. 2000. 1994. Vol. 5. P. 78–111.
4. Marsh P. Plaque as a biofilm: pharmacological principles of drug delivery and action in the sub- and supragingival environment. *Oral Dis*. 2003. Vol. 9, Suppl. 1. P. 16–22.

5. Nishihara T., Koseki T. Microbial etiology of periodontitis. *Periodontol.* 2000. 2004. Vol. 36. P. 14–26.
6. Sbordone L. Oral microbial biofilms and plaque-related disease: microbial communities and their role in the shift from oral health to disease / L. Sbordone, C. Bortolalia. *Clin. Oral Investig.* 2003. Vol. 7. P. 181–188.
7. Грудянов А.И., Овчинникова В.В. Профилактика воспалительных заболеваний пародонта. Москва : ООО «Медицинское информационное агенство», 2007. 80 с.
8. Афанасьева У.В., Афиногенов Г.Е., Соловьева А.М. Микробный состав зубной бляшки и современные методы его коррекции. *Пародонтология.* 2001. № 1–2. С. 9–12.
9. Леус П.А., Лобко С.С. Эффективность профессиональной гигиены полости рта в профилактике болезней пародонта. *Клиническая стоматология.* 1997. № 3. С. 70–73.
10. Barnett M.L. The role of therapeutic antimicrobial mouthrinses in clinical practice: control of supragingival plaque and gingivitis. *J. Am. Dent. Assoc.* 2003. Vol. 134 (6). P. 699–704.
11. Pitten F.A., Splieth C., Kramer A. Prophylactic and therapeutic application of antimicrobial agents in the oral cavity. *Pharmazie (Germany).* 2000. Vol. 55, N. 9. P. 635–639.
12. Wu C.D. Evaluation of the safety and efficacy of over-the-counter oral hygiene products for the reduction and control of plaque and gingivitis / C.D. Wu, E. D. Savitt. *Periodontol.* 2000. 2002. Vol. 28. P. 91–105.
13. Baehni P., Takeuchi C.Y. Anti-plaque agents in the prevention of biofilm-associated oral diseases. *Oral Diseases.* 2003. Vol. 9. P. 23–29.
14. Дмитриева Л. А., Романов А.Е., Царев В.Н. Сравнительная характеристика антибактериальной активности новых антисептиков и перспективы их применения в стоматологической практике. *Стоматология.* 1997. Т. 76, № 2. С. 26–27.
15. Клинико-микробиологическая оценка эффективности применения «Элюдрила», «Пародиума» и «Эльгидиума» при комплексном лечении пародонтита / В.Н. Царев, Л.А. Дмитриева, Н.А. Мегрелишвили [и др.]. *Пародонтология.* С.-Пб., 2003. № 1 (26). С. 63–68.
16. A comparison of chlorhexidine, cetylpyridinium chloride, triclosan, and C31G mouthrinse products for plaque inhibition / P. Renton-Harper, M. Addy, F. M. Moran [et al.]. *J. Periodontol.* 1993. Vol. 67. P. 486–489.
17. Antiplaque and antigingivitis effectiveness of a hexetidine mouthwash / N. C. Sharma, H. J. Galustians, J. Qaqish [et al.]. *J. Clin. Periodontol.* 2003. Vol. 30, № 7. P. 590–594.
18. A systematic review on the effects of local antimicrobials as adjuncts to subgingival debridement, compared with subgingival debridement alone, in the treatment of chronic periodontitis / P. Matesanz-Perez, M. Garcia-Gargallo, E. Figuero [et al.]. *J. Clin. Periodontol.* 2013. Vol. 40. P. 227–241.
19. Wu C.D. Antiseptic agents in oral hygiene products / C.D. Wu, K. Davidson. *J. Med. Microbiol.* 2007. Vol. 53, N. 1. P. 77–81.
20. A chlorhexidine varnish implemented treatment strategy for chronic periodontitis: short-term clinical observations / J. Cosyn, I. Wyn, T. De Rouck [et al.]. *J. Clin. Periodontol.* 2005. Vol. 32, N. 7. P. 750–756.
21. A 0.05% cetylpyridinium chloride, 0.05% chlorhexidine mouth rinse during maintenance phase after initial periodontal therapy / M. Quirynen, C. Soers, M. Desnyder [et al.]. *J. Clin. Periodontol.* 2005. Vol. 32. № 4. P. 390–400.
22. Антимикробные препараты в стоматологической практике / Под ред. М. Ньюмана и А. ван Винкельхоффа. Москва : Издательский дом «Азбука». 2004. 328 с.
23. Белоклицкая Г.Ф. Применение хлоргексидинсодержащих препаратов в стоматологии. *Современная стоматология.* 2001. № 1. С. 15–18.
24. Clinical controlled study on plaque and gingivitis reduction under long-term use of low-dose chlorhexidine solutions in a population exhibiting good oral hygiene / T. Hoffmann, G. Bruhn, S. Richter [et al.]. *Clin. Oral. Investig.* 2001. Vol. 5, N. 2. P. 89–95.
25. Addy M. Clinical indication for the use of chemical adjuncts to plaque control: chlorhexidine formulations / M. Addy, J. M. Moran. *Periodontol.* 2000. 1997. Vol. 15. P. 52–54.
26. Ланге Д.Е. Применение в стоматологии хлоргексидингликоконата (СНХ) в качестве антимикробного средства. *Клиническая стоматология.* 1999. № 1. С. 38–42.
27. Niederman R. Triclosan-containing toothpastes reduce plaque and gingivitis. *Evid. Based Dent.* 2005. Vol. 6, N. 2. P. 33.
28. Константинова В.Е. Безопасность и обоснование использования триклозана для направленной коррекции микробной экологии зубной бляшки. *Клиническая стоматология.* 2004. № 4. С. 45–48.
29. Comparative antiplaque/antigingivitis efficacy: Listerine antiseptic mouthrinse and Colgate Total dentifrice / N.C. Sharma, G. Galustians, J. Qaqish [et al.]. *J. Dent. Res.* 1999. Vol. 78. P. 498.
30. The effects of triclosan on mediators of gingival inflammation / A. Gaffar, D. Scherl, J. Affitto [et al.]. *J. Clin. Periodontol.* 1995. Vol. 22, N. 4. P. 480–484.
31. Афанасьева У.В., Соловьева А.М., Евсеева С.К. Клиническая эффективность триклозана и кополимера РУМ/МА в профилактике заболеваний пародонта и кариеса (обзор). *Antibacterial and anti-inflammatory activity of a toothpaste on the basis of triclosan/copolymer* / Hu Tao, Barnes V. M., Trivedi H. M., Cummins D. *Medical World Business Press, Inc.: Stomatologic compendium, The Colgate-Palmolive Company,* 2004. P. 13–19.

32. Analysis for clinical effect of a rinse containing cetylpyridinium chloride in treatment of gingivitis and periodontitis / Hu C.Z., Jin H.L., Liang J.P. [et al.] *Shanghai Kou Qiang Yi Xue (China)*. 2003. Vol. 12(6). P. 414–418.
33. Особенности влияния хлоргексидин-содержащих препаратов на состояние микробиоценоза полости рта у больных пародонтитом / В. Н. Царев, В. И. Чувилкин, Н. А. Мегрелишвили, С. Рамиль. *Пародонтология*. Санкт-Петербург, 2003. № 2 (27). С. 49–54.
34. Comparative efficacy of an antiseptic mouthrinse and an antiplaque/antigingivitis dentifrice. A six-month clinical trial / C.H. Charles, N.C. Sharma, H.J. Galustians [et al.]. *J. Am. Dent. Assoc.* 2001. Vol. 132, N. 5. P. 670-675.
35. Чумакова Ю.Г. Обоснование применения препаратов растительных полифенолов в комплексном лечении генерализованного пародонтита. *Вісник стоматології*. 2006. Спец. випуск, № 3 (53). С. 41–52.
36. Косенко К.Н. Профилактическая гигиена полости рта. Одесса : Изд-во КП ОГТ. 2003. 296 с.
37. Максимовский Ю.М. Препарат «Стоматофит» в комплексном лечении воспалительных заболеваний пародонта. *Современная стоматология*. 2010. № 3. С. 45–47.
38. Маслій Ю.С., Рубан О.А. Нові можливості місцевої антибактеріальної терапії запальних захворювань пародонту. *Укр. журнал клінічної та лабораторної медицини*. 2011. Т. 6, № 1. С. 86–89.
39. Мороз К.А., Федечко Й.М., Федін Р.М. Порівняльна оцінка антибактерійної дії фітозасобів Фемодент, Стоматофит і Ротокан. *Новини стоматології*. 2008. № 3. С. 6–8.

Ю.Г. Чумакова, Н.Л. Латарія. Обґрунтування застосування антисептиків у комплексі профілактики захворювань пародонту. – Стаття.

Анотація. На підставі літературних даних доведено, що основним методом спрямованого впливу на денціальну мікробну біоплівку є застосування антисептиків з вираженими антимікробними та антиадгезивними властивостями (хлоргексидину, триклозану, цетилпіридинхлориду) у складі засобів гігієни порожнини рота.

Ключові слова: мікробна біоплівка, антисептики, захворювання пародонту, хлоргексидин, триклозан, цетилпіридинхлорид.

Yu. Chumakova, N. Lataria. Substantiation of application of antiseptic agents in the prevention of periodontal diseases. – Article.

Summary. Based on literature data, it was shown that the main method of targeted exposure to the dental microbial biofilm is the use of antiseptics with pronounced antimicrobial and anti-adhesive properties (chlorhexidine, triclosan, cetylpyridinium chloride) as part of oral hygiene products.

Key words: microbial biofilm, antiseptics, periodontal disease, chlorhexidine, triclosan, cetylpyridinium chloride.

Розділ 5

*Гуманітарні та соціальні науки.
Культура і мистецтво*

Н.М. Басиста

старший науковий співробітник,
Шевченківський національний заповідник,
м. Канів, Черкаська область, Україна

Т.В. Ярмош

старший науковий співробітник,
Шевченківський національний заповідник,
м. Канів, Черкаська область, Україна

ВІТРЯКИ ТА МЛИНИ КАНІВЩИНИ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

Анотація. У статті розглядається історія та сучасний стан вітряків та млинів Канівського району, а саме: м. Канева, сіл Грищенці, Григорівка, Бучак, Келеберда, Лука, Яблунів. Опрацьовані спогади старожиливі Канева та району.

Ключові слова: Канів, вітряні млини, Т.Г. Шевченко.

*Сизі від негоди, ці добрі душі українського степу,
що віками вписували в сторінки хмар і неба нелегкий літопис хліборобської долі,
основою, хрестовиною тримаються чорної землі, а крилами жадають неба.*
Михайло Стельмах

Вітряки – це традиційні для України будівлі для розмелювання зерна (млини), виготовлення круп (ступники) та дощок (тартаки). Більшість вітряків, які налічували по кілька десятків на узвишсях навколо сіл, є автохтонними, тобто характерними для будівельних традицій України. Млини і вітряки типові для українського пейзажу, вони здавна стояли на канівських кручах і своїм видом милували око.

Важко сказати, чому вітряк став одним із символів України, адже в українських вітряках і млинах є щось специфічне. Схожі конструкції можна зустріти у Швеції, Нідерландах та інших Європейських країнах.

Канівщина – це споконвічно хліборобський край, де із часів трипільської культури вирощували жито, пшеницю, ячмінь, горох, просо та мололи зерно на борошно. Ще з тих часів у наші дні прийшли традиційні жорна, аж поки наші пращури не навчилися запрягати природні сили, воду в річках, вітер у полях. Від примітивних розтиральників до водо-вітроприводних млинових технологій минули тисячоліття.

Водяні млини відігравали важливу роль у господарстві українських земель у XIV–XVII ст. Це був час інтенсивного розвитку млинарства, коли водяні млини витіснили з ужитку примітивні способи розмелювання, стали однією з найважливіших галузей господарства. Будувалися млини в королівських, церковних та приватних землях і обслуговували місцеве населення. Володіння вітряками стає привілеєм. Навіть виробляється таке правило, згідно з яким селянам не дозволялося молоти своє збіжжя в інших млинах, крім панських. Так само і міське населення було «прив'язане» до війтовських чи королівських млинів. Звільнення від цього примусу потребувало спеціального дозволу, а привілей заводити млини й отримувати від них прибуток надавався спеціальними королівськими грамотами. Так, 4 лютого 1571 року король польський Зигмунд Август надає грамоту канівським міщанам «на принадлежность выстроенных гражданами на городских дачах при реках и речках, в округе Города протекающих, мельниц» [1]. Із давніх часів ці млини були власністю міщан, і староста не мав до них ніякого відношення, не отримував із них прибутків. Делегати від міста на чолі з війтом піднесли королю відповідні документи, що підтверджували їхні права на володіння. Королівські ревізори детально вивчили зазначені документи: «Грамоту оную, равно и документы на мельницы служащие разсматривали и найдя их законными просителями, а особливо осведомляясь от Старосты Черкаского и Каневского князя и прочих обывателей, что Каневские граждане находятся в бедном состоянии и разорении, которое многократно от неприятелей наших неверных

татар в людях, скот и в разных животностях претерпевали; те выше писанные Каневские мельницы во всенавечные времена пр них оставляяли» [1]. Привілей на «те мельницы поблизу и около города Канева состоящие» [1].

Наприкінці XIX – початку XX сторіччя в Україні існували два типи вітряків: стовпові, коли навколо стовпа, вкопаного в землю, на основі (стілці) обертався до вітру весь корпус вітряка за допомогою дишла (водиля); і шатрові – коли обертався лише верх вітряка, а сам корпус лишався нерухомим.

Вже у XIX ст. водяні млини та вітряки велечіли в кожному селі та місті і діяли подекуди аж до середини XX ст. Так, по Дунайцю, що протікає територією міста Канева і сьогодні, міщани робили загати з дерев'яними водоспусками, на яких і ставили водяні млини. У середині XIX ст. по Дунайцю нараховувалося 16 водяних млинів.

Вітряки завжди мали особливе розташування. Зустріти їх можна було на пагорбах та підвищеннях, на околицях населених пунктів чи в полі. Відповідно до згадок очевидців в окремих селах могло налічуватись до кількох десятків вітряків.

Одна з Канівських гір, що височіє над Дніпром у межах міста, носить назву Вітрова. Вона відкрита всім вітрам, тому її вподобали мірошники, збудувавши на вершині вітряки. Так, наприкінці XIX ст. у місті нараховувалося 20 вітряків [2].

Новим етапом у розвитку млинарства став період XVIII–XXст., коли на території України широко впроваджувалися вітряні млини «німецького» та «голландського» типів. Саме із «Заходу» – із Німеччини та Голландії – ширилося вітряне млинарство нашим краєм та всією Східною Європою.

Піком розвитку вітрового млинарства на Канівщині стала перша третина XX ст., коли кількість вітряків сягала своїх найвищих показників. Цікавою є статистика в Канівському повіті станом на кінець XIX століття: «Каневский уезд, в восточной части Киевской губернии. Площадь 2864,3 квадратных верст. Поверхность волнистая на юге, в северной части – равнина. По переписи 1897 население – 270, 758 душ (132, 386 м., 138, 372 ж.)... Мельниц 928, из них водяных – 41» [3]. На тій самій Черкащині ще в першій третині XX століття в кожному селі діяло кільканадцять, а то й кількадесят вітряків.

Та з початком колективізації вітряне млинарство опинилося серед «неперспективних» галузей господарства й поступово занепадало. Українські млини зникають із шаленою швидкістю. Непоравним ударом по галузі стали роки Другої світової війни, коли Черкащиною двічі пройшла лінія фронту та було застосовано тактику «випаленої землі». Якщо свідчень, що під час евакуації 1941 р. мала місце вказівка знищувати млини, не виявлено, то у часи відступу німецьких частин млини масово підривалися вибухівкою, розстрілювалися гарматами.

У с. Трахтемирові Канівського району, за переказами, перший вітряний млин був побудований 1885 року, «новий» було побудовано 1915 року. Старожили розповідали, що важкезні дуби для нього на гору витягували, попередньо поливши її схили водою. А щоб не сковзалися три пари волів, які тягнули ті дуби, під копита тваринам на ходу сипали пісок. Ввечері 21 серпня 2019 року там згоріли залишки старовинного млина.

На околиці Канівського району, у с. Бучак, зберігся один традиційний чотирикрилий вітряк. Завдячуючи розміщенню в напівпустошеному селі, він лишився непограбованим. Цьому сприяло його сусідство із садибами місцевих старожилів. У вітряка відсутні крила – решта механізмів збереглися.

Як згадує Антоніна Клоток (жителька с. Бучак Канівського району), «люди до вітряка приходили із Пшеничників, Іванькова, підводами возили. Я малою завжди приходила до вітряка. Мій дядько тоді був мірошником. Тоді в народі поважали гончара, теслю і особливо мірошника. Мірошником був спеціаліст Підлісний Євдоким. Млин був збудований у 1946 році. Після його смерті мірошником був Кочубей Іван. Сьогодні в Бучаку зберігся один вітряк, хоча до війни їх було три».

Загалом, Канівщина порівняно з рештою районів Черкащини багата вітряними млинами. Традиційні вітряки збереглися в таких селах, як Лука, Горобіївка, хоч і знаходяться в занедбаному стані.

Анастасія Луценко, жителька с. Лука, згадує, що вітряк у селі збудували у 1924 р. її батько Перто Пісков та сусід Василь Гайдай. У Луці було два вітряки, другий – на березі. Його вже давно знищили, а цей млин працював до середини 70-х рр. 20 ст., доки не помер батько. У Горобіївці вітряк збудовано в 1947 р., він значно вищий за свого сусіда в Луці. Підкрилки відсутні, та за отворами у зовнішній частині валу видно, що він мав чотири крила.

Останнім у переліку традиційних вітряків Канівщини зазначимо вітряка коло в'їзду до села Яблунів.

Цей млин, на відміну від більшості вищезгаданих, перебував ще із 1970-х рр. на обліку як пам'ятка архітектури обласного значення. Станом на жовтень 2009 р. похилений каркас вже було складно назвати вітряком. А взимку 2009 року його і взагалі було знищено. Як згадує старожил села Ярмош Кіндрат (1926–2019 рр.), в селі було 4 млини, які належали місцевим жителям, два з них – Веризубу Кузьмі та Ярмошу Івану.

Окрім традиційних вітряків стовпового та шатрового типів, на території області виявлено й декілька модернізованих вітряків конструкції В.Т. Стрільця. Детальні креслення цього вітряка збереглися у книзі автора проекту В.Т. Стрільця, що дозволяє сподіватися на їхнє подальше відтворення.

«А крила міцні були, – розповідає Григорій Сторчеус (столяр, який у 1956 році у с. Грищенці збудував вітряк за проектом Володимира Стрільця), – вітряки будували з діда-прадіда. Правда, були вони малопотужними, а от Володимиру Трохимовичу вдалося сконструювати більш потужний».

На Черкащині віцїли унікальні модернові вітряки, яких не зустріти ніде у світі.

Історія їхньої появи така: Володимир Трохимович народився 20 лютого 1926 року у с. Сулимівка Бориспільського району, що на Київщині. Згодом родина переїхала до с. Келеберда Канівського району. П'ятнадцятирічним юнаком потрапив на фронт, де був звязківцем. Пережив блокаду Ленінграда. Перемогу зустрів у Берліні.

У середині ХХ ст. в Україні, незважаючи на тяготи колективізації, воєнні лихоліття та злигодні відбудови, українські талановиті вчені продовжували вірити, що вітрова енергія може і має служити людям. Поряд із відбудовою знищених під час війни традиційних вітряків на Канівщині відбувався пошук нових форм застосування вітроенергії та шляхів вдосконалення традиційної технології цього процесу.

У 1947 р. до рідного с. Келеберда повернувся з армії колишній фронтовик Володимир Трохимович Стрільць.

Побачивши тяжке становище односельців, він вирішив із батьком продовжити дідівську справу – будувати вітряки. Спершу батько із сином робили спроби модернізації традиційних стовпових вітряків. Поєднавши знання дідів із новітніми на той час технологіями, Стрільці розробили унікальну млинарську конструкцію – чотирикрилий швидкохідний дерево-металевий вітродвигун Д-15. Вітряк був типу «голландка» і мав чотири металевих порожнистих аеродинамічних крила, змонтованих на дерев'яних несучих балках.

У 1954 році винахід Володимира Стрільця отримав Малу золоту медаль на ВДНГ СРСР, після чого проект швидко набув всесоюзного визнання і застосовувався не лише на території СРСР, а й у «дружніх країнах». Винахіднику приходили листи-подяки навіть із Угорщини та Китаю. Тож доволі ймовірно побачити ці модернові українські вітряки в далекому Китаї чи сусідній Угорщині.

Вітряки такої конструкції були зведені в селах Канівщини: Грищенці, Бобриці та Прохорівці, а також у селі Доментове, Бубнова Слобідка Золотоніського р-ну, Хрещатик Черкаського р-ну та в місті Чорнобаї. Щоправда, сам автор їх не будував.

Вітряк
у с. Грищенці

У селі Грищенці вітряк будував Г. Сторчоус із бригадою від колгоспу. Колгосп платив трудудні: «Я получав як помічник два трудудні, а інші п'ять чоловік – по півтора трудудні» (мова оригінала), збудували за сім місяців, але найскладніше було звести башню. Вітряк був побудований влітку 1956 р. та служив селу до 1970-х рр., доки не здійснили електрифікацію Канівщини. Після збудування вітряка Григорій Сторчеус став мірошником і пропрацював там 12 років, аж поки його не запросили передати свій досвід у «школі майстрів», а на його місце прийшли працювати інші. Старожили стверджують, що якби доглядали за цим млином, він би й досі працював. Старі люди пам'ятають роботу вітряка, запах борошна і припорошеного мірошника. Він був не таким, як усі люди, його слово було законом, із ним ніхто не сперечався, не сварився.

Володимир Трохимович є автором двох книг. «Швидкохідний дерево-металевий вітродвигун Д-15 спрощеної конструкції» була видана 1953 року в Києві, а вже 1955 року «Ветродвигатель Д-15» була видана в Москві.

Завдяки поданим у книгах В.Т. Стрільця детальним кресленням та ретельним роз'ясненням, за умови застосування сучасних технологій, його з легкістю можна відтворити.

«Володимир Трохимович був талановитою людиною, готовою завжди прийти на допомогу, мав дар від Бога, – розповідає його донька Тамара Володимирівна Шатило, – таку шири, порядну, добру людину дуже складно зустріти в наш меркантильний час».

Розповіді про вітряки та млини можна зустріти в легендах, переказах та піснях. Вони часто ставали предметом натхнення художників та поетів. Так, у творчості Т.Г. Шевченка вітряні млини згадуються в поезії, представлені на полотнах. У збірці «Кобзар», окрім згаданого в епіграмі уривку з віршу «Ми в купочці колись росли», вітряки також згадуються в поемі «Княжна»:

І верби, і тополі,

І вітряки на полі...

Згадується тема млинарства й у поемі «Наймичка»:

А потім побралися,

Худоби діждалися,

Придбали хутір, став і млин...

На картинах Шевченка-художника також присутня тема млинарства, на композиції полотна «Катерина» (1842 р.) на задньому плані добре промальовано вітряного млина. Також їх зображено на офорті «Казка», де розмова колишнього москаля зі Смертю ведеться на фоні вітряних млинів. На основі огляду творчості Т. Шевченка можна констатувати, що вітряні млини в очах поета були невід'ємною складовою частиною селянського побуту та мальовничого українського пейзажу.

Вітряки були місцем, де збиралася сільська громада для обговорення різних питань, нерідко подалі від ока сільської влади. Біля вітряків збиралася й молодь, водила веснянки, влаштовувала різні забави. Побут і працю мірошника та його родини оспівано в піснях:

«Ой піду я до млина до дрявого,

Чи не стріну Василя кучерявого».

Вітряки створювали особливий колорит наших сіл, польових доріг. Біля них подорожні відпочивали, по них відмірювали дорогу. Це були наче сторожові вежі. Рухаючи крилами, вони ніби злітали в небо, а в нерухомому стані були втіленням величного спокою.

Серед вітряків і млинів сьогодні на Канівщині збереглося лише декілька пам'ятників, які знаходяться в неробочому стані. Необхідність відновлення і збереження млинів і вітряків є очевидною, адже це не лише сучасний екологічний засіб перероблення зернових для задоволення потреб населення, а й частина нашої історії, культури і традицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Київської області. Ф. 1, оп. 295, спр. 1501. Арк. 9.
2. Сорокопуд І.І. Канів. Сторінки незгасної пам'яті. Канів : «Родень», 1997. 67 с.
3. Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания: у 20 т. Идумя-Китченер / под. ред. С.Н. Южакова. С.-Петербург : «Просвещение», 1902. Т. 10. С. 1–22.

Н.М. Баситая, Т.В. Ярмош. Вітряки и мельницы Каневщины: прошлое и современность. – Стаття.

Аннотація. В статтє расматривается история и современное состояние ветряков и мельниц Каневского района, а именно: г. Канев, сел Грищенцы, Григоровка, Бучак, Яблонев. Обработаны воспоминания старожиллов Канева и Каневского района.

Ключевые слова: Канев, ветряные мельницы, Т.Г. Шевченко.

N. Basista, T. Yarmosh. Windmills and mills of Kaniv region: the past and the modern days. – Article.

Summary. In the article is regarded the history and modern position of windmills of Kaniv region, Kaniv, villages Grischentsi, Grigorivka, Buchak, Keleberda, Luka, Yabluniv. Adapted memories of the old residents of Kaniv and region.

Key words: Kaniv, windmills, Taras Shevchenko.

СВІТОГЛЯДНИЙ ЕСТЕТИЗМ У ЛЕМКІВСЬКІЙ КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВІСТІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ

***Анотація.** У статті аналізується архаїчна лемківська календарна обрядовість зимового циклу з точки зору розгортання через неї естетизму як специфічного, притаманного українцям світогляду, що полягає у прагненні до підтримання буттєвого порядку у світі. Проводиться думка, що, незважаючи на зміну духовних парадигм і, відповідно, трансформацію концепції естетизму, його засадничі категорії «лад», «порядок», «рівновага» залишаються незмінним, формуючи етнічну самобутність української культури.*

***Ключові слова:** календарна обрядовість, естетизм, етнічна самоідентифікація, архетип, апотропей, антиповедінка, ініціація, колядка.*

Лемківську календарну обрядовість досліджувало багато вітчизняних та зарубіжних вчених, акцентуючи увагу на тих чи інших її окремих елементах та аспектах. Це, зокрема, М. Горбаль, М. Мушинка, М. Сивицький, М. Шмайда та багато інших. Метою даної статті є спроба осмислення лемківської зимової календарної обрядовості на матеріалі дохристиянських космогонічних міфів із точки зору розгортання через неї естетизму як типу світовідчуття і світовідношення.

Календарна обрядовість українців, як відомо, позначена певним світоглядним дуалізмом – поєднанням язичницьких вірувань із християнськими. І якщо сьогодні християнські постулати, відображені в календарних обрядах, спрямовані на впорядкування духовного світу людини, то язичницькі вірування становлять для нас сферу фольклору – той культурний пласт, вивчення якого допомагає глибше дізнатися про ментальність, історичну та етнічну самобутність нашого народу. Дослідження цього етапу становлення духовної культури українців і, зокрема, лемків через введення консолідуючого поняття «естетизм» є спробою акцентувати на певних архетипічних рисах українців, які вирізняють їх серед інших етносів і культур. В умовах глобалізації це є одним із важливих завдань на шляху до збереження власної етнічної самоідентифікації. Цим і зумовлена актуальність статті.

У даному дослідженні ми спираємось на концепцію естетизму як такої світоглядної системи, що ґрунтується на уявленнях про світ як досконало і гармонійно облаштованої цілісності, а про людину – як діяльного суб'єкта, активність якого спрямована на підтримання буттєвого ладу та гармонії [12].

Відомо, що обрядовість народу відображає специфіку його уявлень про характер взаємодії людини і світу. Підставою для дослідження лемківської календарної обрядовості зимового циклу з точки зору розгортання через неї естетизму як типу світовідчуття і світовідношення є твердження багатьох етнографів, зокрема А. Пономарьова, В. Борисенко, що в українській духовній культурі завжди вагоме місце займало поняття ладу, порядку, рівноваги. І дійсно, мотив гармонійного упорядкування світу, переходу від хаосу до космосу є чи не найважливішим у міфологічних уявленнях давніх українців. Так, скажімо, поширений у сюжетах народного мистецтва образ Світового дерева є символом гармонійного світоустрою, що має тріадичну структуру як символічну узгодженість і упорядкованість небесного, земного та підземного світів. При цьому важливою для нашого дослідження є думка, що людина мислилася нашими пращурами як активний суб'єкт, залучений до процесу світотворення: «Слов'яни були переконані, що порядок у світі, його збереження – справа не лише богів, а й людей, які так само несуть відповідальність за добро і зло»; «У світі і в системі Космосу людина відіграє не пасивну роль сліпого виконавця повелінь бога, а роль активну – помічника» [4, с. 210–214]. В умовах анімістичного дохристиянського світогляду, про який йде мова, це твердження було підкріплене вірою в магічну силу слова і супроводжуючої його дії. «Чим далі в давнину – тим звичайніше і міцніше віра у здатність слова однією своєю появою творити те, що їм означено» [8, с. 59].

Винятково дієвими вважалися обряди, ритуали і вербальні дії, якими послуговувалися під час календарних свят. Пов'язані з рухом-поворотом сонця як начала, від якого, за віруваннями, залежало життя

і добробут людей, календарні свята вважалися сакральним періодом трансформацій у природі, стирання граней між світом живих і мертвих, руйнування рівноваги і порядку. Існувало вірування, що виконання календарних обрядодій є символічним процесом залучення людини до світотворення, що в цей час людина може вплинути на хід подій і у своєму житті, і у природі. Засновані на астральному культі і культі предків, календарні обряди звернені у всі просторові виміри світу – світ підземний, земний і небесний. А відтак були спрямовані на гармонізацію стосунків людини з навколишнім світом та його силами і стихіями, зокрема на зміцнення, підтримання і ритуальне стимулювання річного сонячного циклу, який впорядковував і організовував життя людей; на збереження рівноваги у стосунках із потойбічним світом.

Особливе місце в річному календарі лемків належало зимовому циклу свят. Пов'язані з початком нового сонячного року, нового циклу в природі, вони базувались на міфах про створення світу і перехід від хаосу до космосу. За віруваннями наших прашурів, зимові свята – це час вирування космічних сил Добра і Зла, Білобога і Чорнобога. Відповідно до давніх космологічних міфів зимою, коли Сонце зовсім знемагало, Чорнобог – уособлення зла і смерті – прагнути встановити свою владу на землі, посилав підступного Корочуна, аби той викрав Сонце і сховав його від людей у підземному царстві. Із часом виробилась система ритуалів, які сприяли б тому, аби Сонце таки «розгорілося», новий сонячний рік розпочався, а відтак порядок у світі відновився.

Серед цих обрядів, спрямованих на підтримання порядку і рівноваги у світі, на нашу думку, слід виокремити такі: апотропеїчні – ті, що відвертають лихо та очищають; так звану ініціальну магію, в основу якої покладено «ідею першого дня», вірування, що період святків – це особливий час, коли висловлені побажання стають реальністю; традицію ритуального бешкетування, або антиповедінки; величальні обряди, спрямовані на вшанування бога Сонця і померлих предків.

Як зазначає М. Горбаль, на Лемківщині винятково важливим апотропеєм вважалися вогонь і вода [2, с. 148]. Існувала традиція не гасити свічку всю ніч перед Різдвом, адже вогонь – це життєдайна сонячна, а відтак захисна стихія. Засвічуючи свічку, господар набожно приказував: «Світи, праведне сонце, святим душечкам і нам, живим» [3, с. 25]. Також перед святою вечерею господарі обкурювали хату ладаном і кропили свяченою водою, оскільки існувало повір'я, що вогонь, вода і сушене зілля відганяють все лихо. На переддень Різдва припадав і обряд очищення водою – ритуальне вмивання, подекуди купання. «Як недалечко річка або потік – ідуть до біжучої води митися, віруючи, що змиється з кожного всяка зимова нечисть» [1, с. 5]. Умивання у проточній воді перед Різдвом символізувало очищення від усього злого.

Апотропеїчних властивостей надавали горяни і лікарським рослинам, що не дивно, адже в народі було прийнято демонізувати хвороби, приписувати їх впливу «нечистої сили». Багато обрядів на Святвечір були пов'язані із часником. Він, за народними віруваннями, є винятково сильним оберегом. На Велію господиня по всіх чотирьох кутах столу клала часник, «щоб вся родина трималася купи і всі були здорові» [5, с. 294]. На Південній Лемківщині часник на Вечері їли з лушпинням, примовляючи: «Не лупме го до голого, жеби нас заваровал (оберіг) от вшиткого злого» [5, с. 294]. Ще одним важливим апотропеєм вважався мак. Було прийнято обходити хату і господарчі приміщення з вогнем в руках і обсипати їх маком. Вогонь очищає, а мак нібито «бачить» усі злі сили і має властивість не допустити їх до худоби і до двору [2, с. 182].

Аби убезпечити себе від зла і природних стихій, які шкодять людям, на Лемківщині на Святвечір використовували заклінальну магію. Існував звичай запрошувати на вечерю сили природи та хижих звірів, аби вони впродовж року не турбували людей. Господиня перед святою вечерею виходила у сіни і кликала: «Лихий морозе, буйний вітре, палючі промені, лихо та зло – йдіть кутю їсти! Як не будете нині, то абис не були цілий рік у мене» [10, с. 182].

Поширені по всій Україні обряди із залізом теж мали захисну функцію. Серед залізних знарядь праці, присутність яких була обов'язковою на Святвечорі в лемків, найбільш сильним апотропеєм вважалася сокира. Вона, за давніми уявленнями, була тим «захисником і оберегом, що здатен нейтралізувати всяку нечисть чи завдати їй удару» [2, с. 177]. Було прийнято перед святою вечерею сокирою «зарубувати пороги». Люди вірили, що на порозі сидить нечиста сила і чекає слухного часу, аби вскочити у двір, у хату, у хліви. Господар розрубє ту нечисту силу, а коли приходить інша, подібна, то, побачивши «зарубані пороги», утікає [3, с. 60]. Іншими залізними предметами, які наділялися лемками магичними властивостями, були леміш і коса. Так, існував звичай класти леміш під стіл або застромлювали косу за лаву для того, «аби мерці не прийшли, бо мертвий боїться заліза» [2, с. 176].

Другу групу зимових обрядів у зазначеній нами класифікації становить «ініціальна магія». Пов'язана з віруванням, що період святків – це особливий час, коли можна «запрограмувати» життя в новому

році, ініціальна магія була спрямована на примноження позитивних енергій у світі. Аби добро супроводжувало весь рік, люди в зимові святкові дні намагалися не лаятися, не сперечатися, не карати дітей, а натомість забути всі кривди, просити пробачення за всі образи і зберігати гарний настрій. Саме із цим пов'язана традиція святкових обходів, які супроводжувалися добрими побажаннями, висловленими у формі спеціальних величальних пісень – колядок.

На Лемківщині святкові обходи на Різдво були пов'язані із традицією полазників-віншувальників. Полазником називали першого, хто зайде до хати після Святвечора. Лемки вірили, що від першого відвідувача залежить благополуччя родини впродовж року. Люди турбувалися про те, щоб першим відвідувачем – полазником його оселі – був багатий, добрий і щасливий чоловік. Скрізь вважали добрим полазником молодого чоловіка, який і сам мав достаток. Існувала традиція посилати до родичів здорового хлопця, бо, як вірили люди, він приносить щастя. Дуже поганим знаком вважалося, коли хату відвідувала хвора чи стара жінка.

Полазники-віншувальники і колядники починали ходити «від хижі до хижі» в різдвяну ніч, віншуючи «на щастя, на здоров'я». Починаючи колядувати після святої вечері, закінчували на третій день свят. Найдавніші форми колядування становили синкретичний обряд, де ритуальне дійство, словесні, музичні, театральні та ігрові елементи спліталися в нерозривне ціле. Колядки були своєрідною молитвою-гімном, у якій побажання добробуту родині було символічним моделювання ідеальної ситуації порядку та злагоди.

Апотропеїчну функцію виконувало і так зване «ритуальне бешкетування», або антиповедінка, найбільш яскравим втіленням якої був обряд маланкування, поширений у всій Україні, в тому числі і на Лемківщині, на Новий рік. Народна обрядова Маланка має глибокі язичницькі корені. Цим жіночим ім'ям позначалося не тільки свято, а й конкретний фольклорний образ, що діяв в обряді у двох планах: героїні новорічних пісень – щедрівок та ритуальної маски. Магічно-заклинальна функція маланкування – відганяти злих духів – була заснована на повір'ї, що, аби людям не нашкодили лихі сили, їх треба налякати. Для цього одягали чудернацький одяг, перевертали кожухи, розмальовували обличчя, виготовляли страшні маски, в руках мали дзвіночки, калаталки, батоги тощо.

Як героїня новорічних пісень, Маланка втілювала образ антигосподині. В образі Маланки переважно виступав огрядний чоловік, перевдягнутий у дівчину-нечупару. Маланка мала бешкетувати, розкидати речі. Це образ хаосу, який руйнує порядок і має зникнути, а на його місці має з'явитися новий упорядкований космос. У ході дійства Маланку виганяють зі свята, ніби проганяючи хаос, замість підмальованого парубка в дірявому жіночому одязі з'являється красуня-матір, символ порядку.

Інша група обрядів, спрямованих на те, аби новий сонячний рік таки розпочався, була пов'язана з культом предків. Лемки вірили, що померлі родичі переселяються до Сонячного краю, Вирію-Раю, стають намісниками бога Сонця, і якщо їм віддавати пошану, то вони стануть захисниками свого роду від усього злого. Вважалося, що на основні календарні свята, пов'язані із сонцеворотом, померлі повертаються на землю. А тому кожне зі свят річного календарного циклу – і зимового в тому числі – має двочастинну структуру: закликання померлих, їх вшанування і проводи.

На думку В.П. Петрова, первісна функція різдвяних колядок пов'язана саме з закликанням померлих. Застосовуючи методику мовно-порівняльних зіставлень, дослідник звернувся до споріднених зі слов'янськими балтійськими мовами і виявив, що в латиській мові слово «коляда» означає «крик», «галас», «гук». Звідси він зробив висновок, що слов'янському «колядувати» відповідає «кликати», «колядники» – «ті, що кличуть», «колядка» - «закликування» [6, с. 30].

Перед святою вечерею господар закликав душі померлих родичів взяти участь у родинній вечері, примовляючи: «Прийди, душечко ся наїсти, коли ти голодна!» Або: «Душі з того світа, подьте вечеряти» [10, с. 180]. Саме для них на Святу вечерю готували ритуальні жертвні страви – узвар із сушених фруктів і кутю – грубо товчену крупу, приправлену медом і маком. На думку В.Я. Проппа, кутя вважалась магічною їжею, що символізує «постійність відродження життя, незважаючи на смерть» [9, с. 16].

Існувало повір'я, що покликані душі померлих необхідно не лише нагодувати, але й обігріти. Саме із цим пов'язана традиція в перший день зимових свят спалювати солому. Люди вірили, що померлі встають із могил і приходять грітисся до вогнища. На думку дослідника Ю.В. Поповича, давній звичай у холодні зимові місяці розкладати вогонь – «гріти мерців» – пов'язаний із «солярним міфом», ніби ці ритуальні вогні запалювали, щоб «розпалити сонце», адже «вогонь, померлі родичі – це намісники бога Сонця» [7, с. 108].

У циклі лемківських зимових свят акт зустрічі померлих у пізнішому, церковному пристосуванні припадав на Святвечір, акт проводів же пов'язувався із церковним святом Водохреща (Водокщі).

Змістом їх є два прямо протилежні дійства з кутею. Так, якщо на Святвечір на Лемківщині, ставлячи кутю на покуть, припрошували її словами: «Йди, кутя, на покуття», то на Водокщі після вечері проганяли кутю, б'ючи макогоном об святий куток і приказуючи: «Геть, кутя, з покуття». У деяких регіонах Лемківщини було прийнято після цього обряду горщик від куті розбивати об ворота, в інших існувала традиція стріляти з рушниць. Власне, проганяння куті пов'язане із проводами, коли покликаних померлих родичів проводжали до місця їх сталого перебування. При цьому було прийнято зчиняти галас і виставляти обереги, щоб ніхто з покликаних не залишився – на стінах хати хрестики з житнього борошна, замішаного на «свяченій воді»; солом'яні хрестики на вікнах; дерев'яні хрестики-ляльки, прибрані васильками, калиною та іншим зіллям на воротах та криницях.

Окрім колядок-закликань і колядок-віншівок, на Лемківщині побутовали величальні колядки, у яких прославлялось Сонце праведне як вище життєдайне начало. Їх виконання в давні часи було частиною магічного ритуалу, спрямованого на допомогу богу Сонцю проти темних сил Чорнобога. Величальні колядки Сонцю зазвичай виконувались у Різдвяну ніч, а також у перший день Різдва під час родової вечері, коли дорослі діти возили вечерю батькам. У гуцулів ця вечеря зазвичай закінчувалася святим танцем – «кругляком», що знаменував Сонце, ритуальні ж рухи цього танцю, що відтворювали сонячний річний біг, були символічним втіленням хвали світилу [3, с. 44].

Важливим магічним обрядодійством під час новорічних свят був вертеп, який не є суто християнським «винаходом». Відомо, що в основу дохристиянського вертепу було покладено традицію шанування нового Сонця. На думку українського дослідника О. Шокала, назва «вертеп» походить від давньоарійських слів: «вир» – вирувати, вертатися, відроджуватися, рости і «теп» – благословенна тепла течія світлих космічних вод, світової ріки, а відтак має небесно-сонячну етимологію [11, с. 7]. Вертеп у дохристиянські часи був своєрідним театралізованим обрядом, в якому зображали смерть та поховання зими і воскресіння весни, розгорання новонародженого Сонця. А тому неодмінним атрибутом різдвяного вертепу була восьми- або дванадцятикутна зірка – символ Сонця, яке відроджується і повертає на весну. Цікаво, що існувала традиція лаштувати зірку так, аби вона оберталась – цим вона нагадувала річний сонцеворот. Саме ідея циклічного круговороту часу і настання нового сонячного року втілена в такому поширеному під час зимових свят вертепному дійстві, як водіння кози.

Згідно з дохристиянськими віруваннями Коляда щороку в найдовшу ніч зими народжує Божича – нове Сонце, сина Дажбога, а пологам Коляди передусє перевтілення її в козу, аби не впізнала Мара (втілення злих сил). У вертепному дійстві одного з гурту переодягали на козу, яка відповідно до сценарію вертепної п'єси помирає, а потім воскресє, що символічно представляє смерть і похорон зими, перемогу сонячних сил над силами Чорнобога.

До зимових містерій лемків, пов'язаних із шануванням Сонця, належить і дохристиянське свято «Калита». Це свято, що відзначається перед зимовим сонцеворотом, у найбільш темний період року, коли, як кажуть, «день лише до обіду», пов'язане з побоюванням давніх українців, що сонце, а разом із ним і життя, згасне назавжди. А відтак магічні обряди цього свята, головним серед яких є здійснення символічної мандрівки до сонця, яке в цей час дуже близько знаходиться від землі, спрямовані на те, аби причаститись його енергіями і повернути його на небо.

Атрибутика Калити має яскраво виражену солярну семантику. Найтісніше пов'язаний із культом сонця вогонь, у тому числі домашнє вогнище. Тому на Калиту так широко використовувались знаряддя праці, якими господиня поралася коло вогню, – кочерга, хлібна лопата, рогачі, горня, сажа. Обрядовий хліб – калита – випікався круглої форми, нагадуючи сонце. Зазвичай калиту випікали із прісного тіста, щоб корж був тонким – це символізувало осіннє сонце, що вже втратило силу. Обрядовий танець, який учасники дійства танцювали навколо рогача і коцюби, виконувався за годинниковою стрілкою – «посолонь», тобто відтворюючи рух сонця. Самі ж обрядові предмети – рогач і коцюбу – було прийнято класти навхрест, що символізувало центр всесвіту – Сонце.

Головне обрядодійство цього свята, що пов'язане з тим, аби доторкнутись до сонця і причаститись його енергією, – скуштувати калиту – розгорталося навколо типового для зимової сонячної містерії мотиву здолаття сил зла. Відповідно, відкусити шматочок калити вдавалося лише тому, хто виконає всі завдання, здолає всі перешкоди і доведе, що він найбільш вправний, кмітливий, дотепний – справжній син Сонця, що не боїться мороку: «Хочеш калити? – Хочу!» «А не боїшся чорноти? – Не боюся!» [3, с. 231]. Символічно, що ритуал кусання підвішеної на стрічку калити супроводжується жартами, сміхом, величальними піснями Сонцю, які, вважалось, відлякують сили п'їтьми і сприяють тому, аби сонце «розгорілось», піднялось високо над землею, новий сонячний рік розпочався.

Календарна обрядовість народу відображає найважливіші риси, що визначають характер взаємодії людини і світу. Лемківська календарна обрядовість як яскравий виразник української національної культури несе у собі відбиток архаїчних вірувань та повір'їв, які послужили фундаментом розвитку духовної культури українців, заклавши етнічні основи світовідчуття і світовідношення. Естетизм як інтенція до здолання хаосу, прагнення до порядку і злагоди, що виразно виявляється в проаналізованих дохристиянських зимових календарних обрядах лемків, є важливою складовою частиною обрядовості і християнського періоду. А відтак, видається, є підстави стверджувати, що дана категорія, яка пронизує духовну історію українців на всіх етапах її розвитку, є сутнісною, архетипічною складовою частиною української національної культури загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бескидський С. Великодні звичаї на Лемківщині (З лемківського фольклору). *Наше Слово*. 1951. № 15.
2. Горбаль М. Різдво на Лемківщині. Фольклорно-етнографічний збірник. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2004. 216 с.
3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Вінніпег, 1964. т. I. 298 с.
4. Матюхіна О. Солярний культ у віруваннях давніх слов'ян. *Проблеми слов'янознавства*. 1999. Вип. 50. С. 210–214.
5. Мушинка М. Календарні обряди та поезія. Едмонтон, 1983. 294 с.
6. Петров В.П. Обрядовий фольклор календарного циклу та його общинно-виробничі основи. *Народна творчість і етнографія*. 1966. № 1. С. 28–34.
7. Попович Ю.В. Молдавские новогодние праздники. Кишенев, 1974. 184 с.
8. Потебня А.А. Объяснение малорусских и сродных народных песен: в 2 томах. Т. II. Варшава, 1887. 809 с.
9. Пропп В.Я. Русские аграрные праздники. Терра, 1995. 174 с.
10. Шмайда М. А іші вам вінчую. Т. I. Пряшів, 1992. 498 с.
11. Шокало О. Відродження світла або Вертатись на верстви свої. 1991. № 7. С. 2–7.
12. Шаровська Н.Б. Естетизм як духовно-світоглядний феномен : автореферат дис. канд. філос. наук : 09.00.08. Київ, 2015. 22 с.

Н.Б. Главацкая. Мировоззренческий эстетизм в лемковской календарной обрядности зимнего цикла. – Стаття.

Анотація. В статтє аналізується архаїчна лемковська календарна обрядність зимнього циклу з точки зрення розвертывання через неє естетизма как специфического, присущего украинцам мировоззрения, которое заключается в стремлении к поддержанию бытийного порядка в мире. Приводится мысль, что, несмотря на смену духовних парадигм и, соответственно, трансформацию концепции эстетизма, его основные категории, такие как «порядок», «гармония», «равновесие», остаются неизменными, формируя этническую самобытность украинской культуры.

Ключевые слова: календарная обрядность, эстетизм, этническая самоидентификация, архетип, апотропей, антиповедение, инициация, колядка.

N. Hlavatska. Philosophical aestheticism in Lemko winter calendar rites cycle. – Article.

Summary. The article analyzes the archaic Lemko calendar ritual of the winter cycle in terms of deploying through it aestheticism as a specific, inherent to Ukrainian world outlook, which is in the quest for maintenance of the existential order in the world. It is thought that in spite of changing worldview contexts and, accordingly, transformation of the concept of aestheticism, its fundamental categories, “order”, “balance”, remain unchanged, forming an ethnic identity of Ukrainian culture.

Key words: calendar ritual, aestheticism, ethnic self-identification, archetype, apotropy, antidote, initiation, carol.

Ю.В. Гусейнова

провідний зберігач фондів науково-дослідного відділу
«Народне декоративне мистецтво Канівщини»
Шевченківського національного заповідника,
м. Канів, Черкаська область, Україна

ВИШИТІ РУШНИКИ ЧЕРКАЩИНИ З ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ВІДДІЛУ «НАРОДНЕ ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО КАНІВЩИНИ» ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА

Анотація. У дослідженні розглядаються орнаментальні особливості вишитих рушників Черкащини з фондової колекції науково-дослідного відділу «Народне декоративне мистецтво Канівщини» Шевченківського національного заповідника.

Ключові слова: вишитий рушник, орнамент, гладь, ромб, фондова колекція.

Рушник (українське – рушник, білоруське – ручнік, російське – полотенце) – це полотняний прямокутник видовженої форми з нанесеним на нього орнаментом, що має обрядове, декоративне й утилітарне призначення. В етимології самого слова «рушник» простежується його зв'язок із рукою людини: призначений для рук і рукотворний, тобто створений людською рукою. Як вид творчості, рушник є здобутком народного декоративно-вжиткового мистецтва. Він наділений всіма тими властивостями і якостями, що притаманні традиційному мистецтву, і в цьому плані рушниковий орнамент розглядається і як особлива інформаційно-знакова система, і як вид естетичної діяльності, що має важливе соціокультурне значення [2, с. 14].

Географічно дослідженням охоплено Лівобережну і Правобережну частини Черкащини: м. Канів і Канівський район (с. Бубнова Слобідка, с. Черниші, с. Литвинець, с. Сушки, с. Прохорівка), Жашківський район (с. Соколівка), Маньківський район (с. Нестерівка), Драбівський район (с. Безбородьки), м. Чигирин і м. Чорнобай.

Збірка рушників Черкащини науково-дослідного відділу «Народне декоративне мистецтво Канівщини» Шевченківського національного заповідника нараховує більше 200 одиниць зберігання, яка датується друг. пол. XVIII – поч. XXI ст., оздоблені техніками вишивки: «хрестик», «гладь», «вирізування» в червоно-чорній, червоно-сірій, червоній гамі кольорів.

Довершеністю і унікальністю виокремлюються рушники Черкащини з геометричними архаїчними знаками, які надійшли до фондової збірки відділу з Канівського району (с. Бубнова Слобідка, с. Литвинець).

Рушник сер. XX ст. (Т-1178), вишитий жителькою с. Литвинець Канівського району – Синьоокою Наталкою Максимівною 1909 р. н., орнаментований чотирма поперечними смугами узору, який складається з ламаних ліній, листочків та ягід. Між ними – широка смуга мережки. Техніка вишивки – «хрестик».

На рушнику перш. пол. XX ст. (Т-680) з м. Канева Черкаської області зображено орнаментальні ряди ромбів, які чергуються з поперечними смугами, орнаментованими дрібненькими квіточками.

Недаремно майстрині Черкащини звертались до цих знаків. Лінія, смуга – основний художній засіб для передачі зображень, головний елемент, який об'єднує інші рушникові знаки. Як композиційна складова частина, лінія використовується для поділу узорів на певні частини, на які майстрині хотіли б звернути увагу всіх, хто споглядає вишивку [2, с. 50].

Горизонтальна лінія символізує матеріальність, жіноче начало. Вертикальна лінія – духовність, подення небесного і потойбічного енергетичних світів. Ромб – поширений геометричний знак на рушниках Черкащини, який символізує родюче лоно, плодючість, умноження земного добра.

На 3 рушниках Черкащини з фондів науково-дослідного відділу «Народне декоративне мистецтво Канівщини» Шевченківського національного заповідника бачимо орнаменти із зірочками. На рушнику 1928 р. (Т-1590, фото 1) із с. Сушки Канівського району вишито «хрестиком» червоні ряди зірочок, навколо яких знаходяться ялинові гілочки. Між рядами зірочок – прямі лінії.

Фото 1

У рушникових композиціях Черкащини кін. XIX – XX ст. спостерігаємо зображення тварин, птахів і комах. На рушнику сер. XX ст. (Т-1188) із с. Бубнова Слобідка Канівського району вгорі композиції зображений кіт в сидячій позі. Нижче – дві орнаментальні смуги квітів із пуп'янками.

Народна уява українців наділила цю тварину здатністю передбачити майбутнє. Чорних котів на вишивках немає. Проте досить часто вишиваються плямисті коти в сидячих позах. У фольклорі кіт – постійний супутник людини [2, с. 148].

Привертає увагу рушник кін. XIX ст. (НДФ-95, фото 2) із м. Черкаси, вгорі композиції – два букети квітів. Між ними – зображення лева, який стоїть на задніх лапах із піднятим вгору хвостом. Нижче – орнаментальні ряди жолудів і квітів.

Фото 2

Уперше побачити й відобразити цих тварин засобами вишивки могли українки, що ходили «на прощу» до Києва і Чернігова, а вже звідти, з рушників, золоті леви, мабуть, перейшли і в козацьку символіку [2, с. 141].

На рушнику сер. XX ст. (Т-1547), вишитий Мацьовецькою Ганною Михайлівною із с. Соколівки Жашківського району, зображено собак, вишитих «хрестиком». Вгорі композиції – віночок, по боках якого зображено квіти. Нижче – вазони із квітами. Поблизу них знаходяться півні. Внизу композиції – дерева, біля яких сидять собаки.

Українці приписують собаці найрізноманітніші позитивні властивості, відносять цю тварину до рангу божих істот [2, с. 147].

На 2 рушниках із фондової колекції науково-дослідного відділу «Народне декоративне мистецтво Канівщини» Шевченківського національного заповідника бачимо вишитих орлів. На полотнищі рушника поч. XX ст. (Т-1366) із с. Безбородьки Драбівського району вгорі і внизу орнаментальної композиції – поперечні й горизонтальні смуги, ромби, квіти. У центрі – двоголовий орел із короною.

Образ орла зафіксований дослідженнями, присвяченими ще скіфському «звіриному стилю». Орел – звичайний для скіфів птах, який є символом влади, закликання врожаю. Орел – традиційний мистецький образ часів Київської Русі [2, с. 117].

Фото 3

У фондовій збірці відділу зберігаються 2 рушники із зображенням вершників на конях. На полотнищі рушника 1920 р. (Т-884, фото 3) із с. Соколівки Жашківського району вгорі – корона, під якою вишито двох птахів. По боках – літера «Г» і «Ф». Поблизу них – пара вершників на конях.

Нижче – орнаментальні ряди квітів.

На рушниках вершники на конях символізують захисників роду. Образ коня відтворюється неподільно з образом вершника. У фольклорі, як відомо, кінь оспівується як вірний товариш, помічник і друг козака, в жіночому ж рукоділлі, зокрема на рушниках, зображення цієї тварини зустрічається рідко [2, с. 150].

У своїй творчості майстрині Черкащини приділяють увагу і зображенню комах. На рушнику 1912 р. (Т-1152), який вишила Яценко Уляна Василівна 1912 р. н. із с. Бубнова Слобідка Канівського району, внизу орнаментальних смуг – червоно-сірі метелики і виноград.

В Україні символіка метелика не була поширеною. У традиційний український орнамент метелик міг бути занесений, зокрема, з мистецтва причорноморських грецьких колоній. Як відомо, у грецькій міфології в образі метелика пошановувалася Психея – уособлення душі, дихання. Саме слово «Психея» із грецької перекладається і як «душа», і як метелик. В Україні досить поширеними є повір'я, що метелики – це душі померлих родичів [2, с. 135].

З-поміж рослинних узорів, які представлені на рушниках Черкащини, виділяється мотив дерева – «дерева життя», що втілює універсальну концепцію світу, синтез неба, землі і води. Такий вишиваний елемент присутній на 5 рушниках фондової колекції науково-дослідного відділу «Народне декоративне мистецтво Канівщини» Шевченківського національного заповідника. Датуються вони XVIII–XIX століттями. Виготовлені рушники з «деревом життя» на домотканому полотні різного ступеня вибілювання і вишиті «тамбурним швом» у червоному кольорі.

Фото 4

На рушнику початку XIX ст. (Т- 1756, фото 4) із м. Чигирин Черкаської області з кореня-квітки виростає тонке стебло з безліччю гілочок, нижні з яких спрямовані до землі, а верхні тягнуться вгору. На них – квіти і птахи. Вгорі на стеблі – велика квітка, по боках якої – пташки. Над пташками – дві гілочки із квітами та листочками. По краях рушник орнаментований квітучою гілкою з листям і квітами.

Найчастіше біля дерева зображені птахи. Вони несуть індивідуальну символічність і є не випадковими. Птахи – це посланці Божого Духу, душі, що оберігають родину.

Окрему групу рушників Черкащини з фондів науково-дослідного відділу «Народне декоративне мистецтво Канівщини» Шевченківського національного заповідника становлять рушники-божники.

Хатні ікони, розміщені на покуті, зазвичай прикрашалися вишитими рушниками, які називалися «божниками». Люди чіпляли на образи рушники, щоб не були убогі.

Так, на рушнику (Т-1545) кін. XIX ст. з с. Нестерівка Маньківського району вишито геометричний орнамент – ромби. У центрі композиції – птахи: одні – сидять на квітах, інші – стоять. Нижче – ряд ромбів і слова: «ЯЛОСОВЕТА. МУЗИКА. ХАРИТОНОВ» (прізвище, ім'я по батькові вишивальниці – Музика Єлизавета Харитонівна). Внизу рушника – ряди ромбів, квітів, птахів і ламаних ліній у червоно-сірих кольорах.

Фото 5

Привертають увагу рушники Черкащини із сюжетними зображеннями. На полотнищі рушника поч. XX ст. (Т-1681, фото 5), вишитий Назаренко Оленою Іванівною 1893 р. н. з с. Степанці Канівського району, вгорі орнаментальної композиції – слова: «МОЛОДЕЦЬ. КОНЯ. ПОИЛЬ. КРАСНОЙ ДЕВКИ. ГОВОРИЛЬ. КВЕРЕЮШКИ. ПРИВЯЗАЛ КРАСНОЙ ДЕВКИ. ПРИКАЗАЛЬ». У центрі зображення – літери «Л» і «В». Внизу – фрагмент будинку, поблизу якого знаходиться тин. Неповдалік нього стоять хлопець і дівчина. Коло хлопця – кінь і собака.

Особливе місце у фондовій колекції відділу займають рушники на Шевченківську тематику. На рушнику 1988 р. (Т-1334, фото 6) з м. Канева вгорі орнаментальної композиції «хрестиком» вишито рядки з поезії Т.Г. Шевченка «Перебендя»:

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата –
Як мак процвітає.

Внизу зображено дорослих і дітей, які знаходяться поблизу тину. Вони слухають кобзаря, який грає на кобзі і співає.

Фото 6

На рушнику «Садок вишневий коло хати» 2013 р. (Т-1859), вишитий Фрунт Людією Іванівною 1936 р. н. з м. Канева Черкаської області, вгорі і внизу зображення – вишні з листочками. Нижче – ряд птахів та геометричні лінії. У центрі – квіти, всередині яких знаходяться розгалужені лінії та ряд комах – хрущів.

У фондовій колекції науково-дослідного відділу «Народне декоративне мистецтво Канівщини» зберігається 8 рушників на воєнну тематику, які були подаровані вишивальницею з м. Канева Черкаської області – Бондаренко Галиною Андріївною 1923 р. н. На рушнику 1998 р. (Т-1761) вишито «хрестиком» слова: «І мертвим, і живим Героям битви за Україну...». Під словами, в орнаментальному обрамленні – гілка у вигляді безконечника, у вигинах якої – троянди з листочками. Нижче – широка смуга геометричного орнаменту з ромбів, всередині яких – менші ромби, прямокутники, хрестики і квіти.

Вивчаючи багату фондову збірку вишитих рушників Черкащини науково-дослідного відділу «Народне декоративне мистецтво Канівщини» Шевченківського національного заповідника, усвідомлюєш, що кожний музейний предмет даної групи є унікальним, адже під час його виготовлення вишивальниці доклали неабияку працю, старання і, врешті-решт, душу. Саме тому усі представлені на рушниках узори несуть певне символічне навантаження, є цінним джерелом для вивчення традицій вишивального мистецтва і світогляду населення Черкащини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фондова колекція науково-дослідного відділу «Народне декоративне мистецтво Канівщини» Шевченківського національного заповідника. Інвентарні книги групи збереження «Т» (ткацтво), №1, 2, 3, 4, 5.
2. Китова С. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. Черкаси : Брама, 2003. 224 с.

Ю.В. Гусейнова. Вышитые полотенца Черкащины из фондовой коллекции научно-исследовательского отдела «Народное декоративное искусство Каневщины» Шевченковского национального заповедника. – Статья.

Аннотация. В исследовании рассматриваются орнаментальные особенности вышитых полотенец Черкащины из фондовой коллекции научно-исследовательского отдела «Народное декоративное искусство Каневщины» Шевченковского национального заповедника.

Ключевые слова: вышитое полотенце, орнамент, гладь, ромб, фондовая коллекция.

U. Guseinova. Embroidered towels from Cherkasy region from fund-collection of scientific-research department “Decorative folk art of Kaniv region” Shevchenko national reserve. – Article.

Summary. In the research are regarded fancy specialities of embroidered towels of Cherkasy region from the fund collection of scientific-research department “Decorative folk art” of Shevchenko national reserve.

Key words: embroidered towel, ornament, satin stitch, rhombus, fund collection.

УДК 378.1.373.2

Л.П. Загородня

доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка,

м. Глухів, Сумська область, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТЬ НОРМАТИВНОГО ПІДГРУНТЯ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Статтю присвячено дефінітивному аналізу основних понять нормативного підгрунття підготовки магістрів до забезпечення якості освітнього процесу в закладі дошкільної освіти. Представлено авторське бачення класифікації термінологічного поля наукового пошуку.

Ключові слова: магістри, підготовка магістрів, поняттєво-термінологічний апарат, поняття нормативного підгрунття дослідження, дефінітивний аналіз.

Проблема якості освіти – одна із центральних у сучасній освітній політиці і науці, адже пов’язана з вирішенням комплексу завдань, спрямованих на розвиток особистості, її підготовку до життя у швидкозмінливому і суперечливому світі, формування особистості з високими моральними устремліннями та мотивами до творчої діяльності.

Розроблення теоретичних і методичних засад підготовки магістрів до забезпечення якості освітнього процесу в закладі дошкільної освіти (ЗДО) потребує виокремлення науково-термінологічного апарату й уточнення змісту базових понять дослідження. Здійснення дефінітивного аналізу основних термінів уможливує розроблення концепції дослідження.

Метою статті є представлення авторського бачення відбору базових понять дослідження проблеми підготовки магістрів до забезпечення якості освітнього процесу в закладі дошкільної освіти, їхньої класифікації та сутнісно-змістової характеристики термінів нормативного підгрунття означеного наукового пошуку.

Із метою грамотного групування основних термінів дослідження ми проаналізували підходи вітчизняних науковців до відбору змісту поняттєво-термінологічного апарату, які стосуються професійної підготовки фахівців.

Ознайомлення з низкою дисертаційних робіт, присвячених підготовці фахівців для освітньої галузі, засвідчило, що всі вчені підходять виважено до добору тезаурусу власного дослідження, наголошуючи на тому, що це лягає в основу побудови власної концепції наукового пошуку. Одні дослідники (О. Брежнева, І. Дичківська, І. Коновальчук, В. Ляпунова) розглядають низку понять, керуючись дедуктивним методом, тобто в доборі термінів і їхній характеристиці рухаються від більш узагальненого поняття до конкретнішого. Інші науковці, Л. Задорожна-Княгницька, О. Шквир, намагаються групувати основні поняття з позицій об’єкта і предмета дослідження, зокрема сутності і складників процесу підготовки фахівців у закладі вищої освіти.

У процесі добору тезаурусу дослідження ми брали до уваги погляди обох груп науковців, проте нам більше імпонують підходи Л. Задорожної-Княгницької, І. Коновальчука, О. Шквир на класифікацію основних термінів і вимоги до їх добору. Так, Л. Задорожна-Княгницька розглядає основні поняття дослідження, групуючи їх із позицій філософського, теоретико-нормативного, професійного та особистісного аспектів [2, с. 33]. Логіка в такому підході до класифікації термінів є зрозумілою, хоча, на нашу думку, такий поділ є досить умовним, оскільки, наприклад, поняття «підготовка» може розглядатися з позицій філософського, педагогічного і психологічного аспектів.

О. Шквир розглядає поняття, об'єднавши їх у такі групи: ті, що розкривають сутність та специфіку ступеневої підготовки фахівців початкової освіти; ті, що характеризують дослідницьку діяльність учителя, та ті, що об'єднують дві попередні групи і розкривають предмет дослідження [18, с. 109].

Нам видається цікавим погляд І. Коновальчука на вимоги до відбору основних понять дослідження, а саме: терміносистема понять освітньої інноватики має бути побудована таким чином, щоб вона була основою для розроблення інноваційних теорій та проектування технологій їхньої практичної реалізації. Для досягнення означеної мети науковець під час побудови терміносистеми педагогічної інноватики дотримувався таких вимог: її структуру мають складати основні фундаментальні поняття; кількість цих понять має бути обмеженою, але разом із тим достатньою для побудови теоретичних систем, моделей, концепцій, які обґрунтовують проблемне поле інноватики як науки; до її складу мають входити загальноживані терміни, тлумачення яких однозначне, не тавтологічне й не суперечливе; базові категорії мають бути вибудовані в певній ієрархії і субординації відповідно до значущості та теоретичного наповнення їхньої сутності; необхідно встановлювати взаємозв'язки між поняттями, які забезпечують їхню цілісність як системи [5, с. 117].

Дефінітивний аналіз термінологічного поля дослідження дозволив нам усі терміни, використовувані в роботі, об'єднати у три групи: нормативне підґрунтя підготовки магістрів до забезпечення якості освітнього процесу у ЗДО; поняття, що розкривають сутнісно-змістову сторону підготовки магістрів до забезпечення якості освітнього процесу у ЗДО, і поняття, що представляють результат підготовки магістрів до забезпечення якості освітнього процесу у ЗДО. При цьому ми виділяємо основні й похідні терміни. Наприклад, основний термін – «стандарт», а похідні від нього – «освітній стандарт», «стандарт освітньої діяльності», «стандарт вищої освіти», «стандарт дошкільної освіти».

Отже, до групи понять, що утворюють нормативне підґрунтя дослідження, ми віднесли такі: «спеціальність», «кваліфікація», «стандарт», «освітня програма», «магістр», «якість освіти», «директор», «менеджер освіти»; до понять, що розкривають його сутнісно-змістову сторону, – такі: «освіта», «освітній процес», «підготовка»; і до термінів, що представляють результат процесу підготовки магістрів до забезпечення якості освітнього процесу в закладі дошкільної освіти, – «модель», «модель формування в магістрів готовності до забезпечення якості освітнього процесу в ЗДО», «готовність», «готовність магістрів до забезпечення якості освітнього процесу в ЗДО».

Зупинимося на сутнісно-змістовій характеристиці понять, що утворюють нормативне підґрунтя нашого дослідження. Найбільш узагальненим поняттям у цій групі є «спеціальність». Для з'ясування його трактування передусім звернемося до Словника української мови. У ньому подано таке тлумачення означеного терміна: «1. Окрема галузь науки, техніки, мистецтва і т. ін.; сфера чийсь діяльності або вивчення чого-небудь. 2. Основна кваліфікація; професія. 3. розм. улюблена справа, заняття, в якому хто-небудь виявляє уміння, хист» [17, с. 502].

У законодавчо-нормативних документах «спеціальність» тлумачиться як: 1) сукупність набутих шляхом спеціальної підготовки та досвіду роботи знань, умінь і навиків, необхідних для виконання певного виду трудової діяльності в межах даної професії [10]; 2) категорія, яка характеризує: у сфері праці – особливості спрямованості і специфіку роботи в межах професії (зміст завдань професійної діяльності, що відповідають кваліфікації); у сфері освіти – спрямованість і зміст навчання під час підготовки фахівця (визначаються за об'єктом діяльності або функцією та предметом діяльності фахівця і відображають, насамперед, вид його діяльності і сферу застосування його праці). Спеціальність у сфері освіти є адекватним відображенням наявної у сфері праці спеціальності (кваліфікації) [13]; складова частина галузі знань, за якою здійснюється професійна підготовка [8].

У відповідності до Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266, підготовка магістрів для закладів дошкільної освіти передусім належить до галузі знань 01 Освіта/Педагогіка спеціальності 012 «Дошкільна освіта» [12].

Дослідження проблеми підготовки магістрів до забезпечення якості освітнього процесу потребує сутнісного аналізу терміна «кваліфікація».

У довідникових джерелах «кваліфікація» визначається як: ступінь придатності, підготовленості до якого-небудь виду праці; фах, професія, спеціальність [17, с. 128]; рівень спеціальних знань та практичних навичок, який дозволяє працівникові виконувати роботу певного ступеня складності [1, с. 532].

Законодавчо-нормативними документами унормовано таке тлумачення «кваліфікації»: визнана уповноваженим суб'єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей (результатів навчання) [14]; офіційний результат оцінювання і визнання, який отримано, коли уповноважена установа встановила, що особа досягла компетентностей (результатів навчання) відповідно до стандартів вищої освіти, що засвідчується відповідним документом про вищу освіту [8]; здатність виконувати завдання та обов'язки відповідної роботи [6].

З огляду на євроінтеграційні процеси та орієнтацію на європейські стандарти в галузі освіти ми звертаємося і до тлумачень терміна «кваліфікація», поданих у низці відповідних європейських документів. Так, у Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи від 23.04.2008 року щодо запровадження Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя (EQF for LLL) кваліфікація визначається, як «формальний результат оцінювання та затвердження, який отримується, коли компетентний орган встановлює, що особа досягла результатів навчання у відповідності до встановлених стандартів» [16]. Схоже тлумачення наводиться в документах робочої групи Болонського процесу, присвячених запровадженню Рамки кваліфікацій ЄПВО (FQ ENEA): кваліфікація – будь-який ступінь, звання, диплом або інше свідоцтво, що видане компетентним органом і засвідчує, що визначені результати навчання досягнуті, зазвичай у результаті успішного завершення визнаної навчальної програми. Як зазначає Ю. Рашкевич, обидва визначення ґрунтуються на тлумаченні Лісабонської конвенції з визнання кваліфікацій вищої освіти в європейському регіоні 1997 року, згідно з якою кваліфікація – будь-який ступінь, звання, диплом або інше свідоцтво, що видане компетентним органом і засвідчує успішне закінчення відповідної програми з вищої освіти [15].

У цілому експертами Європейського фонду освіти (European Training Foundation) кваліфікація визначається як підтверджена уповноваженим органом наявність у людини знань, умінь і широких компетенцій відповідно до прийнятих стандартів [19].

Чинним Національним класифікатором професій ДК 003: 2010 задекларовано такі кваліфікації керівників закладів дошкільної освіти: 1210.1 «Директор дошкільного виховного закладу» та 1229.4 21879 «Завідувач дитячого садка (дитячих ясел, ясел-садка)». Проте згідно з останніми змінами до Закону України «Про дошкільну освіту» (№ 2145-VIII від 05.09.2017) слова «директор (завідуючий)» в усіх відмінках і числах замінено словом «директор» у відповідному відмінку і числі.

Відповідно до національної та галузевої рамок кваліфікацій розробляються, зокрема, освітні стандарти, в яких дається тлумачення понять «кваліфікація», «професійна кваліфікація» та їхня змістова характеристика.

У довідковій літературі стандарт визначається як: норма, зразок, мірило; прийнятий тип виробів, який відповідає певним вимогам; щось позбавлене індивідуальних особливостей, оригінальності; шаблон, трафарет [1, с. 1252]; прийнятий тип виробів, що відповідає певним вимогам своєю якістю, хімічним складом, фізичними властивостями, розміром, вагою і т. ін.; загальноприйнятий взірець у мові; єдина типова форма організації, проведення, здійснення чого-небудь [17, с. 644].

Оскільки магістри дошкільної освіти – це фахівці освітньої галузі, для нас важливо з'ясувати значення термінів «професійний стандарт», «державний стандарт освіти», «стандарт освіти», «стандарт вищої освіти», «стандарт освітньої діяльності», «стандарт дошкільної освіти».

У Законі «Про освіту» подано таке визначення поняття «професійний стандарт»: це затверджені в установленому порядку вимоги до компетентностей працівників, що слугують основою для формування професійних кваліфікацій [14]. Державний стандарт – це сукупність норм, які визначають вимоги до освітнього (кваліфікаційного) рівня [11]. На державний стандарт зорієнтовані взаємопов'язані терміни «стандарт освіти», «стандарт вищої освіти» й «стандарт освітньої діяльності». Стандарт освіти визначає: вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти відповідного рівня; загальний обсяг навчального навантаження здобувачів освіти; інші складники, передбачені спеціальними законами [14]. Стандарт вищої освіти – це сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності [14]. Стандарт освітньої діяльності – це сукупність мінімальних вимог до кадрового, навчально-методичного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення освітнього процесу вищого навчального закладу і наукової установи [8].

Ефективну підготовку магістрів до забезпечення якості освітнього процесу в ЗДО неможливо здійснювати без орієнтації на стандарт дошкільної освіти – Базовий компонент дошкільної освіти.

Базовий компонент дошкільної освіти – це державний стандарт, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті. Виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти є обов'язковим для всіх закладів дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, інших форм здобуття дошкільної освіти [9].

Зміст підготовки фахівців освітнього ступеня «Магістр» визначається освітньою програмою, освітньо-професійною чи освітньо-науковою. Освітня програма – система освітніх компонентів на відповідному рівні вищої освіти в межах спеціальності, що визначає вимоги до рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за цією програмою, перелік навчальних дисциплін і логічну послідовність їх вивчення, кількість кредитів ЄКТС, необхідних для виконання цієї програми, а також очікувані результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач відповідного ступеня вищої освіти [8]. Зміст освітньої програми визначається закладами вищої освіти згідно з автономією, наданою їм Законом «Про вищу освіту».

Магістр – це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми [8].

Другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає сьомому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності [8].

Наступним базовим поняттям, яке утворює нормативне підґрунтя підготовки магістрів до забезпечення якості освітнього процесу в ЗДО, є «якість освіти». Передусім варто зазначити, що якість – це категорія філософська, об'єктивна і загальнонаукова. Тому її сутність можна тлумачити з позицій філософії, економіки, педагогіки.

Якість – внутрішня визначеність предмета, що становить специфіку, яка відрізняє його від усіх інших; ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням; та чи інша характерна ознака, властивість, риса кого-, чого-небудь; сукупність характеристик продукції або послуг щодо здатності задовольняти встановлені та передбачені потреби [1, с. 1542].

Якість освіти – відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг [14].

Погоджуємося із твердженням С. Одайник про те, що якість освіти відображає різні аспекти освітнього процесу – філософські, соціальні, педагогічні, політико-правові, демографічні, економічні тощо. Вона поєднує властивості й характеристики освітнього процесу та його результату, які спроможні задовольняти освітні потреби всіх суб'єктів освітнього процесу. Якість освіти має теоретичний і практичний аспекти [7, с. 65].

Т. Лукіна виокремлює два підходи до визначення терміна «якість освіти» – нормований і управлінський. Загалом же якість освіти, на її думку, відбиває розвиток системи освіти і суспільства в певний період та змінюється із часом залежно від вимог особистості, суспільства і держави [4, с. 1017–1018].

Оскільки об'єктом нашого дослідження є підготовка фахівців другого рівня вищої освіти, то варто звернутися і до тлумачення терміна «якість вищої освіти».

Якість вищої освіти – рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти [8].

Якість освіти забезпечується якісною організацією освітньої діяльності.

Якість освітньої діяльності – рівень організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань [8].

Кваліфікація, яку отримують магістри спеціальності «Дошкільна освіта» після закінчення навчання, дозволяє їм займати посаду директора закладу дошкільної освіти, тому ми звертаємося і до тлумачення терміна «директор». Директор – керівник установи, підприємства або навчального закладу [1, с. 297].

Хоча Національний класифікатор професій і не містить терміна «менеджер дошкільної освіти», він існує в науковому обігу. Так, Г. Закорченна, яка досліджувала проблему підготовки студентів до педагогічного менеджменту в дошкільній освіті, дає таке визначення означеного терміна: «Менеджер дошкільної освіти – це спеціаліст-професіонал, сучасний керівник, який керує персоналом дошкільного виховного закладу, забезпечує успіх у досягненні мети, престиж і ефективність соціально-педагогічних результатів, тобто суб'єкт, якому належить активно-організуюча роль, що підкріплена певною владою та розповсюджена на об'єкт управління» [3, с. 19].

Отже, поняття, що вибрані нами як нормативне підґрунтя підготовки магістрів до забезпечення якості освітнього процесу в ЗДО, утворюють основу термінологічного поля, взаємопов'язані з іншими групами – з термінами, що розкривають сутнісно-змістову сторону та представляють результат означеної підготовки і зумовлені науковим апаратом дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Задорожна-Княгницька Л.В. Деонтологічна підготовка менеджерів освіти в університетах: теорія та практика : монографія / за ред. І.В. Соколової. Маріуполь : МДУ, 2017. 372 с.
3. Закорченна Г.М. Підготовка студентів до педагогічного менеджменту в дошкільній освіті : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2000. 23 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Коновальчук І.І. Теоретичні та технологічні засади реалізації інновацій у загальноосвітніх навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2015. 437 с.
6. Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010 ва 327609-10. Дата оновлення: 15.02.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10> (дата звернення: 24.09.2019).
7. Одайник С. Моніторинг якості педагогічної освіти: теоретичний аспект. *Молодь і ринок*. № 9(68). 2010. С. 64–67. URL : file:///C:/Users/%D0%AF/Desktop/Mir_2010_9_15.pdf (дата звернення: 24.09.2019).
8. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 21.09.2019).
9. Про дошкільну освіту : Закон України від 2001. № 49, ст. 259. (2628-III). Дата оновлення: 16.07.2019. URL : <https://zakon.help/law/2628-III/edition28.09.2017/page1> (дата звернення: 21.09.2019).
10. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності МОЗ України; Наказ, Інструкція від 07.04.2004 № 183. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/28222/sp?sp=:wide-> (дата звернення: 20.09.2019).
11. Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах Міносвіти; Наказ, Положення від 02.06.1993. № 161. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/ru/6516> (дата звернення: 20.09.2019).
12. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти кабінет міністрів України постанова від 29 квітня 2015 р. № 266. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-p> (дата звернення: 20.09.2019).
13. Про затвердження складових галузевих стандартів вищої освіти з напрямку 0504 «Туризм» МОН України; Наказ, Стандарт від 14.06.2004 № 476. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/28222/sp?sp=:wide-> (дата звернення: 20.09.2019).
14. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL : <http://ru.osvita.ua/legislation/law/2231/> (дата звернення: 21.09.2019).
15. Рашкевич Ю.М. Кваліфікація: як ми її розуміємо? URL : <http://vzn.org.ua/statti/1782-kvalifikatsija-jak-my-yui-rozumiyemo> (дата звернення: 21.09.2019).
16. Рекомендація Європейського Парламенту і Ради 2008/С 111/01 «Про встановлення Європейської кваліфікаційної структури для можливості отримати освіту протягом усього життя» від 23 квітня 2008 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_988 (дата звернення: 19.09.2019).
17. Словник української мови в 11 тт. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка: 1970-1980 Т. 9. 913 с.
18. О. Шквир Теоретичні і методичні засади ступеневої підготовки майбутніх учителів початкової школи до проведення педагогічних досліджень : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2018. 572 с.
19. Credit and Higher Education Qualification – Credit guidelines for higher Education Qualification in England, Wales and Northern Ireland. November 2001.

Л.П. Загородняя. Характеристика понятий нормативной основы подготовки магистров к обеспечению качества образовательного процесса в учреждении дошкольного образования. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена дефинитивному анализу основных понятий нормативной основы подготовки магистров к обеспечению качества образовательного процесса в учреждении дошкольного образования. Представлено авторское видение классификации терминологического поля научного поиска.

Ключевые слова: магистры, подготовка магистров, понятийно-терминологический аппарат, понятия нормативной основы исследования, дефинитивный анализ.

L. Zahorodnya. Characterization of normative basis concepts of masters' training for educational process quality assurance in a preschool education institution. – Article.

Summary. The article deals with the definitions analysis of the basic concepts of masters' training normative basis for quality assurance of educational process in a preschool education institution. The author's vision of the scientific terminological classification is presented.

Key words: masters, masters' training, conceptual and terminological apparatus, research normative basis concept, definitions analysis.

Т.М. Константинова
старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін
Дунайського інституту
Національного університету «Одеська морська академія»,
м. Ізмаїл, Одеська область, Україна

І.Ю. Тихонова
старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін
Дунайського інституту
Національного університету «Одеська морська академія»,
м. Ізмаїл, Одеська область, Україна

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ ДО ІНШОМОВНОГО ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО СПІЛКУВАННЯ ЗАСОБАМИ КЕЙС-МЕТОДУ

Анотація. У статті розглянуто суть кейс-методу, розкрито його зміст, вимоги. Розглянуто основні компоненти застосування кейс-методу як інноваційної педагогічної технології у процесі викладання іноземної мови та розкрито педагогічні умови формування навичок професійно-орієнтованого спілкування майбутніх фахівців морської галузі. Звернуто увагу на важливість ролі викладача в розвитку позитивної мотивації курсантів засобами кейс-методу.

Ключові слова: кейс-метод, позитивна мотивація, професійно-орієнтоване спілкування, методичне забезпечення.

Недостатній рівень підготовки майбутніх фахівців морської галузі до професійно-орієнтованого спілкування в багатонаціональних екіпажах і практична нагальність у вирішенні цієї проблеми зумовили необхідність упровадження педагогічних умов та нових методів навчання, які були б спрямовані на підвищення рівнів готовності майбутніх фахівців морської галузі до іншомовного професійно-орієнтованого спілкування. Це вимагає пошуку нових форм організації навчально-виховного процесу, які дозволили б забезпечити високий рівень знань курсантів, уміння самостійно набувати і застосовувати їх на практиці. У підвищенні ефективності навчання курсантів особливе значення мають інтерактивні технології, які орієнтовані на особистість курсанта. Одним із методів, який дозволяє врахувати новітні тенденції в освіті та професійну спрямованість навчального процесу підготовки майбутніх кваліфікованих робітників, є кейс-метод, який набуває широкого застосування. На нашу думку, це пов'язано з тим, що цей метод дає можливість використовувати реальні ситуації, які ставлять курсанта в конкретні умови його майбутньої професійної діяльності ще на етапі його професійної підготовки.

Кейс-метод почав застосовуватися ще на початку ХХ століття. Гарвардська школа бізнесу дає таке визначення методу кейсів: «Метод навчання, за якого студенти і викладачі беруть участь у безпосередньому обговоренні ділових ситуацій. Таким чином, метод кейсів включає одночасно і особливий вид навчального матеріалу, і особливі спроби використання цього матеріалу в навчальному процесі» [1].

На нашу думку, основна функція кейс-методу у процесі підготовки майбутніх фахівців морської галузі – навчити вирішувати складні проблеми, які неможливо розв'язати аналітичним способом. Виконання курсантами кейсів передбачає здобуття знань у вигляді певного фактичного матеріалу, засвоєння основних понять, законів, формування вмінь і навичок. З іншого боку, кейси повинні розвивати мислення курсантів, формувати пізнавальну потребу, забезпечувати переростання її в інтерес, у пізнавальну активність аж до досягнення самостійності. Сутність кейс-методу (case study) – методу ситуаційного аналізу – полягає в тому, що тим, хто навчається, пропонується осмислити реальну професійну ситуацію, опис якої водночас відображає не тільки якусь практичну проблему, а й актуалізує певний комплекс знань, які необхідно засвоїти з метою її розв'язання. Основне у викладеній проблемі – те, що вона не має однозначних рішень [2, с. 7].

Аналіз психолого-педагогічної літератури із проблеми дослідження дає нам можливість припустити, що ефективність процесу підготовки майбутніх фахівців морської галузі до професійно-орієнтованого спілкування забезпечується сукупністю таких педагогічних умов. 1. Психолого-педагогічні: формування мотивації до професійно-орієнтованого спілкування у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців морської галузі. 2. Методичні: розроблення інструктивно-методичної бази процесу впровадження кейс-технологій у підготовку майбутніх фахівців морської галузі до професійно-орієнтованого спілкування. 3. Організаційні: інтеграція кейс-технологій, нових і традиційних методів та форм навчання іншомовного професійно-орієнтованого спілкування у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців морської галузі. Однією з найважливіших педагогічних умов, яка сприяє ефективності процесу підготовки майбутніх фахівців морської галузі до професійно-орієнтованого спілкування, вважаємо формування позитивної мотивації. [6, с. 79]. Також особливість роботи викладача, що практикує кейс-метод, полягає в тому, що він не тільки максимально формує позитивну мотивацію, а й розвиває навички професійно орієнтованого спілкування майбутніх фахівців морської галузі. Основний зміст діяльності викладача включає в себе виконання декількох функцій: навчальної, що виховує, організуючої і дослідницької. У процесі навчання викладач вирішує завдання навчання і розвитку курсантів [5, с. 172].

Діяльність викладача під час використання кейс-методу включає дві фази. Перша фаза являє собою складну творчу роботу зі створення кейса і питань для його аналізу.

Однак добре підготовленого кейса мало для ефективного проведення заняття. Для цього необхідно ще підготувати методичне забезпечення, як для самостійної роботи курсантів, так і для проведення майбутнього заняття.

Друга фаза включає в себе діяльність викладача у класі, де він виступає зі вступним і заключним словом, організовує малі групи і дискусію, підтримує діловий настрій на уроці, оцінює внесок курсантів в аналіз ситуації [3].

Мотиваційне забезпечення діяльності курсанта ґрунтується на пізнавальній активності, діалогічності, креативності, практичній значущості навчального матеріалу для кожного суб'єкта діяльності та вільному виборі його позиції. Ефективність процесу підготовки майбутніх фахівців морської галузі до професійно-орієнтованого спілкування багато в чому залежить від своєчасного врахування потреб, оскільки саме вони визначають всю діяльність курсантів. Динаміка підготовки майбутніх фахівців морської галузі до професійно орієнтованого спілкування значною мірою залежить від розвитку інтересу курсантів до навчального матеріалу (кейса), що обговорюється. З огляду на поданий матеріал ми констатуємо, що формуванню мотивації до професійно-орієнтованого спілкування у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців морської галузі сприятиме дотримання таких рекомендацій: - використання професійно-орієнтованого навчального та автентичного матеріалу (морські публікації, інструкції, реальні кейси з життя); - застосування форм і методів навчання, що розвивають уміння професійно-орієнтованого спілкування; - визначення потреб курсантів у процесі підготовки до професійно орієнтованого спілкування та намагання їх задовольнити; вирішення цікавих кейсів, що сприяє розвитку пізнавального інтересу курсантів; - впровадження інформаційно-комунікативних та інтерактивних технологій у навчання англійської мови за професійним спрямуванням; - залучення курсантів до наукової діяльності у сфері професійно-орієнтованого спілкування, участі в олімпіадах. Другою умовою, що впливає на результативність процесу підготовки майбутніх фахівців морської галузі до професійно-орієнтованого спілкування, є розроблення інструктивно-методичної бази процесу впровадження кейс-технологій у підготовку майбутніх фахівців морської галузі до професійно-орієнтованого спілкування. Важливим етапом роботи з кейсами є підготовка матеріально-технічного та методично-інформативного забезпечення навчальної діяльності курсантів. Для них повинні бути створені відповідні робочі місця, розроблені методичні рекомендації та здійснено керівництво з виконання кейс-завдань. Потім розробляється графік та форми системи контролю за самостійною навчальною діяльністю курсантів, планується організація та характер консультацій [4, с. 169]. Проаналізувавши праці дослідників, робимо припущення, що ретельно розроблена інструктивно-методична база (алгоритми, плани, інструкції) має значний вплив на ефективність спілкування курсантів під час обговорення кейса. Необхідною умовою є однаковий доступ до інформації як викладачем, так і курсантом. Кожний учасник навчального процесу повинен користуватися періодичними виданнями, літературними джерелами та інтернет-ресурсами, оскільки велика частина практичної діяльності майбутніх фахівців морської галузі пов'язана з пошуком і переробленням професійно-орієнтованого матеріалу за допомогою інформаційних технологій, створення презентацій із

використанням мультимедійних засобів, що розвивають творчий потенціал і професійно-комунікативні вміння, необхідні у сфері морської галузі. Окрім того, викладач, який застосовує кейс-технології, повинен підготувати методичне забезпечення для ефективної роботи студентів над кейсом. Доцільно також перед аналізом кейса скласти запитання, які ставитимуться під час дискусії з теми. Це дасть змогу викладачеві визначити, яка додаткова інформація буде необхідна курсантам у ході підготовки до дискусії. Якщо інформацію та структуру кейса вже задано, то методичні рекомендації повинні стосуватися їх тлумачення.

Але кейс-метод не є універсальним. Ефективність методу полягає в тому, що він достатньо легко може бути поєднаний з іншими методами навчання. Його слід використовувати не замість, а в сукупності із класичними навчальними методами, тобто кейс-метод дозволить доповнити арсенал методичних прийомів [3]. Отже, кейс-технології поєднують у собі низку форм (практичне заняття, майстер-класи, самостійна й індивідуальна роботи, тренажерна практика тощо) та методів (аналіз конкретних ситуацій; ділова або рольова ігри; «мозковий штурм»; метод проектів; дискусія тощо) навчання. [7]. Вони повинні забезпечувати більш швидке засвоєння курсантами нових знань, розвиток умінь оперувати ними, набуття практичних умінь і навичок, стимулювання розвитку вмінь самостійно здобувати знання і застосовувати їх у професійній діяльності. Практичне заняття із застосуванням кейс-технологій ґрунтується на розумінні курсанта як суб'єкта навчального процесу, що спрямоване на розвиток особистості курсантів, їхнього творчого потенціалу та мотиваційно-ціннісної сфери. Роль викладача визначається як консультант, організатор навчального процесу, його завдання – направляти курсантів, полегшувати їхню взаємодію із зовнішнім інформаційним середовищем та пізнавальними джерелами задля виконання завдань. Курсант, його професійні потреби, мотивація, навчальні навички та вміння знаходяться у центрі навчального процесу (learner-centered approach) [8]. Таке заняття сприяє реалізації активності та самостійності курсантів, перетворює їх на активних суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності, рівноправних учасників педагогічного процесу. Крім того, спільна робота викладача та курсантів щодо визначення цілей та планування практичного заняття стимулює інтерес і мотивацію курсантів. Міжособистісне спілкування в навчальній групі має створювати атмосферу психологічного комфорту, забезпечувати формування позитивного емоційного контакту між викладачем і курсантами, створювати необхідні умови для самостійної роботи курсантів та вияву ініціативи у вирішенні поставлених завдань. Сьогодні професійна підготовка майбутніх фахівців морської галузі повинна бути направлена не лише на набуття курсантами знань, умінь і навичок на фоні загального уявлення про основи сучасного судноплавства, а й на діяльність творчого характеру, яка повинна забезпечувати досить високий рівень інтелектуальної активності курсантів. Саме тому кейс-технології є досить актуальним засобом розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців морської галузі. Ураховуючи викладений матеріал, можна стверджувати, що для успішної реалізації поставлених завдань із метою ефективного протікання навчального процесу необхідні: позитивна мотивація, наявність інструктивно-методичної бази процесу впровадження кейс-технологій у підготовку майбутніх фахівців морської галузі до професійно-орієнтованого спілкування та інтеграція кейс-технологій, нових і традиційних форм та методів навчання іншомовного професійно-орієнтованого спілкування у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців морської галузі. Тільки забезпечення сукупності педагогічних умов, їхнього взаємозв'язку й взаємозумовленості сприятиме ефективності підготовки майбутніх фахівців морської галузі до професійно-орієнтованого спілкування засобами кейс-технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шеремета П.М., Канищенко Л.Г. Кейс-метод: з досвіду викладання в українській бізнес-школі / ред. О.І. Сидоренка. Київ : Центр інновацій та розвитку, 1999. 80 с.
2. Збірник міні-кейсів: комунікативні процеси у навчанні / ред. Л.О. Савенкові. Київ, 2009. С. 341–343.
3. Михайлова Е.І. Кейс і кейс-метод: загальні поняття. *Маркетинг*. 2010. № 1. С. 196–197.
4. Деркач А.М. Кейс-метод в обучении. *Специалист*. 2010. № 4. С. 22–23.
5. Сімутін Е. Кейс-технології в навчальному процесі. *Освіта*. Київ, 2009. № 2. С. 172–179.
6. Варварецька Г.А. Педагогічні умови формування професійної спрямованості майбутніх фахівців морського та річкового транспорту. *Наука і освіта*. 2013. № 6. С. 78–82.
7. Ситуационный анализ, или Анатомия Кейс-метода / ред. Сурмина Ю.П. Киев : Центр инноваций и развития, 2002. 286 с.
8. Як викладати ситуаційні вправи / заг. ред. О.І. Сидоренка. Київ, Центр інновацій та розвитку, 1999. 64 с.

Т.Н. Константинова, И.Ю. Тихонова. Педагогические условия подготовки будущих специалистов морской отрасли для профессионально-ориентированного общения средствами кейс-технологий в процессе изучения иностранного языка. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрена суть кейс-метода, раскрыты его содержание, требования. Рассмотрены основные компоненты применения кейс-метода как инновационной педагогической технологии в процессе преподавания иностранного языка, раскрыты педагогические условия формирования навыков профессионально-ориентированного общения будущих специалистов морской отрасли. Обращено внимание на значимость роли преподавателя в развитии положительной мотивации курсантов средствами кейс-метода.

Ключевые слова: кейс-метод, положительная мотивация, профессионально-ориентированное общение, методическое обеспечение.

T. Konstantynova, I. Tykhonova. Pedagogical conditions for the preparation of future maritime industry specialists for professionally-oriented communication by means of case technologies in the process of learning a foreign language. – Article.

Summary. The article is devoted to the discussion of the essence of the case – method, disclosed its content, requirements. The main components of the use of the case-method as an innovative pedagogical technology in the process of teaching a foreign language are examined and pedagogical conditions for the formation of professionally-oriented communication skills of future marine industry specialists are revealed. Attention is drawn to the importance of the role of the teacher in the development of positive motivation of cadets by the case method.

Key words: case method, positive motivation, professionally oriented communication, methodological support.

УДК 378.147:[81'271:656.61]

Т.М. Константинова

старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін
Дунайського інституту
Національного університету «Одеська морська академія»,
м. Ізмаїл, Одеська область, Україна

Л.П. Турлак

старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін
Дунайського інституту
Національного університету «Одеська морська академія»,
м. Ізмаїл, Одеська область, Україна

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. Стаття присвячена питанням мовленнєвої культури майбутніх спеціалістів морської галузі. Надано аналіз специфіки роботи в системі морського транспорту, що належить до найбільш динамічних перспективних галузей міжнародного господарства. Розкрито суть структури і функцій фахівців морської галузі, професійна діяльність яких пов'язана з морською промисловістю, морською транспортною системою, експлуатацією морських портів. Звернуто увагу на вагомість сфери розвитку мовної комунікації, знання мови, культури мовлення, що визначають рівень галузевого професіоналізму, від якого залежить успішне виконання виробничих завдань і людське життя.

Ключові слова: мовленнєва культура, мовна комунікація, морський транспорт, галузевий професіоналізм.

У багатьох сферах людської діяльності, зокрема, у сфері мовної комунікації, знання мови, культури мовлення визначає рівень професіоналізму, від якого залежить не тільки успішне виконання виробничих завдань, а навіть і людське життя. До таких фахівців належать працівники морської галузі, які забезпечують перевезення людей, вантажів в особливих умовах – умовах міжнародних морських сполучень, в яких беруть участь практично всі країни світу. Формування сучасного конкурентоздатного спеціаліста у

процесі професійної підготовки в навчальних закладах морського профілю є актуальною проблемою. Сучасний стан професійної підготовки насамперед характеризується рівнем сформованості професійної компетентності. З'ясовано, що сучасні фахівці морської галузі повинні володіти мовними знаннями та мовленнєвими вміннями та навичками з метою подальшого використання у професійній сфері, вміннями мовленнєвого етикету тощо, а саме мовленнєвою культурою. Сучасні статистичні дані переконливо підтверджують науково встановлений факт, що в умовах сьогодення найбільш гостру потребу високого рівня сформованості мовленнєвої культури майбутніх фахівців, у тому числі іномовної комунікативної компетентності, відчувають насамперед спеціалісти морського флоту. Це зумовлено особливостями самої професії та міжнародним ринком їхньої праці, а саме роботою у складі спільних інтернаціональних екіпажів або на іноземних суднах, де головним засобом міжособистісного чи групового спілкування, функціональної комунікації та регуляції професійної діяльності виступає мова, зокрема іноземна. Натомість аналіз результатів практичного володіння фаховими знаннями та вміннями їх використовувати у професійній діяльності випускниками морських освітніх закладів засвідчує про недостатній рівень їхньої як професійно спрямованої комунікативної підготовки, так і в цілому сформованої мовленнєвої культури. Усе це спрямовує на вирішення нових завдань. Зокрема, розширення міжнародної сфери праці на флоті, активне технічне оновлення галузі, чітко визначеної професіоналізації спеціалістів у цій виробничій сфері спрямовують викладачів і курсантів на упровадження сучасних освітніх технологій, які б забезпечили високий рівень засвоєння курсантами морально-етичних норм і правил професійно спрямованої мовленнєвої культури, вміння встановлювати контакти та співпрацювати з колегами в системі суб'єкт-суб'єктної взаємодії [9]. Морський транспорт належить до найбільш динамічних перспективних галузей міжнародного господарства. В Україні у системі морської освіти готуються спілкуватися спеціалісти, здатні створювати і експлуатувати сучасну морську техніку. Специфічність та складність професійної діяльності на водних транспортних мережах, необхідність забезпечення ефективної роботи морського та річкового флоту та конкурентоспроможності відповідних фахівців, які працюють під прапорами різних країн, ставлять підвищені вимоги до професійної підготовки курсантів вищих морських освітніх закладів України. Аналіз структури і функцій морської галузі свідчить, що в цій системі працюють фахівці, професіональна діяльність яких пов'язана з морською промисловістю, морською транспортною системою, експлуатацією морських портів. Морська промисловість має свою специфіку й особливості та відповідне кадрове забезпечення. Зокрема, фахівці працюють над проектуванням, у виробництві, ремонті, випробуванні й утилізації суден для морського та річкового флоту. У морській транспортній системі працюють капітани, інженери механіки, радіотехніки. Друга група кадрового забезпечення системи морського флоту працює у складі як вітчизняних екіпажів, так і зарубіжних. Третю підскладову частину кадрового забезпечення в морській галузі становлять фахівці, які здійснюють організаційну, управлінську та комерційну діяльність на морському транспорті. Ці категорії кадрів, безумовно, знаходяться в системі професійної мовленнєвої діяльності, ведуть обмін і управління на різних рівнях посадових обов'язків як державною, так іноземними мовами [1]. Значна увага до майбутнього, формування мовленнєвої культури у системі морської освіти зумовлені рядом чинників, зокрема і тим, що безпека роботи на морі, на флоті значною мірою залежить як від ефективної, чіткої, злагодженої роботи у самому екіпажі, так і надійного, професійного зв'язку між екіпажем судна з іншими суднами та портами морського простору. Звернення до проблеми професійно-мовленнєвої діяльності визначається змінами у сучасній освітній структурі, структурним реформуванням національної (професійної) системи освіти, змінами навчальних програм та їх відповідністю (узгодженістю) програмам європейських навчальних закладів відповідного рівня та профілю. Також актуальність зумовлена прийняттям в Україні у 2014 році нового Закону «Про вищу освіту» [8]. Усе це ставить перед освітніми закладами нові завдання, що конкретизуються на різних рівнях фахової підготовки майбутніх спеціалістів і уточнюються відповідно до завдань формування професійних компетентностей майбутніх спеціалістів конкретної галузі. Як зазначалося вище, одне з основних завдань, що стосується морської галузі, – формування мовленнєвої культури майбутніх механіків, судноводіїв, електромеханіків у процесі вивчення дисциплін, що сприяють формуванню професійно-орієнтованого іншомовного спілкування. Таким чином, виокремлюється напрям фахової підготовки – оволодіння курсантами іншомовним спілкуванням для володіння та використання у практичній роботі на морському флоті базових декларативних та процедурних знань із мовленнєвої діяльності. Сьогодні на багатьох морських лініях, у багатьох портах під час проходження каналів рух морських суден нагадує рух на великих автомагістралях, і для безпеки його учасників необхідне дотримання певних правил, у тому числі й правил спілкування. З метою мінімізації витрат часу на

мовленнєве спілкування під час побудови речень фахівці рекомендують: по-перше, конструювати найпростіші речення, використовуючи, вживаючи знайомі, виразні, звучні слова, що несуть певне змістове навантаження (тлумачення) і мають однозначне трактування; по-друге, діалоги мають вибудовуватися (плануватися) таким чином, щоб процес спілкування (комунікації) був високоефективним та продуктивним і сприяв розв'язанню професійних завдань та ситуацій. З-поміж них: мовленнєві команди необхідно починати з назви обладнання, а не з того, що зробити; повідомлення, в яких професійна інформація (позивні, найменування, тощо) передається впродовж перших секунд; члени екіпажу повинні пам'ятати, що краще сприймаються стислі, чіткі повідомлення [2]. Важливе значення для сприймання професійного повідомлення на судні має і така складова частина, як правильне використання пауз. Практики звертають увагу на такі специфічні особливості мовлення членів морських екіпажів суден, як стислість, ясність, професійна значущість. Чільне місце у формуванні мовленнєвої культури посідає культура, яка включає відповідний зовнішній вигляд на судні, на перемовинах, під час укладання угод, відповідне організаційне забезпечення, підготовку документів, грамотність, дотримання ділового стилю, відповідне технічне забезпечення, володіння сучасними інформаційними технологіями, емблеми, костюми, прайс-листи, підготовку аудиторії. Усе це має відповідати дослівному перекладу, діловому стилю викладу, зовнішньому вигляду. Дотримання правил побутового етикету, знання звичаїв і традицій тієї країни, де відбуваються перемови, норми поведінки – дотримання субординації [9]. Також необхідно враховувати середовищний підхід, знаходження членів екіпажу в замкнутому просторі, знаходження в окремих випадках у стресових (штормових) ситуаціях, роботу в полікультурному (полімовному) екіпажі. Вчені звертають увагу на те, що професійно-мовленнєве середовище впливає як на реалізацію виробничої діяльності, так і на прийняття рішень під впливом тієї чи іншої ситуації. Такий стан речей (службові несподівані ситуації) викликає особливі мовленнєві дії: збільшується абсолютний темп та індекс паузації, а саме збільшується кількість і тривалість пауз, нерішучість, скорочується середня довжина відрізка мовлення, зростає індекс нерішучості відношення часових пауз у висловлюванні, діалозі до професійного мовлення. Опитування практиків засвідчило, що однією із проблем професійного розв'язання завдань на флоті є поганий радіозв'язок, недостатня професійна підготовка членів екіпажу до професійного спілкування, зокрема відсутність практичних умінь та навичок комунікації самих членів екіпажу (внутрішні), (зовнішні) погана артикуляція; недостатня грамотність команди; включення в повідомлення й спілкування слів, що допускають смислові викривлення та неточності. Учені звертають увагу і на такі проблеми у формуванні культури професійного мовлення, як: недостатній рівень правильного розуміння інформації, її складання і передавання у процесі професійного спілкування, а окремо – і у процесі радіомовлення (радіообміну); невміння правильно, грамотно і чітко описати ту чи іншу ситуацію; недостатне знання лексики, фразеології; уповільнене й утруднене сприйняття іноземного мовлення; нестача, а подекуди й відсутність практики спілкування іноземною (англійською) мовою [3]. Оскільки успішність роботи морського флоту, безпека в ньому залежить від сформованої в системі морської освіти мовленнєвої культури майбутніх фахівців, від мовленнєвої взаємодії екіпажу з усіма учасниками процесу реалізації завдань, що стоять перед морською галуззю у світовій практиці, значна увага до питань комунікації на флоті приділяється не лише науковцями й морськими фахівцями, але і світовими морськими організаціями і, насамперед, Міжнародній морській організації [4]. Якими ж є сучасні вимоги до мовленнєвої комунікації, а відповідно, і до формування мовленнєвої культури майбутніх фахівців морського флоту? Щоб дати відповідь на це запитання, було проаналізовано низку нормативних документів із цієї проблеми на рівні міжнародних і державних (національних) організацій. За свідченням практиків, недостатня мовна підготовка призводить до негативних наслідків і під час швартування в порту, і під час заходження суден у порту, і під час розвантаження. Одна із причин – неефективна мовна взаємодія членів екіпажу (капітана та його помічників) з лоцманськими та диспетчерськими службами, докерами, службами матеріально-технічного забезпечення. Такий аналіз говорить про недостатній рівень мовної професійної підготовки майбутніх фахівців у системі морської освіти в навчальних закладах України відповідного профілю, а загалом мова йде про формування в курсантів культури мовлення (мовленнєвої культури). Значна частина курсантів під час виробничої практики безпосередньо на флоті відчуває труднощі в реалізації професійної комунікації, до якої їм доводиться долучатися в різних мовних середовищах та соціумах, різними мовними кодами, перебувати у стані різного психофізіологічного та психоемоційного навантаження. Українське законодавство чітко визначає процедури професійно-мовленнєвого спілкування різними засобами, зокрема радіозв'язку. До більш важливих ми віднесли такі: передавання ведеться у стислій формі, звичайним розмовним тоном із використанням стандартної фразеології; для забезпечення

чіткого та задовільного приймання повідомлень екіпаж морського судна (МС) та інші органи управління безпеки мореплавання, лоцманські та диспетчерські служби портів повинні промовляти (передавати) кожне слово чітко, виразно та зрозуміло, дотримуватися такої швидкості мовлення, яка б не перевищувала 100 слів за хвилину, зберігати гучність, тональність мовлення на постійному рівні; під час передавання довгих повідомлень необхідно робити короткі паузи для того, щоб переконатися, що частота, на якій ведеться передавання інформації, не зайнята; та надати змогу приймаючій стороні за необхідності запросити повтор та уточнення даних, що надійшли; передавати повідомлення за затвердженою в нормах схемою: а) виклик із вказівкою адресата та відправника; б) текст. Саме за цим порядком матеріали уточнюються і систематизуються на судні [5]. Існують відповідні вимоги до професійної культури мовлення. До таких відносяться: мовленнєві форми (команди, повідомлення, інформування) повинні забезпечувати мінімум викривлень і втрат інформації; одержання будь-якої інформації здебільшого супроводжується повідомленням у відповідь; кількість слів у зв'язку, їхня тривалість повинна бути за можливості мінімальною.

У мовленнєвій взаємодії морського екіпажу є також свої мовленнєві професійно спрямовані форми: 1) команди-звернення, що вимагають виконання конкретної дії (наприклад: «віддати швартові»); 2) виконання команди, підтвердження одержання інформації («так, віддати швартові»); 3) запити-звернення з вимогою (проханням) надати необхідну інформацію («Курс?»); 4) робота командного складу екіпажу з курсантами морських навчальних закладів, що перебувають на судні під час практичних занять та виробничої практики. Усі ці нормативно-специфічні вимоги до мовлення, форми звернення за своєю суттю курсантами у процесі професійної підготовки, а потім – у процесі вивчення державної та іноземної мови. Комунікативні ситуації на флоті є стандартними і нестандартними. За першої – управління судном, вирішення виробничих завдань відбувається від відхилень, порушень, без загрози життю і безпеці членів екіпажу. Комунікативна ситуація, зумовлена виникненням непередбачуваних умов мореплавства (неполадки в роботі судна, управління ним, вплив чинників довколишнього середовища – шторм, несприятливі умови, порушення правил технічної експлуатації – низькоякісне паливо, технічні поломки), перешкоди на шляху руху (піратський напад та ін.) ведуть до нестандартних ситуацій. Відтак на судні мають бути тексти професійного спілкування у стандартних і нестандартних ситуаціях, що є стандартними для виробничих ситуацій морської галузі [6]. Основні функції мовлення у стандартних ситуаціях – інформативна (передається інформація про місце знаходження і обстановку в районі перебування судна, стан морського порту швартування технічне забезпечення вивантаження судна та ін.) і регулятивна. Регулятивна функція здійснюється у процесі маршруту руху судна, задаванні режиму заходу в порт, зменшенні швидкості руху під час переходу окремих частин морського маршруту. Основними жанрами мовленнєвих висловлювань під час регулятивної функції є команди, диспетчерські (капітанські) розпорядження та рекомендації. Як правило, реалізуються в усній формі мовлення через діалог, через такі види мовленнєвої діяльності, як говоріння та слухання. Основні труднощі членів екіпажу в такому виді комунікації полягають у недостатньому рівні правильного розуміння (складання, обґрунтування, написання), передавання (донесення до співрозмовника) професійно спрямованої інформації. Причиною цього є недостатнє знання професійної лексики й фразеології, невміння правильно, грамотно, чітко й системно описати ту чи іншу ситуацію на судні, на морі; недостатня грамотність команд, погана артикуляція і т. ін., а в цілому – невисокий рівень мовленнєвої культури. Такий стан речей на флоті й такі труднощі зумовлені низкою причин, одна з яких – роз'єднаність мовної та професійної підготовки в навчальних морських закладах. Система підготовки спеціалістів для всіх промислових галузей країни, в тому числі і для морської, повинна сприяти підвищенню рівня професійної компетентності майбутніх механіків, судоводіїв, електромеханіків. Усе це сприятиме підготовці висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців. Такі спеціалісти повинні володіти державною та декількома іноземними мовами, користуючись цими знаннями у своїй професійній діяльності, вільно та невимушено спілкуватися із зарубіжними колегами морських компаній у складі зарубіжних морських екіпажів, у зарубіжних морських портах [7]. Отже, мовленнєва культура сприяє формуванню спеціаліста будь-якої галузі і є надзвичайно важливою і актуальною. Її формування у процесі вивчення державної мови, іноземних мов, спеціальних дисциплін є досить вагомим внеском у вирішення проблеми професійної підготовки фахівців морської галузі. Формуючи культуру мовлення майбутніх фахівців морської галузі в процесі професійної підготовки, доцільно звертати їхню увагу на виразність, правильність, логічність мовлення, вміння користуватися мовностилістичними засобами, доречність використання специфічного професійного мовлення та водночас уміти уникати помилок, пов'язаних із негативним впливом діалектної

лексики, жаргонізмів, суржику тощо [9]. Зрозуміло, вдосконалення професійної підготовки майбутніх спеціалістів морського флоту залежить від застосування і поєднання традиційних та інноваційних технологій формування комунікативної (мовленнєвої культури) компетенції курсантів навчальних закладів морського профілю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова В.О. Мовленнєва культура сучасної молоді. Збірник наукових праць. № 8 (ч. 2). Київ, 2013. С. 7–11.
2. Андрущенко В.П. Педагогіка духовності: погляд за горизонти сучасного. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. С. 3–6.
3. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. Львів, 1990. 317 с.
4. Барановська Л.В. Формування культури мови студентів аграрного вузу (на матеріалах навчання з дисципліни «Ділова українська мова»). Київ. 1995. 236 с.
5. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ. 2004. 378 с.
6. Бігич О.Б. Методика формування іншомовної компетенції в аудіюванні у студентів мовних спеціальностей. Київ, 2011. С. 175–187.
7. Біляев О.М. Культура мовлення вчителя-словесника. *Дивослово*. 1995. № 8. С. 37–42.
8. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII / Верховна Рада України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
9. Токарева О.В. До питання формування мовленнєвої культури під час професійної підготовки фахівців морської галузі. *Підготовка менеджерів освітньої галузі в умовах децентралізації управлінських структур: світовий досвід: матеріали Всеукраїнської (з міжнародною участю) наук.-практ. конф., (Херсон, 10–11 листопада 2016 р.)* Херсон : «Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 150–152.

Т.Н. Константинова, Л.П. Турлак. Формирование языковой культуры будущих специалистов морской отрасли в процессе профессиональной подготовки. – Статья.

Аннотация. *Статья посвящена вопросам речевой культуры будущих специалистов морской отрасли. Дан анализ специфики работы в системе морского транспорта, который является наиболее динамичной перспективной отраслью международного хозяйства. Раскрыта суть структуры и функций специалистов морской отрасли, профессиональная деятельность которых связана с морской индустрией, морской транспортной системой, эксплуатацией морских портов. Обращено внимание на значимость сферы развития языковой коммуникации, знания языка, культуры речи, определяющих уровень отраслевого профессионализма, от которого зависит успешное выполнение производственных заданий и человеческая жизнь.*

Ключевые слова: *речевая культура, речевая коммуникация, морской транспорт, отраслевой профессионализм.*

T. Konstantynova, L. Turlak. The formation of the speech culture of marine industry future specialists in the process of professional training. – Article.

Summary. *The article is devoted to the issues of speech culture of future specialists in the maritime industry. The analysis of the specifics of work in the maritime transport system, which is the most dynamic promising sector of the international economy, is given. The essence of the structure and functions of specialists in the maritime industry, whose professional activity is associated with the maritime industry, the maritime transport system, and the operation of seaports is revealed. Attention is drawn to the importance of the sphere of development of language communication, knowledge of the language, culture of speech, which determine the level of industry professionalism, on which the successful fulfillment of production tasks and human life depend.*

Key words: *speech culture, speech communication, marine transport, industry professionalism.*

Т.О. Крижановська
кандидат філософських наук,
доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

А.В. Войнікова
студентка 3 курсу факультету лінгвістики та перекладу
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

КУЛЬТУРНІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ СФЕРИ МОЛОДІЖНОГО ДОЗВІЛЛЯ

Анотація. У статті розглядається сфера дозвілля молоді, її значення для культурного та особистісного зростання молодої людини. Автори наголошують на необхідності приділення належної уваги сфері дозвілля.

Ключові слова: дозвілля, молодь, культура, цінності.

Сфера дозвілля в усі часи була і залишається однією з вагомих складових частин людського життя. Вона безсумнівно пов'язана з такою галуззю науки, як культурологія. Саме тому проблема організації вільного часу завжди знаходилась і знаходиться у центрі уваги як науковців, так і пересічної людини. Культурно-дозвільна діяльність існувала з давніх-давен і в більшості випадків асоціювалась із молоддю, із проведенням молодими людьми свого часу з метою додаткового індивідуального розвитку або для спілкування в групах та колективах. На нашу думку, в наші часи тема молодіжного дозвілля, особливо для українського суспільства, є дуже актуальною. Адже саме молодь є рушійною силою суспільства в майбутнє. Дозвілля дає можливість сучасній молодій людині розвивати багато сторін своєї особистості, навіть власний талант. Для значної частини молодих людей соціальні інститути дозвілля є основними джерелами особистісної самореалізації. Однак усі ці переваги діяльності у сфері дозвілля поки ще не стали звичним атрибутом способу життя більшості української молоді. У той же час, ми розуміємо, що якість сфери дозвілля стає все більш соціально цінною та привабливою для молодої людини. Але існує багато проблем у сфері дозвілля і вільного часу молодих людей в Україні. Відтак дослідження проблем та тенденцій розвитку вільного часу і дозвілля української молоді в нових соціокультурних умовах України є досить актуальним. Тож метою цієї статті висвітлення проблеми культурного дозвілля молоді, зокрема в Україні.

Історично досліджуючи явище дозвільної діяльності, її різновиди, можна сказати, що дозвілля молоді споконвічно було основною складовою частиною всієї дозвільної діяльності. Із стародавніх часів існували місця офіційного проведення дозвілля – священні й обрядові. Причому обряди, пов'язані саме з молоддю, займали значне місце. Уже в античній Греції з'явилися театри, стадіони, гімназії, бібліотеки, храми. А римська культура подарувала світу перші багатофункціональні центри, які включали приміщення для масажу і бань, басейнів, спортивних арен, бібліотек, садів, кімнат ділових зустрічей, лоджій для диспутів.

У середні віки в Європі розмаїтість об'єктів дозвільної діяльності пояснюється розшаруванням суспільства. Це палаци і замські резиденції феодалів. Духівництво мало особливі центри: монастирі, собори, зали для зборів, трапезні, бібліотеки, готелі, школи. У той же час складалася структура нецерковних освітніх установ. З'являлися перші університетські міста. Улаштовані за принципом монастирів, вони містили каплицю, залу, ворота – ведучі ланки в структурі коледжу. Навіть у той час зала була одним із найважливіших елементів університетського життя – місце зборів молодих людей, зустрічей і трапез.

У період Нового часу знову з'являються загальнодоступні споруди для проведення дозвілля – театри, галерея, парки. Робітнича молодь проводить вільний час у питних закладах – кафе, таверні, бістро, пивних. Зароджуються перші клуби за професійними і товариськими ознаками. У середині XIX ст.

відбувається розвиток видовишно-розважальних форм – кіно, вар'єте, луна-парк, де молодіжний характер розваг відіграє головну роль.

На території України у 20-30-ті роки ХХ ст., поряд з ідеями створення Палаців і Будинків культури, розробляються проекти Будинків юного пролетаря, Палаців молоді. Але лише в 50-60-ті роки відбувається повернення до цієї проблеми. Ідеї будинків молоді знову стали актуальними [1]. Звісно, офіційне молодіжне дозвілля в радянські часи носило ідеологічний характер. Але існували і неформальні групи, наприклад, хіпі тощо.

Якщо ж подивитися на сучасну українську реальність, то ми бачимо, що архітектурна спадщина, пов'язана з дозвіллям і культурою, перейшла до нас. Усі заклади, які були створені багато років тому, й досі є актуальними та користуються попитом. Але існує, так би мовити, інший бік цієї «медалі». В умовах перехідного суспільства, коли тільки напрацьовуються нові ціннісні орієнтири, як особистісні, так і соціальні, можна сказати, що певна частина української молоді не може чітко сформулювати свої духовно-світоглядні позиції, які базувалися б на загальнолюдських цінностях. Спрощення життєвих орієнтирів молоді зумовлює зниження рівня культури дозвілля і вільного часу. Суперечливість цінностей у сучасній соціокультурній ситуації призводить до того, що молоді люди втрачають здатність протистояти впливу негативних тенденцій (алкоголізм, наркоманія, злочинність, проституція тощо), які формуються та набирають силу в системі молодіжного дозвілля.

Дозвілля молоді – частина вільного часу, що, як правило, контрастує із професійною діяльністю, відповідає психофізичним особливостям молодої людини і спрямована на задоволення культурних потреб та інтересів здорової особистості. Проблема проведення вільного часу та молодіжного дозвілля на сучасному етапі присвячено низку досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених (Н. Бабенко, В. Дімова, О. Мартиненко, В. Орлова та ін.). Майже всі дослідники відзначають, що проблема полягає в необхідності використання виховного потенціалу всіх сфер життєдіяльності людини, вивченні молодіжного дозвілля, яке практично є мало розробленим. Це потребує перебудови форм суспільної організації дозвілля [2, с. 75]. Усталені звички і можливості проведення вільного часу, його структура впливають на загальний розвиток молодої людини. Водночас сформовані цінності та навички зумовлюють вибір того або іншого способу проведення дозвілля.

Дані соціологічного опитування свідчать про високий рівень незадоволення молоді культурно-розважальними закладами. Так, 40% молоді відповіли, що потреби мешканців їхнього населеного пункту в культурно-розважальних закладах не задовольняються, а 43% опитаних зазначили, що їхні потреби тільки частково задоволені. І лише 17% молодих залишилися цілком задоволеними цими закладами. Проблема змістовного наповнення дозвілля передусім полягає в тому, що сама інфраструктура спеціальних закладів не є на сьогодні в Україні розвинутою, а по-друге, в тому, що молодь не завжди є фінансово спроможною, аби задовольнити свої потреби в такому дозвіллі. Тому і «процвітають» сьогодні в Україні «домашні» види дозвілля [3, с. 14].

Саме у зв'язку з необхідністю організації раціонального проведення вільного часу ми звертаємося до його культури, яка виступає невід'ємною складовою частиною культури суспільства. Культура дозвілля особистості – це перш за все внутрішня культура людини, що передбачає наявність у неї певних особових властивостей, які дають змогу змістовно і з користю проводити вільний час. Культура дозвілля молоді, крім занять, яким віддається перевага, визначається рівнем розвитку та функціонування відповідних культурологічних установ, серед яких: кінотеатри, театри, клуби, дискотеки, стадіони, бібліотеки тощо, без існування яких неможливе задоволення потреб у сфері дозвілля у повному обсязі. Проте відвідування цих закладів молоддю зовсім не зберігається з їх наявністю за місцем проживання, адже відвідують вони переважно нічні клуби, дискотеки, карооке, кінотеатри, що привертає увагу молоді значно більше. Такі заклади культури і мистецтв, як музеї, театри, картинні галереї, художні виставки, привертають увагу молоді менше. Сприяти зростанню рівня потреб молоді в культурному проведенні дозвілля необхідно через розвиток інфраструктури, через створення умов, необхідних для реалізації культурних потреб [2, с. 76].

В оцінках молоді України (за п'ятибальною шкалою) її можливості задоволення культурних потреб обмежені, а можливості задоволення потреб у цілому оцінюються в 1,9 бала. Найповніше реалізується потреба молодих у спілкуванні з друзями. Останнім часом переважають «домашні» форми задоволення культурних потреб молоді (76%), а обслуговуванням закладами культури охоплено менше третини молоді. Заняттям у вільний час у громадських організаціях охоплено лише 2-3% молоді, а участю в політичних і неполітичних організаціях та молодіжних угрупованнях – біля 3% [4, с. 143].

Сьогодні найбільш актуальними проблемами у сфері молодіжної культури можна вважати: 1 – зниження культурного рівня підлітків і молоді у цілому; 2 – скорочення можливостей для культурного виховання, організації культурного дозвілля у зв'язку із втратою значної частини культурно-дозвіллевих установ; 3 – вимивання зі сфери культури безкоштовних видів культурного дозвілля; 4 – неухильний ріст негативних явищ у підлітковому та молодіжному середовищі; 5 – втрата значної частини національних, культурних традицій [2, с. 77].

У сфері вільного часу та дозвілля молоді, як зазначає відомий український соціолог Олена Злобіна, відбулися неабиякі зміни. Змінилася сама система пріоритетів, деякі види занять помітно втратили значущість, інші набули неабиякого поширення.

Таблиця 1

Заняття молоді у вільний час (%)

№ з/п	Види занять	2003 р.	2009 р.
1	Дивлюся телевизор	75,7	76,2
2	Зустрічаюсь з друзями поза домом	53,8	51,4
3	Ходжу в гості або сам(а) приймаю гостей	46,2	38,6
4	Слухаю радіо	41,2	19,2
5	Читаю газети, журнали	40,9	29,4
6	Читаю книжки (художню літературу)	38,9	26,6
7	Працюю в саду, на городі, на садовій ділянці	35,5	16,6
8	Слухаю платівки, магнітофонні записи	33,0	20,4
9	Буваю в клубах, барах, на дискотеках	31,2	20,2
10	Займаюсь ремонтом, благоустроєм будинку, щось майструю	26,4	17,6
11	В'яжу, шию, займаюсь руко творами	15,2	9,8
12	Займаюсь спортом (шейпінгом, аеробікою, в тренажерному залі, бігаю вранці тощо)	14,6	11,6
13	Займаюсь підвищенням своєї кваліфікації	10,8	9,2
14	Ходжу в кіно	10,2	12,0
15	Ходжу в театр, на концерт	9,4	4,0
16	Ходжу дивитись спортивні змагання	9,3	5,0
17	Граю в комп'ютерні ігри	6,4	15,0
18	Ходжу в походи, займаюсь туризмом	5,0	6,4
19	Займаюсь аматорською фотографією, відео зйомкою	4,6	3,4
20	Проводжу час в Інтернеті	1,9	27,4

Джерело [5]

Із таблиці зрозуміло, що, як і раніше, на першому місці – перегляд телепрограм. Частка прихильників цього виду дозвілля залишилася практично незмінною, проте контакти з іншими засобами масової інформації зазнали відчутних змін. Різко знизилася кількість молоді, яка слухає радіо та читає пресу. Дещо змінилися пріоритети і у видах відпочинку, пов'язаних із спілкуванням. Молодь, як і раніше, зустрічається з друзями поза домівкою, а такий вид спілкування, як приймання гостей та відвідування друзів та знайомих, дещо втратив популярність (зменшення на 8,6%). Щодо відвідування клубів, барів, дискотек, які на сьогодні є осередками спілкування, то серед молоді зафіксовано значне згортання цієї дозвіллевої практики. Серед видів пасивного відпочинку відзначимо читання художньої літератури. Якщо раніше читало книжки близько 39% молоді, то тепер лише 26,6%. Така сама тенденція спостерігається й щодо прослуховування музичних записів.

Отже, вільний час поступово для переважної більшості стає насправді «вільним» і не сприймається як такий, що може використовуватися на домашню працю. Єдиний виняток у цьому сенсі становлять заняття, пов'язані з підвищення своєї кваліфікації. Як і раніше, цьому присвячують час майже 10% українців. Радикальне підвищення спостерігається у залученні молоді до інтернет-мережі. Нині це чи не найпопулярніший спосіб проведення вільного часу в молоді. Якщо проаналізувати те, з якою метою використовують молоді люди інтернет, стає очевидним, що падіння традиційних дозвіллевих практик не випадкове. Вони активно заміщаються новими способами задоволення відповідних потреб, відбувається активне перенесення дозвіллевих практик молоді в інтернет-мережу [2, с. 78].

Отже, дозвіллева діяльність стає визначальним фактором формування культури. Ми можемо проаналізувати, як змінилися поняття «дозвілля» і «культура» впродовж історичного часу. Але проведення

вільного часу завжди було актуальним для молоді питанням. У сучасній соціальній та культурній ситуації в Україні відбуваються зміни ціннісних пріоритетів молоді, а тому і проблема дозвілля постає у своєму новому ракурсі. Адже поліпшення загального становища сфери дозвілля відіграє важливу роль у культурному, особистісному розвитку людини, а особливо молоді, адже молодь – це і є наше майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. Швець В.В., Галіброта В.В. Ретроспективний аналіз організації системи дозвіллево-розважальних закладів міста. URL : <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/itb/itb2018/paper/viewFile/6081/5075>.
2. Бабенко Ю.А. Вільний час і дозвілля української молоді в умовах нової соціокультурної реальності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 2. С. 74–79.
3. Щерба Г.І. Формування духовних цінностей молоді, організація дозвілля і відпочинку як складова молодіжної політики в Україні. *Український соціум*. Київ : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2008. URL : www.ief.ua/Dok/US2008.doc.
4. Соціологія культури : навч. посібник / О.М. Семашко, В.М. Піча, О.І. Погорілий та ін. ; за ред. О.М. Семашка, В.В. Пічі. Київ : Каравела, 2000. Львів : Новий світ, 2002. 334 с.
5. Злобіна О. Дозвілля молоді України та Росії активно переноситься в Інтернет-мережі. Київ, 2010. URL : <http://2008.dif.org.ua/ua/analit/rkjej>.

Т.А. Крыжановская, А.В. Войникова. Культурные и социальные аспекты сферы молодежного досуга. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается сфера досуга молодежи, ее значение для культурного и личностного роста молодого человека. Авторы подчеркивают необходимость уделения должного внимания сфере досуга.

Ключевые слова: досуг, молодежь, культура, ценности.

T. Kryzhanovska, A. Voinikova. Cultural and social aspects of youth leisure. – Article.

Summary. Authors consider the sphere of leisure of young people, its importance for the cultural and personal growth of a young person. The authors emphasize the need to give due attention to sphere of leisure.

Key words: leisure, youth, culture, values.

УДК 37.037

Л.О. Мазур

доцент кафедри педагогіки

Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти,

м. Львів, Україна

«ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА» В УКРАЇНІ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ВІДЛІТ ФАНТАЗІЇ В УПРАВЛІННІ ШКОЛОЮ ЧИ «ПОЛІТ НАД ГНІЗДОМ ЗОЗУЛЬ»?

Анотація. Стаття присвячена аналізу стану сучасної української школи. Автор вважає, що вона стала жертвою так званої «освітньої політики», яка виражається в бажанні чиновників галузевого міністерства звести освіту до навчання. Таке навчання асоціюється із простим, механічним тренуванням оперативної пам'яті учня, однак це нічого не дає для формування його особистості як людини і громадянина.

Ключові слова: школа, освіта, вчитель, учень, бюрократія.

В умовах перманентного реформування української школи, яке супроводжується таким самим перманентним падінням рівня знань учнів загальноосвітньої школи, виникає нагальна потреба філософського осмислення такої кореляції. Не треба бути «семи п'ядей во лбу», щоб збагнути, що деградація національної школи є закономірним результатом нескінченних експериментів над дітьми, що проводились у ній «під патронатом» міністерства освіти, систематичного розшарпування і дезорієнтації школи під виглядом її «демократизації», «вестернізації» і «модернізації».

Ця остання, на думку її прихильників, повинна передбачати *докорінну* зміну в підходах до освіти, що мало б сприяти кардинальному підвищенню її результативності. Із початків української незалежності вони цим займалися, демонструючи управлінський волонтаризм, який завжди знаходився в оберненій залежності від мудрості, педагогічного такту і професійної компетентності. Сказати, що освітнім «модернізаторам» їй бракує – означає не сказати нічого. Насправді, будучи закинутими у сферу освіти «за волею долі», вони вели себе в ній, «як слон у посудній лавці», школи не знаючи і в проблеми її не вникаючи, діяли навмання і втручалися туди, де повинен був працювати виключно вчитель або вихователь.

Зрозуміло, що найзручніше робити це було через будівництво жорсткої управлінської вертикалі: від міністерства освіти до дитячого садочка включно, що давало б можливість керувати як школою, так і дошкіллям і позашкіллям «у ручному режимі». І модернізатори це зробили. У результаті на живому тілі освіти розрісся гігантський бюрократичний апарат, який на освіті почав паразитувати, відсмоктуючи не лише її матеріальні ресурси, а й моральні сили. Адже для того щоб виправдати своє існування, ті, що склали цей апарат, мали б зображати роботу, а для цього – *реальними* суб'єктами навчально-виховного процесу помикати. Цілком закономірно, по мірі зростання їхньої активності росли й апетити, фінансові затрати на утримання цієї «братії» (зарплати вони призначали собі самі), а заклади освіти заледве животіли.

Найкращим варіантом порятунку була б відмова від «освітніх послуг», які зводились до безглузких повчань, але це було неможливо; бюрократам «треба було жити», і не просто жити, а краще за тих, кого вони намагалися своїми настановами «ощасливити». Опинившись у лабетах таких «благодійників», суб'єкти освіти перетворилися на «об'єкти для знущання».

Розуміючи, що з них не злізуть, вчителі, вихователі й батьки учнів погодилися би навіть на те, щоб від них відкупитися, скидатися і доплачувати їм із власних кишень, щоб вмотивувати їх нічого не робити. Цілком ймовірно, вони б на цьому «зійшлися», про все б домовилися і полюбовно розсталися, якби не вищі керівники міністерства освіти. Вони не погоджувались пристати на цю пропозицію зовсім не з огляду на мораль (мовляв, це буде «нечесно»); не тому, що відбувались би ці домовленості з порушенням законодавства чи фінансової дисципліни, і навіть не через побоювання, що з урахуванням «відкупних» підлегли «зароблятимуть» більше, ніж вони. Суть у тому, що бюрократичний «легіон» потрібен був *їм самим* для того, щоби виправдати *своє* існування; їм так само треба було імітувати роботу, а для цього – кимось «керувати». Опосередковуючі ланки управління до цього надавалися й відігравали роль виконавців їхньої волі. Але навіть не це було головним: оскільки рішення у центральних органах управління освітою за традицією розроблялися на грані маразму, то хтось повинен був їх «дешифрувати» і на місцях розтлумачувати. Цю психокорекційну роботу й повинні були виконувати освітні бюрократи середньої ланки управління. Вони цим залюбки займалися, бо були зі своїми начальниками заодно. Тому, що не завжди це в них виходило, є просте пояснення: у фаховому відношенні вони знаходилися на одному рівні. Тому всі «доленосні» розпорядження спускалися з вершин освітньої влади за принципом зіпсутого телефону, що безпосередніх виконавців дезорієнтувало й виводило з терпіння, адже вони не могли збагнути, чого від них хочуть.

Вочевидь, у тому й полягав вищий задум створення такої інституції, як міністерство освіти, щоб ніхто нічого не міг зрозуміти. Те, що воно вимагало від нижчих ланок управління «бурхливої діяльності», мало на меті ввести в оману ймовірного противника, в якості якого постали вчителі. Як найнижча ланка «системи», вони мали би бути вбудованими у жорстку структуру, вирватися з якої нікому не дозволили б.

Зрештою, ніхто особливо до цього й не прагнув, про що свідчать нескінченні «ініціативи знизу», які з ентузіазмом зустрічалися верхами. Оскільки завдяки цим ініціативам вищі ешелони освітньої влади зазвичай звітувалися, за це «низам» роздавалися державні нагороди і вчені звання, грифи і гранти, підвищувались тиражі ними створених підручників, які неймовірно зростали, за умови, правда, що пропорційно зростатимуть і «відкати». На видання безвідносно до якості міністерство не скупилося: гроші йшли не із їхнього сімейного, а з державного бюджету.

Так складався садо-мазохістський комплекс освіти, пасивною стороною якого виявився вчитель. Саме на нього після того, як він на своїх нервах і жилах витягав роботу, рятував не лише школу, а й ціле суспільство від сповзання до гуманітарної катастрофи, вже можна було «вішати всіх псів». Це з успіхом робили виключно всі міністри. Відтак вчитель став тією універсальною «невісткою», якій можна було витикати за все, і він завжди виявлявся крайнім.

Міністерські «небожителі» вважали, що таким чином вони стимулюють вчителя до роботи, насправді ж його принижували і в нього опускалися руки. Саме цей упосліджений стан вчителя, постійні

на нього «наїзди» й наскоки і зруйнували освіту, бо, як зауважив свого часу Іван Франко, «школа вчителем стоїть» [6, с. 113].

Як це не дивно, міністерських клерків це особливо не стурбувало, а міністри констатували цей факт навіть не без якоїсь особливої гордості. Якщо Сергій Квіт визнав, що освіту охопила системна криза, то це не означало, що його із цього приводу охопила паніка. Із медицини він дізнався, що після кризи цілком закономірно почнеться «одужання», яке ознаменується сплеском успішності учнів і наступним розквітом галузі. Дочекатися цих «садів Семіраміди» в міністерському кріслі йому не дали. Не побачила їх і його наступниця. Особливого оптимізму стосовно майбутнього вона не випромінювала, а просто засвідчила продовження падіння рівня знань. Звинувативши за усталеною традицією у цьому тих же вчителів, як справжня жінка, вона зробила вигляд, що не має до цього жодного відношення.

Це відсторонення і споглядальна позиція, яка, за інших умов, могла б свідчити про незворушність розуму, що є безумовною прикметою мудрості, в даному випадку свідчила про його повну відсутність. Цей український даосизм зовсім не доводив те, що справи в нашій «освітній Піднебесній» самі по собі перебувають у бездоганному становищі, і «досконаломудрий правитель» може зберігати спокій й демонструвати «недіяння». Хоча, на відміну від древнього Китаю, сучасна Україна вимагала зцілення за допомогою зовнішнього втручання. Може, навіть хірургічного, щоби прибрати з освіти «систему» або зайві її елементи. Однак хто б наважився таку «вівісекцію» здійснити, якщо система була запрограмована на розширене самовідтворення? Тому всі демонстрували корпоративну солідарність, а стан атараксії, в який впало міністерство освіти, свідчив не про те, що йому вдалося вивести вітчизняну освіту на недосяжні висоти, а про споживацьке ставлення до часу, сліпу віру в те, що воно само по собі якось зробиться й «крива» введе куди треба. Зауваживши таку ментальну рису, Євген Маланюк свого часу писав: «Український оптимізм виглядає здебільшого дивно і підозріло. Це не анекдота, а факт, що існує один демократичний еміграційний діяч, який при кожній нагоді повторює «час за (не на, а *за*) нас працює»... Не дивина, що за такого роду оптимістичних настроїв кількість, напр., «тоже-націоналістів», а навіть «расистів» зростає в нас нині в темпах справді стаханівських. Адже час «за них працює» – чому ж не пристати на таку симпатичну «самоходову», майже моторизовану ідеологію? Це все та ж незнущальна (а яка ж куца!) «хитрість із собою» [4, с. 126].

Демонструючи таку хохляцьку хитрість, що, за визначенням Дмитра Донцова, є лише «сурогатом розуму» [3, с. 233], передостання керівничка міністерства навіть спробувала видати непривабливий стан справ у підвладній сфері за якесь особисте досягнення, і концепцію „lifelong learning” інтерпретувала таким чином, що в міністерському кріслі вона сидітиме до кінця своїх днів. У силу своєї недолугості вона навіть спробувала поставити розвал системи освіти собі в *персональну* заслугу.

Однак це не відповідало дійсності. Така «приватизація досягнень» відомства була би верхом несправедливості по відношенню до інших її колег, які спричинилися до цієї «благородної справи» не менше, якщо не більше. До цього феноменального результату йшли *всі* її попередники, і задля справедливості зауважимо, що внесок бодай деяких із них, особливо обдарованих, слід було би оцінити. Звичайно ж, першим у цьому списку повинен бути згаданий міністр-філософ.

Із його призначенням на цю посаду вчительки були в захваті, наївно сподіваючись, що, зрештою, саме в Україні буде втілена в життя віковична мрія всього людства про те, щоби, бодай в освіті, при владі в одній особі перебував вчитель, мислитель і правитель. За своєю наївністю вони думали, що і їх самих *саме він*, нарешті, «вознесе на недосяжну висоту», «як заповів великий Ленін». Вони не знали, що в даному випадку стоїть за словом «мислитель». Насправді ж він тому й «процвітав» на теренах» освіти, що у філософії «зірок з неба не хапав». Насмикавши іноземних слів із лексики прихильників «освітнього модерну», він вирішив притлумити освітян своєю ерудованістю. Особливо припало йому до душі слово «пайдоцентризм». Він запозичив на Заході однойменну освітню концепцію. Запозичив тоді, коли вона була там розвінчана і відкинута як така, що може взагалі негативно вплинути на цивілізаційний процес [7, с. 7–25]. Однак він про це не знав, бо нічим особливо з педагогіки не цікавився, тому звів її в абсолют у себе на батьківщині.

Важко сказати, що цьому вибору посприяло більше: любов до дітей чи нелюбов до вчителів? Проте через це друге до справи руйнування системи освіти в Україні він спричинився найбільше. Не виробивши у своїй свідомості критичного ставлення до різного роду новацій та інновацій, він особливо виділив серед них «геніальну ідею»: вчителя й учня місцями поміняти. Вона «органічно вписувалась» у пайдоцентричну концепцію і наділяла учня надзвичайними повноваженнями. Це привело міністра в захват, і він вирішив, що така «транспозиція» стане наріжним каменем під час закладання фундаменту новітньої

української школи. У світлі цієї ідеї його палкі прихильниці по школах зробили дитину центром і серцем Космосу, вісью Всесвіту, навколо якого все повинно крутитися. Вчитель повинен був, згорбившись і з'їжившись, найкраще догодити учневі.

Міністр був абсолютно переконаний, що, отримавши такі аванси, діти будуть дерти під собою землю, щоби їх виправдати, а для цього – «вчитися, вчитися і ще раз вчитися». Вчити самі себе, вчити один одного, а при нагоді – повчати й вчителя. Про виховання не йшлося, бо саме це возвеличення було з ним несумісне. Воно виключало із системи категорій етики такі поняття, як скромність, повага до старших, справедливість і т. ін., із яких шкільна наука зазвичай починалася. (Забігаючи наперед, скажемо, що дуже скоро один із його послідовників виключить зі школи й етику). Вже тоді міністру можна було поставити собі філософсько-педагогічне питання: «Що первинне, а що вторинне?» (вчитель чи учень), і як похідне – навіщо готувати педагогів, якщо учні є за них вищими, можуть спокійно їх замінити і у школах їх є тьма?

Відповідь на це питання дав його наступник – Іван Вакарчук: вчителі, на його думку, потрібні для того, щоб їх перетворити на репетиторів для підготовки до ЗНО. Він для того й вибрав з усієї маси навколопедагогічних нісенітниць, які заповнили заокеанську педагогічну думку, тестування, бо хтось «там» із когнітивних психологів сказав, що найгірший комп'ютер може виміряти знання значно точніше, ніж найкращий вчитель, оцінки якого є суб'єктивними, приблизними, з математичною точністю не доведеними, отже, нікому не потрібними.

Затявшись проти вчителя як безпросвітнього авторитариста і відспіваного корупціонера, міністр задався метою його від будь-яких іспитів назавжди усунути. Дісталось від нього «на горіхи» й учням, бо, як справжній фізик, хоч і теоретик, він відвів дитині в навчально-виховному процесі роль мислительного автомата, якому можна задавати цілком конкретний режим роботи і за допомогою різноманітних, чисто механічних «штучок» виморочувати з нього значно більше знань, ніж міг вибити навіть найбільш авторитарний і зацуклений на своєму предметі вчитель.

Отож у повній відповідності до дитиноцентризму міністр замислився над тим, як полегшити йому життя. І таки придумав! Для цього за допомогою ЗНО він звів середню освіту до 2-3-х предметів, а їх вивчення – до зазубрювання кількох відповідей на питання, визначених кимсь як «єдино правильні». Оскільки дисципліни ці учні вибирали самі, то загальна середня освіта перетворювалась на фікцію, а навчання – на тренування механічної пам'яті. Але на цьому він не зупинився! Щоб забезпечити від комплексів «найменших наших громадян», завалив їм із третього року життя вивчення «за повною програмою» іноземних мов [1, с. 3]. Перекваліфікувавшись у репетиторів, вчителі долали комплекси своїх учнів по хатах за пристойну плату, позбавляючи їх особливо від комплексу меншовартості, якщо плата за натаскування на той чи інший предмет здійснювалась у твердій валюті.

Здавалось би, ставши «хабарниками в законі», позбудуться комплексів і вчителі, бо чим дорожче цінував себе репетитор, то вище зростав у власних очах. Насправді ж вони набули статусу заробітчана, які, продаючи за гроші знання, торгували своїм соціальним статусом, а персонально – своїм добрим іменем. Опустившись, таким чином, у соціальній ієрархії «нижче плінтуса», вчитель-репетитор перетворювався на шмату, об яку витирали ноги в громаді, а в школі викидали із класів. Що тут казати? За що боролись...

Результати цієї деградації не змусили себе довго чекати: загальна середня освіта «почила в Бозі». Успішність «посипалась» по всьому спектру предметів, і крива її успішно загиналася вниз.

За свою коротку міністерську кар'єру Вакарчук не встиг цю траєкторію освіти відслідкувати. Однак навіть якщо б її і виявив, то не знав би, що із цим робити. Як фізику-теоретику йому не обов'язково було знати, що будь-яка наука пізнається у системі, і школа повинна була її сформулювати, дати учневі цілісну картину світу. Лише школа може сприяти формуванню цілісної, гармонійно розвиненої особистості. Але міністр представляв у міністерстві школу *вищу*, яка повинна була не формувати особистість, а «штампувати» спеціалістів. Щоб бути «справжніми», вони повинні були стати «чистими» від скверни гуманітарної освіти. Якби він не був таким «чистим» *сам*, то може вичитав би в Гегеля те, що він сказав про його власну професію: «Чистими фізиками, тільки фізиками можуть бути лише тварини, бо вони не мислять» [2, с. 240].

У принципі, те ж саме можна було б сказати про будь-якого «вузького предметника». Принаймні ми зі стовідсотковою точністю могли би стверджувати це про його наступника – Дмитра Табачника. Будучи «чистим» істориком, він не знав історії, був в історії України профаном, бо її ненавидів і не визнавав за нею права на існування [5, с. 1–5]. Про це, зокрема, свідчило його намагання прикрити Інститут українознавства НАНУ. Будучи істинним антиподом Вакарчука у своєму ставленні до України, він виявився

найбільш палким його прихильником у справі «очищення» української освіти від «зайвих» предметів. До таких, за винятком *світової історії*, були віднесені всі дисципліни гуманітарного циклу: філософія і логіка, етика й естетика, українознавство і релігієзнавств – всі предмети, в яких бодай побіжно згадувалась людина. (Вловивши цю тенденцію, його послідовники, які позиціонували себе як «теж-націоналісти», доконали у школі останній предмет, у назві якого про людину йшлося – «Людина і світ». Тим самим міністр-космополіт разом вбивав навіть не двох, а трьох зайців: по-перше, він позбавляв українську освіту предметів, які сприяли формуванню людини і громадянина; оскільки, на його думку, учні мали би бути «громадянами світу», то предмети, які могли б посприяти усвідомленню своєї національної приналежності, були зайвими. По-друге, він викидав на вулицю як соціальний баласт масу вчителів-гуманітаріїв, які формували ставлення до України як до «землі обітваної» і сприяли вкоріненості учнів у рідному етнокультурному ґрунті. Зрештою, по-третє, міністр наочно демонстрував, що є прихильником «пайдоцентризму», оскільки суттєво розвантажував учнів. Обидва його попередники могли б його за це похвалити.

Таким чином, отримавши від Кременя пайдоцентричну установку, всі його наступники діяли в її дусі. Передбачалось, що вивільнившись «із-під гніту» гуманітарних предметів, учні накинуться на вивчення точних наук.

Чуда, однак, не сталося. Виявляється, одного без другого не буває, і як би не намагалися міністри звести учня до рівня біоробота, він залишається людиною, і гуманітарні дисципліни повинні були йому пояснити, що це таке і «з чим його їдять». Тобто чим він відрізняється від тварини, для чого Бог наділив його свідомістю і волею і послав його в цей світ, що він повинен у ньому робити, що після себе залишити і т.д. Предмет «етика» мав навчити учня жити гідно, сповістивши йому для цього цілий компендіум моральних понять, таких як справедливість і совість, честь і гідність, співчуття і милосердя і багато інших, без яких не буває освіти.

При всій своїй уявній «великості» міністри повинні були б не лише культивувати ці предмети у школі, а й час від часу приміряти на себе. Проте для них це були пусті слова. Про яку совість можна говорити, якщо в голові крутяться тільки «вигода» й «успіх»? Про яку честь чи гідність йдеться, коли ти міністр? Хто ще може бути більш гідним, як він?! Уявивши себе, таким чином, вершиною Творення, вони опинилися поза моральним законами. Те, що сьогодні в нашій школі діється, є закономірним наслідком як правового, так і морального нігілізму тих, хто розробляє і втілює в життя «освітню політику».

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакарчук І. «Головна мета – зробити наших найменших громадян щасливими». *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2009. № 1.
2. Гегель. *Энциклопедия философских наук*. В 3 т. Москва, 1975. Т. 1.
3. Донцов Д. Демаскування шашелів. *Хрестом і мечем*. Дрогобич, 2012.
4. Маланюк Є. Мислі в роковини. *Книга спостережень*. В 2 т. Торонто, 1962. Т. 1.
5. Табачник Д. «Утиный суп» по-украински. *Киевский телеграфЪ*. 2007. № 45.
6. Франко І. Наші народні школи і їх потреби / У 50 т. Київ, 1986. Т. 46. Кн. 2.
7. Zubelewicz J. Dwie filozofie edukacji: aksjocentryzm i pajdocentryzm. Warszawa, 2003.

Л.О. Мазур «Образовательная политика» в Украине времен независимости: отлет фантазии в управлении школой или «полет над гнездом кукушки»? – Стаття.

Аннотация. Стаття посвящена анализу состояния современной украинской школы. Автор считает, что она пала жертвой так называемой «образовательной политики», которая выражается в желании чиновников отраслевого министерства свести образование к обучению. Такое обучение ассоциируется с простой, механической тренировкой оперативной памяти ученика, однако это не способствует формированию его личности, как человека и гражданина.

Ключевые слова: школа, образование, учитель, ученик, бюрократия.

L. Mazur. “Education policy” in the Ukraine of independence period: flight of fantasy in the school government or “flight over cuckoo nest”? – Article.

Summary. The article is devoted to the analysis of modern Ukrainian school. The author considers that it become the sacrifice of politics of ministers services, which would be to associate it only with education. Such education means the simple mechanic exercises of the operative pupil's memor, but it give nothing to the formation his individuality as person and patriots.

Key words: school, education, teacher, pupil, bureaucracy.

К.Д. Мараховська

*аспірант кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету,*

м. Одеса, Україна

Науковий керівник: Т.І. Уварова

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін

Міжнародного гуманітарного університету,

м. Одеса, Україна

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ АНІМАЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

***Анотація.** У статті уточнюється визначення понять «мультиплікація» та «анімація». Встановлено, що дані поняття розрізняються, в першу чергу, за технологією створення, вони позначають різні процеси діяльності, термін «мультиплікація» є більш вузьким, технічно-орієнтованим, становить значну частину терміну «анімація». Також у статті представлені основні здобутки української анімації з початку ХХ століття до сучасності.*

***Ключові слова:** мультиплікація, анімація, технології, анімаційне мистецтво, анімаційний фільм.*

Поняття «мультиплікація» і «анімація» часто вживають як синонімічні, що, на нашу думку, не є цілком правомірним. Ці поняття слід розмежовувати, оскільки є суттєва різниця в технології створення мультиплікації та анімації. Зазвичай під словом «анімація» розуміють одушевлення, або пожвавлення, посилаючись на похідне від латинського «*anima*» – душа.

Мультиплікацію, чи анімаційний фільм визначають як відображення дійсності за допомогою низки рухомих малюнків, або низки рухомих фотографій об'єктів, змонтованих на кінострічці. Робиться це для того, щоб надати серії малюнків руху. І не дарма, адже слово «мультиплікація» походить від латинського «*multiplicatio*» і може бути перекладене як «множення». «Вже сама назва вказує на технологічний принцип мистецтва» [7, с. 5].

Початковий матеріал для анімації і мультиплікації – не просто малюнок, а малюнок, який оживає. «Головне не в малюнку, а в тому, що народжує пов'язана серія малюнків» – висловлювався канадський мультиплікатор Норман Мак-Ларен, підкреслюючи тим самим виняткову роль руху у процесі створення фільму [2, с. 16]. Спробуйте хоч на мить зупинити фільм – персонаж негайно «загіне» і перетвориться у статичний малюнок.

Мультиплікація передбачає тривалий, трудомісткий і досить дорогий процес творення. На кожному наступному кадрі герой і його об'єкти представлені в іншій фазі руху. Ці кадри фотографуються і проєктуються на екран зі швидкістю 24 кадри в секунду для відео і 16 кадрів у секунду – для озвучення. Отже, в мультиплікаційних фільмах кожен кадр створюється ручним способом.

В анімації робота над рухом героїв спрощується. Рух об'єктів створюється завдяки спеціальному програмному забезпеченню. У статті «Анімація vs мультиплікація» висловлюється думка, що «анімація є підвидом мультиплікації. Оскільки робота аніматорів, хоча й приблизно однакова за своєю сутністю, та все ж відрізняється ступенем залученості фахівців на різних стадіях розроблення» [8]. Тобто для створення анімації потрібні тільки сценарист, ілюстратор та аніматор, а для створення мультиплікації потрібна значна команда (режисер-мультиплікатор, художники-мультиплікатори, художник по фоні, оператор, сценаристи, аніматори і т.д.). Таким чином, поняття «анімація» та «мультиплікація» розрізняються, в першу чергу, за технологією створення.

По-друге, термінологічна плутанина викликана тим, що в радянські часи оперували лише терміном «мультиплікація», коли у всьому світі використовували більш ємне – «анімація». Першоосновою такої неточності вважається історична перевага одного з термінів у контексті розвитку різних національних анімаційних шкіл (європейської та американської, з одного боку, і радянської – з іншого). Звернення до етимології цих слів і їхнього початкового призначення розкриває особливості коректного використання цих понять у необхідному контексті. Отже, дані поняття позначають різні процеси діяльності, крім того, термін «мультиплікація» є більш вузьким, технічно-орієнтованим, становить значну частину терміну «анімація».

Мистецтво анімації має досить давню історію. Виокремлення її в окремий вид мистецтва відбувалось поступово. Людство накопичувало художньо-візуальний досвід протягом усієї своєї історії. А більш стрімкий її розвиток був спричинений технічним прогресом у XIX столітті.

Еміль Рейно у 1892 році сконструював та запатентував праксиноскоп (оптичний прилад, який допомагав бачити послідовність малюнків в плавному русі). Свою першу анімацію Еміль показав у Паризькому музеї Гревен. Це була демонстрація декількох сюжетів, сеанс яких тривав 15-20 хвилин. Усі свої роботи Рейно малював, розмальовував та монтував сам, наносячи малюнки на стрічку. Кожен сюжет складався із декількох сотень малюнків. Ним вперше застосовано деякі прийоми, що стали основою технології. У їхньому числі – роздільне малювання персонажів і декорацій. Але вже в 1895 році народження кінематографу завдало удару анімації Рейно: його рукотворні стрічки не могли змагатися з більш швидкими у виробництві і більш дешевими кінофільмами. Майже всі його роботи були знищені, за винятком фільмів «Бідний П'єро» і «Навколо кабінки».

Справжню революцію зробив Уолт Дісней, якого можна назвати засновником сучасної анімації. Його «повний метр» в анімації полюбився широкому колу глядачів. У 1977 році вийшла кольорова повнометражна стрічка за казкою братів Грімм «Білосніжка та сім гномів», яка принесла своєму автору неабияку славу.

Вже майже 90 років налічує українська анімація від дня свого заснування. Перші мультиплікаційні фільми в Україні з'явилися у 30-х роках. В Україні становлення анімації пов'язують із творчістю художника В. Дев'ятіна, який у 1927 році у центральній мультиплікаційній майстерні Києва зробив мультиплікаційну одночастівку «Українізація» про вивчення української мови. У тому ж році з'являється робота художника-аніматора, який працював на Одеській кінофабриці (Всеукраїнське фотокіноуправління (ВУФКУ) – державна кінематографічна організація, яка діяла в період з 1922 по 1930-ті роки) В'ячеслава Левандовського. В основу його фільму – «Казка про солом'яного бичка» – було покладено сюжет сценарію популярної казки. На жаль, стрічка до сьогодні не збереглася [1, с. 4].

У 1934 році також в Одесі молоді художники-аніматори створили перший в історії України графічний мультфільм «Мурзилка в Африці». Через рік після цього вийшов мультфільм «Тук-тук і його приятель Жук», який зняли вже учні Левандовського – Семен Гуєцький та Євген Горбач.

Та події 1930-х років та Друга світова війна майже винищили цей напрям мистецтва. Розвиток мультиплікації в Україні до 1950 років майже призупинився. До 1959-го року Київською кіностудією було випущено всього декілька десятків мультфільмів.

З 1959-го року починається новий етап розвитку української анімації. Режисер і художник Іполит Лазарчук об'єднав студентів, які на той час абсолютно не мали практики в цій галузі. Та усього за декілька років початківцям вдалось створити мультфільми, які стали відомими на території всього СРСР. Це такі мультфільми, як «Пригоди Перця», «Микита Кожум'яка».

На київській студії з'явився Іполит Лазарчук, який надав нового дихання українській анімації. Початком була робота, яка вийшла у 1961 році «Пригоди Перця». Над фільмом працював Давид Черкський, який відомий нам як режисер «Острова Скарбів». Варто зазначити, що на той момент у жодного з команди Лазарчука не було досвіду у створенні анімаційних фільмів. Але результати їхньої роботи стали вельми успішними.

У 1967 році до «Київнаукфільм» надійшов лист, автор якого наразі невідомий, із проханням зробити анімацію «Як козаки куліш варили» і навіть вже з вигаданими іменами героїв. Анімаційний фільм про трьох відважних козаків, які подорожують всією Європою, мав шалений успіх. Так народились улюбленці української публіки Тур, Грай і Око. Едуард Кірич намалював цих неповторних героїв, які згодом стали дуже популярними, особливо після виходу другого фільму «Як козаки в футбол грали». Всього у серії було 9 фільмів із цими героями. До речі, майже через двадцять років після виходу останнього епізоду ці герої з'являються знову, але вже в новому форматі. У 2016 році на екрани виходять 26 епізодів про нові пригоди «Козаків» у сучасному світі.

В 1977 році глядачі побачили перші серії мультсеріалу «Пригоди капітана Врунгеля» – одного з головних мультфільмів Радянського Союзу. Слідом за мультфільмом про капітана та його помічника Лома у 1985 році вийшла стрічка «Лікар Айболить» та екранізація книги Р. Стівенсона «Острів скарбів». Саме «Острів скарбів» вважається найбільш цитованою роботою радянського кінематографу. Адже майже всі фрази головних героїв та всі пісні знає не одне покоління українців.

Ще одним генієм української анімації є наша співвітчизниця, харків'янка Олександра Сніжко-Блоцька. Вона є автором відомого мультсеріалу «Легенди і міфи Стародавньої Греції». Також Олек-

сандра стала режисером таких відомих мультфільмів, як «Ріккі-тіккі-таві», «Кіт, який гуляв сам по собі» (екранізація книги Р. Кіплінга), «Коник-Горбоконики», «Гуси-лебеді» та інших стрічок, на яких росло не одне покоління українців.

Ще однією відомою україною є Наталія Гузева, авторка двохсерійної стрічки «Капітошка».

З 1991-го року для української мультиплікації настали дуже тяжкі часи. Незважаючи на те, що в Україні є надпотужний творчий потенціал, у країні на той час немає ні єдиної масштабної мультиплікаційної студії. Адаже ця галузь була повністю позбавлена фінансування та державної підтримки.

З 2000 року помічається відродження української анімації. Деякі мультфільми отримали навіть престижні міжнародні нагороди. Україна активно відроджує мистецтво анімації як у короткометражному, так і в повнометражному форматі.

У 2012 році 10 учнів луганської школи мультиплікації «Фантазери» створили перший український повнометражний мультфільм. На момент зйомок наймолодшому автору було 11 років. У стрічці «Наші» розповідається про боротьбу «Молодої гвардії», яка у 2012 році відсвяткувала 70-річчя.

У 2012 році була заснована студія «Анімаград», яка створила серіали «Ескімоска» (2012–2016 рр.), «Казкова Русь», в якому професійні актори озвучують героїв, які дуже схожі на українських політиків та висміюють актуальні теми. Також завдяки цій студії світ побачив таку чудову фантазійну стрічку як «Викрадена Принцеса» (режисер Олег Маламуж). А зараз готується до виходу анімаційної казки режисера Олександра Рубана, «Мавка. Лісова пісня» за мотивами твору відомої української письменниці Лесі Українки. Ця стрічка не є екранізацією однойменного твору, а взяті лише мотиви та прообрази народної міфології та персонажі. Анімаційний фільм орієнтований на широку аудиторію. Його унікальність полягає в тому, що він містить чарівність української автентики, з одного боку. З іншого – фільм торкається найактуальнішої для сьогочасної цивілізації проблеми – екології. Місією проекту є привертання уваги до екологічних проблем – зникнення значного числа представників української флори і фауни, занесених до Червоної книги України, а також вирубки українських лісів. Саме тому до магічного світу Лісу Мавки імплементовані рослини і тварини із Червоної Книги України (чорний лелека, зубр, рись та інші). Разом із Всесвітнім фондом природи WWF в Україні оголошена довготривала благодійна акція «Дім для Рисі» [5]. Цей проект цікавий також своєю місією – експортувати українську культуру в усіх її проявах, таких як: традиції, ритуали, візуальне мистецтво, музика та інші напрямки. Зокрема, костюми персонажів розроблені українським дизайнером одягу Ольгою Навроцькою. Її дизайн поєднує елементи національної візуальної символіки, природні мотиви й елементи міфології – все, що знаходить відгук у тематиці мультфільму. Екстер'єри цієї анімації засновані на реальних українських географічних локаціях, культурних і туристичних атракціях – таких, як ліси Карпат, містечко Вилкове, Буцького каньйону. Оригінальний саундтрек фільму створений відомими українськими музикантами і представляє собою мікс фольклорних українських мелодій у сучасних аранжуваннях та спеціально написаних композиціях.

Отже, анімаційне мистецтво мало поступальний розвиток. А його стагнація в ті чи інші історичні періоди, лише підтвердила обов'язковий злет у майбутньому, новий творчо-технологічний виток як феномену культури.

Визначаючи особливу специфіку мультиплікації, С.М. Ейзенштейн писав, що «мультиплікація є єдиним справжнім мистецтвом у даний час тому, що в ній, і тільки в ній, художник абсолютно вільний у своїй фантазії і може робити в картині все, що йому завгодно» [3, с. 187].

Анімація є результатом синтезу мистецтва і технологічного прогресу. Безпосередній вплив на її становлення і розвиток надали живопис, скульптура, архітектура, література, поезія, музика, театр, танець і кінематограф, а також відкриття в цілому ряді наук, таких як оптика, хімія, фізика, електротехніка. Усі вони привнесли в анімацію свої характерні особливості, які вплинули на формування її як самостійного виду мистецтва.

У сучасності анімаційний фільм – це аудіовізуальний продукт не лише для дитячої аудиторії. Анімація функціонує в різноманітних видах діяльності – журналістиці, музичних та соціальних роликах, політичній сатири, рекламі тощо. Анімація є видом художньої творчості, який має широкий спектр можливостей та може буди потужним впливом на глядача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брюховецька Л. «Українська анімація: збірник статей». Київ : Фенікс, 2018. 264 с.
2. Волков А.А. «Мультипликационный фильм». Москва : Знание, 1974. 40 с.
3. Эйзенштейн С. Психологические вопросы искусства, Москва, 2002. 134 с.

4. Leulseged Worku. Ethiopia: Power of Cartoons for Social Political Views. AllAfrica. 13 october 2017. URL : <https://allafrica.com/stories/201710160716.html> (дата звернення: 14.10.2019).
5. Мавка. Лісова пісня. Про проект. URL : <https://mavka.ua/uk/about> (дата звернення: 14.10.2019).
6. Попов Є.А. «Анімаційне виробництво: типологія та еволюція образних засобів». URL : <http://cheloveknauka.com> (дата звернення: 14.10.2019).
7. Крижанівський Б.М. Мистецтво мультиплікації. Київ : Рад. школа, 1981. 118 с
8. Видео инфографика. Анимация vs Мультипликация: в чем разница? URL : <https://videoinfographica.com/animaciya-vs-multiplikaciya-v-chyom-gaznic> (дата звернення: 14.10.2019).

К.Д. Мараховская. Феномен украинской анимации: исторический контекст. – Статья.

Аннотация. В статье уточняется определение понятий «мультипликация» и «анимация». Установлено, что данные понятия различаются, в первую очередь, по технологии создания, они обозначают различные процессы деятельности, термин «мультипликация» является более узким, технически ориентированным и составляет значительную часть термина «анимация». Также в статье представлены основные достижения украинской анимации с начала XX века до современности.

Ключевые слова: мультипликация, анимация, технологии, анимационное искусство, анимационный фильм.

К. Marakhovska. The phenomenon of Ukrainian animation: historical context. – Article.

Summary. The article clarifies the definitions of the concepts of “animation” and “animation”. It was established that these concepts differ primarily in the technology of creation, they denote various processes of activity, the term “animation” is narrower, technically oriented and makes up a significant part of the term “animation”. The article also presents the main achievements of Ukrainian animation from the beginning of the 20th century to the present day.

Key words: animation, animation, technology, animation art, animation film.

УДК 378.37.025-057.87

С.Ф. Панов

кандидат технических наук, доцент,
доцент кафедры зарубежной филологии
Таврического национального университета имени В.И. Вернадского,
г. Киев, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ СОЗНАТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ СТУДЕНТОВ К ЗАНЯТИЯМ ПО ТЕХНИЧЕСКОМУ ПЕРЕВОДУ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В работе рассматриваются технологии управления процессом формирования направленности личности студентов вузов на занятиях по техническому переводу с позиции системного подхода. Студентам необходимо ставить четкие, хорошо поставленные практические задачи.

Ключевые слова: педагогическая технология, управление, глобализация, направленность личности, технический перевод.

Введение. Глобализация в современном мире существенно влияет на все стороны жизни общества. Она приводит к интернационализации как производства, так и общества, в условиях формирующего информационного пространства. «Глобализацию мы понимаем как процесс всемирной, политической и культурной интеграции. Основными характеристиками которой являются мировое разделение труда, миграция в масштабах всей планеты денежных, человеческих и производственных ресурсов» [1, с. 27].

Все это сопровождается интеграционными процессами, в ходе которых в мире образовались такие объединения, как:

- ЕС (Европейский союз ФРГ, Франция, Италия, Нидерланды, Бельгия, Люксембург 1993 г.);
- СНГ (содружество независимых государств 1991 г.);

ШОС (Шанхайская организация сотрудничества, куда входят Китай, Россия, Казахстан, Таджикистан, Киргизия и Узбекистан 2001 г.);

БРИКС (Ассоциация пяти основных национальных экономик таких стран, как Бразилия, Россия, Индия, Китай, ЮАР 2010 г.);

НАФТА (Объединение стран Северной Америки: Канада, Мексика и США 1994 г.);

ООН (Глобальная международная организация 1945 г.);

НАТО (Международная межправительственная организация военно-политический союз 1949г.);

ОПЕК (Организация стран экспортеров нефти 1960 г.);

ССАГПЗ (Совет сотрудничества арабских государств Персидского залива 1981 г.);

ОБСЕ (Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе 1973 г.);

Ассоциация государств Юго-Восточной Азии (ASEAN), 1967.

Изложение материала. При этом преобразуется геополитическая карта мира. Ведется борьба за геополитическое пространство и лидерство в этом процессе. На роль таких лидеров претендуют Европа во главе с Германией, Россия, Китай, Япония, страны мусульманского мира [2, с. 5].

Основу мирового производства составляют такие транснациональные корпорации, как General Electric, Royal Dutch Shell, Toyota Motor, Volkswagen. Отличительной чертой глобализации становятся стандарты жизни общества и стремление к повышению ее качества [3].

ISO 9001 – это международный стандарт качества, оценивающий организацию менеджмента в различных структурах: заводах, холдингах, торговых центрах, предприятиях, а также в системе образования. Он включает восемь фундаментальных принципов, которые оценивает специальная комиссия:

- 1) ориентир на клиента;
- 2) лидерство;
- 3) вовлечение вновь обученного персонала;
- 4) системный подход к управлению;
- 5) постоянное улучшение качества;
- 6) принятие решений на основе реальных фактов;
- 7) взаимовыгодные отношения с поставщиками.

При этом в современных глобализационных процессах происходит взаимосвязь с такими понятиями, как: социализация, развитие, образование, наука, технический прогресс, дигитализация в обществе. Широко разрабатываются вопросы новых технологий для реализации формирования потребностей человека в переводе с иностранных языков, а именно технической и научной литературы, по заранее системному спроектированному учебно-воспитательному процессу обучения.

Влияние глобализации в системе образования ощущается и в том, что английский (американский) язык стал стремительно распространяться, при этом в украинской научной и образовательной системе происходит отказ от национальной терминологии в пользу американской. Заметим, что в это же время во Франции применяют штрафы к тем, кто использует английские слова там, где можно обойтись французскими. Ученые говорят о губительном влиянии глобализации на культуру. Так, этому вопросу большое внимание уделяет Й. Шмайс [4].

Проблема повышения качества высшего образования в условиях глобальных мировых вызовов, информатизации общества и образования, трансформации дидактики и применяемых в образовании педагогических систем относится к общенаучному уровню методологии исследования, предполагая решение следующих задач:

- выявление сути понятия «качество технического перевода»;
- выработка основополагающих теоретико-методологических положений в области переводоведения;
- установление факторов, влияющих на качество перевода в условиях его информатизации;
- установление взаимосвязи между конкурентоспособностью образования технического переводчика и информатизацией общества.

Единое мнение отечественных исследователей о необходимости рассмотрения качества образования как интегральной характеристики, объединяющей качество образовательного процесса, его результатов и качество функционирования всей образовательной системы позволило ученым представить качество высшего образования в виде иерархии социально значимых свойств образовательного результата, образовательного процесса и образовательной системы [5].

Отличительной чертой педагогической системы формирования знаний по техническому переводу является то, что она вытекает из глубоко продуманной, творческой и созидательной работы по оценке

и гармонизации многих факторов, определяющих эффективность процессов формирования качественного перевода. В этой работе нельзя опираться на стандартные и стереотипные старые решения этих задач, а следует решать их креативно, творчески, осознанно, с использованием новых компьютерных технологий.

Первые научные разработки в области научно-технического перевода осуществлялись пионерами этого направления, такими учеными, как Л. Бархударов, В. Комиссаров, Л. Латышев, Н. Морозов, А. Федоров и др. [6–10]. Вопросам по созданию переводческого инструментария научно-технических текстов посвящены труды И. Алексеевой, Е. Комиссарова и др. [11; 12]. Общие проблемы подготовки переводчиков рассматривали в трудах украинские и зарубежные ученые Т. Кияк, И. Корунець, J. Albrecht, H. G. Hönig, P.A. Schmitt [13–17].

В связи с тем, что характеристика любого учебно-воспитательного процесса представляет собой описание некоторой педагогической системы (в нашем случае – обучение переводу), естественно, что педагогическая технология представляет собой проект определенной педагогической системы, реализуемой в педагогической деятельности специалистов в сфере перевода. Таким образом, педагогическая технология перевода для студента будет рассмотрена с позиций системного подхода. Вместе с тем эффективность разрабатываемой педагогической технологии обуславливается не только ее содержанием, но и взаимосвязью составляющих ее компонентов. В этой связи уместно охарактеризовать процесс взаимодействия основных слагаемых педагогической технологии формирования компетенции переводчика.

Образовательная система, складывающаяся в Украине в настоящее время, должна опираться не только на достижения мировой науки, но и на использование идей научных школ, которые сформировались ранее. В этом плане следует отметить «духовно-практическую ценность русского космизма XIX–XXI вв. и особенно наследие великого русского ученого Владимира Ивановича Вернадского, разработавшего теорию ноосферы» [18, с. 36].

В связи с вышесказанным в настоящее время происходит переход от традиционного к коммуникативному подходу в преподавании иностранных языков. Каковы же основные черты такого подхода? Во-первых, это ориентация на личность студента; во-вторых – применение приближенных к реальной жизни ситуаций, в которых имеются возможности для активного использования изучаемой лексики, в-третьих, реализация творческого подхода, стимулирующего студентов на порождение высказываний [19, с. 114].

При таком гуманистическом подходе во время общения студенты свободно выражают свои мысли и чувства, при этом находясь в фокусе внимания остальных участников этого процесса. Также, что очень важно, студенты чувствуют себя спокойно, поскольку никто их не ругает за ошибки. В результате этого исчезают типичные для традиционного учебного процесса психологические, языковые барьеры, которые негативно сказываются на общей мотивации студента к изучению иностранного языка. На занятиях не нужно бояться говорить и делать ошибки, потому что не совершает ошибок только тот, кто вообще ничего не делает. Если что-то неправильно в речи студента, то это можно исправить, потренироваться с новыми конструкциями и улучшить качество высказываний на иностранном языке.

Известно, что для формирования сознательного отношения к занятиям английским языком необходима достаточная мотивация. Мотивация (от лат. *movere*) – это «побуждение к действию; психофизиологический процесс, управляющий поведением человека, задающий его направленность, организацию, активность и устойчивость» [20].

Так, во время обычного словарного диктанта можно поменять привычный порядок (обычно диктуем слова на родном языке, а студенты записывают их по-английски), то есть в середине диктанта студенты вдруг слышат одно-два слова по-английски. Такие неожиданные изменения привлекают внимание и развивают навыки перевода в обратную сторону (с английского языка на украинский).

В решении проблемы мотивации нужно опираться на личностные качества людей, с которыми приходится работать. Какие же они, современные студенты? Современные студенты очень любознательные, инициативные люди, открытые к новым видам и формам деятельности. У них разносторонние интересы, и преподавателю следует учиться использовать такого рода информацию при разработке нестандартных упражнений и видов деятельности, призванных повысить мотивацию к изучению языка. Для своих занятий можно подобрать неординарные факты об англоязычных странах, привычках и обычаях людей, живущих в них. Важно использование заданий, нацеливающих студентов на самостоятельный поиск знаний, расширяющих их кругозор. Такие задания следует подбирать индивидуально для каждой группы, учитывая их языковой и общекультурный уровни, а также сферы интересов.

Изучение грамматики является часто одним из проблемных моментов и с точки зрения мотивации, и с точки зрения практики. Грамматика является самым систематизированным уровнем языка. Студентам технических специальностей хорошо знакомо понятие системы, и они обычно не испытывают трудностей с пониманием материала, однако система предполагает работу по схеме «правило – обработка – закрепление», что вызывает падение уровня мотивации, особенно на этапе «закрепление». Ряд студентов полагает, что достаточно всего одного компонента схемы – узнать «правило», поэтому нужно уделять серьезное внимание разъяснению того, что такое приобретение навыка.

Выводы. Главная особенность Украины заключается в том, что географически она осуществляет связь «Запад – Восток». Поэтому модернизация образования в нашей стране не может и не должна произойти только за счет принятия всех стандартов Запада и подчинения им. Такие страны Востока, как Япония и Республика Корея (Южная Корея), в ходе «экономического чуда» смогли осуществить коренную перестройку системы образования, что позволило вывести экономики этих стран на новый уровень. В настоящее время эти страны все чаще мелькают в числе мировых лидеров по выпуску современной промышленной продукции, отличающейся высокой наукоемкостью, конкурентоспособностью и пользующейся спросом в мире. Главная экономическая задача Украины сегодня – переход от сырьевой экономики к постиндустриальной. Это возможно при условии создания системы образования, компетентных технических переводчиков, в полной мере отвечающих вызовам современности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Наливайко Н.В. Глобализация и изменение ценностных ориентиров российского образования. *Философия образования*. 2012. № 6(45). С. 27–32.
2. Сидоренко Е.В. Особенности исследования геополитической картины мира в условиях глобализации. *Философия образования*. 2013. № 1(46). С. 4–9.
3. На заседании по вопросу оказания помощи в области торговли туризм признан ключевым сектором с высокой результативностью. URL : <http://media.unwto.org/ru/press-release/2013-07-18>.
4. Шмайс И. Культура под угрозой: от эволюционной онтологии к экологической политике : монография / пер. с чешского О. Бергер. Новосибирск : Изд-во СО РАН, 2012. 260 с.
5. Селезнева Н.А. Качество высшего образования как объект системного исследования: лекция-доклад. Москва, 2004.
6. Бархударов Л.С. Пособие по переводу технической литературы (английский язык). Москва : Изд. «Высш. шк.», 1967. 284 с.
7. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. Москва : ЭТС, 1999. 187 с.
8. Латышев Л.К. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе : учебно-методическое пособие. Москва : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. 136 с.
9. Морозов М.М. Пособие по переводу. Москва : Изд литературы на иностранных языках, 1956. 146 с.
10. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. Москва : Высшая школа, 1983. 303 с.
11. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика : учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. Санкт-Петербург : Издательство «Союз», 2003. 288 с.
12. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва : Высш. шк., 1990. 253 с.
13. Кияк Т.Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2006. 592 с.
14. Корунець І.В. Вступ до перекладознавства : підручник. Вінниця : Нова Книга, 2008. 512 с.
15. Albrecht J., Baum R. Fachsprache und Terminologie in Geschichte und Gegenwart. Tübingen (Narr), 1992.
16. Hönig, Hans G. Konstruktives Übersetzen. Tübingen : Stauffenburg-Verl., 1995. 196 s.
17. Schmitt P.A. Fachtexte für die Übersetzer-Ausbildung: Probleme und Methoden der Textauswahl. In: Ehnert r. Schleyer W. (Hgg.) : Übersetzen im Fremdsprachenunterricht. Beiträge zur Übersetzungswissenschaft-Annäherung an eine Übersetzungsdidaktik. Regensburg (AkDaF). 1987. S. 111–151.
18. Дик В.П., Ушакова Е.В., Майер Б.О., Наливайко Н.В., Паршиков В.И. Социологическое знание, разнообразие концептуальных моделей общества и современного образования. *Профессиональное образование в современном мире*. 2013. № 3(10). С. 35–45.
19. Архипова Е.И., Коваленко Г.А., Филатова Р.М. Формирование коммуникативной компетенции магистрантов в неязыковом вузе. *Иностранный язык в техническом вузе: проблемы и перспективы преподавания: материалы научно-практической конференции (4-5 июня 2009 г.)* / Сост. Н.К. Иванова. Иваново : Иван. гос. хим.-технол. ун-т, 2009. С. 113–117.
20. Мотивация. URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki/Мотивация> (дата обращения: 14.12.2016).

С.Ф. Панов. Формування свідомого ставлення студентів до занять із технічного перекладу в умовах глобалізації. – Стаття.

Анотація. У роботі розглядаються технології управління процесом формування спрямованості особистості студентів вузів на заняттях із технічного перекладу з позиції системного підходу. Студентам необхідно ставити чіткі, добре поставлені практичні завдання.

Ключові слова: педагогічна технологія, управління, глобалізація, спрямованість особистості, технічний переклад.

S. Panov. The formation of a conscious attitude of students to classes in technical translation in the context of globalization. – Article.

Summary. The paper discusses the technology of managing the process of forming the orientation of the personality of university students in the classes on technical translation from the perspective of a systematic approach. Students need to set clear, well-defined practical tasks.

Key words: pedagogical technology, management, globalization, personality orientation, technical translation.

УДК 008(477. 74-25 Од)

А.А. Синишин

заслуженный художник Украины,

доцент кафедры графического дизайна

Международного гуманитарного университета,

г. Одесса, Украина

ЭКСЛИБРИС – ВИД ГРАФИЧЕСКОГО ДИЗАЙНА

Аннотация. Статья посвящена элитарному жанру графического искусства – книжному знаку (“Ex libris” в переводе с латинского – «из книг») и его роли в учебном процессе на кафедре графического дизайна. Дано краткое сообщение о современных одесских художниках, работающих в этом жанре, и о собирателях (коллекционерах) экслибрисов. Акцентируется внимание на одном из видов книжного знака – гласном экслибрисе – с иллюстрациями автора статьи.

Ключевые слова: графический дизайн, экслибрис, гласный экслибрис, кафедра дизайна, художники и коллекционеры Одессы.

Если сегодня многие люди знакомы с искусством театра, кино, музыки, живописи, литературы и т.д., то об искусстве экслибриса знают немногие. Так что же такое экслибрис? Экслибрис (от лат. ex libris – «из книг») – книжный знак, удостоверяющий владельца книги. Родина экслибриса – Германия XV века. Простой экслибрис представляет собой бумажный ярлык с именем владельца книги, который наклеивался на левую сторону форзаца и являлся как бы «охранной грамотой» от посягательств на её принадлежность. Желание отметить книгу знаком принадлежности к личной библиотеке стало одной из самых благородных собственнических идей человечества. Со временем экслибрис превратился в полноценное художественное произведение печатной графики. Художественная составляющая в книжном знаке важна, особенно для экслибриса, утратившего связь с книгой, выступающего в качестве самостоятельного произведения графического искусства. Многочисленные международные биеннале и триеннале демонстрируют выдающиеся образцы графики малой формы и свидетельствуют о многократно возросшем интересе художников к этому элитарному искусству во всем мире. В итоге книжный знак стал страстным объектом коллекционирования. Книга с экслибрисом многократно увеличивалась в цене.

Книжные знаки по своему содержанию подразделяются на виды: гербовые, вензелевые, сюжетно-тематические, шрифтовые и гласные; наибольшее распространение получили сюжетно-тематические.

Экслибрис принадлежит к тиражной графике, позволяющей использовать самые разнообразные техники и материалы для основы печатной формы: резцовая гравюра, офорт, литография, ксилография, линогравюра (появилась в конце XIX в.), сухая игла, принт, офсет и другие.

Разнообразны библиотеки, вкусы, увлечения, профессиональные интересы владельцев, многообразно творчество художников, которые работают над экслибрисами. Различны и требования, предъявляемые владельцами библиотек к экслибрисам. И все-таки есть общие черты, присущие всем экслибрисам. Книжный знак указывает, какой библиотеке принадлежит книга. Личное отношение художника к владельцам своих знаков определяет главную качественную сторону произведения. Особый вид человеческой коммуникации, которым является экслибрис, это своеобразное окно в мир ценностей человеческого «я».

К примеру, на экслибрисе Бориса Крука изображен библейский сюжет – Благовещение (7 апреля). Заказчик пожелал отобразить сцену из Библии, потому что его день рождения совпадает с этой известной датой. Экслибрис Друзяки рассказывает о его профессиональных пристрастиях. Он – член Национального союза писателей Украины и он же работает преподавателем в консерватории по классу баяна, интересуется украинской историей. Все это нашло отражение в композиции экслибриса: казак Мамай играет на баяне, состоящем из книг.

Экслибрис Бориса Крука

Экслибрис Друзяки

Несколько слов о состоянии экслибриса в Одессе. Большая выставка экслибриса состоялась в 2009 году в Одесском литературном музее. В ней приняли участие 20 художников-графиков. Организатором этого смотра произведений миниатюрной графики стал председатель секции графики одесской областной организации Национального союза художников Украины Д. Жижин. Был издан каталог, в котором убедительно продемонстрирован высокий профессиональный уровень одесского экслибриса. Такие художники-экслибристы, как Давид Беккер, Геннадий Верещагин и Виталий Парастюк известны далеко за пределами Украины. Они лауреаты и призеры многих зарубежных конкурсов экслибриса. Эти художники признаны в Европе и мире гениальными мастерами в данном виде искусства. Отечественные и зарубежные коллекционеры стремятся заполучить их произведения, заказывая у них книжные знаки. Работают эти мастера преимущественно в цветном офорте.

Неплохо зарекомендовали себя на международных выставках и конкурсах экслибриса художники Александр Карпушкин и Иван Орос. Так же постоянно и плодотворно работают в этом жанре изобразительного искусства одесские графики: Геннадий Гармидер, Дмитрий Жижин, Анатолий Сенишин, Сергей Споденюк и другие. Несомненно, одесские художники-экслибристы внесли значительный вклад в мировую сокровищницу искусства книжного знака.

Стоит отметить и одесских коллекционеров, таких как Б.Я. Левых и В.И. Селиванов, которые активно вовлекали графиков и даже живописцев в процесс создания книжного знака, способствовали расцвету одесского экслибриса, поддерживали художников материально. Журналист, писатель и культуролог Анатолий Глушак активно освещал в прессе областные выставки графики малых форм, пропагандировал творчество одесских художников-экслибристов.

Безусловно, экслибрис – область графического дизайна и поэтому он играет большую роль в процессе обучения на факультете искусства и дизайна Международного гуманитарного университета.

Тема экслибриса тесно взаимосвязана с такими изучаемыми дисциплинами, как «Академический рисунок», «Типографика», «Основы допечатной подготовки», «Проектирование в сфере дизайна», «Шрифты», «Работа в графических материалах», «Основы композиции», «Основы проектной графики».

Выполняя семестровые задания, студенты приобретают способность «мыслить в материале», то есть оптимально использовать выразительные возможности художественных материалов. На 4-ом курсе, изучая дисциплину «Работа в графических материалах», студенты выполняют в основном черно-белую линогравюру, приобретая первый творческий и печатный опыт, и имеют возможность выставлять свои произведения на художественных выставках графического искусства, таким образом приобщаясь к выставочной деятельности и совершенствуя свое профессиональное мастерство. Овладение искусством и ремеслом книжного знака для выпускника факультета искусства и дизайна должно стать главным условием определения его профессионального статуса.

Студентов особенно привлекает работа над гласным экслибрисом. Поэтому автор счел нужным из основных видов книжного знака (гербовый, вензельный, сюжетный и гласный) остановиться именно на гласном и проиллюстрировать его собственными работами. Гласный экслибрис рассказывает не о работе или увлечениях, а обыгрывает фамилию или иногда имя владельца. Например, на гласном экслибрисе Гоцуленко, известного украинского писателя, изображен танцующий гуцул с книгой в руке, а на гласном экслибрисе супругов В. и Т. Левчуков изображен возлежащий на книгах лев – хранитель библиотеки. При этом определены интересы владельцев: изображение песочных часов символизирует увлечение исторической литературой, а изображение увеличительного стекла – коллекционирование миниатюрных книг.

Гласный экслибрис Гоцуленко

Гласный экслибрис В.и Т. Левчуков

На гласном экслибрисе В. Мороза, одесского поэта, изображена книга – окно, покрытое зимним «морозным» узором. Украинский писатель В. Гетьман на своем экслибрисе имеет изображение гусяного пера и гетманской булавы – ручки на фоне книги.

Гласный экслибрис В. Мороза

Гласный экслибрис В. Гетьмана

Экслибрис Александра Карпушкина (художественный редактор издательства) изображает ворона как символа мудрости, сидящего на стопке книг и каркающего фамилию владельца («кар-пушкин»). Гласный экслибрис писателя и главного редактора газеты «Вечерняя Одесса» Бориса Деревянко отображает его профессиональную деятельность.

Гласный экслибрис А. Карпушкина

Гласный экслибрис Б. Деревянко

Графическая миниатюра «Из нот Юрия Кузнецова» известного одесского джазового пианиста обыгрывает фамилию владельца. В гласном экслибрисе И. Неверова используется библейский сюжет о Фоме Неверующем.

Из нот Юрия Кузнецова

Гласный экслибрис И. Неверова

На гласном книжном знаке В. Орленко (литературный редактор книжного издательства) изображен орел, вырывающий страницы из книги. Композиция гласного экслибриса А. Чайки лаконична и предельно ясна.

Гласный экслибрис В. Орленко

Гласный экслибрис А. Чайки

Знакомство с экслибрисом в период вузовского обучения не гарантирует, что в дальнейшем вышедший из его стен графический дизайнер останется верным экслибрису долгие годы. Главное – он обогатит свой кругозор и опыт общения с редкостным культурно-художественным феноменом. Умения и навыки, приобретенные молодым человеком в работе с темой экслибриса, пригодятся ему в самостоятельной художественной деятельности.

А.А. Сінішин. Екслібрис – вид графічного дизайну. – Стаття.

Анотація. Стаття присвячена елітарному жанру графічного мистецтва – книжковому знаку (“Ex libris” у перекладі з латинської – «з книг») і його ролі у навчальному процесі на кафедрі графічного дизайну. Стисле повідомлення про сучасних одеських художників, що працюють у цьому жанрі, і збирачів (колекціонерів) екслібрисів. Основна увага приділяється одному із видів книжкового знаку – гласному екслібрису з ілюстраціями автора статті.

Ключові слова: графічний дизайн, екслібрис, гласний екслібрис, кафедра дизайну, художники та колекціонери Одеси.

A. Sinishin. Ex libris a type of gaffe design. – Article.

Summary. The article is devoted to the elite genre of graphic art – the bookmark (“Ex libris” translated from Latin “from books”) and its role in the educational process at the department of graphic design. A brief report on modern Odessa artists working in this genre and on collectors of collectors. Attention is focused on one type of book sign – a vowel bookplate with illustrations of the author of the article.

Key words: graphic design, ex libris, public ex libris, design department, artists and collectors of Odessa.

УДК 111.7

О.М. Соколова

аспірантка кафедри філософії

Національного університету біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна

М.Є. Максюта

доктор філософських наук,

професор кафедри філософії

Національного університету біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна

РЕЦЕПЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ «ДУШЕВНЕ – ДУХОВНЕ» У ВІТЧИЗНЯНОМУ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ: ЧИННИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Наголошується на тому, що у процесі життєдіяльності людина, активно-творча істота, освоює не лише довкілля, а й пізнає саму себе, тобто її пізнавальна діяльність відзначається і самоспрямованістю. У такий спосіб ніби «завершується» інтелектуально-мислительна діяльність – утверджується більш змістовно широкій порівняно із знаннями сенс людини у світі.

Ключові слова: дух, душа, духовність, душевність, краса, любов.

Актуальність проблеми духовності пов’язана з ускладненням сучасних суспільних процесів, обґрунтуванням адекватних шляхів і способів національно-культурного, громадсько-політичного розвитку. Активність соціального суб’єкта має бути зумовлена життєво визначальними духовними та національно-культурними цінностями, для людини духовної завжди здійснимі поставлені завдання відродження культури та прогресивного поступу усіх сфер суспільства.

Крім того, як наголошує С.Б. Кримський, актуалізація у 60-ті рр. ХХ ст. в системі суспільствознавчих досліджень проблеми діяльності сприяла «виходу за межі крайнощів матеріалізму та ідеалізму», бо

у процесі цього пошуку фокусувалися на «переході суб'єктивного в об'єктивне та зворотному процесі розпредметнення об'єктивно-предметного в суб'єктивне й теоретичне» [1, с. 47], коли й загострилася потреба поглибленого вивчення категорії «дух».

Життя людське занадто складне, але, як видається незаангажованому спостерігачеві, сучасна людина й сама заповзялася доволі послідовно його ускладнювати, щонайперше через реальну неможливість бути в ритмі світу, творцем якого вона і є: людина реально «не встигає» за неймовірно карколомним поступом сфер суспільного буття. Для сучасності вимога не втрачати зніційованих створеною культурою, цивілізаційним розвитком темпів означає щонайпершу потребу демонструвати свою інтелектуальну гідність, спромагатися підніматися до вже наявного «раціонального світу», але й бути вище, аби залишатися собою. А отже, природно, своєю творчо-самотворчою активністю уперше за нових історичних, культурних умов розкриваючи наявні здобутки, необхідно утверджуватися в статусі епіцентру нового світу. Людина гідна – здатна постійно підніматися «до себе», до об'єктивованих своєю творчістю історично зреалізованих здобутків. Аналізуючи творчість Ю. Клена (О. Бургардта), М. Орест, зокрема, зазначав: «Ми не схильні протиставляти комплексів споглядання і комплексів діяння і вважати їх антагоністами. <...> Обидва вони чергуються в житті людини, а *mutatis mutandis* у творчості письменника» [4, с. 601].

Споглядальність, скажімо, традиційно відзначена дослідниками філософської творчості Г. Сковороди як позиція усамітнення, що у дійсності демонструє життєву, практичну значущість. Зосередженість на розбудові гармонійного душевного світу виправдовується її спрямованістю як вирішального чинника життя людини, покликаної і спроможної бути максимально позитивно стверджувальною. Хоча філософія українського мислителя закликає до максимально можливого «самозбереження» душі від жорстоких зазіхань світу, але ж, зрештою, з метою гідного людського буття – у світі, в суспільстві! «Питаннями етики, соціології і педагогіки займається Г. Сковорода дуже часто в численних своїх творах», у його філософії «релігійний аспект досконало поєднаний з соціологічним <...> Філософія Г. Сковороди не тільки не відірвана від дійсності і від життя, але, навпаки, вона, розкриваючи глибші закони цієї дійсності, всеціло спрямована на проявлення і розвиток найбільших цінностей життя» [Цит. за: 4, с. 601], – зазначав В. Шиян. Прагнення визначити важливіші життєві засади, синтезовані відношенням до світу, загострює необхідність певного дистанціювання від світу, коли, однак, самозосередження потребує також більш змістовного розуміння дійсності. Душевний світ демонструє ступінь оволодіння почуттями й переживаннями як внутрішніми якостями, виростаючи з «хаосу душі», подолання чого і є, по суті, надзавданням утвердження, за виразом Г. Сковороди, «людини істинної». Істина перебуває у відповідній атмосфері внутрішньо взаємовідповідних, життєстверджувальних цінностей – добра, краси, надії, любові на засадах толерантного світосприймання та світовідношення – набувається душевною працею як надбання особистості соціального суб'єкта.

Дух – не просто єдність пізнання, мислення та їх результатів. Дух і духовність значно ширші порівняно з інтелектуально-мислительною, пізнавальною діяльністю. Вони співвіднесені із людиною в цілому, яка не лише пізнає, але й переживає дійсність, яка «знає» не лише предмети, властивості природи, але й саму себе у своїх вищих, людських призначеннях, прагне до вищих істин, осмислює сенс життя. Дух та духовність характеризуються незалежністю по відношенню до матеріальних умов існування, матеріального тіла людини. Але незалежність ця специфічна – вона не полишає «незалежним» матеріально-природний субстрат людини. Дух та духовність характеризують її як вище створіння, як творчу істоту, наділену свободою, в якій вона здійснює свою життєдіяльність. Духовність – вища характеристика, вона знаходиться «над» повсякденно-матеріальним.

Крім того, людина живе, проявляє себе як духовна істота у суспільстві. Її характер, конкретно-історична значеність не можуть і не повинні ігноруватись. Умови, спрямованість суспільного буття впливають на зміст, характер, спрямованість інтелектуально-мислительного потенціалу, визначають інтелектуальні потреби, загальні цінності та орієнтири, а отже – духовність [Див.: 7].

Прикметно, що, висвітлюючи особливості вивчення феномена душі як предмета новітньої філософії П. Юркевич зазначає, що обстоювані підходи засвідчували про її «реалістичний напрям». Адже це демонструвало, зокрема, що такі здібності душі, як «уява, розсудок, розум, належать до окремих класів уявлень так само, як суб'єкт *взагалі* належить до об'єкта» [8, с. 26]. Завдяки душевним здібностям «розгортається» життя душі як такої, наявність душевних переживань та почуттів – прояви людини (як особистості) в цілому, її душевності, на яку вона спромагається: бути душевним – значить демонструвати людську гідність, співстраждання, милосердя тощо. В одному з творів Г. Сковороди, у діалозі Душі й Духа, Душа запитує: «Навіщо Єзекіїль приправив крила» живим істотам», Дух відповідає: «Для того,

щоб злітати до єдиного *начала*, тобто до сонечка. Він не приправив, а провидів, що всі вони крилаті». А крила означають: «Інакші й вічні думки, які перелітають із смерті в життя, із матерії у форму. Ось тобі ласка, тобто перехід. О душе моя! Чи можеш із мертвих створінь і із тіні херувимської перебраться до Господа твого й до форми твоєї, що робить тебе сутністю?» [5, с. 146]. Крім того, зазначеним зусиллям душі сприяє «сонце біблійних принципів» життя людини як символ світла. Дух зазначає: «У Біблії, як символічному світі, Сонце є архетип, тобто перша й головна фігура, а її копії й віце-фігури незліченні, наповнили всю Біблію» [5, с. 146]. Образ світла, Сонця, відтак, виконує при цьому особливу, позитивно-стверджувальну роль.

Питання фізичного та духовного здоров'я людини, по суті, в центрі філософії людини українського мислителя. Адже основна проблема, на необхідності першочергового вирішення якої він завжди наголошував, була проблема людського щастя. Але це, вочевидь, також пов'язано із належним як фізичним, так і духовно-моральним. В листі до М. Ковалинського 1763 року Г.С. Сковорода цитує вірш С. Боеція: «Радість проганяй, // Проганяй страх, // Жени надію; // І хай не буде суму. // Розум буває затуманений // І зв'язаний путами там, // Де вони панують» [6, с. 268]. Для українського мислителя істотно важливим є зв'язок між характером життєдіяльності людини, її громадською значущістю та духовно-моральним статусом і здоров'ям. Г. Сковорода зазначає: «Афект – це хвороба душі... Хвороба, як я думаю, виникає тоді, коли в тілі постав розлад погано узгоджених між собою елементів, а саме: коли вогонь або земля переважає, або те й інше. Звідси виникає загострення. Бо коли *симетрія* елементів правильна, тоді все спокійно і мирно рухається...» [6, с. 268]. Український мислитель при цьому апелює до паралелей між здоров'ям фізичного тіла і здоров'ям душевним. Характер душевного стану – необхідна основа життєвого статусу людини. Разом з тим далека від аскетизму людина Г. Сковороди, людина пристрасна, що забезпечує також завжди нові можливості сприймання та бачення світу і себе у світі, переживає усю повноту чуттєвого сприймання дійсності. По суті, Г. Сковорода закликає надзвичайно розважливо, на розумово-вольових засадах підходити до своїх пристрастей, окультурюючи емоційне життя, захищати, спрямовувати його, збагачуючи, скажімо, завдяки спілкуванню з природою, музичним вправам, читанню блаженних книг.

Висвітлення проблеми буття духовного ґрунтується також на аналізі атрибутивності духу. «До атрибутів духу належать: 1) активність як самотворча діяльність на перетині буттєвості та свідомості; 2) безконечність, тобто здатність до трансценденції, виходу з себе у все вищі ціннісні сфери, переходження усіх кордонів, здатності, що репрезентується невичерпними можливостями творчості та розуму суб'єкта» [1, с. 48]. Тому дух – це саме те, що «творить діяльність», що як внутрішня присутність наперед «делегує активну діяльність» як самовиправдання. А в якості важливішого атрибутивного елемента духу є свобода «як самодіяльність, як необмеженість самовідтворення, виявів проєктивних сфер свого здійснення, шляхів затвердження своєї буттєвості» [1, с. 48]. Свобода – важливіша категорія історико-філософського дискурсу, що цілком природно, позаяк порушені проблеми людського буття, людини так чи інакше виводили на необхідність експлікації даного поняття. Природним є артикулювання на духовно-атрибутивному статусі феномена свободи. Вираз «духовність діяльності» відображає не випадковість для суб'єкта, а «законність» його діяльності, як *доречності* зініціювань його життєдіяльності. Адже свого часу зазначав Мамардашвілі: «Визначаючи мистецтво життя, Монтень мовив: воно в тому, аби жити а рgoros. Але скільки наших кращих станів вмирають лише тому, що вони недоречні! І скільки всього має зійтись заради а рgoros» [3, с. 3–4]. Проявами духовності людина належить до дійсності, демонструючи невтраченість своєї людськості, «запліднюючи» свою активну й творчу діяльність. І тому якраз духовність активно-творчої діяльності є дійсно максимально людиностверджувальним *зв'язком* між минулим, сучасним і майбутнім. Якщо сучасна, будь-якого виду, діяльність є духовною, то це гарантує, зрештою, прийдешність майбутнього, конститууючи майбуттєвість здійснення відповідно спрямованості діяльності. Адже духовність існування людини в природі є існуванням *людини із природою* – у єдності як просторі взаємного необмежування. Якби замислитись над питанням, що серед істотних якостей індивідуальності особистості доцільно було б вважати першочерговою, то такою, можливо, слід визнати відкритість перебування людини у світі, її незавершеність. Її постійне прагнення до надихаючої довершеності як ідеалу, завдяки чому вона спромагатиметься *дівіше* проявляти себе. Тому людина – це людські можливості творчо-самотворчого життєздійснення, коли на засадах єдності видів діяльності вона розбудовує себе у єдності своєї «дійсності – самоздійснення». Але постійна відкритість людини у світі і до світу, постійна саморозбудова у напрямку своїх потреб, інтересів, ідеалів бачення майбутнього із необхідністю також засвідчує про певне перебування її у невідомому майбутньому. Аби зреалізувати

бажане майбутнє, життєздійснення людини, поширюючись у «просторі» цього майбутнього, доконечно має також поширювати її, людини, дух, наповнювати атмосферу такого простору значеннями людської *присутності* як її *духовності*. Прагнення людини освоювати майбутнє та поступове «поширення» себе на своє майбутнє тим самим *самовільно* не забезпечує й відтворення «людської людяності» в ньому. А потребує від самої людини, від людської духовності розпоширення та зміцнення якостей людяності, що вже є здобутком попереднього розвитку наявності людського буття. Але ще раз наголосимо: лише діяльна людина, яка є активним господарем своєї долі та життєвого шляху, спромагається формами життєздійснення, як істота соціальна, творчістю свого сучасного синтезувати минуле й майбутнє. Саме тому, наголошувала Леся Українка, лише для духовної особистості мислителя як творця відкриваються можливості розпізнавати обриси майбутнього відповідально й закоріненого у сучасному і тому спроможного відповідати на запити майбутньому. «Коли б який новітній утопіст, мистець натурою, продумав, а головно перевірів і освітив почуттям ті елементи, які вже досі визначились в белетристичній утопії, то він уже міг би створити видиво прийдешнього *життя*, а не вмирання людськості» [2, с. 197].

Отже, сучасний світ як результат безмежного активізму надзвичайно суперечливий. Врешті-решт, на наш погляд, вкрай важливо нині вже не перевлаштовувати природу відповідно до своїх, обмежено визначених мірок, а насамперед всіляко виробляти нормальні умови для культури, землі, природи. Душевне життя демонструє тією чи іншою мірою неперервну цілісність внутрішніх почуттів та переживань, чуттєвого сприймання дійсності, їх глибину й інтенсивність, що, зрештою, може визначатися як душевність особистості. Присутністю душевності зманіфестується духовність. Адже остання потребує цілісної й багатой суспільно-культурної практики, необмежуваних форм прояву, відносин людини, соціальних форм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримський С.Б. Запити філософських смислів : монографія. Київ : ПАРАПАН, 1993. С. 47–48.
2. Леся Українка. Утопія в белетристиці : збір. тв. у 12-ти т. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 8. С. 155–198.
3. Мамардашвили М.К. *О философии. Вопросы философии*. 1991. № 5. С. 3–10.
4. Орест М. Українське слово : заповіді Ю. Клена : У 3-х кн. Київ : «Рось», 1994. Кн. I. С. 597–604.
5. Сковорода Г. Діалог. Назва його – потоп зміїний : Твори: У 2-х т. Київ: «Обереги», 1994. Т. 2. С. 140–178.
6. Сковорода Г. до М. Ковалинського, кінець лютого – початок березня 1763 р. : Т.2. С. 261–269.
7. Франк С.Л. Душа человека: Опыт введения в философскую психологию. Москва : СПб. : Северо-Запад, 2015. 384 с.
8. Юркевич П. Характер і спрямованість сучасної німецької філософії: З рукописної спадщини. Київ : Вид. дім «KM Academia», 1999. С. 17–30.

А.М. Соколова, Н.Е. Максютя. Рецепции взаимодействия «душевное – духовное» в отечественном историко-философском дискурсе: факторы актуализации. – Статья.

Аннотация. Отмечается, что в процессе жизнедеятельности человек, активно-творческое существо, осваивает не только окружающую среду, но и познает самого себя, то есть его познавательная деятельность отличается самонаправленностью. Таким образом как бы «завершается» интеллектуально-мыслительная деятельность – утверждается более содержательно широкий по сравнению со знаниями смысл человека в мире.

Ключевые слова: дух, душа, духовность, душевность, красота, любовь.

O. Sokolova, M. Maksjuta. Receptions of “mental – spiritual” interaction in domestic historical-and-philosophical discourse: actualization factors. – Article.

Summary. It is emphasized that in the process of life activity, human, an active creature, picks up not only the environment but also cognizes themselves, namely, their cognitive activity that is marked also with self-orientation. In such a way, the intellectual-thinking activity as if it “concludes” – a meaningfully broader, as compared with knowledge, sense of human in the world asserts itself.

Key words: spirit, soul, spirituality, soulfulness, beauty, love.

Е.Н. Стаценко
преподаватель кафедры иностранных языков
Сумского национального аграрного университета,
м. Сумы, Украина

НОМИНАЦИИ ПЕРВИЧНЫХ АДАПТИВНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА: ПРЕДСТАВЛЕННОСТЬ В ДРЕВНЕЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация. В статье проводится анализ степени представленности номинации первичных адаптивных потребностей человека, таких как еда, безопасность, тепло в лингвистической литературе, которая служит первоисточником лингвистических научных знаний, а также выявление первых попыток древних ученых установить связь между языком и мыслительными процессами.

Ключевые слова: лингвистика, когнитивная наука, адаптивные потребности, ассоциативная связь, мыслительные процессы.

Человеческие стремления к познанию сущности слова как порожденного разумом феномена уходят корнями в глубокую древность. Современный американский ученый Т. Гивон, один из основателей дискурсивно-ориентированного направления, профессор-эмерит лингвистики и когнитивной науки, так определяет исследуемую сферу первичных адаптивных потребностей индивидуума – «узкий круг коммуникативных топиков, ограниченный самыми экстремными адаптивными потребностями: еда, комфорт, тепло, безопасность» [3, с. 104].

Целью статьи является анализ древней лингвистической и философской литературы, послужившей толчком в развитии как языкознания в целом, так и зарождения такого актуального направления в лингвистике, как когнитология, а также исследование степени представленности в древней литературе описания номинаций первичных адаптивных потребностей человека. Актуальность состоит в том, что в связи с современными разработками в сфере когнитологии в настоящее время акцентируется внимание на работах древнейших ученых, которые внесли весомый вклад в науку о языке как средстве общения и познания мира человеком и указали на непосредственную связь между языком и мыслительными процессами.

Отметим, что уже в древнейших источниках лингвистических знаний рассматриваются вопросы, актуализирующие упомянутые человеческие потребности. Историками-лингвистами принято считать индийскую лингвистическую традицию старейшей. И несмотря на то, что авторы таких архаичных языковедческих трудов известны лишь по именам, а тексты, написанные на пальмовых листьях или бересте, были уничтожены временем довольно быстро, исконная индийская традиция ратовала письменные записи, и уже в V в. до н. э. Яска пишет трактат «Нирукта», предназначенный для объяснения и толкования с точки зрения этимологии слов, которые использовались в религиозных ритуалах.

Яской были составлены синонимические или ассоциативные ряды слов, важных для толкования священных писаний «Ригведы». Так, во втором разделе своих трудов, что представляет в основе своей перечень глаголов и глагольных имен, древнеиндийский грамматист описывает синонимический ряд слов с доминантой *еда* в функциональном аспекте. Поскольку одним из самых важных средств для поддержания жизни человека и любого другого живого существа является вода, то именно этой номинации уделено большое внимание древнего ученого. Нужно отметить, что к категории *вода* отнесено около 100 слов: «не только важнейших жидкостей (*мед, молоко, вино* и т. п.), но и по-видимому всего «текучего», изменчивого. Так, сюда включены ассоциаты «успех», «слава» (*yasas*), а также «прошедшее» (*bhutam*), «существование», «бывание» (*bhuvanam*) и «будущее» (*bhavisyat*)» [3, с. 69]. Таким образом, уже древнейшие источники лингвистических знаний включают в себя попытки осознать важность, семантические связи и ментальные ассоциации первостепенных для данного социума и любой личностной категории, понятий, выраженных указанными лексемами. Это подтверждает и исследователь древнеиндийской лингвистической мысли О.А. Волошина: «Важно отметить, что каждое слово, включенное в ряды синонимов, многозначно. Любое слово из этого перечня обнаруживает связи со словами

других семантических групп, создается своеобразная семантическая сеть, в которой каждое слово получает свое значение, оттененное значением соседних слов. Эта вербальная сеть отражает определенный фрагмент мировоззрения, представленного в сакральных текстах» [2, с. 47]. Соответственно, находясь у истоков развития лингвистической науки, Яска понимал, что для осмысления сущности вещей, которые обозначены определёнными понятиями, необходимо выйти за рамки значений определённого слова, рассмотреть его контекстуальные вариации, которые слово обретает в дискурсе, в экстралингвистической обстановке.

Выдающийся филолог-славист А.А. Потебня, изучая санскрит и древние тексты на санскрите, неоднократно обращался к работам древнеиндийских мыслителей, в которых находил подтверждения своим идеям. Представляется целесообразным проследить рассуждения А.А. Потебни как основоположника психологического направления в отечественном языкознании. Ученый, исследуя взаимосвязь языка и мышления, также приводит пример с лексемой *вода*: «... слово *вода* есть привычное сказуемое для входящих в сознание и требующих апперцепции чувственных восприятий воды, сказуемое, которое не означает ещё исключительно предмета, но представляет сознанию весь чувственный образ вод посредством признака течь (ср. лат. *Ud-us*, мокрый влажный, греч. *ud* = *op* и русск. собственное имя реки *Уды*)» [6, с. 111]. Возникновение в человеческом воображении дополнительных образов и значений ученый объясняет тем, «что такое разложение чувственного образа может осуществиться только посредством соединения его с другой подобной единицей, так что в суждении, насколько оно выражено сочетанием не менее двух слов, можно видеть не только разложение единицы, но и появление единства из двойственности» [6, с. 109]. Ассоциативное мышление, по мнению А.А. Потебни, влияло не только на развитие лексико-семантической категории, но и служило основой для формирования грамматических категорий. Ученый считал, что уже у древних людей было разграничение имен и глаголов, причем глагол был более значим, поскольку выполнял роль предиката.

Возвращаясь к древнеиндийской лингвистической традиции, укажем, что крупнейший теоретик древнеиндийской грамматической школы Бхартрихари (V–VI вв. н. э.) также обращается к исследованию взаимодействия слова и познания. В своем известном сочинении «Вакьяпадая», посвященном учению о слове и предложении, Бхартрихари утверждает, «что Брахман порождает все предметы и явления в форме слова, и что мысли и все знания с самого начала тесно переплетены со словом» [4, с. 88]. Санскритский грамматист не усматривает в слове физических явлений и указывает на тесное взаимодействие познания и слова. Ученый утверждает, что «на неразрывной связи знания со словом основывается вся человеческая деятельность. Все общение, коммуникация идей зависят от этого переплетения знаний и слова, а без правильной и успешной передачи мыслей невозможно развитие науки, искусства и ремесел» [4, с. 89]. Также Бхартрихари выделяет три стадии развития слов: неделимое понятие, ментальное понятие и словесное, вербальное понятие, подчеркивая тем самым, что появление и функционирование слова невозможно без связи с когнитивными процессами.

Для нашего исследования представляет интерес концепция древнеиндийского филолога Патанджали (II в. до н. э.), который выдвигал свою теорию слова: «слово – это тот звук, благодаря которому возникает знание о предметах действительности» [1, с. 24]. Вследствие чего, как замечает Патанджали, человек не должен воспроизводить неправильные слова, так как это приведёт его к потерям и разочарованиям. И наоборот, используя в своей деятельности только слова в верно подобранном значении, понимая все оттенки смысла, говорящий одержит победу, то есть преуспеет. Иными словами, человек, задействовавший свой интеллектуальный потенциал и применивший его в речи, в будущем на деле получит успех и благосостояние.

Наряду с индийской, к древним лингвистическим традициям, что зарождались в рамках философских трактатов, относится и китайская, ярким представителем которой является Конфуций (479 г. до н. э.). Необходимо упомянуть о том, что древний китайский мыслитель, философ и педагог писал о первостепенной необходимости для развития социума правильного, осознанного именованности слов: «Если имя дано неверно, то речь не повинуется, если речь не повинуется, то дело не может быть сделано. Если же имя дано верно, то и речь повинуется, если речь повинуется, то и дело делается» [1, с. 21]. Таким образом, китайский мыслитель приходит к своей языковой формуле: имя, речь, дело.

Номинации, связанные с едой как биологической потребностью, не исчерпывали содержание древних трудов. Человечество неоднократно обращается и к описанию необходимости тепла и ощущения безопасности. Подтверждение сказанному находим в древнегреческих мифах и легендах. Священным символом благосостояния, успеха, более того, продолжения рода человеческого, служил древним гре-

кам, равно как и римлянам, огонь. Изначально им могли обладать только боги, а Гефест (у римлян – Вулкан) почитался как бог огня, «особенно чтили Гефеста в Афинах, где ремесла достигли наибольшего в Греции развития» [5, с. 61]. Проявив великодушие, титан Прометей, видя, как страдают беззащитные, нагие и голодные люди, подносит им бесценный дар – огонь. Во времена античности следующим образом трактовалось происхождение огня на земле: «Но Прометей пожалел не обладавших ещё разумом людей; он не хотел, чтобы сошли они несчастными в мрачное царство Аида. Он вдохнул в них надежду, которой не знали люди, и похитил для них божественный огонь, хотя и знал, какая кара постигнет его за это» [5, с. 95]. Уместным представляется упомянуть символ Олимпийского огня, впервые зажженный в древнегреческой Олимпии. В понимании социума того времени он является одной из тех немногочисленных номинаций, которые позволяют человеку совершенствоваться, ощутить свою собственную силу и мощь, некоторую независимость от богов, возможно, и стать с ними равными, посредством противостояния внешним природным влияниям. Символизм огня настолько прочно укрепился в человеческом мировоззрении, что в 1928 году в Амстердаме было решено возродить этот древний ритуал, ассоциируя пламя Олимпийских игр с тем, что оно способствовало человеку стать *Citius, Altius, Fortius*, что значит «быстрее, выше, сильнее», однако лексема *сильнее* подразумевает не только физическую силу, но и моральную стойкость, силу духа. Священный символ огня постоянно упоминается в разных сферах жизни людей. Например, бог брака Гименей, является на свадебные церемонии с брачным факелом: «Ярко горит пламя его брачного факела. Хоры девушек призывают во время свадьбы Гименя, моля его благословить брак молодых и послать им радостную жизнь» [5, с. 61]. Этим объясняется обожествление древними цивилизациями огня, наделение его мистическими особенностями. С его наличием человечество получало тепло, необходимое для выживания, становилось более резистентным к влияниям природных катаклизмов. Кроме этого, с помощью огня люди могли защищаться, обезопасить себя от нападения хищных животных, более того, они сами могли охотиться более эффективно и с меньшей затратой энергии. Также человечество начало потреблять более пригодную для пищеварения еду, а в глобальных параметрах применение огня послужило толчком к развитию ремесел и самого социума.

Общеизвестно, что античная лингвистическая традиция берет истоки в древнегреческой философии. Проблемы, связанные с языком и мышлением, рассмотрение появления номинаций в двух теориях: Тесей и Фесей и другие, были предметом дискуссий древних ораторов. Подобные индийским и китайским размышления о тесной связи правильности именованья предметов с исходом деятельности находим и у древнегреческого философа Платона. Безусловно, языковая система, лишенная мистических смыслов и сакральных образов, рассматривалась ним как необходимый для социума продукт, равноправный с практическими видами деятельности, такими как земледелие или другими ремеслами. В философском трактате «Кратил» мыслитель говорит не только о необходимости правильно номинировать вещи, но и дискусирует о методах создания верных имен, а также подвергает исследованию ситуации именованья, то есть рассматривает правильность подбора лексем в дискурсе:

«Сократ: “Не учим ли мы чему-нибудь друг друга и не разбираем ли, каковы вещи?”

Гермоген: “Разумеется”.

Сократ: “Значит, имя есть некое орудие поучения и разбора сущности, подобно тому, как ткацкий челнок является орудием разбора для ткани”» [цит. по: 1, с. 31].

Человека, обладающего уникальными умственными способностями создавать новые имена, Платон называет «творцом имен», «законодателем». Индивидуум должен обладать высоким интеллектом, воображением, по словам Платона: «И Кратил говорит истину, утверждая, что имена присущи вещам от природы, и что не всякий является мастером имен, но только тот, кто глядит на имя, от природы присущее каждой вещи, и может вложить его образ в буквы и слоги [цит. по: 1, с. 32]. Напомним, что у некоторых неразвитых народностей, например, племен Африки, Австралии и даже до недавнего времени коренного населения Сибири, сохранились традиции присвоения имен, согласно которым только умудренный опытом, обладающий глубокими познаниями природы и окружающего мира член сообщества мог давать имена своим соплеменникам, вещам или явлениям. И лишь потом, пройдя систему обрядов, данные номинации принимались и одобрялись другими старейшинами родов.

Соответственно, Т.А. Амирова делает следующие дедуктивные выводы, касающиеся задач языковой деятельности, ее прямой связи с когнитивной деятельностью человека, исходя из размышлений Платона в диалоге «Кратил»: «Языковая деятельность является средством создания новых нормативов деятельности, фиксирует в языковой форме общественное знание, определение поведения людей при конкретных формах труда. Одновременно язык есть средство открытия и обучения. Поэтому язык – это

не только средство фиксации знания, но и средство создания знания» [1, с. 39]. Следующей цитатой представляется возможность провести непосредственную параллель между учением Конфуция и его языковой формулой об имени, речи и деле и размышлениями Платона: «Правильное именование природы вещи обеспечивает правильное (в соответствии с их природой) применение вещей во внеречевой деятельности. Этим проверяется и устанавливается истинность имени. Таким образом, имя-модель является знанием природы вещи. На основании этого знания могут быть построены другие разновидности деятельности, прежде всего производственная деятельность» [1, с. 39]. Последующее развитие ремесел, искусства, социума доказывает правоту мыслей Платона.

Известный ученик Платона Аристотель рассматривает язык как отображение уже состоявшейся системы деятельности, его учитель же только устанавливал эту систему. «Слова, выраженные звуками, суть символы представлений в душе, а письма – символы слов. Подобно тому, как письма не одни и те же у всех людей, так и слова не одни и те же. Но представления, находящиеся в душе, которых непосредственные знаки суть слова, у всех одни и те же, точно так же и предметы, отражением которых являются представления, одни и те же» [1, с. 77]. Будучи непревзойденным для своего времени логиком, Аристотель и язык исследовал в логическом аспекте. В его высказываниях о суждениях и видах умозаключений он занимает четкую позицию, свидетельствующую об условной связи между вещью и ее номинацией. Однако, по мнению ученого, лишь представление о вещи в человеческом сознании может служить посредником между предметом и его именем.

В отличие от утверждений Платона, что язык не всегда может выразить мысль во всей ее полноте, Аристотель считает язык вполне достаточным средством, чтобы передать мысли человека. Некоторые современные ему философы, например, Горгий, полагали, что мысль и язык лишены какой-либо связи, на что Аристотель возражает в «Софистических опровержениях»: «Вопреки мнению некоторых, нет различия между доказательствами, относящимися к слову, и доказательствами, относящимися к мысли. Нелепо полагать, что доказательства, относящиеся к слову, и доказательства, относящиеся к мысли, не одни и те же, а разные» [цит. по: 4, с. 159]. Несомненно, иногда случаются расхождения между словом и мыслью. Ученый признает и такой вариант, что существуют мыслители, которые «делают все доказательства на такие, которые относятся к слову, и на такие, которые относятся к мысли, и считают, что других доказательств не бывает» [цит. по: 4, с. 159]. Но и таких несоответствий можно избежать при глубокомысленном подходе к решению к предмету дискуссии, иначе задействовав когнитивные процессы для нахождения истины. Как философ и логик, Аристотель абсолютно последователен в отношении взаимосвязи познания и языка, «поскольку наша мысль неизбежно облекается в словесную форму, то для того чтобы мыслить дисциплинированно, надо умело пользоваться средствами языка. С известным правом можно сказать, что правильное понимание языковых явлений служит для Аристотеля пропедевтикой к логике» [4, с. 160]. Ученый осознает то, что совершенно необходимо полагаться на мыслительные процессы для глубокого и истинного понимания сути окружающих явлений.

Безусловно, древние лингвисты и философы внесли значительный вклад в языкознание. Несомненно то, что уже начиная с древнейших цивилизаций учёные предпринимают попытки определить и детерминировать связи языка и мыслительных процессов, актуализировать в своих трудах самые необходимые для экзистенции понятия. Подчеркнем, что несмотря на смену исторических формаций, развитие общества, войн, экономических кризисов, потребности человечества в еде, тепле и безопасности были и остаются первичными, существуют в той же последовательной необходимости и находят непосредственное отображение в лингвистических исследованиях ученых того или иного отрезка времени.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амирова Т.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В. ; История языкознания. Москва. 2005. 672 с.
2. Волошина О.А. «Нирукта» Яски и «Аштадхьяи» Панини как два направления развития древнеиндийской лингвистической мысли. Индоевропейское языкознание и классическая филология. Институт лингвистических исследований РАН. № 21. Санкт-Петербург. 2017. С. 145–153.
3. Гивон Т. Сложность и развитие. Язык и мысль. Современная когнитивная лингвистика. Сост. А.А. Кибрик, А.Д. Кошелев. Москва. 2015. С. 89–123.
4. Десницкая А.В., Кацнельсон С.Д. История лингвистических учений. Древний мир. Ленинград : Наука. 1980. 260 с.
5. Нейхардт А.А. Легенды и сказания Древней Греции. Москва. 1990. 574 с.
6. Потемня А.А. Язык и мысль. Москва. 1993. 190 с.

О.М. Стаценко. Номінації первинних адаптивних потреб людини: представленість в лінгвістичній літературі. – Стаття.

Анотація. У статті проводиться аналіз ступеня представленості номінації первинних адаптивних потреб людини, таких як їжа, безпека, тепло у давніх лінгвістичних традиціях, що слугує першоджерелом лінгвістичних наукових знань. Авторкою також описується виявлення перших спроб стародавніх вчених встановити зв'язок між мовою та розумовими процесами.

Ключові слова: когнітивна наука, лінгвістика, адаптивні потреби, асоціативний зв'язок, розумові процеси.

O. Statsenko. Nominations of the Primary Adaptive Human Needs: Representation in Linguistic Literature. – Article.

Summary. The article analyzes the representation of primary adaptive human needs nominations, such as food, safety, warmth in linguistic literature, which serves as the primary source of linguistic scientific knowledge, as well as identifying the first attempts of ancient scientists to establish a connection between language and cognition processes.

Key words: linguistics, cognitive science, adaptive needs, associative connection, thought processes.

УДК 373.3:004(045)

І.Б. Тимофєєва

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та освіти
Маріупольського державного університету,
м. Маріуполь, Донецька область, Україна

О.Д. Гнатюк

здобувач вищої освіти спеціальності «Початкова освіта»
Маріупольського державного університету,
м. Маріуполь, Донецька область, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ STEM-ОСВІТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті розкривається роль STEM-освіти у початковій школі; охарактеризовано дефініцію «STEM-освіта» відповідно нормативних документів; розглянуті приклади завдань з використанням STEM-технологій для учнів початкових класів.

Ключові слова: STEM-освіта, учні початкової школи, навчання, заклад освіти.

Сьогодні у галузі освіти України впроваджується концепція Нової української школи та на етапі затвердження нових освітніх стандартів виявляється важливим оновлення змісту освіти та підходів організації освітнього процесу у початковій школі. Відповідно, освітній процес має бути трансформований у напрямі формування креативної, самостійної особистості, здатної до навчання впродовж життя.

Теоретичний аналіз науково-методичної літератури показав, що STEM-освіта – є новим явищем для нашої країни, але популярність напряму засвідчують численні публікації, що з'явилися в останні роки. Більшість серед них стосуються загальних аспектів впровадження STEM-освіти в Україні, її проблем та перспектив (Т. Андрущенко, С. Буліга, І. Василяшко, В. Величко, С. Гальченко, Л. Глоба, В. Камишин, Н. Морзе, Л. Ніколенко, М. Попова, М. Рибалко, О. Стрижак, І. Чернецький, В. Шарко та інших) [4].

Метою нашої статті є – розкриття теоретичних засад дослідження STEM-освіти в початковій школі.

Для нашого дослідження важливим є характеристика дефініції «STEM-освіта». Так, наприклад на офіційній сторінці Інституту модернізації змісту освіти розкривається поняття STEM як (S – science, T – technology – E-engineering – M-mathematics). Акронім STEM вживається для позначення популярного напряму в освіті, що охоплює природничі науки (Science), технології (Technology), технічну творчість (Engineering) та математику (Mathematics). Це напрям в освіті, за якого в навчальних програмах посилюється природничо-науковий компонент та інноваційні технології [3].

Однією з форм STEM-навчання є уроки / заняття, які спрямовані на встановлення міжпредметних зв'язків і сприяють формуванню в учнів цілісного, системного світогляду, актуалізації особистісного ставлення до питань, що розглядаються на уроці / занятті. Такі уроки / заняття можуть проводитися шляхом об'єднання схожої тематики кількох навчальних предметів або формування інтегрованих курсів чи окремих спецкурсів [6].

Запровадження STEM-освіти у закладах загальної середньої та позашкільної освіти здійснюється відповідно до законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність»; Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти на період до 2029 року «Нова українська школа»; Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки; Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності; наказу Міністерства освіти і науки від 17 травня 2017 року № 708 «Про проведення дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня за темою: «Науковометодичні засади створення та функціонування Всеукраїнського науковометодичного віртуального STEM-центру (ВНМВ STEM-центр)» на 2017–2021 роки», наказів Міністерства освіти і науки «Про реалізацію інноваційно-освітнього проекту всеукраїнського рівня за темою «Я – дослідник» на 2018–2021 роки», «Про розширення бази реалізації інноваційного освітнього проекту всеукраїнського рівня за темою «Я – дослідник» на 2018–2021 роки» та інших законодавчих актів [6].

Педагогічні працівники закладів загальної середньої та позашкільної освіти здійснюють освітню діяльність у 2019/2020 навчальному році відповідно до чинних навчальних програм, з якими можна ознайомитися на сайті Міністерства освіти і науки України та ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (режим доступу: www.mon.gov.ua; www.imzo.gov.ua).

Однією з інноваційних технологій викладання в закладах освіти є технологія дослідницького навчання. Навчання на основі дослідження, або дослідницьке навчання, прагне залучити здобувачів освіти до справжнього наукового процесу відкриття. Дослідницьке навчання – освітня технологія, що використовує навчальне дослідження як головний засіб досягнення результату.

Зміст навчальних програм базується на компетентнісному підході, який відповідає стратегічному напрямку розвитку освіти в контексті положень Концепції «Нова українська школа» та показує особливості запровадження наскрізних змістових ліній, які відображають провідні соціально й особистісно значущі ідеї, що послідовно розкриваються у процесі навчання й виховання.

Разом з тим програми не обмежують творчу ініціативу педагогів у відборі та розподілі навчального матеріалу відповідно до потреб, психолого-педагогічного розвитку й досвідченості вихованців, а також у застосуванні нових методичних підходів, що передбачають:

- принципово нове цілепокладання у педагогічному процесі, зміщення акцентів у освітній діяльності з вузькопредметних на загальнодидактичні;
- оновлення структури та змісту навчальних предметів, спецкурсів тощо; – визначення та оцінювання результатів навчання через ключові та предметні компетентності учня/учениці;
- запровадження наскрізного навчання, компетентнісно орієнтованих форм і методів навчання, системно-діяльнісного підходу;
- запровадження інноваційних, ігрових технологій навчання, інтерактивних методів групового навчання, проблемних методик з розвитку критичного і системного мислення тощо;
- створення педагогічних умов для здобуття результативного індивідуального досвіду проектної діяльності та розроблення стартапів [6].

До основних характеристик, які вирізняють дослідницьке навчання, А. Леонтович відносить:

- 1) виділення в навчальному матеріалі проблем, які можуть передбачати неоднозначність у їх розв'язанні;
- 2) спеціальне конструювання навчального процесу;
- 3) формування умінь висувати версії, гіпотези, обирати проблеми, формулювати їх;
- 3) розвиток умінь роботи з різними версіями на основі аналізу першоджерел – методики відбору матеріалу, порівняння та інше;
- 4) робота з першоджерелами у розробленні версій;
- 5) удосконалення умінь аналізу відомостей, прийняття у процесі аналізу однієї з версій, висунутих раніше [5, с. 65].

Зауважимо, що у Концепції Нової української школи охарактеризовано випускника школи як особистість, патріота та інноватора – «людину, здатну змінювати навколишній світ, розвивати економіку,

конкурувати на ринку праці і учитися упродовж свого життя» [2, с. 5]. Основою ефективності уроків / занять є чітке визначення мети і їх планування для забезпечення різнобічного розгляду учнями певного об'єкта, поняття, явища, що вивчаються на різних предметах. З цією метою під час занять можна пропонувати:

- «відкриті» завдання, що націлені на пошук рішень з різних областей знань, використовуючи усі можливі шляхи отримання необхідної інформації (Інтернет, книги, власний досвід, експерименти, дослідження тощо);

- постановку проблеми, що має в основі безліч «правильних» відповідей;

- перехід від практичних і конкретних завдань до загальних понять, абстрактних ідей і теорій;

- обговорення рішень глобальних питань економіки, екології, історії, медицини, інженерії, управління тощо;

- постановку задачі, керування проектами самостійно;

- можливість самотужки створювати досліді, конструювати доступними засобами;

- роботу в команді для розвитку вміння домовлятися, шукати спільні рішення, співпрацювати.

Впровадження STEM-освіти в Україні здійснюють на всіх ланках освіти: початкова, базова, профільна; вища / професійна; педагогічна.

Реалізація STEM-освіти вимагає від науково-педагогічних та педагогічних працівників активно використовувати новітні педагогічні підходи до викладання й оцінювання, інноваційні практики міждисциплінарного навчання, методи та засоби навчання з акцентом на розвиток дослідницьких та інноваційних компетенцій, брати участь у розробленні спільних навчальних STEM-програм та їх креативного контенту [6].

Визначальним доробком щодо дефініції STEM для нашого дослідження є обґрунтування дефініції авторів [8]. Так, вони визначають характерні риси відповідної дидактики, сутність якої виявляється у поєднанні міждисциплінарних практико орієнтованих підходів до вивчення природничо-математичних дисциплін. STEM об'єднує дисципліни в єдину навчальну парадигму, яка ґрунтується на ідеї практичного застосування знань для розв'язання реальних соціальних, економічних і технологічних проблем. Останнім часом у європейському науковому дискурсі наголошується на важливості всіх дисциплін шкільного плану, що потребує розвитку STEAM-підходу (літера А – All – «усі») – зміцнення і розширення взаємодії між наукою, творчістю, підприємницькою й інноваційною діяльністю, а також потребою вивчення природничих наук через інші дисципліни і, навпаки, вивчення інших дисциплін через природничі науки. До освітніх рухів STEM активно долучаються творчі і мистецькі дисципліни, об'єднані загальним терміном Arts (позначення відповідного підходу – STEM and Arts) [8, с. 18].

Розвиток STEM-освіти здійснюється через залучення ресурсів та співробітництво у процесі навчання й викладання між шкільними колективами і зовнішніми учасниками, такими як заклади вищої освіти, академічні наукові установи, науково-дослідні лабораторії, підприємства, бізнес-структури, громадські та інші організації. Особлива увага приділяється співробітництву фахівців різного профілю у розробці спеціального середовища навчання з використанням ІКТ.

Зміст STEM-освіти формується з урахуванням таких пріоритетів: створення передумов для різнобічного розвитку особистості, індивідуалізації та диференціації навчання, переходу до особистісно орієнтованих педагогічних технологій; формування ключових компетенцій STEM-освіти; практичне спрямування у викладанні природничо-математичних наук [6].

Якість запровадження STEM-освіти багато в чому визначається компетентністю та рівнем професійної діяльності науково-педагогічних працівників і тим, наскільки вони активно використовують новітні педагогічні підходи до викладання й оцінювання, інноваційні практики міждисциплінарного навчання, методи та засоби навчання з акцентом на розвиток дослідницьких компетенцій. У зв'язку з цим посилена увага приділяється питанню якісної підготовки педагогів, реалізації довгострокових ініціатив щодо їхнього професійного розвитку на курсах підвищення кваліфікації у закладах післядипломної педагогічної освіти та в міжкурсовий період [7].

Важливим кроком у реалізації концептуальних засад Нової української школи, популяризації напрямів STEM-освіти, створення платформи для спілкування є щорічне проведення Всеукраїнського фестивалю «STEM-весна», що пропонує протягом трьох місяців педагогам поділитися здобутками, досвідом.

Активне, планове і алгоритмізоване впровадження STEM-освіти є актуальним для розвитку українського суспільства і освіти в сучасній цифровій епосі з усією очевидністю показує залежність ефективності праці вчителя початкових класів від рівня його професіоналізму, компетентності, використання інноваційних технологій викладання, а саме прийомів STEM-освіти [1, с. 521].

ЛІТЕРАТУРА

1. Irina Timofieieva, Marina Netebea. Strategy of training of future primary classes teachers (on the example of Mariupol State University) URL: <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/view/3745> (дата звернення: 25.09.2019).
2. The New Ukrainian School. URL: <http://mon.gov.ua/Новини%202017/02/17/book-finaleng-cs-upd-16.01.2017.pdf>. (дата звернення: 25.09.2019).
3. Інститут модернізації змісту освіти. <https://imzo.gov.ua/stem-osvita/> (дата звернення: 25.09.2019).
4. Компетентнісний та stem підходи в професійній підготовці майбутніх учителів математики. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/vii-mizhnarodna-naukovo-praktychna-onlain-internet-konferentsiia-problemy-ta-innovatsiyi-v-pryrodnycho-matematychniy-tekhnolohichniy-i-profesiyniy-osviti-2018-rik/seksiia-4-teoretyko-metodolohichni-ta-psykholoho-pedahohichni-aspekty-formuvannia-profesiinoi-kompetentnosti-studentiv-ta-uchniv-v-protse- navchannia/8530-kompetentnisnyy-ta-stem-pidkhody-v-profesiyniy-pidhotovtsi-maybutnikh-uchyteliv-matematyky> (дата звернення: 25.09.2019).
5. Леонтович А. В. Концептуальные основания модели организации исследовательской деятельности учащихся. *Школьные технологии*. № 5. 2006. С. 63-71.
6. Методичні рекомендації щодо розвитку STEM-освіти у закладах загальної середньої та позашкільної освіти у 2019/2020 навчальному році. URL: http://gu.osvita.ua/legislation/Ser_osv/65463/ (дата звернення: 25.09.2019).
7. Проект «Концепція STEM-освіти в Україні». URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0ARKT0d3R29PbWZwUnM/view>. (дата звернення: 25.09.2019).
8. Стрижак О. Є., Сліпучіна І. А., Полісун Н. І., Чернецький І. С. STEM-освіта: основні дефініції. *Інформаційні технології і засоби навчання*, Том 62, №6., 2017. С. 16-33.

И.Б. Тимофеева, О.Д. Гнатюк. Теоретические основы исследования и реализация STEM-образования в начальной школе. – Статья.

Аннотация. В статье раскрывается роль STEM-образования в начальной школе; охарактеризована дефиниция «STEM-образование» в соответствии с нормативными документами; рассмотрены примеры заданий с использованием STEM-технологий для учащихся начальных классов.

Ключевые слова: STEM-образование, ученики начальной школы, обучение, учебное заведение.

I. Tymofieieva, O. Gnatyuk. Theoretical fundamentals of stem education research and implementation in primary school. – Article.

Summary. The article reveals the role of STEM education in primary school; the definition of STEM-education rendering to the normative documents is characterized; examples of problems using STEM technologies for elementary students are discussed.

Key words: STEM-education, primary school students, education, educational institution.

УДК 791.43.01+008

Т.І. Уварова

доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

В.В. Фрейдліна

аспірант кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету,
м. Одеса, Україна

ЕСТЕТИКА КІНО У ПРОСТОРИ КУЛЬТУРИ: ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ

Анотація. У статті акцентується увага на основних елементах формування естетики кіно. Виділені та на прикладах розглянуті світло, колір, ракурс зйомки, ритм, монтаж, звук тощо як інструментарій режисера-постановника. Завдяки майстерному їх використанню естетика фільму набуває унікальний, неповторний та впізнаваний характер.

Ключові слова: кіноестетика, кінотвір, кінотекст, кіномова, кінооповідь.

Кінематограф у сучасному світі заповнив простір повсякденного життя, «став певним пасіонарієм, внутрішня сила якого нерідко спонукає до роздумів про саме життя» [3, с.150]. Те, що глядач бачить на екрані, не дослівно, але багато у чому відповідає денотативному полю його буття, більш того, демонструє його повсякденність. У результаті чого у глядача формується впевненість як в доступності кінотексту, так і у достовірності та прийнятній глибині його прочитання, та його осмислення у майбутньому.

Але хоча кінематограф і схожий на видимий світ, зростання цієї подібності є одним з провідних факторів еволюції кіно як мистецтва. Але ця подібність «володіє підступністю слів чужої мови, співзвучній рідній. Створюється видимість розуміння там, де істинного розуміння немає. Тільки зрозумівши кіномову, ми впевнимися, що вона уявляє собою не рабську бездумну копію життя, а активне її відтворення, в якій подібне і відмінне складається у єдиний, напружений – інколи драматичний – процес пізнання життя» [1, с. 27].

Ю. Лотман вважав, що «привчити глядача до думки про існування кіномови, дати поштовх його спостереженням та роздумам у цій області» – основне завдання кіноестетики. Розуміння основних принципів кінорозповіді, усвідомлення тонкощів, смислових відтінків художніх визначень, прийомів та засобів, змістовної структури кожного фільму базується на вмінні «читати мову кіно».

Кіноестетика – це образна аудіовізуальна форма, через яку режисер втілює свій задум, розповідає історію специфічними кінематографічними засобами. Кожен режисер має свій кіноінструментарій, завдяки якому його художній стиль і естетика фільму набуває унікальний, неповторний та впізнаваний характер. Так, майже за одним кадром можна упізнати роботи Інгмара Бергмана, Микеланджело Антоніоні, Андрія Тарковського, Дерека Жармуша, Олексія Германа та багатьох інших. У руках професійного режисера-постановника той чи інший наратив постає як витвір мистецтва. Майстерне володіння засобами кіномови, розуміння тонкощів кіноестетики дозволяють розбудити гамму емоцій у глядача, ввести його у фантастичний світ, вивести на новий рівень естетичного розуміння дійсності.

З моменту свого народження і до сучасності кінематограф здійснює динамічний поступальний рух. Спочатку кіно було розвагою на ярмарках як атракціон рухомих фотографій. Достовірність зображення, що так вразила глядача, відіграла подвійну роль: з одного боку – викликала інтерес у великої маси глядачів, на відміну від живопису, літератури чи інших видів художньої діяльності, з іншого – породила проблему активізації емоцій низинних, властивих посередньому споживачу. З розвитком технологій та збільшенням кількості плівки, яку можна було б заряджати у камеру, розширились зображальні можливості кінематографу. Він поступово став набувати рис культурного феномену, нового виду мистецтва.

Кінооповідь – це, по суті, побудування у ланцюг створених та зафіксованих режисером символічних аудіовізуальних полотен. У цьому сенсі «кінематограф займає особливе місце: іконізм зображальних мистецтв, який створює низку суттєвих переваг з погляду наочності моделювання, він поєднує зі споконвічною дискретністю матеріалу (зображення сегментує на кадри), що робить оповідальну форму глибоко органічною» [1, с. 48].

Специфіка кіномови не є абсолютною. Її діалектичний характер пов'язаний з тим історичним періодом та обставинами, у яких вона створюється. Прикладом цього є чарівлива, приваблива своїми екстравагантними ірраціональними образами кіноестетика фільму «Андалузський пес», знятого Луїсом Бунюелем у співавторстві з Сальвадором Далі. Діалектичний характер цього радикального, утопічного експерименту пов'язаний з історичним періодом та обставинами, у яких він створювався.

Сучасні режисери мають у своєму розпорядженні низку художніх засобів, щоб занурити глядача у гіпнотичну подорож до світу кіно. Сьогоднішня кіноестетика – віртуозно вибудований візуальний ряд, складні мізансцени, незвичне колірне рішення, ритмічна фактура, яка може створювати напруження або навпаки занурює у споглядально-задумливий стан. Завдання постановника полягає у тому, щоб за допомогою певних базових прийомів кінематографу від літературної мови сценарію перейти до режисерського, перевести оповідь зі звичайної на кіномову.

До основних елементів, з яких народжується неповторний стиль, притаманний конкретному режисеру, його особлива кіноестетика, належить формат екрану, колір і світло, звукове наповнення, рух камери, монтаж та інші. Поєднання цих елементів створює унікальне естетичне середовище, у якому розгортається дія фільму. Співвідношення візуальних і звукових знакових систем у просторі екрану народжує ілюзію реальності, яка може приймати нескінчену кількість образів. Розпізнавання усієї палітри смислів, закладених автором у кінотвір, розуміння його головного повідомлення базується на основних елементах кіноестетики.

Співвідношення сторін екрану, його формат у кінематографі частіше за все прив'язане до розміра кадрового вікна і є важливим елементом, який впливає на сприйняття глядачів. Ультраширокий формат екрану створює почуття монументальності, масштабності та ґрунтовності. Іноді він використовується для зйомки історичних блокбастерів, задля підкреслення епічності та грандіозності оповіді. Забезпечуючи «ефект присутності», широкий формат навіює глядачеві почуття дотику до чогось величного («Лоуренс Аравійський», «Бен Гур»).

Акцентуючи увагу на парадоксальних труднощах, які викликані точністю фотографічного зображення, Ю. Лотман підкреслював, що «метою мистецтва є не просто зобразити той чи інший об'єкт, а зробити його носієм значення» [1, с. 10]. У зв'язку з цим вдалими здаються спроби деяких режисерів показати тиск соціальних стереотипів на героїв фільму, використовуючи співвідношення сторін екрану 1:1, створюючи майже фізичне відчуття тісняви й дискомфорту. Як приклад можна навести роботи з форматом екрану китайського режисера Цзя Чжанке у фільмі «І гори зсуваються з місця». Він ділить картину на три часові відрізки, кожен з яких демонструється у своєму форматі: минуле – 1,33:1, теперішнє – 1,78:1, а майбутнє – 2,35:1.

По мірі свого становлення у просторі культури кінематограф як вид мистецтва зіткнувся з проблемою механічності того, що відбувається на екрані. Експлуатована видовищність, яка демонструє сенсаційні події та приносить комерційний успіх, безумовно зберігається на екранах і до цих пір. Однак та частина кіно, яка несе потенціал пізнання і оновлення світу, фокусує свою увагу на смислового й естетичному складниках.

Фактично уся історія кіно як мистецтва – це ланцюг відкриттів, що мають на меті відмову від автоматизму з усього, що підлягає художньому вивченню. Кіно перемогло рухому фотографію, зробивши її активним засобом пізнання дійсності. Відтворений ним світ – одночасно і сам об'єкт, і модель цього об'єкта» [1, с. 11].

Проблему звільнення кіно від технічного автоматизму багато в чому дозволило подолати використання такого важливого інструменту кіноестетики, як колір. Унікальні авторські колірні рішення фільмів допомагають режисерам створювати не тільки цікаві художні твори, але й виражати емоційну спрямованість того, що відбувається на екрані. Найбільш часто застосовують кольорове, чорно-біле зображення чи їх поєднання, в деяких випадках творці віддають перевагу повністю тонованому вирішенню кольорової гами фільму (наприклад, сепія). Вочевидь, що драми, кримінальні історії тяжітимуть до темних тонів, вирізняються пониженою насиченістю кольору, тоді як комедія більшою мірою виконана у яскравій, життєстверджувальній колірній гамі. У деяких випадках режисер заздалегідь міняє місцями співвідношення кольору і смислу, щоб, граючи на контрасті, посилити емоційний вплив на глядача. «Очікування глядачів є ніщо інше, як узагальнення глядацького досвіду: людина очікує насамперед те, до чого звикла, а звикла вона до нормативної кіномови, до кіноумовності, яка склалась» [2, с. 243]. Зміна колірних акцентів здійснює прямий вплив, «повна заплутаність відносин сну та дійсності, невизначеність фабули не дозволяє вибудувати чітку систему смислів» [2, с. 243]. Таким чином, переміщення акцентів створює метафоричний образ, а кінотвір стає витвором мистецтва, фактом культури та підпорядкованим задуму автора.

Ларс фон Триєр для побудови абсурдного кафкіанського світу повоєнної Германії використовує чорно-білу гаму, але особливо в емоційних епізодах, щоб підкреслити важливість та драматичність, у неї вривається колір. Окремі сцени знімаються комбінованим способом, коли акторів знімають на фоні проекції, через що глядач ще сильніше занурюється в атмосферу абсурду і нереальності того, що відбувається. Кадри елемента злочину мають відтінок яскраво помаранчевої сепії. Герої мандрують по апокаліптичному світу, наповненому металевими конструкціями та будівлями, а тим часом з неба безперервно йде дощ. Увесь візуальний ряд цього фільму буквально покритий іржею.

Робота з кольором надає ідейну цілісність фільму Андрія Тарковського «Сталкер». У його алегоричній містерії, знятої за твором братів Стругацьких «Пікнік на узбіччі», світ поділяється на матеріальний – техногенний та ідеальний – природний. Відповідно, відбувається і розподіл зображувального ряду фільму на кольоровий і чорно-білий. Без цього рішення картина втрачала би свою алегоричну переконливість, смисл ставав би більш розмитим.

Окрім кольору, важливу роль у побудові візуального ряду і наділенні його художньою цінністю відіграє світло. Це важливий інструмент операторсько-режисерської роботи для передачі певних емоцій і створення авторської кіноестетики. Образна концепція деяких фільмів побудована на природному світлі. Так, Стенлі Кубрик у фільмі «Баррі Ліндон» намагався наблизити кіно до живопису, реконструювати

оживлене історично достовірне природне художнє полотно. І навіть павільйонні зйомки проведені у нього при свічках, без використання штучного освітлення.

Яскравим прикладом застосування штучного світла є фільм «В минулому році в Марієнбаді» Алена Рене. Завдяки особливому силуетному освітленню створюється магічний ефект того, що відбувається. І це прекрасно спрацьовує протягом усієї картини, яка постає як енігматичний абсурдний ребус.

Інгмар Бергман доволі часто використовував роздільне освітлення, занурюючи одну частину обличчя актора у світло, а іншу – у тьму, що вочевидь означало боротьбу двох протилежностей – між добром і злом, між тваринним і людським. Як театральний режисер, Бергман, не упускав можливості застосування у своїх кінематографічних творах такого незамінного інструменту створення виразної фактури фільму, як гра на крупних планах акторів. Естетика його картин частіше за все була побудована на укрупненні деталей, підкресленій увазі до виразу облич, рухові губ, повороту голови. Чергування планів, можливість віддаляти чи укрупнювати зображення, тим самим акцентувати увагу глядача на чомусь масштабному, чи навпаки, на невеликій деталі – один з найбільш ефективних прийомів кінематографу, який надає емоційним переживанням героїв додаткові естетичні конотації.

Ще однією важливою проблемою естетики необхідної задля розвитку культури кіно є гармонійне поєднання двох типів знакових систем: малюнка і слова. Як ми знаємо, намагаючись «перемогти» негативний, на його думку, елемент кінематографу – звук, Чарлі Чаплін у фільмі «Вогні великого міста» змінив швидкість мовлення оратора, перетворивши її на щебет задля відповідності його власному художньому задуму. У 1928 році Пудовкін, Александров і Ейзенштейн висловили припущення про те, що зсув між візуальним і звуковим зображенням вказує на вмотивованість художнього образу, звільнюючи його від автоматизму. «Техніка забезпечила можливість чіткої синхронності звуку і зображення, при цьому надаючи можливість дотримуватись чи порушувати цю синхронність, тобто зробила її носієм інформації. Йдеться, таким чином, зовсім не про обов'язковість деформації природних форм об'єкта, а про можливість деформації і, відповідно, про свідомий вибір художнього рішення на випадок її відсутності» [1, с. 11].

Одна з основних проблем кіноестетики – створення ідейно художньої цілісності фільму, намагання перейти від фотографічної схожості до художньої правди. Задля вирішення цієї проблеми кінематограф використовує і такий прийом, як варіативність ракурсів зйомки. Помінявши об'єктивний погляд камери на суб'єктивний і зануривши глядача у ество одного з персонажів, кінорежисер робить його співучасником сюжету, частиною того, що відбувається на екрані. Той, хто дивиться, має повірити, що режисер не створив цей світ, а піддивився його. Так, використання об'єктивної камери посилює ефект занурення у драматичні, сповнені болю та страждання відчуття життя у концлагері, показані у фільмі венгерського режисера Ласло Немеша «Син Саула» (2015). Камера неначе прив'язана до головного героя і ні на мить не відпускає його із виду. У фільмі немає жодної сцени, побудованої без центрального персонажу, світ наче крутиться навколо нього, дозволяючи глядачу відчутти усю жорстокість війни, її руйнівні наслідки.

Поряд з варіативністю ракурсів зйомки побудувати цілісний єдиний образ на екрані допомагає рух камери. Завдяки створенню певної, задуманої автором ритмічної структури, сюжет фільму набуває динаміки, налаштовує глядача на задумливе споглядання або на активне емоційне співпереживання героям. Статичний кадр використовується зараз в основному у акторському кінематографі. Так, наприклад, австрійський режисер і сценарист Міхаель Ханеке дуже полюбляє статичний кадр. Завдяки йому ритм фільму сповільнюється, відповідно у глядача є час подумати над тим, що відбувається у кадрі, розібратися у образах і метафорах.

Відомий майстер трилерів Девід Фінчер також любить статику. Якщо камера у його фільмах і рухається, то максимально повільно. Як тільки градус емоцій перевищує норму, починає використовуватись ручна камера, даючи глядачеві зрозуміти, що наче все вийшло з-під контролю, дозволяє майже фізично відчутти це.

Проблема подвійної природи кінематографу, яка, з одного боку, спрямована до злиття з реальним життям, а з іншого – наполягає на своїй символічно художній естетиці, постійно присутня у науковому дискурсі. Ще у 1973 році, досліджуючи семіотику кіно, Юрій Лотман писав: «Намагання кінематографу без остачі злитися з життям і бажання виявити свою кінематографічну специфіку, умовність мови, ствердити суверенітет мистецтва у його власній сфері – це вороги, які постійно потребують один одного. Як північний і південний полюси магніту, вони не існують один без одного і залишають те поле структурного напруження, у якому рухається реальна історія кінематографу» [1, с. 13–14].

Тому особливій уваги заслуговує такий відмітний елемент кіномови, як монтаж. Змінюючи послідовність кадрів, постановник конструює нову реальність, наділяючи одні й ті ж самі складники різним

смыслом. У кіновиробництві явище зміни смислу кадру залежно від змісту наступного отримало назву «ефект Кулешова». Здатність змінювати спрямованість уваги глядача, перебудовувати контекстуальний код ситуації – одна з головних унікальних можливостей монтажу. Вміле використання його дає постановнику можливість стикувати паралелі, протиставлення, метафори, аналогії, конструюючи фактуру фільму, творити свою естетичну картину світу, вибудовувати власну перцептивну модель буття. Так, наприклад, складний концепт вибрав режисер Гаспар Ноє у своїй драмі «Незворотність». Дії фільму розвиваються у зворотньому порядку, від кінця до початку стверджуючи думку про незворотність часу. Багаторівнева поетична кіноестетика лежить у основі шедевра Андрія Тарковського «Дзеркало», побудованого на паралельному монтажі. Фільм постає як збірка особистих спогадів дитинства режисера, перегукуючись з хронікальними подіями, створюючи несвідоме відчуття сакрального.

Різноманітність силових акцентів кіномови, які застосовуються задля резонуючого контексту фільму, є значною. Це можуть також бути декорації або їх відсутність, спецефекти, геги, які порушують умовність, символічна взаємодія образних архетипів та багато іншого. Так, наприклад, Олексій Герман вибудовує каркас кіномови свого останнього шедевра «Важко стати богом» на естетиці середньовічних художників (Босха и Брейгеля). Центральний характер сюжету наче долає нескінчене нагромадження деталей, в'язне у багні, спотикається. Разом з тим той же шлях проходить і глядач, щоб у фіналі відчути неймовірний катарсис, опинившись у чистому засніженому полі. Це очищення, розуміння деякої глибинної сутності художнього замислу режисера і є головною метою створення синтетичного простору світу «великого» кіно.

Отже, візуальний ряд, формат екрану, колір, світло, звук, монтаж тощо є основними елементами вибудовування неповторної кіноестетики кожного фільму. Символічно-образна виразність кінематографічних творів, їх багатоманітна конкретність, синтетичний сплав різних видів мистецтв у одній художній розповіді здатні здійснити потужний емоційно-естетичний вплив на глядача. Специфіка естетичної природи кінематографа дозволяє йому доторкнутися до глибинних психологічних структур особистості, апелювати до духовності, впливати на морально-етичні якості. Саме тому дослідження тонкощів майстерності володіння принципами кіноестетики залишається актуальним протягом усієї еволюції кінематографа. Кінотвір як у минулому, так і сьогодні продовжує залишатися цікавим об'єктом дослідження культурології та теорії мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лотман Ю. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. Таллин : Издательство «Ээсти Раамат», 1973. 92 с.
2. Филиппов С. Скотч и повествовательные структуры. Эстетика позднего Бунюэля / Киноведческие записки. 2000. № 46., С. 241–248.
3. Шатова Е.Н. Кино в пространстве культуры: плюрализм дискурсов. Векторы семиотических метаморфоз кино-значения: попытка метатеоретических построений / Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина, 2014. С. 147–156.

Т.И. Уварова, В.В. Фрейдлина. Эстетика кино в пространстве культуры: основные элементы. – Статья.

Аннотация. В статье акцентируется внимание на основных элементах формирования эстетики кино. Выделены и рассмотрены на примерах свет, цвет, ракурс съемки, ритм, монтаж, звук и другие инструменты режиссера-постановщика. Благодаря мастерскому использованию этих элементов эстетика фильма приобретает уникальный, неповторимый и узнаваемый характер.

Ключевые слова: киноэстетика, кинопроизводство, кинотекст, киноязык, киноповествование.

T. Uvarova, V. Freidlina. The aesthetic of cinema in the space of culture: basic elements. – Article.

Summary. The article focuses on the basic elements of the formation of the cinema aesthetics. Light, color, shooting angle, rhythm, editing, sound and other tools of the director are highlighted and examined by examples. Thanks to the masterful use of these elements, the aesthetics of the film becomes unique, inimitable and recognizable.

Key words: film aesthetics, film production, film text, film language, film narration.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Э.Ш. Умеров УЙГУРЫ В КОЧЕВОМ ГОСУДАРСТВЕ ГУННОВ.....	4
---	---

РОЗДІЛ 2 ЕКОНОМІКА, МЕНЕДЖМЕНТ, МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

І.О. Ахновська РОЛЬ ВІДКРИТОЇ ОСВІТИ В ОРГАНІЗАЦІЇ СІМЕЙНОГО НАВЧАЛЬНОГО ПРОСТОРУ.....	10
К.В. Кравченко ЗАСТОСУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНИХ СИСТЕМ ОЦІНЮВАННЯ РЕЙТИНГУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ОДИН ІЗ ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ ПІДВИЩЕННЯМ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КАФЕДРИ ВНЗ.....	15
Є.О. Невальонний КОМУНІКАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ: ТИПОЛОГІЯ, ЗАВДАННЯ, РОЛЬ У ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ.....	19
Н.В. Собецька ЕКОНОМІЧНА ПРОЕКЦІЯ НА ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ.....	22
В.Г. Станіславський ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНІ КРИПТОАКТИВИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ХЕДЖУВАННЯ.....	27
В.О. Тимошева ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЄС.....	31
Л.П. Шендерівська УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ПОЛІГРАФІЧНОЇ ГАЛУЗІ.....	34
А.А. Ярощук ПОВЕДІНКА УПРАВЛІНЦЯ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА РІВЕНЬ ВМОТИВОВАНОСТІ ПЕРСОНАЛУ.....	40

РОЗДІЛ 3 ФІЛОЛОГІЯ

О.В. Векуа ІННОВАЦІЙНИЙ РАКУРС ФІЛОСОФІЇ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	44
К.В. Дашкова ПОНЯТТЯ МЕДІАТЕКСТУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ.....	46
В.В. Козлова, М.В. Лихих ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ «ГЛАМУРНА ЖІНКА»: ПОНЯТІЙНИЙ, ОБРАЗНИЙ, ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТИ.....	50
Т.В. Колісниченко КОНТЕНТ-КАТЕГОРІЇ РЕКЛАМНОГО ТУРИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ.....	56
Н.К. Коробкова, Є.М. Мітева ТЕМА ЛИЦАРСТВА ТА ОБРАЗ ЛИЦАРЯ В ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «БРАНЕЦЬ».....	59
Т.П. Коропатніцька СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОРІВНЯЛЬНИХ СТРУКТУР ІЗ МАРКЕРАМИ <i>WIE/ALS</i> ЗА АКТУАЛІЗОВАНИМИ В НИХ ОЗНАКАМИ.....	63

Е.В. Подденежная ПОВЕСТЬ И.Л. МУРАВЬЕВОЙ «ЛЯЛЯ, НАТАША, ТОМА»: ОСОБЕННОСТИ ЖАНРОВОЙ ПОЭТИКИ.....	67
В.В. Самаріна, Ю.В. Москалик ЗНАЧЕННЯ СЕМАНТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ПІД ЧАС СИНТАКСИЧНОГО ТРАНСФОРМУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ ІНФІНІТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ.....	71
М.І. Скоринович АБРЕВІАТУРА У СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ЗМІ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТРУДНОЦІ ПЕРЕКЛАДУ.....	76
Т.В. Чубань, Л.В. Кардаш ЗВЕРТАННЯ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ ГНАТА ХОТКЕВИЧА «ДОВБУШ»).....	80
Н.М. Шкворченко, М.І. Поліщук РЕКЛАМНИЙ ДИСКУРС: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ.....	84
Г.І. Юзьків ВИЗНАЧАЛЬНІ РИСИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЖІНОЧОГО ОБРАЗУ В ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА СОСЮРИ.....	87

РОЗДІЛ 4 МЕДИЦИНА ТА ФАРМАЦІЯ

Г. Anbarcioglu, V.A. Malinovskii IMMUNOTHERAPY OF CANCER.....	92
Ю.Д. Гричениченко, Э.Л. Маркина КОСМЕТОЛОГИЯ И ЛЕЧЕБНАЯ КОСМЕТИКА.....	95
Е.Л. Маркіна, О.М. Новіцька, Ю.А. Талько ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСТИВОСТЕЙ ТА ВПЛИВУ НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ СИНТЕТИЧНИХ І ПРИРОДНИХ НООТРОПНИХ РЕЧОВИН.....	99
Е.Л. Маркіна, Ю.А. Талько, О.М. Новіцька МІНІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА «ДОСТУПНІ ЛІКИ», ЇЇ ВИКОНАННЯ В РЕГІОНАХ ТА В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	103
М.В. Пиньковский, В.А. Малиновский ГОРИЗОНТЫ КАРБОКСИТЕРАПИИ В ЭСТЕТИЧЕСКОЙ МЕДИЦИНЕ.....	106
О.П. Романчук, В.О. Горбенко, К.С. Ларіонова ЗМІНИ АВТОНОМНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ КАРДІОРЕСПІРАТОРНОЇ СИСТЕМИ ХВОРИХ НА ГІПЕРТОНІЧНУ ХВОРОБУ ЗА ВПЛИВУ ПРОЦЕДУРИ ГІРУДОТЕРАПІЇ.....	110
Л.Д. Чулак, О.В. Татаріна, Т.Л. Буюклі СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗМІНИ ПЕЧІНКИ ТА НИРОК УНАСЛІДОК ГЕНТОМІЦИНОВОЇ ІНТОКСИКАЦІЇ.....	114
Ю.Г. Чумакова, Н.Л. Латариа ОБОСНОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ АНТИСЕПТИКОВ В КОМПЛЕКСЕ ПРОФИЛАКТИКИ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПАРОДОНТА.....	118

РОЗДІЛ 5 ГУМАНІТАРНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАУКИ. КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО

Н.М. Басиста, Т.В. Ярмош ВІТРЯКИ ТА МЛИНИ КАНІВЩИНИ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ.....	124
Н.Б. Главацька СВІТОГЛЯДНИЙ ЕСТЕТИЗМ У ЛЕМКІВСЬКІЙ КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВІСТІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ.....	128

Ю.В. Гусейнова ВИШИТІ РУШНИКИ ЧЕРКАЩИНИ З ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ВІДДІЛУ «НАРОДНЕ ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО КАНІВЩИНИ» ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА.....	133
Л.П. Загородня ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТЬ НОРМАТИВНОГО ПІДГРУНТЯ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	136
Т.М. Константинова, І.Ю. Тихонова ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ ДО ІНШОМОВНОГО ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО СПІЛКУВАННЯ ЗАСОБАМИ KEYС-МЕТОДУ.....	141
Т.М. Константинова, Л.П. Турлак ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	144
Т.О. Крижановська, А.В. Войнікова КУЛЬТУРНІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ СФЕРИ МОЛОДІЖНОГО ДОЗВІЛЛЯ.....	149
Л.О. Мазур «ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА» В УКРАЇНІ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ВІДЛІТ ФАНТАЗІЇ В УПРАВЛІННІ ШКОЛОЮ ЧИ «ПОЛІТ НАД ГНІЗДОМ ЗОЗУЛІ»?.....	152
К.Д. Мараховська ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ АНІМАЦІЇ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ.....	157
С.Ф. Панов ФОРМИРОВАНИЕ СОЗНАТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ СТУДЕНТОВ К ЗАНЯТИЯМ ПО ТЕХНИЧЕСКОМУ ПЕРЕВОДУ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	160
А.А. Сенишин ЭКСЛИБРИС – ВИД ГРАФИЧЕСКОГО ДИЗАЙНА.....	164
О.М. Соколова, М.Є. Максюта РЕЦЕПЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ «ДУШЕВНЕ – ДУХОВНЕ» У ВІТЧИЗНЯНОМУ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ: ЧИННИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ.....	168
Е.Н. Стаценко НОМИНАЦИИ ПЕРВИЧНЫХ АДАПТИВНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА: ПРЕДСТАВЛЕННОСТЬ В ДРЕВНЕЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.....	172
І.Б. Тимофєєва, О.Д. Гнатюк ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ STEM-ОСВІТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	176
Т.І. Уварова, В.В. Фрейдліна ЕСТЕТИКА КІНО У ПРОСТОРІ КУЛЬТУРИ: ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ.....	179

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 31

Підписано до друку 05.11.2019 р.
Формат 60x84/8. Ум.-друк. арк. 21,86.
Тираж 100 прим. Замовлення № 1119/237.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
65009, Україна, м. Одеса, вул. Сегедська, 18, офіс 431
Тел. (0552) 39-95-80

www.helvetica.com.ua
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua